

רבעון לספרות עיון וביקורת • אביב תשל"ה 1975

15

קשת

קשת

העורך:

אהרן אמיר

חברי המערכת:

אברהם ב. יהושע

יהושע קנז

בן-עמי שרפשטיין

קשת מופיע אחת לרבע-שנה בהוצאת עם-הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל-אביב, טל. 53040. דמי חתימה לשנה: 45 ל"י; בחוץ-לארץ: \$9.00. חוברת בודדת: 15.00 ל"י; בחוץ-לארץ: \$3.00. מחיר המודעות: 750 ל"י לעמוד שלם; 400 ל"י לחצי עמוד; 240 ל"י לרבע עמוד. כתבי-יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי-יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עם-הספר בע"מ.

שנה שבע-עשרה, חוברת ג, אביב 1975

דפוס "חדקל" בע"מ—תל-אביב

עטיפה: דפוס-אופסט מל"ן

התוכן:

מרים אורן : איילין אופלהארטי (שיר)	4
יעקב גולומב : רפלקסיה בשדות-הקרב של החיים	5
אהרן קומס : כמו המתים (שיר)	15
אהובה פונדק : הר טרם שמש	18
חזוה הרכבי : שני שירים	37
ירוחם לוריא : הים הכספי (שירים)	39
נפתלי ה. טוקר : סיפור-מלחמה	40
דוד רוקח : צמתי חלום (שירים)	50
זיגמונט פרנקל : שלושה סיפורים קטנים	52
מנפרד וינקלר : לבני (שיר)	63
דן דווין : הערב מחשיך (זכרונות על איציק מאנגר)	65
טניה הדר : חמישה שירים	80
דפנה אלון : באבל	82
גבריאלה אלישע : ארבעה שירים	87
בן-עמי שרפשטיין : הפילוסוף כבורא (ב)	89
יחיאל חזק : שרשים (שירים)	100
גיטה אבינור : בית פלאנטאז'ינט וריצ'ארד לביהארי	102
יורם ורטה : מרחק שמתקצר, או שבעה ימים בלעדיה (שיר)	115
ראובן מירן : ציפור-העופרת	118
טלה בר : הפירושים לעגנון (א)	130
אריה יודפת : סין בין מלל לפיכחון	155
במת קוראים	170
יוחנן גרנך : סגנון פסול	
בקרות קצרות	171
המשתתפים בחוברת	198

מרים אורן: איילין אופלאהרטי

עכשו מוזר בעיני
איך היתה באה אלי היא שפעם כמעט נקרה את עיני
רק מפני שחשדה שהוא ואני. איך היתה באה אלי
מראה לי מכתב מלונדון לא על לונדון
על איילין אופלאהרטי. ילדה אירית אדמת שער
עם רגלים ארכות. ריסים מדבקים. בבקר מגישה דגים
בערב שרה מלנה בגיטרה. צלמים מצלמים שדרים משדרים.
אבל איילין ילדה אירית עם עינים כחלות אוהבת אותו
דוקה אותו. עכשו שכלנו מקמטים
וחלק מאתנו כבר מתים מוזר בעיני להחריד
איך היתה באה אלי מראה לי מכתב לא על קסמי לונדון
על קסמי איילין. מראה לי גם מכתב אליו
נושא עצות מעשיות: איך יהלך
עם הילדה הנסערה. מה יאמר.
מוזר. כמעט ננוחה. כמעט שמחה. היא
שכמעט נקרה את עיני מפני שחשדה שהוא ואני. עכשו

כשהוא כבר לא בלונדון
כשהוא כבר מחפה לה במקום אחר בזמן אחר
בדמעות ספרה לי איך ידעה לא ידעה
כי איילין לא היתה ולא נבראה.
איך מרחוק רכלו לה נחיריה כי איילין, כל-כך צעירה.
אין לה ריח של גוף גם לא היה. עכשו

איילין אופלאהרטי, ילדה נסערה, איפה את עכשו?

יעקב גולומב: רפלקסיה בשדות הקרב של החיים

אפתח בקטע קצר מדברי סוקראטס:

יש לכבד את המולדת ולוותר לה... ולסבול כשהיא גוזרת סבל, ולשקוט גם כשהיא גוזרת מלקות אף כבלים, וגם כשתוליך אותך למלחמה בה תיפצע או תמות, יש לעשות כן, וכך הוא הצדק, ואין להירתע ואין לסגת ואין לעזוב את המערכה, אלא במלחמה ובבית-הדין ובכל מקום יש לעשות את אשר תצווה המדינה והמולדת, אלא אם כן תביאנה לידי כך שתקבל את דעתך בענין הצדק.²

סוקראטס פילוסוף ואזרח היה, שנאָה חשב ונאָה קיים. כפילוסוף קבע את הנורמות החייבות לעצב את שיקול-דעתו והתנהגותו של אזרח במדינה, וכאזרח הגשים בחייו הממשיים, הלכה למעשה, עקרונות כלליים אלה.

לאחר שפסקה לו המדינה דין-מוות לא ברח סוקראטס מחובתו האזרחית ולא נעתר לשידוליו של קריטון. בכך מגיעה לשיאה ההתאמה הנדירה כל-כך שבין תוכן ההגות לביוגרפיה האישית של מחוללה. אולם המוטיב הסוקראטי-הקאנטי-רוצה לומר, הרעיון שידיעת הנורמות התבוניות היא לבדה חייבת להיות מעצבתה ומניעתה של ההתנהגות המוסרית—לא הצטמצם בקבלת גזר-דינה של המדינה בלבד.

סוקראטס השתתף כחייל מצטיין גם במלחמותיה של אתונה ושימש מופת לאחרים בכוח-סבלו ובכשרו להתגבר על הפחד מפני המוות, הכרוך בכל קרב ומאבק.

כלום היתה זו התגברות שנבעה מתוך ידיעת צווי המולדת ועקרונות כלליים בלבד? אלקיביאדס, המספר ב"המשתה" את שבחי מורו הדגול,³ מזכיר מאורע מסוים שאירע לו לסוקראטס באמצע ימי המלחמה. תוך כדי הקרבות פורש הוא לפתע מהמולת חיי המעשה וכל-כולו נגרף אחר מעיינות-האינסוף של הרפלקסיה הפילוסופית. הפרישה אינה פ"יזית, ואין כאן הליכה בפועל מחוץ למחנה; השינוי חל בטיב עמדתו התודעתית ובסוג המושאים שאליהם התכוונה. במושגיו של הוסרל⁴ אפשר לתאר את סוקראטס כאדם שלפרק-זמן מסוים הוא עוזב את העולם הפרי-תיאורטי, הפרי-רפלקטיבי, הנאיבי והמוחשי, את העולם בו אנו חיים, נלחמים ומתים; כאדם המתגבר על הפכות העקשנית שמסביבו ובתוכו מכוח נהייתו אחר הרפלקסיה והעמדה התיאורטית, שמבטיה מכוונים אל תכניה הפנימיים של התודעה. מכוח תשוקתו אל האידיאות התחוללה פרישה זו של סוקראטס מן המציאות הסובבת, המופיעה כאן ועכשיו. מכוח תשוקה זו ניצחה הרפלקסיה ונותרה בודדה בשדה-הקרב.

בעקבות אי-אלה מאורעות אקטואליים הרביתי להרהר לאחרונה ביחסים שבין הרפ-לקסיה לחיים, ועל נושא זה רצוני לשוחח בהמשך הדברים. בכך אני סוטה סטייה לא קטנה מעבודתי על הוסרל, אשר זיפתה אותי בפרס זה, ושעליה בעצם אמור

הייתי לדבר. סטייה זו היא הדגמה נוספת לעצמת השפעתה של החוויה האקטואלית של המתנסה על תכני הגיגיו הרפלקטיביים. שכן כאשר התותחים יורים אין המוזות משתתקות, כפי שטוענת אמרה ידועה, אלא הן פשוט משמיעות מנגינה אחרת ושונה – כזו המושפעת מרעם התותח המכוון להחרישה.

אך הבה נחזור אל סוקראטס, אותו נטשנו שקוע בים הרפלקסיה. לאחר שעשרים-וארבע שעות עמד פרוש מעולם-החיים, לאחר שהציץ בתיאוריה ונפגע בה, לאחר שהזדמן לו אולי בשעת-רצון זו לחזות בשמש האידיאלית ולאחוז בנורמות המוח-לטות, חזר סוקראטס אל המחנה; משמע: שוב חל המהפך בעמדותיו התודעתיות ובהתכוונותיו אל סביבתו. עתה יורד סוקראטס ממגדלה של הרפלקסיה – שמטבע-בריאתה, כמשקיפה על המציאות, זקוקה היא תמיד לנקודת-תצפית מוגבהת, העומדת מעל וממול למשתקף בה – וחוזר אל העולם הממשי, הפריי-תיאורטי, רווי רעש המלחמה ושאון החיים. אך שינוי-צורה כפול זה הטביע חותם עמוק בהגותו של סוקראטס, כלומר באישיותו ומעוצבת ביד הרפלקסיה, חותם המשתקף היטב בדבריו שלמעלה. שכן שם אומר הוא במפורש: חובה עליך לשמוע ולציית לצדק המדינה, לחוקיה, למערכת הנורמות שבעזרתן היא מסדירה ומקסדת את חיי אזרחיה – ובמידה שאין ערכים אלה נראים לך, ואתה ראתה וצפית וגיבשת לך סוג אחר של צדק, תוכן אחר של נוהג וציות, חובה עליך לפעול מעתה ולנסות לשכנע את מולדתך ואת אזרחיה ומוסדותיה שיאמצו להם את השקפותיך אלו בענין הצדק והמוסר. ואכן, כך גם נהג סוקראטס. לאחר שחזה בטוב אחר, בנורמות אחרות, שב הוא אל קרבות החיים; אך לא אל מלחמותיה וכיבושיה החמריים של אתונה אלא אל מאבקים מסוג אחר לגמרי. בשוקיה של אתונה ובחוצותיה החל עתה קרב גואש על תיקון נפשם של אזרחיה. סוקראטס נזעק עתה להטביע בנפשם של אחיו האזרחים את תוצאותיה של הרפלקסיה. מבקש הוא להשליט את הנורמות המוחלטות, את עולמו הפנימי, את תוצרות עיוניו המופשטים על הפוליס האתונאית כולה. בקוסמוס החברתי ובעולם החיים הממשיים מבקש סוקראטס להפוך את הראוי האידיאלי למצוי הריאלי, ומן העם כולו הוא דורש להזניח את עמדותיו המוסריות, הנאיביות והפריי-תיאורטיות, ולחיות על-פי העמדה הרפלקטיבית המעוצבת על-ידי ההתבוננות באידיאות המוח-לטות.

תוצאותיו של קרב-גבורה זה ידועות היטב. אך בעת המפלה הגדולה ביותר של האידיאה נחל סוקראטס האדם את הנצחון הגדול ביותר. הוא אמנם נכשל לגמרי ולא שיכנע את המולדת בנכונות הצדק שראה בעיני רוחו, אך עם זאת השפיל להסיק את הלקח שהתחייב מכשלון זה.

לקח זה ניסח הגל ב"תולדות הפילוסופיה" שלו, כאלפיים שנה לאחר-מכן,⁵ כשהוא טוען שבדין יצא העם האתונאי נגד סוקראטס ובדין גזר עליו מיתה, שכן בנפש העם הזו היה הנסיון לפגוע במוספמותיה של המולדת ובמידותיה המקודשות. אך סוקראטס לא היה זקוק להגל כדי להבין שאין אידיאה יכולה לחיים כשאינן מוצאה מחיים אלה, ברגע שהיא מוצבת בנפרד ובמנותק מהם, ברגע שה"ראוי" של הרפ-

לקסיה הוא "ראוי" אידיאלי, הנגזר מחוץ לממשות ולאופק הקונקרטי של המסיבות. רק פילוסופיה המעוגנת בחיים יכולה לעצב חיים אלה ולהשפיע עליהם. ברגע שהבין זאת סוקראטס עשה את המעשה האמיץ ביותר בתולדות ההגות המערבית: הוא נכנע לחיים למרות ידיעתו את האידיאה, הוא חזר לצדק הקונקרטי וביומו האחרון הודה במפלת הצדק האידיאלי, המופשט מעולם החיים ומרוח התקופה. והטראגדיה הגדולה ביותר של סוקראטס, ואולי אף של הפילוסופיה כולה, נעוצה היתה בכך שעל הודאתו בכוחם העדיף של החיים היה סוקראטס נאלץ לחתום במותו.

גם אפלטון הסיק לקח מסוים ממפלתו של סוקראטס, אך לא היה זה הלקח הנכון. אפלטון האציל והמעודן נמנע מהיאבקות בשוק ומהתערבות עם פשוטי-עם, כדוגמת רבו הגדול. תחת זאת שלח לשם את נציגיו, את ה"דיאלוגים", שבעזרתם ביקש להעלות את השוק אל מרומי האקדמיה ולהפכו ל"מדינה" האידיאלית. אפלטון חשב שסיבת כשלונו של סוקראטס היתה נסיונו לשנות את הערכים והמוסכמות במסגרת המדינית-החברתית הקיימת, המנוגדת מעצם טבעה לנורמות האידיאליות. לכן הגיע אפלטון למסקנה שכדי להצליח במגמה הסוקראטית ולכוף על האזרחים את מוצריה של הרפלקסיה אין לפנות אל שוקי החיים הקיימים אלא יש לשנות את מבנה החברה כולו מעיקרו. רק שינוי כזה בסדר הפוליטי וחינוך הדור מן היסוד יביא להתאמת הממשות החברתית החדשה אל האידיאות ואל תביעותיהן הקטיגוריות.

אך פגם גורלי אחד נעוץ היה בנסיון חדש זה. שכח אפלטון שהתאמה זו של הריאליות אל האידיאות הוא מבקש ותובע אך ורק מכוחן של אידיאות אלו עצמן. ואמנם, הכשלון החרוץ לא איחר לבוא, כפי שיעידו אזרחי סיראקוז, שבהם ביקש אפלטון להגשים את תורתו המדינית הלכה למעשה, וכפי שיכול להעיד הטיראן שלהם, דיוניסוס השני, שאותו ביקש לשווא לעצב ברוח משנתו החינוכית. לכן, כשינוי-גירסה של רעיונו של ניטשה, אפשר לומר ששוב גברה הדיוניסיות על האפלטוניות, גברו החיים על האידיאה והרפלקסיה.

בטרם אעבור אל שדות-קרוב מודרניים יותר, רצוני להבחין, באֶתנח זה מהמולת המלחמה, בין שני סוגים של פילוסופיה שאפשר להציגם כפילוסופיה של מגדל-שן לעומת פילוסופיה של המגדלור. הראשונה היא פילוסופיה סגורה, העוסקת בבעיות אימננטיות-אסכולאיות וטוענת לעיסוק עיוני-אוטונומי החייב לשמש תכלית לעצמו בלבד; והשנייה היא פילוסופיה הפתוחה אל העולם ואל בעיותיו הקונקרטיות, הנזונה ומעוצבת על-ידי החיים והנעשית לשמם.

זהו ההבדל בין ראיית הפילוסופיה במונחים הטהורים של האינטלקטואליזם, הטוען לזכותה של התבונה בלבד לעצב את החיים, לבין ראייתה כביטוי אינטלקטואלי מעוצם של הקיים והאקטואלי, המעצב את הרפלקסיה, שבבחינת פירוש עדפני של העכשווי היא תלויה בקונקרטי ונוקטת אליו.

כאן עומדת הפילוסופיה מול החיים, התבונה מול החושנות שעליה יש לכוף בקור-רוח שיטה והגיון, וכאן מצויים הפילוסופיה והחיים, התבונה והחושנות ביחסים הרמוניים ובממלכה אחת בלבד.

ברגע שפתחת בהתפלספות של מגדל-שן שוב לא תוכל להעביר משכנך אל המגדלור בעל הזיקה בלתי-האמצעית אל הממשות הסובבת כאן ועכשיו. לקח זה חזו מבשרם סוקראטס ואפלטון, שייצגו את טיפוס ההתפלספות הראשון, לפי שראו בפילוסופיה ממלכה אוטונומית הסובבת על מהויות אידיאליות, המחוקקת מפוח התבוננות טהורה את הנורמות וצווי המוסר.

הפילוסופיה שלהם עמדה מול החיים ומעבר להם, אך עם זאת באופן פאראדוקסלי ביקשו להשפיע בעזרתה על חיים אלה, ולעצבם כחומר ביד האידיאה; אם ננקוט כאן את לשונו של מארקס מן "האידיאולוגיה הגרמנית", הרי ביקשו סוקראטס ואפלטון, ובעקבותיהם רוב-רובה של הפילוסופיה המערבית, "לרדת מן השמיים אל הארץ".⁷ בניגוד גמור אליהם מבקש מארקס, המיצג אולי את הטיפוס השני של ההתפלספות, "לעלות מן הארץ אל השמיים... ולפתוח בבני-האדם הפעילים במציאות", שהרי טוען הוא: "לא התודעה קובעת את החיים כי אם החיים קובעים את התודעה".⁸

המשותף בין פילוסופיה של מגדל-השן לזו של המגדלור הוא המגדל, כלומר נקודת-תצפית מוגבהת המאפשרת התבוננות ושיקוף של מה שעומד ממול או מצוי מתחת. לכן נכונה בהחלט טענתו של הפרופיסור רוטנשטרייך כי "הפילוסופיה היא דיון מופשט בקונקרטי",⁹ לאמור: שהיא עיסוק מושגי במפלס של המציאות הממשית מתוך מפלס-על של הרפלקסיה. אך ברגע שמוסיפים כי היא עיסוק אוטונומי, שמקורו ותכליתו בו בלבד,¹⁰ הרי מרמזים שהפילוסופיה, חרף עיסוקה בקונקרטי, היא נעשית למען השיטתי והמופשט. ומכאן גם השם פילוסופיה של מגדל-השן, שכן האפייני למגדל-השן הוא מגמתם של בוניו לשריינו מפני המציאות הסובבת, להציבו מעל ומעבר לכל זיקת-גומלים עמה, להעמידו כאי אטום ומוגן מפני החיים, לאלה הבורחים והמסתגרים בד' אמותיו. כך מגדל-השן נעשה מעין מונדה לייבניציאנית,¹¹ המשקפת את הכל אך הנמנעת עם זאת מלפרוץ את תחומה ההרמטי אל המונדאניות והחיים שמעבר.

לעומת מגדל-שן נבנה המגדלור מתוך מגמה מפורשת שישרת את בוניו ולא את המתגוררים בו, שישמש לתכלית החיים ולהצלחתם, שיאותת לנבוכים, שיזעיקם, שיתריע על סכנות בעת משבר וסערה.

הפילוסופיה במגדלור היא אמנם עיסוק מופשט ורפלקסיבי באשר יושבת היא במגדל, אך זהו גם עיסוק שמקורו ותכליתו בקונקרטי, שכן נבנה מגדל זה בידי בנאים קונקרטיים—לשימושם שלהם בלבד.

מכאן נובעת גם האפשרות העקרונית של קומוניקאטיביות בין אור המגדל, בין תכני הרפלקסיה, לצופים באור זה, ולו גם מבעד לערפל. הפילוסופים אסור שיאבדו קומוניקאטיביות זו, אסור שיאבדו את הקרקע הממשית המזינתם, הן כזו שמפרנסתם בפועל והן כזו שמספקת להם חדשות-לבקרים חומר-גלם להתבוננות הרפלקטיבית. רבים היו הפילוסופים שאיבדו את הקומוניקאטיביות עם הסובב אותם ואת הזכות הגדולה לשבת במגדלורי התקופה ולאותת לדור את דרכו. הרבה מגדל-שן קמו

ונפלו מאז אותו יום היסטורי בו הופיעה הרפלקסיה בשדה-הקרב של החיים והוציאה את סוקראטס מתוך המחנה. אך הפילוסופיה, כאותו עוף-החול שבאגדה, ידעה תמיד לשוב ולהתנער מתוך עיי-המפולת, לשוב ולפרוש כנפיים מתוך אפרה שלה, לשוב ולהמשיך את שרשרת הרפלקסיה הארוכה, את שרשרת מגדלי-השן. אחת החוליות האחרונות בשרשרת זו היה אדמונד הוסרל, שלא השפיל ללמוד את לקחם של סוקראטס ואפלטון כי ברגע שהופכים את העולם הממשי לתופעה או כולאים אותו בסוגריים ומסתגרים במגדלי-השן שוב לא ייתכן לשוב ולהיחלץ אל החיים; לשוב ולבנות מן השן את המגדלור.

כדוגמת אפלטון, ביקש הוסרל לעסוק במהויות אידיאליות, אך שלא כאפלטון, שטיפס אל ממלכת האידיאות ממערת התופעות-שמתחת, הלך הוסרל וירד, ברדיפתו אחר "הדברים עצמם", אל מערת התופעות הטהורות, הלך והידרדר מן הנסיון האקטואלי אל תודעה טראנסצנדנטאלית נוסח-קאנט. נסיגתו אל מעבר לתהליכי העולם הממשי, אל שכבת הסובייקטיביות הטהורה, לזותה בשורת רדוקציות מיתודולוגיות, שנגסו בהדרגה נתח אחר נתח מן ההתנסות היומיומית.¹²

המניעים שעוררו את הוסרל לצאת אל ההרפתקה הפינומנולוגית היו תיאורטיים מובהקים ונסבו על בעיות אימננטיות של הפילוסופיה והמדע. וכדי שלא יפריעו לו החיים הסובבים להתרכז בממלכת הפינומנות ולשקוע כליל ב"ראיית המהויות", עשה הוסרל בתחילה, מתוך שיקולים מיתודולוגיים, את הצעד הגורלי של האפוכה (epoché), שפירושה הימנעות מוחלטת מכל התיחסות אל המציאות הקונקרטית, שאותה כלא בין סוגרי הרדוקציה הפינומנולוגית.

ואכן, בתחילה הצליח הדבר מעל למשוער, כפי שהעידו ידידיו הספורים שהשמיעו סיפורים מאלפים ביותר על כושר שקיעתו הפנטאסטי של הוסרל מתוך עולמן הערטילאי של ה"פינומנות הטהורות". על ההצלחה הראשונית של השיטה הפינומנולוגית תעדנה גם תוצאות החקירות המרובות של הוסרל, שחשף והלך מערכות נרקמות-והולכות של קשרים אינטנציונאליים. אך כאן עשה הוסרל שגיאה הנפוצה כל-כך בין טובי הפילוסופים, ובדומה לסוקראטס נגרף כל-כולו בזרמיה הגואים של הרפלקסיה.

לתמהונם של רבים מממשיכיו, התברר פתאום כי "הסוגריים הפינומנולוגיים" של הוסרל הפכו עתה מלתעות מיטאפיזיות שאיימו למחוך כליל את העולם הריאלי, או לפחות לשימו במאסר-עולם של האידיאליזם הטראנסצנדנטאלי.

הישועה שצמחה להוסרל הופיעה דווקא מן הכיוון הצפוי לו פחות מכל—מן ההווייה הקונקרטית שאותה בקש לשווא להחניק בסוגריים, ומכוח העובדה, שהתגלתה גם לסוקראטס, לאמור: חזקים החיים מן הרפלקסיה ואין אתה יכול לברוח מהם אל מעמחי התודעה ואל מרתפי השן. אף הסולפיסיסט הקיצוני ביותר לא יוכל על סמך הרפלקסיה בלבד להישאר ב"בדידות מזהרת" ולנגן סולו בעולם; במוקדם או במאוחר יחרידו מרבצו דואט התותחים שיתלווה לפתע אל מנגינתו הסוליסטית. ובדיוק כך אירע לו להוסרל. תוך כדי התמודדות עם סכנת הסולפיסיזם, שארבה

לפתח שיטתו מבפנים, בקעו לפתע, מעד למסך החיצוני של האפוכה, הרעמים המאיימים של המצעדים הנאציים. הציץ הוסרל מבעד לקרעי המסך וגילה את ההיס-טוריה ואת ה־Lebenswelt—את העולם הפריי-תיאורטי של החיים הממשיים. הוא נעור מן "התרדמה האפוכאית" וראה לפתע את "הדברים עצמם"—ראה עצמו מסולק כיהודי מקתידרות האוניברסיטאות הגרמניות ומשולל במה פומבית לפרסם בה את הגותו; ראה את עוזרו הקרוב היידגר מברכו במועלייד נאצי; הקצרה: ראה את שקיעתה של אירופה.

לזכותו הגדולה של הוסרל ייאמר כי לא אמר נואש ברגעים מכאיבים אלה של התפכחות, ובכל עצמתו האינטלקטואלית נועק לערוך דיאגנוזה נוקבת במקורותיו של המשבר ולהציב מגדלור אשר יאיר את החשכה שמסביב ויאיר דרך לריפוי. דרישתם של מתנגדיו, שתהיה הפילוסופיה רלבנטית לבעיותיו של האדם המודרני, מתקבלת עתה על-ידי הוסרל במלוא הרצינות ומוצאת הד בדבריו, בהם הוא מבקש לשכנע כי הפינומנולוגיה בלבושה החדש—זו המביאה בחשבון את ה"משבר" והעוסקת ב"עולם החיים"—אינה רלבנטית פחות מן האקסיסטנציאליזם, שבו רואה הוסרל את הסימפטום האינטלקטואלי האי-ראציונלי של המשבר אך לא את התרופה לן.¹³

אך הכל לשווא. מאוחרת היתה השעה מלהחזיר את גלגלי ההתפלספות אחורנית. בערוב ימיו שוב אין הוסרל יכול להיחלץ ממגדל-השן של הגותו הקודמת, ולכן הדיאגנוזה והתיראפיה שהוא מציע למשבר זמננו מעוגנים במלואם באינטרסים שיטתיים קודמים של גישתו הטראנסצנדנטאלית. אין הוא מודה בכוחם המעצב של החיים כי אם להיפך: הוא חושב שמקור בעיותיו של האדם האירופי נעוץ דווקא במשבר המדע המודרני ובראציונליזם מוטעה מסוג חדש, שצמח בימי הרנסנס, עם הופעת המדע הגאליליאני, וכעבור זמן התגבש בנאטוראליזם של המאה ה-20. הפוזיטיביזם והאובייקטיביזם, שגברו במחשבת המערב על הטראנסצנדנטאליזם הסובייקטיבי, הם האחראים, לדעת הוסרל, למחלתה של אירופה. התרופה לכך תימצא אפוא ברנסנס מסוג חדש, שיתגבר על עיוותי קודמו ויחזיר את עטרת הראצ-יונליזם היווני לישנה. תרופתו של הוסרל מסתפמת בקריאתו הגיבורית-הנואשת לחזור אל התיאוריה ואל האידיאל של הפילוסופיה היוונית בעלת הראייה הסינו-פטיית.¹⁴ אולם ראינו כי סיסמה זו נכשלה כבר בימי סוקראטס ואפלטון, וכיצד תצליח אפוא בתקופת ההתפוררות והמבוכה המודרנית? גם הפוזיטיביזם, כמוהו כאקסיסטנציאליזם, הוא לכל היותר סימפטום בלבד למשבר התקופה אך בשום-פנים אין הוא יכול להפוך סיבתה. אם אכן מתקיימת אינטנציונאליות מכוננת שבין הנואזיס לנואמה, הרי הפילוסופיה והגותה של תקופה הם בבחינת מוצרים נואמאטיים-קיבוציים של בעלי הנואזיס, לאמור—האצלות רוויות משמעויות של תהליכים וסיכסוכים אקטואליים, המתרחשים לא ב"אגזאים ובשדות הטראנסצנדנטאליים" אלא בבני-האדם ובחיים הקונקרטיים.

לכן, לצערנו, יהיה עלינו לאכזב את הוסרל ולענות ב"הן" על השאלה הריטורית

שהעלה ב"הרצאת-וינה" משנת 1935. "האין זה נכון", שואל שם הוסרל, "כי הנסיון שהוצג כאן, להציל את כבודם של הראציונליזם, ההשכלה, של האינטלקטואליזם... אינו מתאים לימינו-אנו? האם אין זו הליכת-שולל נוספת אחר האמונה המוטעית שהמדע הוא העושה את האדם חכם, הוא המיועד ליצור את האנושות הסגולית, היודעת נחת והשליטה בגורלה?"¹⁵

התמזל מזלו של הוסרל וב-1938 נפטר "מעולם החיים". לכן לא היה יכול כבר לשמוע את התשובה המוחצת שנתנו על שאלתו כלי-המשחית המודרניים, שבמקלה מחרידה ענו ואמרו כי אכן אמונה מוטעית היא זו.

גם אני עסקתי בהתבוננות רפלקטיבית בשבתי ליד סוללת תותחים ברמת-הגולן. ערכתי להנאתי "שעשועים פינאנולוגיים" והקבלתי את האקט האינטנציונאלי של הוסרל לירי התותח: את התודעה המתכוונת באקט נואטי אל הנואמה האידיאלית ראיתי כתותח המכוון לפוננה והיורה בה את פגזיו. אך לפתע נורה מטח-אש-ולא הנואמטות הן שנחרכו כאן אלא הבשר, הבשר גופו.

עם ברק האש הבריקה גם העדות הפשוטה והטריביאלית כל-כך: שגם המתפלסף אינו מופגז על-ידי נואמטות, שהמוות אינו של "האגו הטראנסצנדנטאלי" אלא של האני הקונקרטי, המתכוון אל משמעויות אך הפוגש בפגזים בדרכו.

אין הפילוסוף יכול להתעלם מן הככות העקשנית של העובדות, ואם הוא מתעלם מהן, מנסה לשימן בסוגריים או לערוך בהן "ניתוח-מושגים פלאסטי", הנוטל מהן את עקשנותן, ולפעמים, כמו במקרים הקיצוניים של האידיאליזם, אף את עצם היותן עובדות-טבע, צפויה לו הסכנה שבמוקדם או במאוחר תזומן לו פגישה בלתי-נעימה עם פגז...

קורותיהם של סוקראטס, אפלטון והוסרל מעידות על עצמתם של החיים לעומת הרפ-לקסיה ועל חוסר-אפשרותה העקרונית של התפלספות הסגורה במגדלי-השן. שכן למעשה אי-אפשר לבנות חומת-מגן שתחצוץ בין הרפלקסיה הפילוסופית לחוויה האקטואלית של המתפלסף המשוקע בפועל-בין יודה בכך ובין לא יודה-במסיבות ובבעיות קונקרטיות של תקופתו. בסופו של דבר, יחלחל זרם החיים שבחוץ ויפרוץ מבעד לכל סוגי הסכרים, אפילו יהיו אלה הסוגריים הפינאנולוגיים, יחדור ויתערב בין זרמיה האזוטריים, האוטונומיים-כביכול, של הרפלקסיה.

החיים רלבנטיים מאד לפילוסופיה, כי לא די שבלעדיהם לא תיתכן כלל אלא ששאונם והמולתם ההיסטורית משתקפים בכל הגות אותנטית, המעוצבת על-ידם לא פחות מאשר על-ידי הגילגולים הפנימיים-ההגיוניים של מושגיה.

צדק הגל מאד באמרו כי הפילוסופיה היא המודעות-העצמית העליונה של הזמן וההיסטוריה, המבטאת בעיצום אינטלקטואלי את העכשווי והאקטואלי. אבל החיים אינם זורמים רק מחוץ למתפלסף; מצויים הם גם בתוכו, ועל כן גם מכיוון זה הם רלבנטיים לפילוסופיה. גם מתוך מעמקי אישיותו של הפילוסוף נמנע עקרונית מימוש האידיאל של "התפלספות-השן" לשמה.

אף הסולפיסיסט העקשן ביותר, שהצליח להתחמק מכל שיגיושיח עם החיים סביב, לא יישאר במבצרו בחינת אפס ריק ומאווין, שכן "אפס" זה, הרווי יצרים ומניעים, המלא סיכסוכים ומאבקים, רוחש חיים עשירים למדי. חיים רוחשים אלה הם חומר-גלם מתסיס, המזין גם הוא את תכני הרפלקסיה ומפיח בהם בשר כרוח. לכן אין הפילוסופיה ביטוי לרוח הזמן בלבד אלא גם, כדברי ניטשה, "התוודותו של מחוללה"¹⁶, וככל שפילוסופיה זו גדולה וחובקת-כל כך משתקף בה יותר וידויו האנושי-ההיסטורי של יוצרה.

העומד במגדלי-השן, והמבקש לתווך מנקודת-תצפית אובייקטיבית כביכול בין האידיאות לחיים, הוא עצמו שייך מאד לחיים אלה, בהיותו יצור-יצרי-יוצר, לאמור: מלך בשר-ודם... ורפלקסיה.

לא מקרה הוא כי יצור זה בשם פילוסוף יכונה, שכן האהבה, ובעיקר אהבת החכמה, היא תכונה אנושית מובהקת.

ושוב ברצוני להביא מדבריו של פרופ' רוטנשטרייך, הטוען כי "הפילוסוף הוא מי ששום ענין אנושי אינו זר לו; וזאת משום שכל ענין שייך לסדר או כל ענין אפשר שיהיה שייך לסדר"¹⁷. הייתי רק מוסיף ואומר שגם נטייה זו, לראות כל דבר כשייך לסדר, היא נטייה אנושית מובהקת; ולפי שרוב-רובה של הפילוסופיה משתוקק לכונן ולהשיג סדר נמצאת גם הפילוסופיה בתחום החיים ומעוגנת בהם בעומק שרשיה. התבוננות מקורה בתשוקת המתבונן, אומר לנו ניטשה. ואכן, הצירוף המיטאפיזי, זו התשוקה אל-על-המזינה את מיטב היצירות של רוח האדם, אף אם היא פועלת בפיסגת העידון האנושי, אף אם היא מזוקקת מכל עכירות יצרית, אף אם היא מגיבה פירות צלולים בהגיונם ובשיטתיותם-עדיין היא בחזקת תשוקה הנובעת ממעמקי הנפש האנושית.

לעתים קרובות ביותר בתולדות האדם נשמעת התביעה המוצדקת שעל הפילוסופיה להיות רלבנטית לחיים. דרישה זו בולטת בעיקר בימי משבר ומבוכה כגון אלה העוברים עלינו עתה.

הפילוסופיה לא רק שכולה היא להיות רלבנטית לחיים אלא אף חייבת היא בכך. יכולה-שכן החיים רלבנטיים במאד לפילוסופיה; וחייבת-לפי שזה תפקידה הסגולי, ואין לשכוח שהפילוסופיה היא אמנם מלכתו הרוחנית של הקונקרטי, אך היא גם שפחתו המסורה.

במלה הלאטינית *relevare* טמונות כמה משמעויות, וכולן רלבנטיות כאן.¹⁸ החיים רלבנטיים לפילוסופיה והפילוסופיה לחיים במונן המקובל של שם-התואר *relevant*-כקשר וזיקה הדוקים. במונן זה אפשר לנסח את היחס שבין הרפלקסיה לחיים בשינוי-גירסה על משפטו הנודע של קאנט: "הרפלקסיה הפילוסופית ללא החיים ריקה ובלתי-אפשרית היא, ואילו החיים בלי הפילוסופיה הם סומים"¹⁹.

אולם המלה *relevare* צופנת בחובה שתי משמעויות נוספות: האחת מורה על פעולה של העלאה ורוממות, והשניה מציינת אקט של עזרה וסיוע בנשיאת נטל מכביד.

הפילוסופיה מטבע התפלספותה, הנערכת מרמת הרפלקסיה וגובה המגדל, מרוממת את הקונקרטי ומעלה אותו אל מפלסה, אך מבחינת תכליתה חייבת היא לאותת מן המגדלור, להדריך, לעזור ולסייע בנשיאת הנטל הכבד המונח על כתפיו הנבוכות של האדם המודרני.

האם יש בכוחה של הפילוסופיה לעמוד במשימה זו? האם לא יהיה האור שתפיץ אשליה ומקור נוסף לרגשי-כשל? מאיין תקח היא עצמה את האורות החדשים? איך תדע על מידת נכונותם? תמיהות רבות מתעוררות כאן. אך כלום לא מוטב להעז תחילה ואולי לטעות אחר-כך מאשר לטעות לבטח מעצם חוסר ההעזה.

בסוקראטס פתחתי, ובו אסיים.

על דלתות המקדש בדלפוי, שהוקם לכבוד אפולו, אל השמש, הלוגוס והאידיאות, חרוטה, היתה, כידוע, האמרה "דע את עצמך". היה בכך רמז ברור כי המסילה אל מגדלור הפילוסופיה עוברת את ידיעת יסודותיו הדיוניסיים, האי-ראציונליים של האדם.

סוקראטס הבין רמז זה באמרו: "יודע אני שאינני יודע דבר", לאמור: "דבר איני יודע על עצמי". כוהנת המקדש בדלפוי, שהכריזה עליו בשל כך שהוא חכם מכל אדם, אולי בצדק ניבאה שעם הופעתה של אינטואיציה סוקראטית זו נפתחה התקוה בפני הרפלקסיה שביום מן המים תיעשה פילוסופיה של אדם המודע לעצמו ולזמנו – ובכך גם תיעשה פילוסופיה של המגדלור.

הערות

¹ נאום באוניברסיטה העברית ב-26.6.74 עם קבלת הפרס בחוג לפילוסופיה על שם שמריהו ריביר.

² כתבי אפלטון, קריטון, תרגום יוסף ג. ליבס, כרך א, הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב, ע' 250.

³ כתבי אפלטון, המשתה, תרגום יוסף ג. ליבס, כרך ב, הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב, ע' 151 וגו'.

⁴ Edmund Husserl, *The Idea of Phenomenology*. trans. W. P. Alston and George Nakhnikhian. The Hague. 1964

⁵ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Gesichtsphilosophie*, Sämmlliche Werke, ed. Glockner, Vol. 1, Stuttgart, pp. 350—351.

⁶ פרידריך ניטשה, הולדתה של הטרגדיה, תרגום ישראל אלדד, הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב.

⁷ קארל מארקס, האידיאולוגיה הגרמנית, ב"כתבי שחרות", תרגום שלמה אבינרי, ספרית הפועלים, מרחביה, 1965, ע' 233.

⁸ שב, שם.

⁹ נתן רוטנשטרייך, על תחומה של הפילוסופיה, ירושלים, הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית, תשכ"ט, ע' 203.

¹⁰ שם, פרק ז, "על מקורותיה של הפילוסופיה".

¹¹ גוטפריד וילהלם לייבניץ, השיטה החדשה וכתבים אחרים על תורת המונאדות, תרגום יוסף אור, ירושלים, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית.

¹² על שיטתו של הוסרל והתפתחותה, עיין בספריו הבאים:

אדמונד הוסרל, מבחר מאמרים, ערכו ש. ה. ברגמן ונתן רוטנשטרייך, ירושלים, הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית, תשי"ב.

א. הוסרל, הגיונות קארטיזיאניים: מבוא לפינולוגיה, הקדים ותירגם: צבי א. בראון, ירושלים, הוצאת מאגנס, תשל"ב.

E. Husserl, *Ideas—General Introduction to Pure Phenomenology*, trans. Boyce Gibson, London, 1931.

E. Husserl, *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology*, trans. D. Carr, Northwestern Univ. Press, Evanston, 1970.

על הפילוסופיה ההוסרליאנית והתפתחותה עיין:

ש. ה. ברגמן, "הוסרל והפינולוגיה", הוגי הדור, ירושלים, הוצאת מאגנס, תשל"ל,

עמ' 83—121; בהקדמתו של צבי א. בראון (למעלה), וב- *The Aims of Phenomenology*, N. Y.: Harper and Row, 1966.

P. Ricoeur, *Husserl: An Analysis of his Phenomenology*, Northwestern Univ. Press, Evanston, 1967, Ch. 1.

E. Husserl, *The Vienna Lecture*, in *The Crisis*, pp. 289—290. ¹³

שם. ¹⁴

שם, עמ' 289—290. ¹⁵

פ. ניטשה, מעבר לטוב ולרוע, ס' 6, תרגום י. אלדר, הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב, ¹⁶

תשכ"ח, ע' 17.

על תחומה של הפילוסופיה, ע' 130. ¹⁷

Nathan Rotenstreich, "Relevance Examined" in *Ethics*, Vol. 82, 1972, pp. 239—253. ¹⁸

¹⁹ המשפט המקורי מצוי אצל ע. קאנט, ביקורת התבונה הטהורה, תירגמו ש. ה. ברגמן ונ. רוטנשטרייך, מוסד ביאליק, ירושלים, ע' 63: "מחשבות ללא תוכן הן ריקות, הסתכלויות ללא מושגים הן סומות".

אהרן קומם : כמו המתים

כְּמוֹ הַמֵּתִים
שֵׁשׁ לָהֶם אֶלֶף שָׁנִים
לְהִרְהוֹר בְּכָל
לְכוּן מַחְשְׁבוֹתֵיהֶם
כְּכוּן כְּנוֹרוֹת
לְצִלִּיל הָאֶחָד הַמְדִיק.

אֶפְלוּ הַחֲטָאֵת
אֶפְלוּ בְּגֵדֵת
סוֹפֵף לְהַגִּיעַ לְצִלִּיל הַמְדִיק.

אֶלֶף שָׁנָה לְחַשֵּׁב מַה לֹּמַר הִיא
טוֹב בְּאוֹתָהּ הַפְּגִישָׁה.
מֵאֲתִים שָׁנָה לְלַטֵּף לְלַטֵּף
לֹא חֲרָסִים לֹא
רַק אוֹתָהּ הַתְּנוּחָה
הַרְבֵּה בְּמִימֵי הָאֲגָם
וְהַלָּא הַלָּאָה בְּלִי סְנַפִּירִים
בְּלִי זָנָב רַק בְּתוֹךְ
הָאֲגָם הַרְף וְגִבּוֹת תְּמָהוֹת
מֵעַל כְּשֵׁנֵי חֲרָמְשֵׁי־יָרֵחַ.
רַק שֵׁם רַק מִשֵּׁם רַק הַמֵּתִים
יּוֹדְעִים עִם אֶלֶף שָׁנִים
לְמַדּוֹד כָּל שָׁנִיָּה לְלַטֵּשָׁה
כִּי־הַלּוֹם.

מֵאָה שָׁנָה לְחִנּוֹת בְּשִׁפְתֵיךָ
הַרְבֵּה הַרְבֵּה בְּכַרְפִּיךָ

בְּשַׁעֲרוֹתֶיךָ מִנִּין הֵן צוֹמְחוֹת
 וְצַחוֹקְךָ מִנִּין הוּא בָּא וְלֹאֵן
 הוּא מִתְגַּלְגֵּל צַחוֹקְךָ
 וְלִפְנֵי מִי אַתָּה מְשַׁרְתֵת
 בְּחֻדְרִים. כְּמוֹ הַמֵּתִים
 הַחוֹזְרִים שׁוֹב וְשׁוֹב לְהַבִּיט
 נְכוּחָה בְּזִכּוּכִית מְגֻדֶלֶת
 בְּכָל אֲבָרֵינוּ שֶׁנִּשְׂרָו בְּדֶרֶךְ.

אָנִי מִבֵּיט בְּעֵצָמִי
 כְּמוֹ הַמֵּתִים זֶה אָנִי
 אוֹ אַתָּה אוֹ הוּא מִי לְיָדִי יִתְקַע
 אִם אַתָּה הוּא אוֹ אָנִי
 מִתְנוּעָעִים בְּחֻפְשִׁיּוֹת בְּזִמָּן
 הַזּוֹרֵם בְּאֶלֶף סִירוֹת זְעִירוֹת
 עַל גְּלִים וּבְנֵי גְלִים פָּנִים וְאַחֹר
 קִדְמָה וְיָמָה מֵהַר מֵהַר
 בְּנֶהַר הַזֶּה הַזּוֹרֵם.

רְגַע רְגַע מָה הוּא חוֹשֵׁב
 מָה אָנִי שָׂר בְּגִלִּים הָאֵלֶּה
 הַרְחֵק הַרְחֵק נְפוּץ
 לְכָל הַרוּחוֹת כְּרִיחַ
 הַשָּׂדֶה הַמְנַשְׁבוֹת הַמְפִּיצוֹת
 אֶת הַצִּי הַזְּעִיר אָנִי אָנִי
 לְכָל רוּחַ.

כְּמוֹ הַמֵּתִים
 לֹא לֹא נִפְרָד אָנִי אֹתֶר
 אָנִי אֹתֶר יְחִידִי יְחִידִי
 בְּשִׁבְלִים לְבֵיתְךָ.
 אִפְלוּ כְּשׁוֹעֵר מְדֻרֶיךָ
 תִּירִים בְּאַרְצוֹתֶיךָ הַזְּעִירוֹת
 אָנִי אֶסְבִּיר הֵיטֵב
 אֶת הַטְּעוֹת שֶׁבְּגִלְלָה
 שֶׁנִּינוּ מְאֻשְׂרִים
 בְּצִפּוֹן אַחֵר.

כְּמוֹ הַמֵּתִים לְתַקֵּן לְתַקֵּן
 כָּל הַיּוֹם אֶת רְגַעֵינוּ הַנִּשְׁבָּרִים
 צָרִיךְ אֵלַי שָׁנָה לְתַקֵּן כָּל רְגַע
 צָרִיךְ אֵלַי שָׁנָה לְחַיּוֹת כָּל רְגַע
 אֶת כָּל הַצְּרוּפִים שֶׁהָיוּ בְּכָל רְגַע
 וְהַמְּלִים שֶׁהָיוּ בְּכָל רְגַע
 וְלֹא הָיוּ.

כְּמוֹ הַמֵּתִים כְּמוֹתָם
 רַק בְּשִׁירִים
 רַק בְּמַלִּים מְטֵהֲרוֹת
 הַזּוֹכְרוֹת אַחֲיוֹת רְחוּקוֹת
 בְּתוֹךְ הַדְּבָרִים בְּתוֹכָם
 בְּתוֹךְ גִּזַּע הָעֵץ הַחֲשׂוּף
 וּבְתוֹךְ הָעֵינַיִם הַפְּלוּאוֹת
 בְּלִי אֹרֶךְ בְּלִי אֹרֶךְ
 רַק בְּנִגּוֹן הַמְּדִיק
 הַנִּשְׁלַח לְלִטֵּף וְלִמּוֹשׁ
 כְּעוֹר כְּדִי לְהַבִּין.

אהובה פונדק: הר טרם שמש

"...למרגלות הר טרם שמש אני כורע

וזוכר וזוכר וזוכר..."

אמיר גלבוע

ביום-השני בבוקר נעלמה נורית כהנא. שמש לבנה שפכה קווי חום והאוויר עמד. הרי הבזלת היו אפורים-כסופים, והקוצים שבסמוך לגבול בישרו בריחם שריפה. רק בארוחת-הצהריים הרגישו הבנות בהיעדרה של נורית. בשעה אחת-עשרה ושלש-שים היה עליה להופיע להגשה בחדר-האוכל, וברבע לשתיים-עשרה ניגשה אילנה לחדר לחפש אותה. אבני הפורפר חרקו תחת נעליה, ומצחה הגיר זיעה קשה. בגדי הח'אקי נדבקו לגופה מן הזיעה וממי-הסבון, והיא חשה צורך דחוף להתקלח. הדשא הצעיר ששתלו לא מכבר עמד כפוף בשמש הלבנה, והאוויר לא זע. אילנה גחנה ללטה את דונה שנקרתה בדרכה, לשונה משורפבת ונשימתה חמה, ואחר קיפצה בדילוג אחד על שלש המדרגות שהובילו לאסבסטון בו נמצא חדרן. פתחה את דלת-העץ ולאחריה את הדלת המרושתת. החדר היה מסודר, ועמדה בו קרירות מעומעמת.

נטלה תפוח-עץ מן הקערה שעל השולחן, שיפשפה בגב ירכה ונעצה בו שיניה. טעם חמוץ התפשט בפיה. יצאה את החדר ולרגע עמדה במרפסת, נועצת עיניה בגבול. העצים שבין חורבות הכפר הנטוש היו מתים. משאבת-המים העלתה תיקתוק חדגוני, ומגן-הירק, למטה, היו עולים אחרוני העובדים לארוחת-הצהריים. נגסה בשנית מן הפרי החמוץ ובקליעה מדויקת העיפה אותו לתוך פח-האשפה. הרימה את קווצת השער שנפלה כתמיד על מצחה ועיניה, וקפצה אל שביל-הכורכר. חדר-האוכל כבר המה אוכלים וקולות. מיהרה לעזור בהגשה, ולא הספיקה להגיד שנורית איננה.

משעזב אחרון האוכלים, וכבר ניקו את השולחנות ועירמו עליהם את הכיסאות, אמרה לאַסתי:

"חיפשתי אותה בחדר. אולי יצאה למרעה. בזמן האחרון קשה לדעת מה קורה לה". הפשילה את מכנסיה והתיזה קילוחים על רצפת-הבטון המזוהמת. מראה המים העלה בה געגועים. נתזי מים נשברו אל הקירות המטולאים סיד אפור. חשה בעייפות הדביקה, ובמרץ הגירה את המים שבמגב הגדול.

בשתיים-ורבע היה חדר-האוכל נקי וערוך לארוחת-הערב; מעט מאוחר מכפי הרגיל. אילנה הלכה לחדרון-הפניסה, שטפה את ידיה בסבון גס והביטה באצבעות המסיקסות. חשבה שאולי כדאי לבקש מנוקי לחזור לדיר. הורידה מן המתלה את המעיל שלבשה

בבוקר השפם, כשהיה קר, ויצאה לשביל. דונה שוב נקרתה בדרכה, עיניה מזוגגות, והיא גחגה ללטף את פרוותה הסמיכה של כלבת-הזאב. מן המקלחת עלו קולות שירה ושיקשוק מים. ידעה שאין טעם ללכת עכשיו להתקלח, מפני שתיאלץ להמתין זמן רב עד שיתפנה מקום. זכרה את זאב שהבטיח לתת לה לקרוא את "עיבל", ופנתה ימינה לכיוון מגורי הבנים. שני חיילי-מח"ל עסקו בניכוש עשבים סמוך לרחבת המיסדרים. הם היו ערומים למחצה וניצבו שעונים אל המכושים, מביטים מזרחה.

אחרי-הצהריים פג קצת החום, ורוח קלה נשבה בין האספסטונים. התל שמעליהם כיסה בצל את כל ההיאחזות. הבנים היו בניסויי-כלים במחצבה, והיא שכבה במיטה, במדי-אל"ף, וקראה את "עיבל". על מיטתה נשען הנשק של נורית. הנשק שלה חלוד. עדית, השלישית לחדר, היתה בחופשה "רגילה". כניסתה של איילה המ"כית הקפיצה אותה מן המיטה. כל-כך שקועה היתה בספר. איילה גחגה לראות את שם הספר ומחברו. חיכה ואמרה, "מסוכן". אחר הסתובבה בחדר והתבוננה בתמונות.

"תני לי לקרוא אחרי שתגמרי", ביקשה.

"זה של זאב".

"איפה נורית?"

"אני לא יודעת".

"היתה בחדר?"

"לא".

"אולי יצאה עם העדר. תגידי לה שאני רוצה לדבר אֶתה.. אתמול בקושי שיכנעתי את יואב שלא יגיש נגדה תלונה".

איילה פנתה בכיוון היציאה.

"אל תשכחי שביקשתי את הספר אחריך", קראה מהדלת.

את הנשק שכחה לבדוק.

שעה שגוש סגול מבוקע היה תלוי בראש התל, ניתקה עצמה אילנה סוף-סוף מן הספר והתישבה במיטה. שפה את הרקות בכפות-הידיים בנסיון להפיג את המתרחות, וביצעה מספר משיכות-גו. העבודה במטבח גורמת כאבי-גב. מן המועדון בקעו צלילים קצובים של מוזיקה ונקישות כדורי הפינג-פונג על שולחן-הטניס. מקצה המרפסת עלו צחקוקי-הבל של הבנות. מאז הצהריים איש לא שאל על נורית, פרט לאיילה.

הוציאה את כלי-האיפור וישבה מול המראָה העגולה המוצבת על השולחן, בסמוך לקערית התפוחים. בעין שמאל היתה ראייתה מטושטשת. הוציאה את עדשת-המגע, ליקקה בקצה הלשון, והתזירתה למקומה. אחר משכה פסים תכולים מעל העיניים, מתחה קווים בצדיהן וקימרה את גב הגבות. שיערה החלק התארך והזהיב, והיא סרקה

אותו במברשת קשה. הדליקה סיגריה. עצמות-לחייה בולטות ויפיה פגיע. זרועותיה דקות מאד. חשה עייפות בהלמות הרקות.

יחפה יצאה למרפסת, אָסתי, במכנסיים קצרים וירכיים שמנות, הזמינה אותה לכוס קפה. הניעה בידה וחזרה לחדר. נעלה סנדלים וירדה לדיר. אובך פשט בין חורבות הכפר שבגבול, וצללי הבתים התמזגו עם האדמה השחורה. הדשא זקף קומתו, והממ-טרות של יואב ריססו מים בגינה שבחזית הדר-האוכל. במרפסת חדר-הקשר התקהלה קבוצה גדולה של חיילים וחיילות. חשבה אם תעלה שמה לחפש את זאב, וירדה לדיר. שערי הדיר הגדולים היו נעולים. סנדליה העלו אבק אפור שליכלך את כפות הרגליים. ישבה על אבן-בזלת בצד השער וחיכתה. השמש כמעט נבלעה מאחרי התל, ואורות הפנסים נדלקו. העצים המתים שבכפר חמקו בין עיניה. עוד-מעט ארוחת-ערב.

נביחות הכלבה החזירו אותה לשעה ולמקום. הרימה את ראשה וידה ללטף את היצור הגדול שהתחפך בברפיה. העדר קרב בריצה, מעלה גלי אבק. החייל העייף שצעד בראש הלך לפתוח את השערים. נוקי הלכה בסוף, מאיצה בפבשים המפגרות. נורית לא היתה שם. קמה ופנתה לחדר-האוכל. דונה באה אָתה, מקדימה אותה מדי-פעם בריצה, ואחר שבה ומתחככת ברגליה. מתדר-האוכל עלתה המולה, והדשא השיב ריח רענן ורטוב. התל נבלע בחשכה הגדולה.

זאב חיפה. משהבחין בה במורד השביל, רץ וחיבק את מתניה.

"חיכיתי לך, חיפשתי אותך. איפה היית?"

הסיט את קוצת השער ממצחה וביקש לנשק לה, אך היא הסבה את ראשה.

"אני לא מרגישה כל-כך טוב. נורית איננה."

חשה עצמה בטוחה לצד זאב. גופו הדיף ריח סבון-רחצה. האוויר היה עומד.

"אני שוכב מארבים הלילה. תחכי לי?"

"לא יודעת."

לקראת סוף הארוחה, בלגמם את הקפה השחור, ניגש אל שולחנם יואב הרס"פ. "מה העניינים עם נורית?" שאל, נשען בכפותיו אל קצה שולחנם, ה"עווי" נסרח מפתפו, סיגריה בזווית פיו, ושערותיו הצהובות דבוקות למצחו.

"לא יודעת", אמרה אילנה, עיניה בקפה.

"מה זאת אומרת 'לא יודעת' ? את גרה אָתה."

"אני אומרת לך שאני לא יודעת. איננה. זהו."

"ממתי?"

"אני לא יודעת. מהיום."

"היתה בעבודה?"

"לא."

"היתה בחדר בפקר?"

"כן."

"מתי ראית שהיא איננה?"
 "בצהריים, כשהיתה צריכה להחליף אותי במטבח."
 "את מוכנה לטלפן להורים שלה?"
 "תטלפן אתה."
 יואב חזר לשולחן-הסגל.
 "הוא מעצבן אותי", אמרה לזאב, עיניה בספל-הקפה.
 "הוא עוד מתעסק עם המגעילה הזאת, אסתי?"
 "לא יודעת."
 רקותיה כאבו והיא שפה אותן בכפות הידיים.
 "אני לא מרגישה כל-כך טוב. הולכת לחדר. אתה בא?"
 "אני ניגש לקשר. אבוא אליך אחר-כך."

*

בחדר עמד מחנק עמום, והיא לא הדליקה את האור. התישבה במיטתה, אחר קמה ופשטה את החולצה. פתחה את הארון ושפה את הרקות והמצח בבושם של נורית. הריח הכבד הכאיב בראשה. נשכבה במיטה וחשבה איפה נורית ומה היא עושה. קמה ולקחה את הכרית של נורית, הניחה אותה על הכרית שלה, וכך שכבה. אחר קמה בשנית, לקחה את שתי הכריות ועברה למיטה של נורית. נצמדה בגופה לקיר ונתרעדה מצינתו. שכבה על הגב, ידיה תחת הראש, ונעצה עיניים בתקרה. עדשות-המגע הכאיבו לעיניים שדמעו.
 כפי-יד חמה שהחליקה את כתפה זיעזעה אותה משנתה.
 "נורית", שאלה. החדר היה חשוך.
 "זה זאב."
 שפה את מצחה ועיניה. זאב התישב לידה.
 "מה השעה?"
 "עשר-וחצי."
 ליטף את מצחה המיוזע והסיט את קווצת-השער שדבקה בו. בחדר עמד חום, וזאב פתח את התריסים. צלילי גיטארה וקולות צחוק חדרו מהחדרים הסמוכים. אילנה לקחה את ידו ואימצה אותה אל שפתיה.
 "איך את מרגישה?"
 "בסדר."
 "אני יורד מחר בבוקר."
 "לאן?"
 "לגדוד."
 "בשביל מה?"
 "קיבלתי הודעה בקשר. קורס חובשים קרביים."
 "אתה חוזר לפה?"

"חושב שלא".

נשימתה נדקרה. התרוממה והניחה ראשה בחיקו. רקותיה הלמו פרא. האור שהסתנן מן החלון המוגף הטליא את פניו ושפמו של זאב. הוא ליטף את פניה. "יופי. בהתחלה גורית, עכשיו אתה, בסוף גם דונה תברח". זאב הדליק את מנורת-הלילה הקטנה שמעל מיטתה של גורית. "אני מציע שתלכי לישון. את לא מרגישה טוב. מחר בבוקר אבוא להיפרד ממך". "אני פוחדת".

פשטה את בגדיה ולבשה פיג'מה. זאב הסיר את הכיסוי מן המיטה, החליק את הסדין והוציא מהארון כרית ושמיכה. אחר יצא מהחדר. כשחזר, כעבור דקות ספורות, בידו כוס מים וגלולה ודונה בעקבותיו, היתה אילנה שכובה במיטה, מכוסה בשמיכה. מנורת-הלילה דלקה מעל מיטתה של גורית. "קחי את זה. כשתעוררי, תרגישי יותר טוב". אילנה התרוממה, בלעה את הגלולה ושתתה מעט מים. פניה התעוותו. "תודה. כמעט גמרתי היום את 'עיבל'". "צדקתי כשאמרתי שרצוי שלא תקראי את זה". "תשאיר פה את דונה, בבקשה, ותכבה את האור". אילנה ליטפה את גב לחיו בקוער כפה. זאב היטיב עליה את השמיכה, כיבה את האור ויצא.

*

אחר חצות גירדה הכלבה בדלת, ואילנה קמה לפתוח לה. שקט אפף את ההיאחזות, וממזרח נשבו ריח שריפה וקולות נפוצים. חדר-הקשר והמטבח היו מוארים. עמדה במרפסת, נושמת את האוויר השרוף והחם. בעמדות השמירה אולי נרדמו השומרים. דונה קפצה לשביל ונעלמה בכיוון הדייר. התיקתוק של משאבת-המים היה חדגוני ומרגיע.

חזרה לחדר, הדליקה את האור, ולבשה חולצת-טריקו לבנה ומכנסיים כחולים קצרים. ראשה כאב מאד, וקפה לא היה בחדר. יחפה ירדה למטבת. אסתי היתה מבשלת-לילה. ישבה מול סיר-הקפה הגדול ועילעלה בעתון-נשים. שני שולחנות היו ערוכים לחיילים שעמדו לחזור מהמארב.

אסתי הופיעה, וחייכה לה חיוך קטן וחמוץ.

"מה העניינים, את לא יכולה להירדם?"

"ישנתי. דונה העירה אותי".

"את עוד ישנה עם דונה. חסר לך שיואב יתפוס אותך. שמעתי שזאב נוסע מחר". "כן".

"תגידי, אתם חברים?"

אילנה שתקה.

"אני רוצה קפה. כואב לי הראש".

אסתי מזוגה לה קפה בספל כחול מפלאסטיק.

"את יודעת שהוא מתעסק עם קארין?"

"מי?"

"זאב".

שמורותיה צרבו. היא הביטה בספל הקפה המהביל שבידה.

"מאיפה את יודעת?"

"סיפרו לי. ראו אותם".

"מי ראו אותם?"

"יואב אמר לי שאתמול אחרי המיסדר ראו את שניהם יורדים למחצבה. היא כל

הזמן בחדר שלו. לא שמת לב?"

אילנה שתקה.

"את יודעת שיואב ואני אולי נתחתן?"

אילנה שפה את רקותיה בכפות הידיים. את הספל הניחה על כירת-הגז.

"יש לך משהו נגד כאב-ראש?"

"לא, אין פה כלום. אולי בחדר. יואב הציע לי היום נישואים, אבל אני עוד לא

החלטתי. המבטא הארגנטינאי שלו מעצבן אותי. תגידי, מה עם גורית? היא לגמרי

לא נורמלית, החברה הזאת שלך. לאן היא נעלמה היום? יואב ניסה לטלפן להורים

שלה, ואף אחד לא ענה לו".

"אני לא יודעת". עיניה נתקלו בקירות המלוכלכים של המטבח, בית-מגורים סורי.

הטיח התקלף מהקירות.

"אני יודעת", אמרה אסתי, "היא בטח רצה אחרי מעוז. את זוכרת איך היא נעלמה

לנו מהסדרה בטירונות ואחר-כך סיפרו שהיא נסעה לכלא-שש לבקר את מעוז.

הוא מופרע, המעוז הזה. אני לא מבינה מה היא רודפת אחריו כל-כך. יש לה מזל

שהסגל מתחשב בה. מישהו אחר היה מכניס אותה מזמן לכלא, עם כל הקונצנים

שהיא עושה".

יואב הרס"פ נכנס, ואסתר חייכה לו מלוא שיניה. הגיח את העוזי על הרצפה, ומזג

לו קפה. אסתי נעצה בו עיניים כמהות. שערותיו הצהובות היו דבוקות אל מצחו.

הוא אמר שהמצב נעשה חם. אילנה ידעה שתמיד יש לו בחדר כל מיני כדורים, אך

לא שאלה והסתלקה לישון.

*

זאב הופיע בצהרי יום-קיץ אחד. אילנה ירדה לדיר לראות מה נשמע. הפכשים,

מארינו, עדר פרוע של הסוכנות, היו עקודות על שולחן-הגז. נוקי, מרכות הדיר,

גזזה אותן במספריים שחורים וגדולים. לצדה עבד בחור חדש, קומתו ממוצעת ולו

בלורית ושפם אדירים. תווי-פניו היו יפים ופשוטים. אילנה ביקשה לגזוז, אף שלא

ידעה איך עושים זאת. "לא ככה", אמר הבחור החדש. "אסור לפגום בגיזזה. היא

צריכה להשאר שלמה". לקח מידה את המספריים והראה לה איך גוזזים. קולו עמוק

וצרוד. אילנה נשארה לגזוז עד שירדה החשכה.

בן יחיד לאִמו האלמנה, שלא איפשרה לו ללכת עם כולם לצנחנים. בשום-פנים לא היה מוכן לראות בעצמו בן יחיד.

בערב ישב לידה לאכול. אחרי הארוחה הקרינו את "האספן", והוא שוב ישב לידה. מדי כמה דקות היה הסרט נקרע. החיילים עישנו סיגריות, צחקו וצעקו. כיסאות וכלי-נשק נפלו ברעש לרצפה. אילנה השתנקה ורצתה לברוח. כוח זר וחזק החזיק בה להישאר. כשיצאו מהסרט ביקש שתלווה אותו לעמדת-השמירה. לא השיבה. שאל אם תרצה להיות חברה שלו. "יש לי חבר", אמרה, וברחה לחדר.

בחדר היתה נורית, קוראת בספר. אילנה נשפכה על בטנה, חבקה את הכרית ונלפתה אל הקיר. היא בכתה.

נורית ניגשה וליטפה את שערה.

לפני השינה אמרה לה אילנה, עיניה אדומות מאד:

"זה 'האספן'".

"אני יודעת", השיבה נורית.

"וזה זאב. אני מפחדת".

נורית רק ליטפה את שערה.

*

אילנה חלמה שהיא מטיילת במחצבה הלבנה, למרגלות התל שהיה הר-געש כבוי. לפתע הבחינה בראשו בזאב ונורית, שהגיעו מפיוונים שונים ונפגשו בפתח הלוע. הם ראו אותה, נתנו ידיים ורצו במהירות לקראתה, דונה בעקבותיהם. הם רצו בחוסר-זהירות, ניגפים באבני-בזלת ובשיחי-גפן מתים. אילנה פכרה פפותיה ופחד אחז בה. ענני ערפל ועשן הופיעו ממזרח ובלמו את מרוצתם. הם נהדפו אל דפנות ההר, ניסו לקום, לפזר את הגלים בגופם, אך היו שבים ונופלים עד שנתמוססו. אילנה צעקה והחלה לטפס בקירות המחצבה, שהיו תלולים וקעורים, ונפלה, פניה לאדמה.

אותו רגע נשמעו שריקת יציאה וקולות התפוצצות עזים. הקציין-התורן הפסיק את פעולת הגנראטור והפעיל את הצופר. היבבות העולות ויורדות פלחו את החדרים. האנשים התעוררו בבהלה. השומרים במגדלי-השמירה נשאו עיניים קשות מזרחה ושיחררו את נצרות המקלעים. החיילים שישנו נכנסו בחשכה לנעליהם ורצו למקלטים, החגור, הנשק והקסדה ביד. הם היו מבולבלים מאד, ובריצתם נתקלו בגדרות-העץ שהקים יואב.

אילנה התעוררה בבהלה, לבדה בחדר. הושיטה יד אל מתחת למיטה ולקחה את הנרתיק בו היו משקפיה ועדשות-המגע. גישה לעבר דלת-היציאה ונתקלה ונתקלה בארון. שינתה כיוון, מצאה את הידית ופתחה את הדלת. ראתה את הבנות בבגדי-שינה לבנים רצות בשביל למטה. כרוחות-רפאים היו בעיניה. ריצתן היתה מטורפת. הן צעקו.

קפצה מהמרפסת לשביל, אולם טעתה באמדן הגובה. נפלה והנרתיק נשמט מידה. גישישה אחריו בכפותיה. הצפירה צווחה באזניה. עזבה ורצה למטה. רגליה לא נשמעו

לה. הכפות היחפות נדקרו באבני-הכורפר. במקלט היה קר מאד וחשוך. ישבה בפניה בין שני קירות. מכשיר-הקשר השמיע קולות ללא הפוגה. אנשים היו יורדים כל הזמן במדרגות, צועקים. הצפירה שככה. בחוץ נשמעו התפוצצויות. אי-אפשר היה לדעת מי ישנו ומי איננו. איילה המ"כית רצה בין האספסטונים. יחפה, פנס בידה. נכנסה לכל חדרי הפנות והאירה אותם. המיטות היו ריקות. כולן במקלטים. מישהו התקרב לפינה בה רבצה איילה ודרך על כף-רגלה. איילה השמיעה צעקה חלושה. הקול אמר "סליחה". אימצה עיניה לזהות את הדמות הלבנה. "מי זה?" שאלה. "קארין", ענתה לה. קארין התישבה לצדה. איילה הרגישה שקארין רועדת ונתנה לה יד. קארין לחצה בחזקה את ידה. "את לא צריכה לפחד", אמרה איילה. "פה במקלט לא קורה שום דבר". קארין היתה אנגליה ובכתה בשקט. איילה רעדה מצינה וראשה כאב.

*

בחמש-ושלושים לערך האיר אור אפור את הלילה. האוויר היה קר ורטוב וריח שריפה עמד בו. כלי-רכב רבים שעטו צפונה בפביש הראשי, והטנקים נעו מזרחה. בתי הכפר היו שותקים כאילו לא אירע ולא-כלום. מכשירי-הקשר עבדו ללא הפוגה. הודיעו שאפשר לצאת מהמקלטים. המ"פ, הסמ"פ, המ"כים ועוד שלושה חיילים יצאו לבדוק את הפגיעות.

איילה יצאה אחרונה מן המקלט, לבדה. האור החינר פגע בעיניה. היא רעדה וכפות ידיה היו קהות ומגורות מהסיד שעל הקירות. בקושי ראתה את הדרך. מתחת למרפסת כרעה על ברכיה וגישישה אחר נרתיק-המשקפיים. הוא נעלם. בפתח חדרה רבץ גוש עמום וחסר-חיים, רגליו פשוטות. איילה דילגה על דונה ופתחה את דלת-העץ ואחריה את הדלת המרושתת. הדליקה אור והוציאה מהארון מעיל וגרביים. לקחה את הקומקום החשמלי ומיד זכרה שאין קפה בחדר. נטלה את המראָה העגולה מהשולחן והתבוננה בעצמה מקרוב. ראתה שעיניה מבריקות ושפתיה כחולות. החזירה את המראָה למקומה ונטלה תפוח-עץ מהקעריה. נגסה בו וטעם קהה התפשט בפיה. פתחה את הדלת שנתקלה בגוש שרגליו פרושות ויצאה למרפסת. את התפוח זרקה לפח-האשפה המרושת.

הקאטיושות, שלש במספר, נחתו במקומות שונים. אחת בכניסה למחצבה, והשניה בלב גן-הירק, בין החרשפים. הפגיעות יצרו מכתשים עמוקים באדמה ורסיסים ניתזו סביב. הקאטיושה השלישית נפלה בקצה רחבת-המסדרים, סמוך למועדון. שמשות המועדון התנפצו, ורסיסים חדרו גם בעד דלת-העץ. דונה נפגעה בריאותיה, וגררה עצמה בשביל העולה אל חדרה של איילה. כוחה הספיק לה לטפס במדרגות. בעזרת מטאטא-הקש הגדול הרחיקה איילה את הגופה לקצה המרפסת. בחילה עמדה בחזה. החיילים היו נרגשים ומבולבלים ואיש לא הלך לישון. יואב התרוצץ כמוכה, מחלק

הוראות. השומרים לא הורשו לרדת מן העמדות, אף שכבר האיר היום. הבנות התכנסו בחדרה של אסתי. מישהי מזגה קפה. זאב ירד לדיר לראות מה עם הכבשים. אילנה שטפה את ידיה במים קרים. חזרה לחדר והוציאה מהארון מגבת, כלי־רחצה, לבנים ובגדי־עבודה נקיים ומגוהצים. נעלה כפפפים והלכה למקלחת. איש לא היה שם מלבדה, ושעה ארוכה עמדה תחת זרם המים החמים. אחר חזרה לחדר, נעלה אותו מבפנים ונרדמה מיד.

*

בצהריים ביקש זאב שתפתח לו. היתה רדומה למחצה, שוגה בהזיות טרופות. קודם־לכן דפקו על דלתה מספר פעמים, קראו בקול. אילנה זכרה שאסתי היתה שם ושאיילה איימה במשפט, אך לזאב קמה לפתוח. הוא לבש בגדי־אל"ף, ושלושת הכפתורים העליונים בחולצתו היו פתוחים כרגיל וחשפו את חזהו הרחב. יצאה לשטוף את פניה, וזאב הגיף את התריס. כשחזרה, סגר אחריה את הדלת וסובב את המפתח. אצבע יד־ימינו היתה עטופה במטפחת לבנה. זאב חיבק אותה והצמידה אל גופו. שפתיו טבעו בצווארה ואצבעותיו בשערה. חם וטוב היה לה. אחר־כך היתה המטפחת הלבנה זרוקה על הארץ, ואילנה מצאה סימני דם על גופו־תיהם. ציפורן־אצבעו היתה מרוסקת בצורה מכוערת. זאב שכב על גבו ואילנה ליטפה את גבותיו.

"מה קרה לאצבע שלך?" שאלה.

"זה מהבריח של העוזי".

"כואב?"

"כן".

"מתי אתה נוסע?"

זאב התבונן בשעונו.

"בעוד רבע שעה יורד הקומאנדקאר לגדוד".

"לא תספיק לאכול ארוחת־צהריים. בוא נתלבש ונלך למרפאה. רציתי שתקבור אתי

את דונה, אבל אעשה את זה לבד לפני המיסדר".

האצבע הכאיבה מאד. ליטף את שערה ואמר:

"אני רוצה להתחתן אִתְךָ".

אילנה, רוכסת את כפתורי חולצתה, הסתובבה בפתיעה ושאלה, "מה". זאב חזר על

המשפט. אילנה אמרה, "אתה לא יודע מה שאתה מדבר", והם יצאו והלכו למרפאה.

*

אחר־הצהריים נרגעו הרוחות בהיאחזות. הפבשים, שהיו מבוהלות מאד בבוקר, שכחו את מאורעות הלילה שעבר והורשו לצאת לשטח המרעה הקרוב להיאחזות. הרועים, הפעם שני חיילים מצוידים גם ברימוני־יד, הוזהרו שלא להתרחק. המכתש שנוצר ברחבת־המסדרים כבר נסתם, ושלושה חיילים עסקו בהטלאת מרצפות־הבטון שנת־

רסקו. המרצפות החדשות היו אפורות-כהות ובלטו בצבען לעומת שאר המרצפות. הבנות אספו את שברי הזכוכיות במועדון ושטפו את הרצפה. החלונות נשארו ללא שמשות והרוח נשבה בהם. ארבעה חלונות גדולים נסדקו גם בחדר-האוכל, ומישהו איחה את הסדקים בנייר-דבק חום. את הרסיסים שנתקעו בדלת המועדון השאירו כעדות חיה.

קציני צה"ל מדרגים שונים סיירו במשך היום בשטח ההיאחזות וצפו אל הגבול מהתל. מדי-שעה התקבצו החיילים סביב הטראנזיסטורים, אך כל הודעה לא נמסרה. דלת חדר-הקשר נשארה סגורה, ונפתחה רק לקצינים הזרים ולסגל ההיאחזות. יואב פתח את הממטרות. רסיסי הקאטיושות עיטרו את המדפים בחדרי הבנות. אסתי מצאה במחצבה רסיס ענקי. הניחה אותו על מיטתה, וסיפרה שפל הלילה התרוצץ יואב חשוף בין עמדות-השמירה למקלטים, לברר שהכל בסדר. סיפרה זאת בגאנה גלויה, והיתה מאושרת.

מן המקלחות בקעו קולות שירה ומים. קבוצת חיילים חשופי-גו שיחקה כדור-סל במגרש. חדר-האוכל היה נקי וערוך לארוחת-הערב. הירידה לגן-הירק נאסרה. האש בערה בפפר שעל הגבול.

איש לא השגיח בהיעדרה של דונה. אילנה דחפה את הגופה אל מתחת למיטתה, וכיסתה בשמיכת-הפיקה האדומה. דונה היתה כלבת-זאב ענקית וטורפת שהשאיר מחזור החיילים הקודם. בתחילה קשורה בשלשלת למלונתה, חושפת שיניים ונוהמת למראה זרים, ולאחר זמן חפשיה להסתובב בהיאחזות. אנשי-מילואים רבים, שביקשו להתקלח במקום, טעמו את נחת שיניה.

אילנה התאהבה ממבט ראשון. הפרנה האפורה-הכסופה, האזניים הדרוכות, הרביצה העירנית והעיניים שתמיד פונות מזרחה. רוב הבנות פחדו ממנה, ואחדות אף שנאוה. אילנה דאגה להביא לה בשר מהמטבח, ולפני חדרה היתה מונחת דרך-קבע צלחת מי-פטל, המשקה האהוב. דונה הלכה אחריה לכל מקום, אפילו למקלחת. אחרי-הצהריים ירדה אילנה לאפסניה להביא מפוש. חשבה לקבור אותה בשטח המת שמאחרי חדרה. חשה עצמה רעננה אחרי מקלחת-הבוקר והשינה, אף שהיתה רעבה מן הצום הממושך, ואצבע ידימינו של זאב הכאיבה לה. חשבה איפה נורית ומה היא עושה, ושמחה שנורית לא היתה פה בלילה הזה. עם זאת הצטערה שאיננה. ודאי היתה עוזרת לקבור את דונה.

שוישו האפסנאי, קטן-קומה ושחום, שאל בשביל מה היא לוקחת מפוש. אילנה אמרה שהיא צריכה. שוישו ביקש שתחזיר אותו מהר ככל שתוכל.

החפירה באדמה הקשה העלתה יבלות באצבעותיה, אולם היא לא ויתרה. השמש קרבה לקצה התל, וזיעתה ניגרה. איילה באה ושאלה מה היא עושה. אילנה התישרה ושפה את עיניה המטושטשות. לא השיבה. איילה חזרה על שאלתה.

"אני חופרת בור לדונה".

קולה נחנק.

"דונה מתה?"

"כן".

"הלילה?"

"כן".

"איפה היא?"

"אצלי בחדר. מתחת למיטה".

איילה הלכה לחדר. כשחזרה אמרה:

"תלבשי מיד מדי-אלף ותעלי למשרד. נילי מחכה לך".

נילי היתה הקצינה. היא הגיעה בצהריים, עם הדואר והעתונים. מחצית השבוע הראשונה היתה שוהה בהיאחזות הסמוכה. את המחצית השניה, ולפעמים גם את סופי-השבוע, בילתה אצלם.

"בשביל מה?"

"משפט".

"מה-פתאום משפט?"

"לא קמת הבוקר, ונעלת את החדר. ארבע פעמים ניסינו להעיר אותך לעבודה, ואפילו לא ענית".

"הרגשתי לא טוב".

"יכולת לפחות להגיד. חוץ מזה, כולם לא הרגישו טוב אחרי הלילה הזה. דווקא לכן. ועוד נורית חסרה במטבח".

אילנה זרקה את המכוש לארץ והלכה לחדר. שטפה את ידיה במים קרים וניגבה במגבת היבשה שהיתה תלויה על החבל. הרימה את שמיכת-הפיקה מעל ראשה של דונה וליטפה את אזניה. העיניים היו עצומות, ודם קרוש נקווה בצדי הפה. רצתה לנשק לראש, אך חזרה בה. לבשה בגדי-אלף ואת הפומתה החזיקה ביד. לא הסתרקה ולא נעלה סנדלים.

בפניסה למשרד חיפתה איילה.

"תחזרי לחדר לנעול סנדלים. לא נכנסים למשפט בכפפים".

"אני לא חוזרת לשום חדר".

נעצה עיניים סומות בתל, וראתה חיות קדמוניות רובצות על גבו. אור אפור זרח בשמיים.

"תחזרי לחדר מיד. את לא נכנסת למשפט בכפפים".

"אני לא נכנסת לשום משפט", אמרה ופנתה ללכת.

"את מחפשת צרות", קראה אחריה המ"כית. "תצטרכי להישפט אצל רס"ן ציפי בפיקוד. לא כדאי לך".

אילנה חזרה ועמדה מול איילה.

"שימי לב", אמרה בראש זקוף. "אתמול הפרעת לי לקרוא את 'עיבל'. עכשיו הפרעת לי לקבור את דונה. היום זאב נסע. אתמול נורית נעלמה. המשקפיים והעדשות אבדו

בהפגזה, ואני לא רואה שום דבר. את ונילי וכולם יכולים לקפוץ לי. שלום".
הסתובבה וירדה בשביל. עיניה כוסו ובקצה הלשון לקקה את הטיפות שניגרו. חשבה
שאינה שונאת את איילה, ומדוע דיברה כך.

*

אותו יום הופיעו למיסדר הקצינה והמ"כית ביחד. אילנה חפרה בור עמוק באדמה.
כפות-ידיה כוסו שלפוחיות. תלמה הציצה מהחלון ושאלה, "מה את עושה שם". לא
השיבה. תלמה החזירה ראשה ואמרה לבנות שישבו בחדר: "היא לגמרי לא-נורמלית
האילנה הזאת. עכשיו היא חופרת בורות". הבנות הציצו מהחלון ונדו בראשן.
את הגופה דחפה מן החדר למרפסת בעזרת המטאטא הגדול. השמיכה המקופלת
לארבע היתה קצרה מדי, והזנב וקצות הרגליים הציצו החוצה. התכופפה, כרכה את
זרועותיה סביב בטנה של דונה וניסתה להרימה. כוחה לא הספיק. הלכה לחדר האחרון
באסבסטון ודפקה בדלת. אסתי ישבה על המיטה, משייפת צפרניים. הטראנזיסטור
השמיע שירים יוונים. על המדפים היו מונחים ספרים בעיטפות צבעוניות וספרי-
כיס רבים בכריכה רכה. פוסטרים של חתלתולים ונופי-שקיעה סגולים עיטרו את
הקירות.

"את יכולה לעזור לי רגע?" שאלה.

אסתי קמה והלכה אחריה. אילנה הצביעה על דונה.

"מה זה?" שאלה אסתי.

"זו דונה".

"מה קרה לה?"

"מתה".

"מתה?"

"כן".

"מתי?"

"בלילה. בהפגזה".

"יודעים על זה?"

"אני לא יודעת".

"ממה היא מתה?"

"אני חושבת שמרסיס בריאות".

"יואב יודע?"

"לא יודעת".

"מה את רוצה לעשות אתה?"

"לקבור. חפרתי לה קבר".

"יואב הסכים?"

"לא שאלתי אותו".

"מה את רוצה ממני?"

"שתעזרי לי לסחוב אותה לקבר".

"השתגעת?"

"אני לא יכולה לבד. ניסיתי".

"את לא-נורמלית. שאני אסחב בידיים כלב מת?"

אילנה שתקה והפנתה לה גב. הלכה לבור שחפרה והרימה את המכוש. גוש כבד עמד בגרונה. פנתה לעבר האפסניה. דונה נשארה במרפסת מכוסה בשמיכה האדומה. זבובים גדולים וסגולים רחשו סביבה.

באפסניה האפלולית, אף היא בנין סורי נטוש, הניחה את המכוש בין כלי-העבודה וביקשה לצאת. חשבה להביא מריצה מהדיר, אך לא ידעה איך תעשה זאת בכוחות עצמה ואל מי תפנה.

שושו ניגש, מחייך, ושאל מה העניינים. שושו היה נמוך, רגליו קצרות ועקמות ופניו פני תינוק. דיבר במבטא מזרחי חריף, והחיילים כינו אותו "ז'וז'ו". אילנה אמרה:

"דונה מתה, ואני קוברת אותה".

"דונה מתה", קרא. פניו החווירו והוא אחז בזרועה בכוח.

"מה קרה?" שאלה.

שושו התישב על הכיסא ושאף אוויר.

"שום דבר", אמר. "היתה לי הרגשה רעה עליה. מתי שהיינו במקלט חיפשתי אותה. אתמול אמרתי ליורם שאם היא מולידה אני לוקח גור זכר. היא היתה בהריון".

"מאיפה אתה יודע?"

"אני יודע. גם-כן הוטרינר אמר".

"אתה יכול לעזור לי?"

שושו נעל את האפסניה וירד אֶתה לדיר. אילנה שפה את הרקות בגב הידיים והסיטה את קווצת השער שדבק למצחה. הלכה בשביל לצדו, עיניה בקרקע. הדיר שכן למטה, בקצה ההיאחזות, קרוב לשביל-העפר המוליך לכביש הראשי. השינגימ"ליה נמצאה בקצה האחר, בשיפולי התל, אף היא בסוף שביל שהוביל לכביש הראשי. פתאום דקרו בה געגועים והיא פחדה. השפה עיניה לשדות-הבולת הגדולים, לפפר, לעצים הנמוכים. רוח גדולה באה ודלתות נטרקו ונפערו. ידעה שלמטה הימה ואצלם המרחבים ועיניה כוסו דוֹק מעורפל.

העדר בדיוק חזר מן המרעה, ושני חיילים שפכו דליי תערובת ומים. הכבשים המו וגעשו, קפצו זו על זו בפראות כאילו רעבו כל היום. אילנה גחנה ללסף את הטלאים שציצו וביצעו זינוקים מרהיבים באוויר, טלפיהם רפים. הכבשים היו גוזזות בצורה מכוורת, תלמים-תלמים, וכמעט כולן מטולאות כתמי יוד שמשחו החיילים אחרי שפצעו בעת הגז.

שושו אחז בידיות המריצה השחורה והם עלו לאסבסטון. הוא נראה קטן ליד המריצה ואילנה ריחמה עליו. לבדו הרים את הגופה למריצה, שפך לקבר וכיסה בעפר ובאבני כורכר. אילנה שפשפה בכפות-רגליה את הפצע. היא חשבה על השיר שמעוז כתב

לכלבו "סער" שמת בקיבוץ. השמש הדועכת היתה שקטה. שושו ניגב את זיעת מצחו בגב זרועו וחיידך לה. קמצוצי קמטים נקוו בזוויות עיניו ופיו, והוא נראָה לה ילד זקן ועצוב. שאל אם תרצה לשתות אצלו קפה. הביטה בשעונה ואמרה שכבר מאוחר מאד ובעוד רבע שעה המיסדר. ליטפה את לחיו בקוער פפה, נשקה לו בחפזה וברחה לחדר. שושו עמד מבולבל, תמך מצחו בכפו, גיענע בראשו והסתלק.

*

אילנה רוקנה את המאפרות, הרימה את כיסויי-המיטות והניחה עליהן את המזודות והכיסאות. טיאטאה בחפזה וניגבה את הרצפה ניגוב מהיר. שעה שהרצפה התיבשה העבירה משחולת בקנה הרובה של גורית. חזרה לחדר, החזירה את המזודות והכיסאות למקומם, החליקה את כיסויי-המיטות וסידרה את הארון. אחר יצאה לשטוף ידיה בפיוז שבחוף. זמן להתקלח לא נותר. היטיבה שיערה, עברה בעיפרון על קו הגבות ולבשה מדי-אל"ף. נשפכה במיטה לסיים את הספר, הנשק לצדה, בהישג יד. שקעה עמוק מאד, כצולל שחיברו לגופו אבנים, ולא הרגישה בפסיעות הקצינה והמ"כית שפסחו על חדרה. כשסיימה לקרוא, זרקה את הספר לרצפה וחבקה את הכר. האור בחדר אָזל וגבה רעד. שיערה התפזר ושיניה העמיקו להינעץ בשפה התחתונה. עיגולים שחורים חגו סביב, ובעיניה בערו אורות אדומים.

איילה, שעתה-זה סיימה את עריכת המיסדר, הקישה על דלת חדרה. אילנה לא השיבה. איילה פתחה את דלת-העץ ואת הדלת המרושתת וקראה בשמה. אילנה רעדה. איילה מיצמצצה בעיניה וקרבה למיטה. אז נסוגה ולחצה על מתג-החשמל שבלע את חשפת החדר. ראתה אותה שכובה על בטנה, חובקת כרית, כתפיה רועדות, הספר האפור זרוק על הרצפה. קראה שוב בשמה. אילנה קמה, דם זב משפתיה, וחיבקה את איילה בכוח. איילה אימצה את הדבר החם והרועד שדבק בה, ולא ידעה מה תעשה. "מה קרה?" שאלה. אילנה הצביעה על הספר הזרוק. איילה גדה בראשה וליטפה את שיערה. "בואי", אמרה, "יש שיחת-היאחזות עכשיו. מוכרחים ללכת. תשטפי את הפנים והשפתיים. פצעת את עצמך".

אילנה הוציאה מהארון מגבת נקיה ויצאה לפיוז שבחוף. איילה הרימה את הספר מהרצפה, התבוננה בו, ואחר סגרה והניחה על השולחן. אילנה שטפה את פניה במים קרים, והניחה להם לזרום על שפתיה. מעבר לאורות הפנסים הקלושים ניבט הגבול, חשוך ומאיים. שבה לחדר וניגבה את פניה. עיניה היו מגורות והיא סרקה את שיערה. איילה יצאה מהחדר ושבה כשפידה ממחטה לבנה לחה. אמרה לה להניח אותה על השפה הפצועה, ואילנה צייתה. אחר אחזה אותה בידה והן עלו למועדון. אילנה ישבה לבדה, סמוך לדלת. כולם היו שם, ושרר שקט מתוח. איילה התישבה במקום ששמרו לה, בין גילי ליואב, מבטה נעוץ בחיילת שראשה מושפל. לחשה משהו באזנה של גילי, ואף היא נעצה בה עיניים.

המ"פ קם ממקומו ונענה בדריכות קשובה. אמר שהשיחה תהיה קצרה מאד, ואחריה

מתפזרים לחדרים. אין ארוחת-ערב, ואסור להתכנס במועדון מחשש הפגזה. אסור שיתאספו בחדר אחד יותר מארבעה-חמישה אנשים. שמירת הבנים מוכפלת, כפי שכבר הוסבר להם. אסור שבנים יסתובבו בלי נשק וחגור מלא. מחר בבוקר יבוא אוטובוס להוריד את הבנות למשקים עד להודעה חדשה. במקרה של הפגזה הלילה, לנהוג כרגיל. אין להיתפס לפאניקה, אך יש להגביר את העירנות. עד כאן. יש שאלות?

*

בצאתם מן המועדון רחשו החיילים. זוגות נצמדו זה אל זה מפחד ואי-ודאות. התל שמעל היה חשוך, אך אורות של כלי-רכב זרמו בכביש הראשי. רוח יבשה באה ממזרח והביאה עמה ריח שריפה חריף. הכפר שממול בער. אילנה הלכה לחדר. הפאב בשפתיה התפוגג מעט. עיניה צרבו ומצחה הזיע. לרגע חשה את נשימתה החמה של דונה רושפת ברגליה. רצתה להתקלח. הגעגועים לחומו של זאב הבליוו פקעת נוקשה בחזה.

בחדרה דלק אור. הרימה עיניה בפליאה. זכרה שפיכתה את האור בצאתה מן החדר. נורית ישבה על המיטה, ידיה שמוטות לצדדים. אילנה השמיעה קריאת פתיעה חלושה, ונורית הרימה את ראשה. פני-הצועניה אשר לה היו חנירים מאוד והלחיים שקועות. העיניים האפורות-התכולות בערו באור חולה. אילנה עמדה, ראשה מוטה, והתבוננה בחברתה. נורית לא זעה, מבטה מרוכז בנקודה אינסופית. "נורית", קראה. נורית לא הגיבה. אילנה חשבה שאולי היא חולה. קראה בשמה בשנית, אחר ליטפה בקוער כפה את לחי חברתה. נורית הסיטה ראשה בחדות וקמה מהמיטה. ניגשה לארון והוציאה כלי-רחצה ובגדים נקיים. אילנה כיוצה גבותיה וכאב חד דקר בראשה. נורית גראתה סחופה מתמיד.

כשחזרו מהמקלחת חיפתה להן איילה בחדר. ישבה על מיטתה של נורית, "עיבל" בידיה. נורית נעצה בה מבט חלול כאילו ראתה חפץ, וניגשה לסדר את בגדיה בארון. אילנה נתנה באיילה מבט קשה.

"מה העניינים, נורית?" שאלה איילה.

נורית לא השיבה. אילנה הניחה את חפציה על השולחן והתישבה על הכיסא.

"מה העניינים, נורית, איפה היית?" שנתה.

נורית סגרה את הארון ונשכבה במיטה של עדית, כפותיה למראשותיה. שתיקה כבדה היתה בחדר.

"היא לא מדברת", אמרה אילנה לבסוף.

"מה זאת אומרת 'לא מדברת'?"

"לא מדברת."

"איפה היא היתה?"

"אני לא יודעת."

"גם אתך היא לא מדברת?"

"לא."

"מה קרה לה?"

"אני לא יודעת. אמרתי לך שהיא לא מדברת".
 נורית התהפכה על בטנה וטמנה פניה בכר. היא לא היתה שם.
 "מה העניינים אֶתכן?" אמרה המ"כית. "עכשיו זה לא הזמן לקפריזות שלכן. חם
 פה מספיק גם ככה".

אילנה לא הגיבה. איילה סגרה את הספר, הניחה אותו על השולחן, קמה ויצאה.
 אילנה פשטה את בגדיה ולבשה פיג'אמה. עמדה באמצע החדר כחוככת בדעתה.
 "נורית", קראה. נורית לא הגיבה. התקרבה למיטה של עדית. "את יודעת שזאב
 נסע ושאתמול בלילה היתה הפגזה ושדונה מתה?" נורית התחפרה בכרית. אילנה
 התישבה במיטה והחליקה את שער. נורית ניענעה בראשה בכוח וכעובר נלפתה
 אל הקיר. נשמעה דפיקה בדלת.

"מי זה?" שאלה.

"נילי".

"רק רגע".

עטתה חלוק ופתחה את הדלת. נילי הג'ינג'ית נכנסה. היא לבשה מכנסיים וחולצת-
 דקרוץ. את כתפיה עטרו דרגות ולרגליה סנדלים. שיערה האדום היה אסוף בפקעת.
 מבטה המשתאָה נחת על נורית. אילנה כיוצה גבותיה והישירה מבט אל הקצינה.
 חשה בשנאה הגואה בחזה. היא אמרה:

"עשו טובה ורדו מאָתנו הערב. אני לא יודעת איפה נורית היתה ומה היא עשתה.
 היא לא מדברת. ואם היא לא מדברת אתי, אז בטח שלא אֶתך. ושאַף אחד לא יטריד
 אותנו עוד הערב, בבקשה".

נילי כיוצה עיניה בזעם והסתובבה בחדות לכיוון הדלת.
 "אתן שתיכן יורדות מחר בבוקר לפיקוד להישפט אצל רס"ן ציפי", אמרה. "היא
 כבר תחליט אם צריך קב"ן".

*

נורית היתה גירסה מקולקלת של לכלוכית. קנה סחוף. כבת לנישואי-תערובת ניחנה
 בפני צועניה שחומים, נדירים ביפיים, ובעיניים אפורות-תכולות. היתה לה אחות-
 תאומה, מוצלחת פחות, שהורים אהבו וטיפחו. אותה לא אהבו ולא טיפחו.
 מעוז התחבר אליה בתנועת-הנוער. נער יפה-תואר, מוכשר ומופצע. אביו נהרג
 בידי ערבים בהיותו תינוק. האם גידלה את הבן היחיד כגדל שחלבים במדבר,
 ושטפה רצפות. סירבה להינשא בשנית. רק הפאב ינסה להסביר מדוע לא הלכה
 ממנו נורית לתמיד, כבר מזמן. ההתעללויות וההתחטאויות באו במעגלים סגורים,
 התפרצויות-געש שאת מועדן המדויק לא יכולת לצפות מעולם. נורית קנה סחוף,
 נושאת בעול, עדיין, מאד אוהבת.

אילנה ונורית התחברו בשביעית, בתנועת-הנוער. אילנה באה חדשה ולא הכירה
 איש. חברותן העמיקה עם הזמן. לא היו בה יסודות של ייסורים והעמדות-פנים.
 אילנה היתה לה הנחמה, חסרת-הישע אמנם, אך הדבר היחיד הבטוח, אולי.

ואז באה המלחמה. האח הגדול של נורית נפל. היו בחינות-בגרות ולאחריהן הלכו לקיבוץ. חדשיים גרו הבנות בחדר אחד קטן, בחורשת-האקליפטוסים שבקצה המשק. נורית היתה שקטה, קראה הרבה, ציירה, עשתה בחומר. יום אחד לקח אותה מעוז לגור בחדרו, עד שיתגייסו לצבא. אילנה נשארה לבד בקצה המשק, עם הספרים והציורים.

אחר-כך הלכו כולם לצבא. הבנות והבנים עשו טירונות באותו מחנה. אילנה ונורית ישנו מיטה ליד מיטה. מעוז מבלה לעתים קרובות מדי בחדרי-מעצר ובבתי-כלא, ונורית בורחת לבקר אותו. תמיד רצה, מנסה לתקן. אחרי הטירונות עולים להיאחזות. מעוז נשלח לקורס. אולי אפשר יהיה "לעשות ממנו משהו".

*

קרוב לחצות רץ יואב מחדר-הקשר לקרוא את אילנה לטלפון. זאב על הקו. אילנה התעוררה בבהלה מהנקישות בדלת וחשבה: הפגזה. רק אחרי שחזר יואב על קריאתו בפעם השלישית השיבה שהיא מיד באה. מוכנית הושיטה ידה לחפש את המשקפיים שאבדו. עטתה חלוק ורצה מהר מאד בשביל המוליך לחדר-הקשר. בדרך נתקלה בגדר, נפלה ונחבלה בברכה. הפאב הצמיד אותה לקרקע, והיא נשארה על האדמה הקשה בלי שתוכל לזוז. אחר דקות-מספר הצליחה לקום והשתרכה בצליעה. יואב גבהל למראה: החלוק הלבן הפתוח, השער המפוזר, העיניים הדומעות והברך החבולה.

קולו של זאב היה חם ונמוך.

"אילנה?"

"זאב?"

"נורית חזרה?"

"כן, הערב."

"מה שלומה?"

"אני לא יודעת כבר מה לחשוב. היא לא הוציאה מלה מאז שחזרה."

"היא לא סיפרה לך?"

"לא סיפרה לי מה?"

"אתם לא יודעים שם?"

"לא יודעים מה, זאב?"

זאב שתק.

"מעוז נהרג."

"מה?"

"מעוז נהרג."

אילנה שתקה.

"את שומעת אותי, אילנה?"

"כן, מה אמרת?"

"אמרתי שמעוז נהרג. למען השם, את לא שומעת אותי?"
 "אני שומעת אותך מצוין. אמרת שמעוז נהרג?"
 "אמרתי שמעוז נהרג. אלוהים, אל תגידי לי שאתם לא יודעים."
 "אנחנו לא יודעים שום דבר. אמרת שמעוז נהרג."
 "כן".

"מאיפה אתה יודע?"
 "סיפרו לי היום בגדוד."
 "איך זה קרה?"
 "לא ברור בדיוק. כנראה באימונים."
 "מתי?"
 "שלשום."
 "מתי הלוויה?"
 "הלוויה היתה היום. אלוהים, אל תגידי לי שלא יודעים אצלכם!"
 "כבר אמרתי לך, לא יודעים פה כלום."
 זאב שתק.

"מאיפה אתה מדבר?"
 "מהבית. מחר בבוקר מתחיל הקורס."
 "מחר בבוקר אנחנו יורדים מפה."
 "מי יורדים?"
 "הבנות."
 "ידעתי."
 "מה ידעת?"
 "שיורידו אתכן. אילנה, אני אוהב אותך."
 אילנה שתקה.
 "אני רוצה להתחתן אתך."
 "לילה טוב, זאב."
 "רק רגע, אילנה."
 אילנה הניחה את השפופרת.

יואב הביט בה בעיניים מבועתות ושתק. באטיות אינסופית צלעה לחדר, ראשה באדמה. תוכה קרס ונשאב למרכז החור השחור. גורית שכבה בחשכה ובכתה בכי איום. אילנה גיששה אחר הריוח שבין מיטותיהן, צנחה שם ונשענה על הקיר. הלילה היה סמיך ועכור.

*

בשש בבוקר הקישה אסתי על דלת חדרן. בוקר נהדר האיר את הארץ, ואסתי נשמה עמוק את האוויר הצלול. כולם כבר ידעו בהיאחזות, והתהלכו חרישיים וחפויים. נילי הסתובבה בעיניים נפוחות. איילה הסתגרה בחדרה ויואב לבדו הסדיר את ענייני החזרת הציוד ושאר דברים שבטרם-עזיבה.

אסתי נכנסה לחדרן ואמרה, בלחישה כמעט, שפולן כבר החזירו את הציוד ושבתוך חצי שעה יורדים. אילנה ונורית ישנו שינה רגועה.

העדר היה מלחך בעירנות את שדות הקש. עוד-מעט תבוא שמש לבנה לשפוך קווי חום. מספר חיילים חשופי-גו אספו ירקות בגן-הירק. שלושה חיילי-מח"ל עסקו בניכוש עשבים סמוך לרחבת-המסדרים. ג'יפ-צעצוע השתרך בפיתולי התל, נעלם ומופיע חליפות. משאבת-המים העלתה תיקתוק חדגוני, והממטרות של יואב כבר ריססו במרץ. ריח טוב עלה מן האדמה המושקית. השריפה שבגבול שככה. שדות הבזלת התפוצצו מצינת הלילה.

נורית ואילנה התלבשו. יצאו למרפסת, נשמו את האוויר הצלול ונעצו עיניים ברכסים הסגולים, האינסופיים, שבטרם. מנהגן היה חרישי מאד. שושו בא לחדרן לקחת את הנשק והציוד. הוא הביט בהן בעיניים מכווצות ושתק. אילנה רצתה לאמצו אל לבה. בשש-ושלושים עלו כולן לאוטובוס, יחד עם הקצינה והמ"כית. אילנה ונורית ישבו על הספסל האחרון. החיילים התקפצו סביב האוטובוס האדום. דונה לא רצה אחריו ולא נבחה.

למטה בגדוד חיכה להן רכב של המשק. בעמק עמד חום אטום. נילי ניגשה, ראשה מושפל ועיניה אדומות, וביקשה סליחה.

הבנות העבירו את חפציהן מהאוטובוס האדום לאוטו של המשק. הן עמדו לנסוע אתו דרומה. בעיניה של נורית ניצת אור והיא אחזה בחזקה בידה של אילנה. "תוציאי בגדיים ומגבת", אמרה.

אילנה חייכה ועשתה כדבריה. נורית העבירה את חפציהן לאוטו של המשק וניגשה אל אסתי.

"אסתי, עשי טובה ותורידי את הדברים שלנו בחדר שלך. אנחנו מגיעות למשק מחר". אסתי פתחה את פיה כמי שמתכוון לדבר, סגרה אותו, ולבסוף אמרה "בסדר". נורית הודתה לה בעיניה.

הן נתנו ידיים ורצו לצומת שבסמוך לעצי-הדקל הגדולים, תיקיהן רוקדים על הכתף. ארץ-ישראל הישנה והנחלמת חיכתה להן במים הכחולים. ג'יפ צבאי שעבר בשעטה אסף אותן. סגן וסג"מ יפ"תואר ישבו בו וזייפו בצעקה שירי-מולדת. שערם נבדר ברוח העזה. כמופי-אמוק דהרו לחופי הפלא. הסגן צעק, הרוח בולעת דבריו, שהוא אוהב אותן, שהן יפות, ושבלילה נהרגו לו למעלה שני חיילים.

הג'יפ התפרקד בין הפרמים. בחוף תלול שכוח-אל פשטו את בגדיהם ורצו ערומים למים. שמש אוהבת חיממה את עורם. מגע המים היה מלטף בקרירותו הניגרת. דממה גדולה עמדה בחוף הצלול. ההרים שמעל, בטווח כף-היד, נראו פתאום רחוקים כל-כך, טובים כל-כך. אילנה ונורית צללו במים עמוקים. הן היו מאושרות מאד.

חדוה הרכבי: שני שירים

היכן, היכן אני נמצאת, לדעתך, נסידך?

האם אני בבית?

האם אני ברחוב?

נוסעת לפני מונית, עמה?

זשן רטב על-פני עשן רטב?

מחובתי, לדעתך, להזהר?

מישהו צריך לבוא?

ידי מתנפנפות כמו שצריך?

שבר-מקום מול שבר-מקום?

חצר רביעית מול חצר רביעית?

סבוב הוא מקום מגורים מסכן, בשבילי?

גשר צר הוא מקום לרוחי?

מחשיך?

מחשיך, נסידך?

עטפתי את ראשי בבד קטיפה אדם

מפני ששערי בוער?

צפור מנסה לעמוד על מקומי, במקומי?

יש שנוי ממשי?

שבר היה ברוח הצפור הזאת?

שבר היה בתוך הזכוכית?

הגיע תורי?

תף וגיטרה, נסידך?

וְרֵאִיתִי נִמְרִים אֲשֶׁר קָפְאוּ
עַל שְׁמֵלוֹתַי
וְכָלְבִּים אָדָמִים הִתְכַּוְּצוּ
עַל פָּנָי
וְרֵאִיתִי חוֹלוֹת צְהָבִים שֶׁעָמְדוּ
וְצִפְרִים חוֹלוֹת שֶׁנֶּאֱסָפוּ מִכָּל צְדָדֵי
מִשְׁכוּ בִי וּמִשְׁכוּ ;

מִיֶּשְׁהוּ הַלֶּךְ עַל קְצוֹת אֲצָבְעוֹתַי
וְשֵׁם יְרֵחַ אַחֲרוֹן עַל הָרִצְפָּה
מִיֶּשְׁהוּ אַחַר קָרָא אֵלַי
מִן הַקִּירוֹת וְהַפְּדִים
וְנִסָּה לְהִתְפַּסוֹת בְּמַיִם
שֶׁזָּרְמוּ מֵאַחֲרָי ;

וְרֵאִיתִי אוֹתִי, כְּשֶׁאָנִי
כָּבַר אַחֲרַי מוֹתִי :
וְהִיְתָה לִי דַעַת מְאֹד מִיִּשְׁבֵּת
וְהִיְתָה לִי דַעַת לְבָנָה וְצִלוּלָה
וְכָבַר יְכַלְתִּי לְעֵבֶר אֶל
אֲדָמָה אַחֲרַת
וְשִׁמְשׁ יִרְקָה, בְּלִי אֶף סִימָן שֶׁל תְּכֵלֶת,
הִיְתָה יוֹרְדָת
וְעוֹלָה

תְּאֵרֶ-לֶךְ שְׁאַחֲרַי מוֹתִי
רֵאִיתִי יַעַר מְשִׁי, מִשְׁשָׁה,
חֲבוּי בְּתוֹךְ זְכוּכִית, בְּמַיִם
(מֵעֵין מִצָּב כְּמַעַט בְּלִתִּי נִרְאָה לְעֵין)
וְעֹשְׁבֵי-יָם מִזֶּה
וְחוֹל עֲצוּם הַחֵל,
פְּתָאֵם,
עוֹצֵר אֶת שֶׁטֶף הַשָּׁמַיִם.

ירוחם לוריא: הים הנספי

יָצָא סֵהַר
בְּכָל תְּקֵפוֹ
אַחַר סַעַר
בְּלֵב חָרְפוֹ
וַיְקוּם טָבֵל בְּאוֹר כְּסָפוֹ
הוּא הַיָּם הַכְּסָפִי
שֶׁל הַסֵּהַר.

אנה אברח

אָנָּה אַבְרָח מִפְּנֵיהָ
בְּבוֹא הַחֲרָף לְהַקְדִיר שְׁמִיָּהּ

בְּבוֹא הַחֲרָף הָאֲכֹזֵר הַזֶּה
וְהַדְמָמָה תִּזְעַק בְּאוֹלָמֶיהָ

בְּבוֹא הַחֲרָף הַמֶּר וְהַמְגֹמֵר
לְהַקְפִּיא אֶת עֵינֶיהָ

וְלֹא יוֹתִיר פֶּרַח בְּגִנֶּיהָ
עַדִּי יֵאבְדוּ לָהּ גַם חֻשְׁבוֹן זְמַנֶּיהָ
דְּרָכָה הַנְּבוֹף וְעֵצִים רְצוּנֶיהָ.

וְאֲנִי הִכִּי אוֹסִיף שָׁנִים עַל שְׁנֵיהָ
בְּשִׁלְחָה בִּי אֶת צַפְעוֹנֶיהָ

הֵם מְרַתָּה וְצָבֵא שְׁמִמוֹנֶיהָ

הַמִּתְפַּקְעִים מֵעֶצֶר אֵין־אוֹנֶיהָ —

מֵה זֶר דְּרַכְנֵנוּ יַחַד: אֲדוֹנֶיהָ

וְהִיא, הִיא שִׁפְחָתִי הַמְּלִיטָה פְּנֵיהָ

וּבִגְנֻבָה נוֹעֶצֶת בִּי עֵינֶיהָ —

כִּי הָיִיתִי לְנַפְשִׁי רֹאשׁ לְמַעֲנֶיהָ.

וַיִּלְלוּת כְּלָבִים גְּרָהֲבוּ
גְּלִמוֹדִים בְּלֵב הַמַּעַר
עֲרִירִים בְּמַעֲרָה הַיַּעַר
כִּי הִצִּיף אֶת כָּלֶם אֶת כָּלֶם
הַיָּם הַכְּסָפִי
שֶׁל הַסֵּהַר

וּפְנִיךָ יָפוּ זָהְרוּ
וְלִבְנוּ דָקָר בְּתַעַר
אַהוּבֵנוּ הַתָּם הַפֶּעַר
כְּאֲשֶׁר עַל רֹאשֵׁנוּ עֲבְרוּ
גְּלֵי הַיָּם הַכְּסָפִי
שֶׁל הַסֵּהַר.

נפתלי ה. טוקר: סיפור-מלחמה

פתאום היה האיש הזה בין היושבים במזרח. איש שותק על סידור פתוח וזקנו מהוקצע, רבוע. הרבה דברים על האיש הזה דוחקים במסתכל לתמוה. במדויק אותם דברים אין אדם במתפללים יודע להגיד. אפשר אלו עיניו הבלתי נסבות לצדדים, משל לראות גבאי בקצפו, קול התראה נותן במעברים. משל דברים של דא והא, טבע אדם להשיח בין קריאת-תורה ועלייה, זה האיש שותק על ספר פתוח וצווארוננו צבוט על צווארו בעניבת-פרפר.

כל אחד בלבו חושב, אצל זה האיש בכימוסיו, משהו מדברים עצור. מאיזו דרך בא זה האיש לבדו הולך. אל מקום שארחותיו מובילות לשם, אין אדם במתפללים יודע להגיד. כל אחד בלבו על נסיבה מהנסיבות חושב, יהיו או דברים מן המסוימים האלה, אצלו עצורים, מספרים קצת על עצמם.

נסיבה מן הנסיבות כגון זו המתגלגלת עכשיו. זה האיש נצוד לעינו המשוטטת של הגבאי להיות שמו נקרא לעלייה של תורה. מה שם משמות בני איש, האיש, אין אדם במתפללים יודע להגיד, מפני הדבר החטוף הזה, פתאום. אבל כל אחד חדוד בשקט של ציפייה לשמוע מה סוד קולו של האיש בברכת-התורה.

זה הפעם יש שכר כלשהו לציפייה. אוזן כל אדם במתפללים שומעת איש נותן בניגון קולו. כמה מופלאות דממת המופתעות הנמשכת עתה על השקט. בהתנגן נעימות הזמר על לב המתפללים ידע כל אחד מהם במבורר כי סוד זה האיש בשיר. ודע סוד זה כי כך הוא, גם מפני חכמת עצימות העיניים של האיש בשוררו, ואמנותו במלאכת הנשימה, מעשה חזן. כל אלו מראות הדוחקים בבני-אדם ללחוש דברים בהשתאות. אצל הגבאי נמהרים הם להיעשות, בתקיעת-כף מלבבת לכפו של זה האיש. ובלשון של בקשה בדבר תפילת מוסף לפני התיבה.

עכשיו כל אחד במתפללים יודע כי זה נעים זמירות האיש, גאות לגבאי להיות על הרינה במוסף. מה לבו של האיש באמת על כך אין אדם במתפללים יודע אפילו עתה. איש שותק שב בינתיים אל ספרו הפתוח ופניו חתומי כל מבע. אחר-כך יש אדם מפטיר ומישהו מגביה. אחרי ההפטרה נופלת פתאם מהומה. משהו על הבימה בין גבאי לאדם כמרקחה. לפתחה של בימה ניצב נעים-זמירות האיש לתפילה של מוסף, שומע דאבוננו של גבאי ומיני דברים שבצער על חזקתו של בעל יארציית אחד, הנה ניצב בחוזק רגל ליד הדוכן, על המוסף.

מה תוכן לבו של זה האיש בנסיבה דאבונית זו אין אדם במתפללים יודע להגיד. עיניו בלתי נסבות לראות שתיקת אנשים מלומדה. אף אלה בהשכל נימוסיהם אינם נותנים עיניים באיש שותק, שב עתה אל סידורו הפתוח וזקנו המהוקצע ברעדודים.

אולי יקרה ליארציית הזה משהו, איש שותק חושב מחשבה מיוזעת, מצחו בטיפי אגלים. ככה פתאום יפה משהו פנימי את שליח היארציית בחזק. יעבור אז הוא עצמו על התיבה בניגונים.

איש שותק בריגושים, מחדד אזניו לשמוע אם יש משהו מהדבר הזה על הבימה. שומע קול גבאי מלחש פיוסים לאזניו. מן הבימה מצווחת נהמת ה"יקום פורקן" ככרוכיה, מלגלג הגבאי על חדל-קולות זה המזומזם לפני התיבה. אבל בשבת הבאה מברכין ראש-חודש, קול גבאי מרמז חרישית, בוודאי ובמבורר אתה האיש להיות או על הרינה במוסף.

איש שותק הולך לבדו בדרך, חושד בעסק זה היארציית, שמא מזימת חורשים היא להסירו מלפני התיבה. אחר-כך במקום שארחותיו מובילות לשם נזכר ב"בוודאי" של הגבאי, אי-אפשר לו שיהיה עד כדי כך בדאי לומר על מוסף ראש-חודש במבורר. מן הראוי להיפון בחידוד הקל ובמזמורי שיר, יהיו השומעים עדים לאמת נעימותיו. בשחרית של שבת-מברכין, איש שותק בין המשפיעים. מצוהר בית-הכנסת ולעזרה רואה שולחנות לבושי בדים לבנים. אל-נכון ערוכי קידוש הם למוסף-מברכין. איש שותק במטמוניות לבו מתנשא, שמח. יודע כי סיבת כל זה בתפילת המוספין שהוא עתיד להשמיע בניגונים. לבטח גם עברה שמועת הרינה במחנה ויהיה העסק גדול. זכרון הדברים האלה מהמה את המצב הנפשי, להיות הוא על ספסלו מהמהם בשקט גדול גוני הצלילים על-פי סדר התפילה והמלים. שוב ושוב אותם מקומות של רעדודים, המצריכים עליות הקול וירידות, כסדר הסימנים המשוכים בעיפרון על סידורו.

איש שותק הוויתו משוקעת בשינוני הניגונים. אינו מרגיש מדעתו עד כמה יש לצלילים בהימהומיו, כפעם בפעם, תהודה בקרב היושבים קרובים בשתיקה. מסתכלים נבוכים, מתקשים לבוא עד חקר איש זה ופשרו. מדעתו גם לא ירגיש מה נשמע ומתארע אצל העובר בשחרית לפני התיבה. ובעוד ציבור המתפללים כבר בעמידה של שמונה-עשרה מלחשים, הנה הוא במחשבת מזמוריו מכונס, משנן ניגונים בישיבה על ספסל.

בעלייתו של מפטיר ניעור האיש להרגיש בשעה הדוחקת כל-כך. העולם סביב ישוב משוקע באותיות הקטנות של ההפטרה, אולם אצל זה נרעשת ההוויה ביותר להתיצב ליד מעלות הבימה בבהילות.

הנה הוא עכשיו ערוך מיתרים, מצפה בריגוש גדול לאותות מרמזין של הגבאי. שומע פתאום קולו מאיזה צד בלתי-נראה נראה תחילה לעיניו. אבל שומע סיפור קידוש של חתן, הנה הנה אפילו אותם אגוזים מן עזרת-הנשים נזרקים. סיפור קידוש של חתן, שהוא כמנהג החתנים גם חזן של מוסף. שוב ושוב אוזן איש שומעת מילולי סליחה בגימגומים. בגלל זה כל זה, ולפיכך כל-כך, שהרי מחמת ומפאת, גם בשביל והואיל. איש שותק שומע תוחלתו הממושכה נכזבה, שב אל סידורו הסגור בריטוטי אברים.

אולי אפשר יקרה לחתן מקרה פנימי של משהו, שבות מלים להצטייר במחשבה

והזיעה הנוטפת מפשטת לחלוחיתה על הפנים הסמוקים כמעטפת שקופה. עכשיו גם בא זכרון גבאי וכל אשר אינו מלחש הפעם פיוסים. מן הבימה מצטפצף קולו של החתן ב"יהי רצון", אבל אוזן איש סמוק אינה שומעת הפעם ליגלוגו של גבאי על קול המשור הזה המנסר ב"מי שעשה נסים, ונאמר אמן". איש שותק בהתרעשות נימים, נדלק בעיניו משהו על-אודות המעשה, הנצרך בכורח הנסיבות להיעשות בחזק.

בחרת-הש"ץ מתרגש המעשה לבוא. איש חתן, חזן, משמיע קול "קדושה" לפני התיבה. איש שותק מצפה לאותה שעת-ביניים שוקטת שבין סוף אמירה של קהל לאמירה עונה של חתן. לתוך מירווח השקט הזה איש שותק קופץ פתאום בקול חיזון, ללמד לעדת היהודים חכמת הניגון של קדושה. דממת המופתעות הנכפלת עתה בחללו של ההיכל מציתה דווקא בנפש איש שותק את אש הניגונים, לתת לצלילי קולו יתר עוז ורעדודים, על-פי סדר העליות והירידות כמשמעת החזנים. כמה גדול שקט ההיכל בנסיבה ניגונית זו, בלתי-נפרצת במקהלות מתפללי ישראל. הנה מתמשך הוא השקט הזה גם בשוך קול האיש מניגון.

איש שותק, שותק, יודע כי זהו שקט השתאות של מופתעים מדבר-פלא, עתה-זה שמעו אזניהם. עכשיו אל-נכון תהיה תפארתו בניגונים מהוללת בקרב באי ההיכל עד כי יהיה הגבאי מנוע מחילופו בחדלי-קול, חתנים. כמה חבל גם על נסיבה זו שהיא בקדושה של עמידה. לולא כן ודאי היתה אוזן הגבאי שומעת תשואות מתפללים בשבח חיזונו.

בשוב חתן-הש"ץ לחזרותיו, אחרי שקט ההשתאות ומפת שולחן של גבאי, מגלגל איש שותק רחמיו על קול חתן דגן, הניחר לפני התיבה. לבטח היה כמצחק בעיני מחותניו, אשר זכרו את הקול הראשון בהתנעמו.

איש שותק בנפש מרוגשה, מצפה למסיבה הגדולה של הקידוש. אל-נכון יהיו אז הלבבות בשמחתם, פתוחים לשבח תפארת קולו בניגון. גם יעתירו אליו בבקשה ובמפגיע להנעים שוב ושוב את קולו בזמר, לשמח חתן ומחותנים.

על דרך זו יודע איש שותק אחר-כך, בבוא הציבור אל הקידוש שבעזרת-הנשים, כי אלו העיניים הניבטות אליו מבין לשולחנות הערוכים, משטחות לפניו, במין התרצות, בקשות לניגונים עד שאין עם לבו הכוח להחזיק שיור שבמשהו מאותה עקשנות לב הטוענת להתעלם מתחינת בני-אדם.

הכוסות עדיין מושקות לחיים, טרם יידרש נאום הרב, וקול איש שותק ברמה נשמע. בעמידה על רגליים באים הפעם ניגוניו להצהיל לבות אנשים. אחר-כך תוקעים בעבורו אנשים כף בכף בשביל שיעלה על הכיסא, אחר-כך דוחקים בו בממש להתיצב על שולחן לבוש בדים, כמנהג החזנים הגדולים על במה.

בזו השעה המיטיבה עמו כל-כך אין איש שותק שוכח גבאי וכל אשר עשה עמו פעם ראשונה ושנית. בעין קטנה יזכור על כן לתור אחריו, לבחון מה פנים לו עתה לניגוניו. רואהו נכחו, בעמידה של מטה, סוף-סוף אפילו הוא בפנים מאירים מוחא לזמרתו כפיים. הוא הגבאי אשר מפציר בו עכשיו בלחש, ואחר-כך גם מושכו ביד

ממש, לצאת עמו אל מקום של חשאין, כאילו דבר-סתר לו להגיד לאוזן איש שותק. בחוץ מאחורי כתלי בית-הכנסת מגיד הגבאי קצת שבחו של האיש בפניו. על כן מן הראוי לחזן חכם לנהוג קימוצים בסגולת קולו, לשמרו ליום שידובר בו. משמע למוסף הבא עלינו לטובה בשבת הבאה. מובטח ומוסכם איש שותק יהיה אז על המוסף. איש שותק בדרך לביתו שמח. חושב, כל הנעשה הזה בקידוש בית-הכנסת פנים לו לכאן ולכאן. לולא קולו הנודע באמת בערבותו אפשר היה לחוש לדבריו של גבאי שמא במזימה עשה להוציאו ממסיבת המחותנים. כל זה אכן אפשר היה לו להיות טכסיס נאה של גבאי, לולא אמת התשואות לניגוניו. לפיכך גם היתה הבטחת הגבאי ברורה ומוסכמת, בלתי ניתנת לפירושים כפולים.

כל ימות השבוע הוגה איש שותק בניגונים. מחדד גם בלילות קולו להצלילו לקראת מוסף השבת, כמובטח אצל גבאי במבורר. בלבו גם יארוג מחשבה כנגד פני התחבולות, שהן אצל הגבאי בגדר האפשר.

בהשכמה של טרם-שחרית מן הראוי להקדים לשמוע מה דברו של גבאי בענין, שמא שיבושים חדשים לו להדיחו מכס המוסף. באופן זה יהיה לו די סיפק של זמן להטות לבות ציבור מעריציו. מפני זה ירוץ עתה בארחותיו להקדים ביותר אפילו את תפילה קודם התפילה.

במעלות בית-הכנסת לא ישגיח בהיתקלו בניציבי-פתח שנים שומרים, עטופי טליתות אך בעיקרם בעלי-גרמים. לאזנם ימהר להשיח משהו מן ההתרצות שהיא בעצם התהדרות כלשהי על עצמו כי חזן מוסף הוא. על כן גדלה עליו כל-כך המופתעות באחוז אותו השנים מזה ומזה כמין צבת, להוציאו החוצה בנענועים.

"פה יש משהו טעות", איש שותק מגיד קול מטולטל, "אני חזן מוסף".

"פה אין טעות", איש שותק מודחף מחוץ לבית-הכנסת שומע, רואה כנגדו פנים מחמירים, "פה אין טעות". רואה ידיים מגנפפות עליו איומים.

פה ישנה טעות איש שותק בנפשו עצוב. ישא שנית עיניו אל שער בית-הכנסת, יראה עדיין ידיים כנגדו באיומים. מביתו יתן אחר-כך עיניו לשמיים לחפש מוצא לשירים העצורים בעצמותיו, כמו זו השמש הזורחת. לו אך פעם אחת יתור לעצמו דרך לעבור לפני תיבה בניגוניו, כי אז היו מוניטין שלו יוצאים בעולם. זה הדבר הצריך אצלו להיבחן בתבונה ובהשכל כדי שחפצו יצליח בידו.

בלילה באות המחשבות לכלל ציור ותמונה. זו דממת חצות החשובה כל-כך לפועל-מעשיו. איש שותק מהלך לאור זרקור הלבנה בחוצות אפלות. אל מקום שארחותיו מובילות לשם איש שותק יודע במדויק. לבית הגבאי בתכנית שבמחשבה-תחילה. להסתכל בעין תבונית עד כמה הבתים שוקטים על חשפתם בשביל שיהיה המעשה בא על כולם בחזק.

איש שותק על צינור שפכים חוצי מטפס, במחותרת חותר, למצוא נתיב גישה לבית הגבאי של מעלה. שומע מקצת בעבועים של מים, מכאן ומכאן אין איש מן החלונות מביט. במעלות הצינור חוגר עצמו במחוזק אליו, שתהיה תנוחתו מתוקנה לעשייה המחושבת אצלו מצד הצינור להיפעל.

אל עבר חלון גבאי איש שותק שולח פתאום קול מוסף. תחילה את ניגון ה"מי שבירך", בדקות הצליל למען יהיו הקולות מתפשטים בנחת לאזני רדומים. אחר-כך על-פי חכמת ההדרגה לגבר חיילים ב"ומי שמיחדים", וב"ומי שבאים", וביתר עצמה ב"ומי שנותנים". ובבוא ניגונו אל ה"וכל מי שעוסקים" כבר נוקבים הניגונים צרורות-צרורות את שקט הלילה, להוציא אנשים אל חלונותיהם לתהות אחר כל זה מהו.

בהגיע ניגונו אל הפסוקים החותמים את "אב הרחמים" כבר שלוף ראשו של גבאי מבעד לחלון החוצה, בהסתכלות משונה אחר מוצא הקולות. לכאן ולכאן מופה תמהון, איש שותק במעלות צינור-השפכים דורך נפשו עוז להגיד את חצי הקדיש. מסולק מכל תשומה אחרת, איש מוסף בעמדתו הגבוהה משוקע אך בהווית ניגונו. בזה שקט הלילה יהיה קולו מושל לו להוציא סוף-סוף שמעו לגבאי. לא ישגיח בצאת בני-אדם מפתים להתאסף יחד עליו בסיבת זה השקט הנטרד, אף לא בשריקות נערים מחלונות בתים יציצו, למלא דווקא ידו בדבר חדש זה משמח כל-כך נפש ילדים. אחר-כך גם לא ירגיש באיש גבאי, הניצב עכשיו מעליו על הגג, להטיל מדלי שבידיו מים על ראש איש חזן.

אמת כי מחשבת ארובות-שמיים עלתה בזכרון איש שותק. שמא גם משמיים נלחמים נגדו בגשמים. אחר-כך ניעזר קימעה לשמוע מילולי שעשועים של מסתכלי-מטה, ורואה שטף מים חדשים יוצאים כנגדו מלמעלה, מבעד לשקיפותם איש גבאי על גג צוחק.

לזה גבאי יש דבר פנימי נגדי, איש שותק על משכבו בבית יהגה עצבות. אפשר זו קנאה המתחכת אצלו, להוציא כל בעל-שיר מן התיבה. ככה טבעה של קנאה שאין לה ארוכה אלא במלחמה.

במוצאי-שבת שלפני ראש-השנה תהיה השעה כשרה להתגרות על גבאי מלחמה. בזה ליל סליחות, ראשון לעשרת תשובה, נכונים לבות אנשים לשמוע על הרינה בתפילת חזנים. כך וכך תכנית המלחמה במחשבה. בעוד הגבאי יכוון מעייניו לתיקונו של ההיכל של מעלה, איש חזן, על דעת קהל מעריציו, יערוך תיקון סליחות בחצר העמודים של מטה. זו הרינה והתפילה ששימעו צריך לצאת בפירסום גדול לאזני בני-אדם.

איש חזן על פתקים יושב, לכתוב סדר הרינה במפורט. במדוקדק גם סדר הלחנים לסעיפיהם על-פי שמות מלחינים נודעי-ההילה. קו חוצץ, ומתחת תכנית המקום והזמן, ועל דעת קהל היודע מוניטין של חזן, במוצאי-שבת שלפני ראש-השנה בחצר העמודים של מטה.

זמן הלילה ראוי לאיש דוור לעבור על-פני מבואי בתים במשא פתקים לעיפה. יהיו בני-אדם משכימים לתיבותיהם בבוקר, צלולי-דעה לזכור תכנית המקום והזמן. אחר-כך על לוח בית-הכנסת החוצי, במודעה מוכפלת-ממדים, כתובה באותיות מאירות-עיניים של איש המושך בנוצת סופר-סת"ם.

עכשיו יהיו לדברים מהלכים בקהל, איש שותק על משכבו עייף, שמח. מצייר במחשבתו לילה חזיונות היכל שומם, שכל מתפלליו ירדו לתיקון סליחות בחצר העמודים של מטה. זו נסיבה מסוכנה, על משכבו יטכס עצה כנגד גבאי קנאי ומזימותיו.

באשמורת-בוקר מאוחרת קם איש שותק בבהילות. אפשר על דרך החלום סופר לו סוד מזימה. הנה צדעיו מדליפים זיעה קרה, מזכירים לו דבר רע זה עשה גבאי, להתנכל לתכנית המקום והזמן. בערמתו דידה לילה אחריו, להוציא בשקט השועל מתיבות הבתים פתקיו. גם נזכר כי היו בלילה פעמי רגלים נחשדים לאזניו בדרך זו ואחרת, בין פתחי בתים. לא היה חכם להערים חמיקה מזה ומכאן, מכל צד. הנה בדרך בית-הכנסת אין זכרון למודעת לילה על לוח חוצי תלה. אחר-כך במבואות בתים אין פתקים לעינו המציצה מבעד לחריצי תיבות. זה גבאי ממזר, איש שותק חושב משהו להפליא לעשות נגד זה ותחבולותיו. עוד חושב, ימח שמו מספר הזכרונות.

כדרך כרוזי הסליחות, בטרם יוולד יום יקיצו נרדמים לעבודת הבורא. איש שותק באשמורה אחרונה של לילה, טרם הגיץ ינץ יוצא לדרכים, לנוכח פני חלונות, להכריז קולות על עצמו על-פי סדר תכנית המקום והזמן. אינו מכיר בין תכלת ללבן, לפיכך עינו לצדדים בחדות תסתכל אם יש גבאי נחש בעקביו. גם לא ישכח לתת בעצב ניגון קולו, להעלות בלב המתעוררים זכרון קולו וכל אשר עתיד להעשות בו בחצר העמודים שמתחת להיכל.

עכשיו חדור הדבר לכל אוזן, איש שותק בחדוה יתירה. גם אצל זה גבאי ממזר כבר לא תצלח כל תחבולה להעביר את שמועת התכנית כאילו לא היתה מעולם. למשנה-בטחון איש שותק שב לאותם דרכים, נוכח פני חלונות, להכריז ביתר שאת על עצמו, על-פי סדר תכנית המקום והזמן. ליד בית-הכנסת כבר עלה עמוד-השחר למתפללי הוותיקין. איש יגע רואה אור מחלונות ההיכל. עכשיו הוא מעפיל בהתגנבות נסתרת ביותר אל צוהר העזרה בשביל להכריז קבל-ציבור-הוותיקין תכנית הניגונים והסליחות. בהתגנבות נסתרת ביותר מחשש לאותם בעלי גרמים שנים שומרים, שמא ניצבי-פתח הם לעשות בו שפטים.

בהסתכלות אחר כל אפשר נחשד, איש שותק משים מגמתו אל עזרת-הנשים, בלתי נשמע הד צעדיו בעלייה. פעם אחת היה ניצב פה על שולחן בקידוש חתן ושר. עכשיו ערומי בדים השולחנות, וזה גבאי במארב ההיכל. יש על כן להכריז בחטף על הדברים מבעד לצוהר ולהימלט כבזק. איש שותק שמח על כל המעשים שהם סוף-סוף מצליחים על-פי המחשבה.

אל מקום שארחותיו מובילים לשם לבדו ילך בחדוות מפתח. יגדל בעיניו פלא אדם מן המתפללים מאחרי שער ביתו יושב, מחכה.

"אתה, אתה חזן!" בנחת חכמים משמיע כמו בלחשישה. אל-ינכון משהו סודי עמו לשיחת טנדו בשלי. גם אפשר כל זה מזימת-חשאי, ממזר גבאי העמיד על כך שליחים. המשפיל בנסיבה הזו ישגית, יאמר בהחלטיות, בניגון שלא יהיה כנגדו

עירעור: "במוצאי-שבת מוגמר הדבר, נחרץ, בחצר העמודים שמתחת להיכל אני חזן". מתחדדת הסתכלות מה יש לו כנגד זה. "אתה חזן גדול", איש שותק בהתחממות-לב עושה אזניו כאפרכסת, דברים שהוא משמיע בנחת ראויים להישמע, "אתה קולך ערב באמת, אבל משוגע". "אבל משוגע", מלים שהיו באמת כבר מעולם לאזניו, במקום זה ואחר מפי תינוקות של בית רבן במחבואי דרך. עכשיו צריך להגיד לו דברים נודעים על טבע הגדולים. כך מצטיירים הללו בעיני הקטנים כמשוגעים. להגיד לו כל זה צריך. "אתה משוגע לא מטעם הצטיירות הגדולים אלא מסיבת משוגעות באמת", משיב מפרש בחשאי הפרטים, "חסר לך מין בורג חוש להערכה נכונה של מצב. חזן גדול בלי תחושה לנסיבות ראויות לחזנות".

"מה...ה?" דברים חדשים מקרוב-באו, תמוהים. "אצלך מקולקלת היכולת לשקול מה חפץ העתים, אם לשתיקה הן ראויות או לומר. במשוגעותך תפצח בזמר בקדושה שהיא כולה של חזן אחר, ובשגיונותיך תדמה עמידה מוקיונית על שולחן למהוללת. מפני כל זה אתה משוגע מצחיק, בלתי-מסוכן".

איש שותק נזכר בכל אותן פעמים רעות בהן ביקש לעשות מעשה מזיק. גם אינו שוכח להשפיל בנסיבה זו מפני מזימת-חשאי, ממזר גבאי אפשר העמיד על כך שליחים.

"ואתה באת להגיד לי כל זה בשביל טובתי?"
 "באתי מפני שיש לדבר תיקון".

"תיקון מתוך ביטול סדר הסליחות בחצר העמודים שמתחת להיכל, אה?" איש שותק משפח עצמו על תהבולת הגבאי, ידע לבו לשערה מהר. "תיקון על יסוד ידיעה שאתה משוגע. באופן זה לא תכריע לעולם מדעתך אימתי השעה ראויה לחזנות".
 "ועכשיו מה?"

"אם תדע במבורר במשוגעות זו של עצמך, באופן זה אפשר לא יידעוה אחרים. עכשיו שלא ידעת כל זאת, מן הראוי שתדע כי יודעים על כך האחרים".
 "מהו אפוא תיקוני?"

"הנה יש בית-כנסת לצעירים במקום אחר, בדרך זו וזו שמעבר, מחפשים חזן למוסף ימים נוראים. אתה מגלח זקנך, משתנה בדברים אלה ואלה, והולך אל גבאי המקום בשביל מוסף, כל זה מתוך מודעות מתמדת שאתה משוגע, כדי שלא תקבע לעולם מדעתך אימתי הנסיבות רצויות לחזנות. חפה תמיד למצוות גבאי. גם אם טומנת עצה זו קילקול כלשהו בחובה, הנה יש בה סיכוי להצלחה".

איש שותק בבגדים אחרים, זקנו מגולה כדרך האומרים למשעי. הולך בדרך זו וזו שמעבר, לבית-כנסת אחר. כל הזמן והדרך ישגן במילמול חרישי על עצמו משוגע. לדעת בצלילות המחשבה כי אצלו מקולקלת היכולת לשקול מה חפץ העתים והנסיבות. עכשיו מסולקת פזיזות הניגונים מלשונו והריהו עתיד לחכות אך למצוות

גבאי בחזנות. גם אם יהיה חתן מפטיר על המוסף ובעל ייארציט על הקידוש, אינו עושה בכלל כל ניגון בהחלט. אפילו יהיו המזמורים בגרונו כאש עצורים, הריהו סוגר בשיניו על לשונו כמו צבת. כל הזמן והדרך יסגור עכשיו איש שותק בשיניו על לשונו לצורך אימון הטכסיס, לא ישכח גם לשגן לסירוגים במילמול חרישי על עצמו משוגע.

פה יושב גבאי בית-כנסת אחר. אינו מכיר אינו יודע, רק ערוך לשמוע קול איש שותק בחזנות. אוזן גבאי בחדות תבחן עד כמה כשרון האיש להשמיע יוצרות-פיוט בקול רעם אדיר, ובצקוני-הלחש קול דממה דקה. אחר-כך נישאים מעצמם גלי ניגונים, להתיצב על גרונו כמדקרות סכין, בשביל להיות אף הם מושרים לאוזן גבאי כראוי, בדקות הקאפשטימע ובחכמת הסילסולים. מפני זה ניצת בטנו בכעס גדול על לשונו החצופה בגין היותה נוחה ונרצית להתלחץ מבין שיניו כצבת, בלי תת לניגונים היפים מוצא. זה הכעס הגדול ההולך ומשתכך במהרה לזכרם של דברים אחרים וכל אשר נאמר לו שהוא צריך להיות מודע להם ביותר. מן הראוי אפוא לגלות את אוזן איש גבאי בענין פחיתותו לשקול מה חפץ העתים והנסיבות, למען יידע גבאי על שתיקתו שאיננה מחסרון ניגונים, אלא מפני הקילקול הזה הקטן הריהו אך מחכה למצוות גבאי בחזנות. אבל בשעה זו כבר ניצב גבאי על רגליו בריגושי שמחה, מהלך בעיגולים סביב החדר, בלתי מאמין על דבר גדול זה נפל עליו במפתיע.

"אתה חזן גדול באמת". איש גבאי בשמחתו ממאן לשמוע מיני דברים מתמלמלים על שפתי איש שותק. "אתה חזן על המוסף אצלנו באופן סופי, נגמר ונפסק על דעת הגבאים ועל דעת הקהל אתה מתפלל על המוסף".

נפש איש שותק, בשובו מבית הבשורות לארחותיו, מי יידע להעריך כמה גדולה החדנה המהלכת עליה. לבדו יילך בדידויי עליצות, אך בהצטיירות המדמה הומים השערים במהללי קולו וניגוניו. מפני זה לא יעשה הפעם ארחו קפנדריה, מתוך הסתלקות ממהלכי בני-אדם. אלא דווקא בעקיפים יהלך בכל אותן דרכים, ההומיות בהצטיירות, בשביל לשמוע כבוד חזנותו נתרע בפי צופים שבחלונות. זו עתידה להיות שעת הנקמות המתוקה נגד גבאי ממזר וחבר מרעיו. יהיה שמם נמחה מספר הזכרונות.

בביתו אין איש מהולל שתוי בשכרות הנוצחים. דווקא יזכור לשוב ולשגן לעצמו דברי משוגעות, אותם נצרך הוא לזכור בצלילות התודעה. אחר-כך על ספר הסליחות יתישב בכל תשומת ההוויה, להריץ שוב ושוב קולו על סדר המוסף בניגונים.

בית איש שותק סגור על סוגר. אין יוצא ואין בא בימים מנוגנים אלה של התאמנות הקול בסליחות מוסף. מבוקר עד ערב, אחר-כך עד חצות, הווית האיש מסולקת מכל מציאויות אחרות להוציא מהשבת השירים. תחילה יתן בעפרונו טעמי ניגון ותמרורים בצדי השורות, ממעל למלים. סממני חצים להגבהת הקול ולהשתפלות וניקודים להחדדה של צליל. אחר-כך נעשית המורכבות הזו סדורה על-פה על

לשוננו, ירוץ בה במשמעת הקול והניגון. באשמורות אחרונות של הלילה על משכבו לא ינום איש שותק מעקת הריגושים, הולכת וחזקה עליו מיום ליום והלאה. זו עתידה להיות התפילה הגדולה של היינו, בוודאי יהיו אז המוניטין הראויים לו יוצאים לעולם. זכרון הדבר הזה מזרוז את איש שותק לשוב לסדר המוסף בניגונים עד בוקר.

אף-על-פי-כן יודע איש שותק כי יש צד בעקת ריגושיו המתפרנס מקופה של חששות. חרף הוודאות שבמערכת הנסיבות החדשה, הנה דברי הקורות משופעים אצלו בלקח מהפך. על כן אפילו בשחריתו של זה היום קיווה לו, נרגש ביותר בנוראותיו—איש שותק יושב בכותל-המזרח, גבאי חדש משכו במפציר לבין המכו-בדים—מתחדד עליו מתוך מקום כלשהו ברק החששות. יודע גם יודע איש שותק כי אין בלבו הפעם מחשבת ליעוגים על העובר עכשיו לפני התיבה לשמע נענועי ניגוניו בשחרית. לזכרו של קול הזיופים הזה תגדל דווקא אחר-כך תהילתו בחזנות. איש שותק גם אינו שוכח לשגן לעצמו שוב על עצמו אותם דברים. אף-על-פי שיתמהמה, עם כל זה יחכה בדריכות אילמת לאותם אותות של גבאי לתפילת מוסף.

בהגיע השעה הגדולה הזו איש שותק בדעה מיושבת מנהג עצמו לפי סדר שבמחשבה-תחילה. גם אלה רחשושי הפה והספסל המגיעים לאזניו מכל העברים, משל המיית תוהים ספקנים, אינם מבלבלים אותו מקו התכנית המדודה במחשבתו לפרטים: להיות עינו צופיה לרמזי גבאי ואזנו כרויה ללחשושי מתפללים מה מלים בהם על עצמו כשליח-ציבור למוסף. עד למועד ששפתיו נפתחות להגיד את "הגני העני ממעש". בזה הרגע מתאהלת הווייתו בתוך מעטפת הטלית, להיות כולה מסוגרת במחשבת הניגון. תחילה בהתנגנות שקטה כטבעו של העני ממעש, ההולכת ונרעשת מפחד יושב תהילות ישראל. ואף-על-פי שאיני כדאי והגון לכך, יש לרגש על כך הקול באנחות הבכי שיהיה נא מצליח דרכי. עד לאותם וידויי הטאים הדורשים הגדה מוצנעת שבהנמך הקול, עד להיותם דממה דקה, בלתי-נשמעים לאזני מתפללים.

בהווית הניגונים הזו יש צד בנפש איש שותק המרגישה בלהבי קולו המחתכים את דממת בית-הכנסת. זו הדממה העוצרת ודאי בתוכה רגש השמלי, עתיד להיות נפרץ במיתח גבוה בשעה הראויה. מיד הוא חותם ב"ברוך אתה שומע תפילה", ופותח בנהמת קדיש, לקרוע שערי שמיים לתפילת שמונה-עשרה. זו הנסיפה המלפה אף בתוכו ריגושיות יתירה. הנה הוא מנהם את "יתגדל ויתקדש שמייה רבה", וכל אותה דממה דקה תהיה מתפוצצת בקול אמן אדיר, של ציבור הנותן סוף-סוף ביטוי לרעידת לבבו. איש שותק דורך נפשו עוז לקראת הרגע הנרעש הזה.

"יתגדל", פורצת שאגתו בניגון חד ומתעלה וידיו פרושות לצדדים כנשר-שמיים, "ויתקדש שמייה רבה", איש שותק מאריך בהגדת ה"רבה", לדרוך את נפש המתפללים לקראת הצפוי הזה הרועש. על כן כל-כך מותמהת בלבבו הדממה הדקה המתמשכת על העולם שמאחוריו גם אחרי האתנחתא והלאה. זו מתפרשת אצלו מהר כאילמות מרוגשים אשר אש הניגונים ליהטה את לבבם חזק. כל זה קצת משונה באמת, אך

במחשבתו הישרה אין אפילו צד קטן של בילבול שיטלטלו מהסתכלות תבונתית של הנסיבות. על דרך זו יודע איש שותק לשוב אל נהמת ה"יתגדל" שנית, לומר את המלים כסדרן, במשמעת הקול והניגון ולשוב להיות מותמה ביותר על אינות הקול ואינות הדברים, בלי נשמע כל קול של מתפללים.

פה משהו קרה. איש שותק בלבבו נזכר במזימות גבאי ממזר. משהו בלתי-מבורר נפעל כנגדו במרמה. "שמיה רבה!... שמיה רבה!" מצווח שוב ושוב לקרוע את מעטה האילמות שמאחוריו. "שמיה רבה!" משלח הוא הפעם בזעקה גדולה ומיסב פניו אהורנית לראות את אולם בית-הכנסת ריק מכל נפש חיה. מצד זה ומצד זה ומכל הצדדים טורים-טורים של שולחנות שוממים, עזובים מכל זכר אדם. איש שותק בכעס עצור מטפס, חושב, בכל זה יש ודאי מזימת גבאי, בערמת-שועל כנגדו טכסיס. "שמיה רבה! שמיה רבה!" מצווח איש שותק ללמטה ולצדדים אולי יש מתחת לספסלים חבויים. שומע קול ילד מצד שולחן כלשהו לבדו יושב.

"שמיה רבה, שמיה רבה, כבר אמרת הרבה, אמן, אמן, אמן, אמן."
 "איפה מתחבאים כולם?" איש שותק מרעיד קולו אל עבר הילד. בלבו יתהה על הקונץ הגדול הזה באמת, לא עלה במחשבתו כלל, "לאן הלכו כולם?"
 "הלכו למלחמה כולם, הלכו למלחמה, למלחמה."

זה מלחמה הביא גבאי עליו בחזק. איש שותק חושב, טכסיס גדול בלתי-משוער. עכשיו אני יוצא כנגדו בטכסיסים מעולים, להביא עליו בערמה מלחמת-ניגונים. גם להיות התודעה בכל העת מבוררת שאצלו מקולקלת היכולת לשקול מה חפץ העתים והנסיבות. גם לשנן במילמול חרישי על עצמו משוגע. זאת הפעם תהיה המלחמה בפרהסיה, פנים-אל-פנים. בזריזות לחדד את הקול לקרב ולצאת לדרכים שוממות, ההומיות בהצטיירות, ובאותה שעה לשמוע כבוד חזנותו נתרע מפי צופים שאינם על החלונות.

דוד רוקח: צמתי חלום

צמתי חלום לאין-התרה. האור חותך בהם, מנפץ
סיבים לקורי-עכביש, צורךם לאניצים, האור,
כופל ומסכם. חמרה בלולה בתלודה
ונשרת עלי-טבק היער, יערך המשחק מחבואים
עם סתו. יערך, מחבואיך ומחבואי אלהים
הירא מלחמות—ויים מרחוק מראה על מראה
לשקף את הלא-מוכן לחוקרי-שירה. תן לים
אשר להר לעת יחום אבניו וראה: קול שבא לעורר
נשבר ברוח נשבר בין העצים ששברו ברוח.

ימים, ימים עמוסי-הדים סוגרים עלי:

קשתות-שער של עיר עתיקה

לוז

לוז היותנו מתפוקק. האויר רועד.
 לוחש. מדבר. את קודחת מבטים בחשך.
 אני לילה בתוך מחגור של סלעים. הרוח
 בחריצים קוראה ועונה לעצמה

שהדם בי

שהדם בי ואני שר אותם
 לאחר ימים רבים. צלילים
 החלידו מישן משתברים. הזמן משתבר
 מכלי נקישה מחצצים. קולות מכל העברים
 ופרפרים פרפרים הבוראים צבעים
 לבקרים. פעם, לפני שנים; בכנסיה כפרית
 אדמת שער פרטה תשוקותיה על עוגב עתיק.
 תשוקותי המדממות אז התאזלו בצלילים. זה
 היה
 לפני שנים, בנינעריבים סופקיצי,
 בכפר, בגר

זיגמונט פרנקל: שלושה סיפורים קטנים

האיכר והנחש

לאחר שהפיש, החליק הנחש על-פני החדר ותפס עמדה בפינה, ראשו גטוי ונינוע מעט מצד אל צד. באמצע החדר שם האיכר את רגלו על כיסא והתיר את השרוך. היו שני חורים עשויים-למשעי בעור במקום שנכנסו העקצים. אף כי לא זכר שום כאב, לא היה בטוח בדבר; ובתוכו, בדממת-אימים, כבר היה מקום מתפנה-והולך לידיעה שעתיד הוא למות בתוך שעות מספר.

היתה מריחה ירקרקת של ארס על גרב-הצמר, אבל העור מתחתיה לא נפגם. האיכר נשם נשימה עמוקה מאד ומצא עונג חריף בנשימה. אחר-כך חזר וקשר את שרוך-הנעל ועמד על רגליו.

"מוטב", אמר, וניגש אל הפירה, שלידה היתה קופה גדולה של עצי-הסקה על הרצפה. החורף קשה היה מלכתחילה, הקור היה עז, היו סופות-שלגים, והזאבים היו רעבים ונועזים יותר מכפי הרגיל. בביקתו של האיכר היתה הפירה צריכה להיות מוסקת כל היום כולו כדי שאפשר יהיה לגור במקום; אף-על-פי-כן לא היה מחסור בעצי-הסקה, וככל שהיה הקור בחוץ גדול, יותר היית נהנה לשוב הביתה וללגום כוס יין נוכח האש.

האיכר ברר לו מקל כבד מתוך הערימה וניצב מול הנחש.

"מוטב", חזר ואמר. "זה ילמד אותי להתיחס בטוב-לב אל יצורים בזויים כמוך. זו, חביבי, היתה ההפשה האחרונה שהפשת בחייך הארוכים". והוא פסע פסיעותיים-שלוש לעבר הזוחל.

"או ההפשה שלפני האחרונה", אמר הנחש. "כאשר הפשתי אותך, עדיין הייתי גרפה וכבד-תנועה בגלל הקור. מאז הספקתי להתחמם קצת ונדמה לי שעכשיו כל חושי עמדי. זאת הפעם אפשר יחדרו העקצים קצת מעל לנעל, ואתה יודע דבר זה מה פירושו. אני גם אפעל מתוך הגנה-עצמית".

האיכר נעצר כמהסס.

"אבל מדוע היית צריך להפיש אותי בכלל?" שאל.

"כאשר רק חשתי חום במידה שהספיקה לי לראות ולזוז קימעה, היה הדבר הראשון שהבחנתי בו נעל כבדה וגדולה מרחק כמה זרתות מאפי. כשאני רואה נעל קרובה כל-כך, הרי קודם אני מכיש ואחר-כך אני מברר את המצב. זהו אינסטינקט טבעי".

"אך כלום לא עלה על דעתך כי במקרה זה היתה איזו מידה של טוב-לב קשורה בדבר? שאני ודאי הבאתי אותך אל המקום הזה כדי שתתחמם ותשוב לחיים, לאחר ששם בחוץ היה לך קר וכה קשוי היית שם, קבור למעשה מתחת לשלג?"

"בכל חורף אנו חשים קור ומתקשים ושום דבר אינו קורה לנו. לאמיתו של דבר, היתה זו בעצם התערבות במעשי הטבע מצדך, אף כי ברור שעשית זאת מתוך בורות. מבין אתה, אתה שייך ליונקים, בעלי-חיים חמיידם, וגופכם שומר תמיד על טמפרטורה קבועה על-ידי שחלק מן המזון שאתם אוכלים אתם ממירים לחום. סידור כזה יש לו הסרונות משלו, במיוחד בחורף. הכרח לכם בבגדים חמים ובעצי-הסקה, ולשם כך עליכם לעבוד. כדי לעבוד היטב, הכרח לכם בעוד אוכל, וכדי להשיג עוד אוכל עליכם לעבוד קשה עוד יותר, וכן הלאה. כשהאביב מגיע לבסוף, אתם קופצים משמחה, ואומרים כי הסיפוק האסתטי משמיהתכלת ומשירת הציפרים הוא הסיבה לעליזותכם. אפשר מאד שפך הדבר אצל המשוררים שבכם, אך אתה, ידידי, פשוט נוח לך להתהלך בשרוולי חולצתך, כשאינך צריך לחטוב עצים כה הרבה ולהשכיב את אשת שכנך בשיחים בלי להסתפן בעכוז מופה-כפור. לא כך הדבר אצלנו, הזוחלים. אנחנו בעלי דם קר, ופירוש הדבר שהטמפרטורה שלנו שווה תמיד לזו של האוויר שמסביב. בחורף אנו נכנסים לתקופת תרדמה; תהליכי החיים שלנו מואטים ואנו פוסקים למעשה מלחיות עד שמוזג-האוויר חוזר ומתחמם. ממילא אין לנו הרבה מה לעשות בחורף; החיות שאנו צדים למאכל גם הן ישנות את שנת-החורף, ואין טעם להטיל ביצים בשלג".

האיכר האזין מתוך ענין.

"שאר-בשר אחד שלי נפל פעם מעגלה", אמר, "וחדשים אחדים היה מוטל ללא הכרה בבית-חולים. הוא אומר שחסר לו חורף אחד בחייו; הוא זוכר שצנח מעל עגלת-שחת בסתיו ופקח את עיניו באביב".

"זה הדבר בערך", אמר הנחש. "ודרך-אגב, באשר להכשה. כשאנו הולמים, אנו עושים זאת לשם אוכל או מתוך הגנה-עצמית. במקרה הזה האחרון, עלול מישוהו להתקרב יותר מדי מבלי משים ולהיעקץ, כמו שאתה כמעט נעקצת, בטעות, כי נדמה לנו שאנו מותקפים. אך לעולם אין אנו יוצאים מגדרנו ומפישים מישוהו רק לשם ההנאה שבדבר, ובכל הכבוד הראוי יש לומר כי הרבה והרבה מחבריך בני-האדם לא כך הם נוהגים".

"זה נכון", אמר האיכר וצחק. הוא ישב אל השולחן ומזג לו כוס בירה. אחר-כך, כאילו נמלך בדעתו, קם ממקומו, מילא קערית חלב, ובמקל הדף אותה לעבר הנחש. "כשהייתי ילד קטן", אמר, "היינו יורדים אל הנהר לדוג. היה עשב גבוה על החופים, ובו המוני נחשים ארסיים ירוקים, בדיוק בצבע העשב, וכך לא היו נראים ממש. החכמה היתה לצעוד לאט-לאט, להקים הרבה רעש, והם תמיד הסתלקו. מידה כנגד מידה".

"ובכן רואה אתה", אמר הנחש. "רוב הסיכוסוכים באים בגלל ידיעה בלתי-מספקת. עכשיו שאנו יודעים יותר זה על זה, האם לא תוכל פשוט לפתוח את הדלת ולתת לי לצאת? אתה גר במשק ואני ביער, ואין כל סיבה שנפריע זה לזה בעתיד".

הירהר האיכר מעט, תוך שהוא מסתכל בנחש מעל לספל הבירה שלו.

"יפה", אמר לבסוף, ניגש אל הדלת, פתח אותה והרתיע לאחור.

הנחש ליקק ליקוק אחרון מן החלב החם, החליק-עבר בחדר ויצא מן הדלת, ושם פניו לעבר היער. האיכר לקח מקל מעל השולחן וצעד אחריו בריחוק בטוח. "לאן אתה הולך?" שאל הנחש, בלי להיעצר. "ללוות אותך קצת", אמר האיכר. "במקל?" "במקל".

היתה שתיקה קצרה, תוך שהנחש מרחף מהרה ככל האפשר מעל לשלג שהחל לקרר את גחונו, והאיכר צועד בריחוק פסיעות אחדות מאחור. "למה?" שאל הנחש.

"אגיד לך בגילוי-לב", אמר האיכר. "יש לי בבית ילדים קטנים שאוהבים ללקט פטריות וגרגרי-יער בקיץ, והם הולכים יחפים. אינני רוצה שיקרו להם דברים בטעות כאשר ייתקלו בך כשאתה ישן בשמש. אנו פשוט לא נוצרנו להתקיים יחדיו בשלום, אתה ואני. אפילו בתנ"ך יש משהו על זה".

"לא תרצח", אמר הנחש ללא תוקף-הכרה, עם שניסה להסתתר בשיח קטן שעברו על פניו. האדמה המכוסה שלג היתה קשה וקפואה, ולא היה בה חור להיטמן בו. הנחש ניסה להתמוג עם הענפים הצנומים ונטולי-העלים, אך האיכר רק עמד לו שם נשען על מקלו ומתבונן בו בקור-מזג.

"ארצח, והדבר לא ימנע ממני כלל שינה בלילה", אמר. "הדיברות הללו אינם חלים על נחשים".

הנחש עזב את השיח והמשיך בדרכו אל היער. האדמה עדיין היתה מוצקה וקשה, השיחים הדלים בין העצים לא היה בהם כדי מחסה, והנחש חש איך גופו הופך קר יותר ואטי יותר ככל שהמשיך בזחילתו. אור-דימדומים החל לרדת, אבל הנחש ידע כי הקור יעצור בו בטרם יספיק החושך למנוע את האיכר מלהפיק את זממו. הוא המשיך בדרכו במהירות פוחתת-והולכת, תוך שהוא משייר בשלג שובל-עקבות ארוך וחינני שעוד-מעט יסתיים בכתם מרוח של דם. ואז, מאחריהם, יילל זאב, ועוד אחד ענה לו.

הטבעת

רעה היתה תחילתו של היום הזה. אני אך התעוררתי, פצחתי קצת בשיר על ענף, צדתי שנים-שלושה חרקים שעדיין היו קלים ונרפים מחמת הלילה הקר והטל, ושתייתי מן הנחל, והנה עפתי היישר לתוך רשת הפרושה תחת העצים. לאחר קצת פירפורים אינסטינקטיביים הסתבכתי כהלכה. אחר-כך נרגעתי, ובעוד ראשי מתפלש בתוך הרשת סיכמתי לעצמי את המצב.

היתה זו רשת מיוחדת לצייד ציפרים, גבהה קרוב לשני מטרים וארכה כעשרים, והיא עשויה חוט שחור דק אך חזק. נדמה לי שהיא קרויה רשת-ערפל. יכול אתה לראותה אל-נכון אם תשב על ענף סמוך אליה, אך כשאתה עף בשטח מיוער ומתרכז בעצים

ובמעברים, הריהי סמויה ממש מן העין. שום אבר לא נשבר ולא נמתח אצלי כאשר נקלעתי לתוכה. כשהייתי תלוי לי וראשי למטה לא היה זה נוח, אך בעיקר חששתי מפני מה שיבוא אחר-כך. ודאי יהיה זה אדם, אבל אם יתמהמה הרי יוכל זה להיות גם חתול-בר או נמיה; לא הייתי גבוה ביותר מעל לקרקע. הדעת נתנה שיהיה זה אדם; הולכי על ארבע מעדיפים להצניע לכת בזמן שהוא בסביבה.

מעשה שהסתבכתי ברשת הזאת, הרי אולי טוב הדבר שזו עדיין פלשתינה, ליתר-דיוק ישראל, בה אני עובר בדרכי מאפריקה לאירופה הצפונית, ולא איטליה. שם האנשים אוכלים כל ציפור שיכולים הם לתפוס, ותהיה קטנה ונחמדה ככל אשר תהיה, ואילו שם נשפיתי כך כי אז הגעתי עד לעת ערב למחבת. כאן יש עדיין סיכוי. ודאי, עלול להזדמן ישראלי אוכל-ציפורים-קטנות-השמועה אומרת שמהגרים יש אצלם מכל קצווי תבל, לרבות איטליה-או מישוהו שנשלח מן האוניברסיטה להשיג עופות לשם פיתוח. אך אולי יסתפקו בשימת צמיד קל של אלומיניום על רגלי ואחר-כך יניחו לי לנפשי כדי לשוב ולהסתכל בי אולי בעתיד, ובמקרה זה אהיה בידיים טובות-אם חייב אתה להימצא באיזה ידיים בכלל.

התחלתי לחוש צמא וחולשה כאשר סוף-סוף הופיע האיש הזה. משקפת היתה קשורה לו על צווארו ובידו היתה שקית-בד קטנה, סימן לכך שהוא חוקר-טבע וכי במקרה הגרוע ביותר תושם טבעת על רגלי.

היתה עדיין מידה של סיכון שפן אם אין הוא אלא מתחיל מגושם עלול הוא לשבור אחת מפנפי או מרגלי בעודו משחרר אותי מן הרשת; אבל אם לא יעשה כן יש לי סיכוי טוב יותר לברוח בטרם ישים אותי בילקוט, ולכן הייתי נוח ושקט בתחילה, העמדתי פנים כאילו תש כוחי כליל. ביד מנוסה ועדינה למדי שיחרר אותי מסבכי הרשת. חיפיתי לרגע שבין הרשת והשקית, צווחתי, ודקרתיו שתי דקירות טובות באצבע. הוא אף לא הניד עפעף, ואני נמצאת מוטל בתוך שקית קטנה וקשורה לבטח, שהיתה נקבובית למדי ואפשר היה לנשום בה, ובה גם קצת מקום להסתובב בו. זה היה נוח בהחלט, דומה למדי לקן מסוגר בשיחים, ואני גם לא הייתי כבר בשמש.

זמן-מה טילטלו אותי והביאו אותי לאיזה צריף, אם לדון על-פי חריקת הדלת והרצפה. תלו את השקית שלי על-יד עוד כמה שקיות שאחים שבוים מפרכסים בתוכן. כאשר הגיע תורי שוב הוציאו אותי מן השקית, שוב במומחיות רבה, צווארי בין אמה לאצבע של יד אשה, ראשי משתרבב החוצה, ושאר גופי בתוך פפה. האחיזה איפשרה לי רק לנשום בנקל ולא לעשות עוד מאומה. קודם-כל זיהו את המין שאליו אני שייך; הואיל ובמקרה זה מין שכיח למדי הרי חלק זה לא ארך הרבה, אף כי לא נהנית ביותר כאשר השיבו רוח על כרסי כדי לראות מה צבע יש לנוצותי התחתונות ואם שמן אני או רזה. אחר-כך מדדו את כנפי, את זנבי, את מקורי ואת רגלי בסרגל, והגיעו לכלל מסקנה שאני נציג בינוני ורגיל של בני-מיני, ומוטב היה כך. אילו גילו בעיניהם החדות איזה דבר בלתי-רגיל, אין לדעת מה היו עלולים להחליט לעשות בי. אחר-כך עטפו אותי בשקית דקה של פלאסטיק, תלו אותו על מאזניים קפיציים קטנים, מצאו שמשקלי ששה גרמים וחצי, רשמו את כל הפרשה בספר,

ולבסוף הצמידו את הטבעת הזאת אל רגלי. היא לא היתה מהודקת, לא שיפשפה ולא הכאיבה, ומשקלה כהוא-זה. לאחר-מכן פתחו את החלון ושילחוני החוצה. לאחר כל מה שעבר עלי, היה זה ודאי המעוף המענג ביותר בכל ימי-חיי. פניתי אל שיח גדול מעבר למקווה-מים ורגעתי על ענף, תוך שאני מתאושש ומשתדל להתמצא. לא הייתי רחוק ביותר ממקומותי הרגילים, וכשחזרתי שמה שמחתי לראות שגללו את הרשת בינתיים: לא היתה לי כל כוונה לעוף אל תוכה בפעם השניה. אחר-כך שתיתי מן הנחל, תפסתי כמה זבובים, ושבתי להיות כמימים-ימימה, פרט לטבעת המתנוצצת על רגלי.

חסרת-משקל היא כמעט ואינה מפריעה לי בשום-פנים. אך ככל שאני מביט בה וחושב עליה, יותר אני שונא אותה ואת מה שהיא מסמלת. חובות שבטבע וסכנות שבטבע הם דברים שאנו יעודים להם מלידה. קיומי היה בטוח הרבה יותר אילו בקעתי מביצתו של בן, אבל מצד שני העופות הללו רק צורחים ומגמגמים כפעם-בפעם בעוד אני גאה למדי על בת-שירי, והיטב אני ידוע בשל כך. אם אתה ציפור קטנה עליך לעשות מאמצים לא מעט כדי להגיע לבגרות. אם משהו צד את אמך או מגלה את הקן, אפשר שלא תבקע כלל או שיאכלו אותך בטרם תדע מה כל הענין כולו. ואחר-כך הרי לך הסכנות של בגרות והנדידות; רק החזקים נשארים. אבל אתה מוצא בזה מעין הנאה; חשד יש בכך שהחיים היו משעממים יותר בלי הדברים הללו, ושירך לא היה צלול כל-כך. אתה מקבל את הטוב ואת הרע כאחד, והרי הם כמו גבו וכרסו של אותו עוף.

אבל טבעות-המתכת הללו לא היו בתכנית המקורית. חזקה היתה עליך שתדאג לעצמך, ומשך שבועות אחדים בכל שנה-לקן שלך ולגוזליך. היה בכך משום עבודה קשה והנאה גדולה במידות הנכונות. עולמך היו השיחים והנחלים והשמיים, והימים והיבשות אשר עברת בנדודיך, והקן, והענף שלידי, שעליו שרת בפוקר. שותפיך בחיים היו החרקים אשר צדת, ובת-זוגך, והיצורים הקטנים צהובי-המקור בקן שתמיד הם רעבים אך נחמדים וחמים הם תחת כנפיך בלילה, והנצים והבזים שהשתדלת כמיטב יכלתך שלא יבחינו בך. אבל כולם, המזון, הידידים, השכנים, האוהבים, הגוזלים והטורפים, השתייכו לאותו עולם, היו חלק מאותה חברה, בין אם האינטרסים שלהם חופפים את שלך או מתנגשים עם שלך. היה זה מעגל סגור והיית חש עצמך בו כבתוך שלך.

דבר אחר הוא כשאתה נעשה עמית-מחקר פעיל באוניברסיטה של אנשים. הצורה הגלילית הפוטה של הטבעת הזאת, ברק המתכת שלה, והאותיות והמספרים הזוויתיים המודפסים עליה אינם שייכים לכאן, אינם מתמזגים עם החיים האלה, והם לא נועדו לכך שתהיה ציפור נושאתם בכל אשר תלך. דומה הדבר לרשת אחרת העשויה טבעות של מתכת ופנקסי-רישום וכרטיסי-תיוק הפרושה על-פני תבל. לפעמים, כשאתה מתבונן בטבע סביבך, ומקשיב לשירת הציפורים, שירתך שלך או זו של זולתך, וחש בהלמות לבך למראה בת-זוגך או הפעוטות שבקן, יש בכך הרגשה שכל זה לא אירע סתם מאליו, שאיזה חכם מופלג וכל-יכול שאינו מת לעולם ואולי

אין לו אפילו גוף כמו שלנו המציא ועשה את כל זה, ושאצלו מתויק כל מה שאפשר והוא יודע היכן כל אחד ומה הוא עושה בכל עת נתונה. אבל הוא מסתדר בלי רשתות וטבעות, או שלפחות הרשתות והטבעות שלו בלתי-נראות ונטולות-משקל, הן חלק ממנו. כשאנו אוכלים ושרים ומגדלים את גוזלינו ונאכלים אולי אנו עושים זאת בשבילו, בהתאם לתכנית שלו, אבל אין זה ידוע לנו, זהו חלק מחיינו, חלק מאתנו. לא כך הטבעת הזאת המסוימת. כאשר גמרו לזהות ולמדוד ולשקול ולרשום אותי, ושמנו את הטבעת הזאת על רגלי, ופתחו את החלון ושילחו אותי החוצה, הרי שיחררו רק אותי חלק ממני שיוכל לחיות עם הטבעת הזאת משך שנים, ולעבור את הימים, ולאהוב נקבות, ולקלוע קנים כמקודם. אבל משהו ממני נשאר ברשת האפלה, ושירי לעולם לא יהיה עוד כשהיה.

חרב דמוקלס

האלים קנו את הרעיון במשיכה מדיוניסיוס הבכור ותלו חרב מעל ראשי. אולם הגירסה המקורית היתה למשך ערב אחד בלבד. דמוקלס ודאי ישב לו עצבני למדי ותאבנו הרגיל לא היה לו אך ידע כי הסכנה תחלוף עם המשתה, מיד לאחר שיעזוב את מושבו, אלא אם כן תפול החרב לפני כן. במקרה שלי הרי זה ענין אחר. הדבר תלוי על ראשי זה ששה חדשים, יומם ולילה, בכל אשר אֵלך, בלי שיגלה איזו כוונה להיעלם.

בוקר אחד התעוררתי רגוע ורענן (בלילה המסוים ההוא ישנתי לבדי) וכשעיני עודן עצומות שאפתי מלוא ריאותי אוויר צונן וצלול ששפע מבעד לחלון הפתוח מן הגן והאזנתי לשירת הציפורים באילנות. אחר-כך פקחתי את עיני וראיתי דבר הדומה מכל הבחינות לחרב השופה וקצרה התלויה בחצי הדרך בין גב חטמי לבין תקרתו של חדר-המשכב. הואיל ומופר לי קו-הגבול של השינה, אותם רגעים בהם אתה כבר ער כדאי-כך שיוכל אתה לתפוס כי חלמת תוך שאתה רואה עדיין את שארית החלום. שבתי ועצמתי את עיני, אלא שנקטתי אמצעי-זהירות, התגלגלתי הצדה ומשכתי את השמיכה על ראשי. כעבור שעה קלה שבתי ופקחתי את עיני, ועתה שהייתי שוכב על צדי הנחתי להן להתמקד בחלון של חדר-המשכב ובעלוותם של העצים שבחוץ. נראתה ראשיתו של יום יפה מאד. העלים הירוקים היו זעים ברוח קלה, וענני-הפכשים הקטנים שטים היו בשמיים הכחולים גבוה מעליהם. לעת הזאת הייתי ער לגמרי, ושוב הרמתי עיני.

החרב עדיין היתה שם. היא זוה בדיוק כמרחק בו התגלגלתי הצדה ושוב היתה מכוונת אל מצחי.

גרעתי עיני ממנה, יצאתי מן המיטה, ניגשתי לחדר-האמבט, ושטפתי ראשי בקילוח של מים קרים. לאחר שהתנגבתי במרץ רב במגבת גסה, עמדתי בפתח והסתכלתי בתקרה מעל למיטתי המעוכה. לא היה שם דבר, לא סימן לכך שאיזה דבר תלוי היה אי-פעם משם. אחר-כך נשאתי עיני במאונך כלפי-מעלה.

החרב היתה מעלי, מכוונת אל ראשי. הרמתי את הטלפון וצילצלתי לרופא שלי. הוא חוקר מפורסם, אך הואיל וכסף רב דרוש לו למחקריו מוכן הוא לקבל מספר חולים עשירים ולא היפוכונדריים יותר מדי. אנחנו גם ידידים טובים, אף שהוא קשיש ממני כדי דור אחד. הוא הודאג כאשר שמע את קולי בטלפון בשעה כה מוקדמת בבוקר. "לא", אמרתי לו, "מבחינה גופנית הכל כשורה. באיזו מידה יש לך ענין בדמיונות-שווא?"

"ענין רב", אמר. "אבל אתה, מכל האנשים שבעולם?"
 "כן, לפתע-פתאום. רק חפץ חד, ברור ומציאותי מאד."
 "לא השתמשת בסמים, במקרה?"
 "לא."

"ופרט לזה אתה בכי-טוב?"
 "יותר מתמיד".

"אני בא. אהיה אצלך בעוד חצי שעה."
 "אני מודה לך".

צילצלתי אל משרתי והוא נכנס והביא כוס-שחרית של מיץ-תפוזים על מגש של כסף. בקולו הרגיל אמר, "בוקר טוב, אדוני", וצעד אלי כשהוא מגביה את הטס כאומר להגיש לי את הכוס אלא שהוסיף להגביהה יותר ויותר ונעצר סמוך אלי ממש והמגש מעל ראשו כמו שלט-מגן.

"פנה הצדה בבקשה", אדוני, אמר. "אני מתנצל על שפתאום נפלתי טרף לדמיונות-שווא ובלי דיחוי אפנה לרופא, אבל ברשותך רוצה הייתי לברר אל-נכון כי מה שראיתי הוא דבר של דמיון ולא סכנה של ממש לגופך."
 "אתה מתכוון לחרב?"

"כן", אמר, מגלה סימן ראשון של פגיעה.

"יש מה-שקוראים דמיונות-שווא קבוצתיים. אני כבר הזמנתי את הרופא שלי והוא עוד-מעט יגיע".

הרופא נכנס בחיך וידו מושטת, עד שנעצר באמצע החדר והחיך סר מעל פניו.

"מה ההמצאה הזאת, לעזאזל?" קרא. "זה דבר מסוכן!"

הוא שאל שאלות ואנחנו עשינו ניסויים. הוא הסכים שהאווירה אינה מסייעת לדמיונות-שווא המוניים—בוקר צח ובהיר, אור-שמש עז, וכולנו לאחר שנת-לילה טובה. קראנו את המשרתים אחד-אחד וכל אחד מהם נתן תיאור זהה של החרב בעוד היא מתנהלת בעקבותי בחדר. הרופא ניגש אל הטלפון והזמין כמה חוקרים ממודעיו לבוא מיד.

חרב זו היא מן הסוג הקצר והישר ורחב-הלהב ודומה כאילו היא עשויה-להלל. אין עליה מתכות יקרות, אבנים, מילואות, או קישוטים אחרים, אבל הנשק יש לו הדרה וסגנון שהמומחה מבחין בהם מיד. חודה חד; בהישען על משקלה של החרב—כשני קילוגרמים או יותר—ודאי לא תתקשה כלל להרגני תיכף-ומיד אם אמנם תפול.

השערה היחידה המחזיקה אותה היא שערה לבנה וארוכה, מן-הסתם שערת סוס, מתוחה והדוקה מפובד החרב; קצה העליון כמו נמוג באוויר. חברי-החוקרים ישבו להם תחילה בכה-זכה וכתבו תיאור מפורט של חזיון-הביעותים. הם גם צילמו במצלמת פול-ארואיד, והשיגו הדפסות בו-במקום. החרב נראתה ברורה לא פחות מכל חפץ אחר שבחדר, ובזאת החלישה את התיאוריה של דמיון-שווא. לאחר שבדקו את ממשותה של החרב, התחילו לעשות בה ניסויים. אחד החוקרים עלה על כיסא וניסה לגעת בה. הוא ספג מעין הלם חשמלי. לא היה זה הלם מאוס ופתאומי אלא מין תחושה של דיגדוג שראשיתה בריחוק חצי אמה לערך מן החפץ, והיא גוברת-והולכת ככל שהיד מתקרבת, ונעשית כבדה-מנשוא כשיעור זרת אחת או שתיים מן החרב. אותו דבר קרה כשהיית מקרב מספרים אל השערה, ניסוי שאני התנגדתי לו בתוקף אלא שביטלתי דעתי מפני דעת הרוב למען המדע. הזרם המזור היה מגיע אליך באמצעות כל חפץ שהוא, בין שהוא מוליך-חשמל ובין שאיננו כך; מקל של עץ, חכה של פייברגלאס ושפופרת של מתכת העבירו את ההלם במידה שווה. כאשר שם אחד החוקרים חלוק-חצץ במקלעת ומתח את הגומי, שינתה החרב את מקומה ונתלתה מעליו. הוא לא ירה. החוקרים ביקרו אצלי עוד פעמים אחדות והסבר לא מצאו.

משך ימים אחדים הובאו תמונותי בכל העתונים, אני וחרבי, והייתי זוכה לתשומת-לב מרובה כל-אימת שיצאתי מן הבית. אולם כעבור זמן-מה התרגלו הכל לחרב, ובמידה ידועה התרגלתי גם אני עצמי. אם עדיין היה מישהו שואל אותי עליה ברחוב הייתי משים עצמי כבד-שמיעה, מגבע יד אל אזני עד שהיו ראשינו מתקרבים זה אל זה. הואיל ותמיד ליותר אותי החרב, היה האיש גרתע לאחור בחרדה ונחפז לסיים את השיחה.

בבית גיהלתי כמה ניסויים משלי. קודם-כל רציתי לראות מה קורה בחדר שאין גבהו מספיק בשביל החרב. החווילה שלי מרווחת מאד, אבל מתחת למדרגות יש חדר בו כמעט אינך יכול לעמוד זקוף בלי שתגע בתקרה. הוא משמש מחסן לצידוד-ספורט ישן ולשאר גרוטאות. פעם אחת, בעת גשפיה, השכבתי שם אורחת אחת על רצפת-האבן, אך כאשר הסתלקו האחרים נכנסנו לחדר-המשכב שלי להמשיך ביתר-נוחות. כשנכנסתי לחדר לא נראתה החרב בשום מקום. המתנתי דקות אחדות, ואחר-כך יצאתי וראיתי שהחרב מחכה לי בחוץ. השדר היה ברור ומחמיא. אין חפץ לחרב בקרבנות מכוערים, ואין היא מצפה לכך שאוכל לחיות שפוף משך פרק-זמן ניכר. כשיצאתי את המחסן היתה קסדתי הישנה תחת בית-שחיי. נתקלתי בה בקרן-זווית והיא העלתה במוחי רעיון לניסוי נוסף. אבק רב הצטבר עליה ואני לקחתי אותה למטבח וניקיתי אותה במטלית לחה. אחר-כך חבשתי אותה. הואיל ולבוש הייתי מכנסיים אורחיות וחולצת-ספורט, הכבידה עלי והיתה לי למעמסה. התקנתי את רצועת-הסנטר. הקסדה הביאה עמה זכרונות מן המלחמה. קסדה טובה היתה זו, ופעם-פעמיים הצילה את חיי. ודאי שלא תפלחנה חרב, ואני רציתי לראות איך תגיב עליה החרב שלי.

החרב זזה בשקט כשיעור מטר אחד לפנים והחלה בתנועת־מטוטלת אטית: מתקרבת ומתרחקת, מתקרבת ומתרחקת. אם תינתק השערה בתנופה של התקרבות, יחדור הכלי לתוך חזי או צווארי בזווית, תוך שהוא עוקף את הקסדה. אחר־כך חדלתי מן הנסיונות להערים על החרב; נראה היה בעליל כי אין בזה כל טעם.

התעניינותי בחרב וחרדתי לה התנהלו בשלושה מישורים מקבילים. הראשון בהם היה פיזי טהור. מנסה הייתי לנחש מה הרפב הפלדה שלה ומה תהליכי החישול והחיסום. חשבתי גם על החתך והחוזק של שערת סוס. הייתי מחשב את התאוצה והפגיעה של מסה נתונה הנופלת מגובה נתון, ומתוך שידעתי את סגולותיה של עצם ואת העובי של גולגולת־אנוש יכול הייתי לנחש במדויק למדי באיזה עומק יחדור החוד (לעומק רב למדי).

במישור השני היה סוגה של החרב, התקופה שאליה היא משתייכת, ארץ־מוצאה. לא יכולתי לקבוע את מקומה במדויק. אף־שהיתה נטולה קישוטים, היה זה כלי־נשק יפה מאד ובעל הרמוניה מושלמת הודות לאיזון של קו ופרופורציה. שערת הסוס שהחזיקתה צילצלה בכל מיני פעמונים: שימוש בחפות ומלפדות קודם לכניסתו של הניילון לשימוש; קשתות כינור; חבלים של שער־סוס; איכרים ברוסיה המעלים קווצה של שער־סוס על אברי־המין שלהם כדי להגביר את הנאתה של בת־הזוג בעת האקט המיני.

אך על הכל נתתי דעתי על החרב ועלי עצמי—הנשק הזה המסוים ביחסו לאיש הזה המסוים. היו הרבה אסוציאציות, קשרים, זכרונות. למשל, במידה ידועה היתה חרב זו דומה לחרב בה השתמשתי בימות המלחמה, ולכן בלי שאגע בה בכלל ידעתי מה תחושתה מיד, איך היא משוררת מול שריון ושאר חרבות, איך היא מבקיעה בשר ועצם. צמד חרבות דומות חרצו את החריצים בקסדתי, ושלישית אחראית היתה לצלקת שלאורך לחיי.

לעתים קרובות תמהתי מדוע בחרו בי האלים כדי לתלות מעלי את החרב הזאת. אמת, זילזול לא מעט גיליתי כלפיהם באומר ובמעשים, אבל רבים נהגו כמוני. הזילזול שלי אולי היה בו עודף־מה של עקשנות, הגיון, וכמעט הרגשה של שוויון, שאותו לא היו מוכנים לסבול. או אולי צריך היה לקחת מישהו למופת, ואני פשוט הזדמנתי. במקרה הזה האחרון היתה סכנה שהחרב אכן תפול באחד הימים כדי להעמיד דברים על דיוקם. ודאי הדבר שלא החזירה אותי למוטב. זכור לי שאחת מהרגשותי הראשונות ביחס למצב כולו—שמעורבת היתה, ניתנת האמת להיאמר, במידה של פחד—היתה הרגשה של בוז קל: אלים הגונבים רעיונות מבני־תמותה, חוסר מקוריות, וכן הלאה.

לא היה מנוס מכך שלאחר זמן־מה אתרגל במידה ידועה לחרב. אנשים מתרגלים לנהוג משאיות הטעונות ניטרו־גליצרין, והחרב לא היתה גרועה מזה. התחלתי אפילו לראות בה חבר, ובצאתי החוצה כשהיא מעל ראשי היה הדבר דומה קימעה לטיול שאתה יוצא אליו בלוויית כלב. בבית הייתי מנהל שיחות ארוכות עם החרב—מונולוגים, כמובן—ובשל העובדה שלא ענתה ולא התווכחה עמדי נעשיתי סבלן עוד יותר כלפיה.

נזהרתי שלא לחרוג בדיבורי על אלים מגבולות הטעם הטוב והטיעון המדעי, אולם בלי שום ליקוק-תחת. שרוע בכורסה נוחה על כוס יין וסיגר, מתבונן הייתי בחרב ואומר לה שפבר חייתי חיים ארוכים יותר מהרבה זקנים, שהרי אין החיים נמדדים בשנים החולפות אלא במה שאדם מצליח לדחוס לתוכו. רבים שלבי-הביניים בין בשנים החולפות אלא במה שאדם מצליח לדחוס לתוכו. ואכן, עצם נוכחותה של החרב השפיעה עלי לטובה. מצאתי שאני מתכנן את חיי ביתר-יעילות מאשר בתחילה, שאני מנסה להכניס בהם יותר.

במובן אחד התברר שהחרב היא מיטרד ארוך: נשים. הואיל והייתי צעיר, יפה-תואר, גבון ועשיר, מעולם לא התקשיתי כלל להשיג את הטובות ביותר מתוכו. אבל מאז באה החרב הזאת והופיעה פתאום, התחילו קשיים לצוץ. כל זמן שהיתה מתנהלת סעודה אינטימית לשנים בחווילה שלי, היה הכל כשורה. אחרי-כן, כשהתקרבת, היו שאלות נשאלות. האם יש לי איזה מושג אם, כאשר תפול החרב אי-פעם, כלום ביום תפול או בלילה? נביח שאני על ספה בעת ההיא, נאמר שאני שוכב אפיים, האם תוכל לפלח אותי ולחדור, במחילה, לתוך המזרן?

"ודאי שלא", הייתי מרגיע אותן, "ולבטח לא תפול בעוד אני גוהר על מישהי, ככה. רואת את, מיתה חטופה זו, אם תבוא אי-פעם, כוונתה לשמש עונש על זילזול שנהגתי באלים; אבל אלוהי-צדק הם, ולעולם לא יניחו לבריה טהורה וחפה-מפשע להיספות עם החוטא, לא כן?"

אוי-אז היו רוב אורחותי הנאות צוררות צרוךן חיש-מהר והולכות הביתה, ואילו האחרות נשארו בלי חמדה. מצער הוא לספר זאת, אך על הקבוצה הראשונה נמנו הנשים העליונות וסעורות-המוזג יותר, ואילו האחרונות היו קודם-כל משביעות-רצון פחות, ולאחר שנשארו היו מתעלסות בקרירות ובפיזור-נפש, תוך שהן שמות לב לחרב יותר מאשר אלי. אולם היתה אחת יוצאת-מן-הכלל, מאהבת ותיקה שלי שאת ביקוריה לא הצליחה החרב להפסיק גם לא להשחית. מבחינה גופנית היתה אחת הנשים היפות ביותר בארץ, ומבחינה שכלית יכלה להתמודד עם כל גבר. זה ימים רבים היינו נאהבים וידידים טובים כאחד, ופרשיות-האהבים שלנו הצדדיות והפחותות יותר מעולם לא קילקלו שום דבר בינינו. אם בדמיוני ראיתי עצמי נשוי הרי אליה הייתי נשוי, ואם חשבתי על ילדים הרי היו להם תמיד עיניים ושערות כמו שלה.

היא אשר קראה תגר לראשונה במפורש על החרב. לילה אחד, בעוד אנו נחים זה בזרועות זו, ואני עודני מעליה, והחרב בתנוחתה הרגילה תחת התקרה, דיברה אל החרב. קולה המתנגן תמיד היה נחמד עוד יותר למשמע-אוזן, מלא חמימות בזרע בחשפתו של חדר-המשכב.

"קדימה", אמרה בעצלתיים וכמזמינה, "פלי. את סבורה שאנו מפחדים? תפלי וטראי. בדם צעיר ונקי נצחק לך, לזיקנה, לחלאים המסריחים, למיתות בחפירות גרפשות, לכיסאות של נכים. פלי, אנו מתגרים בך. אינך נופלת? מה את-שלדג של כסף המרחף באור-הירח או עז קשורה ברגלה? הביטי", ברוך הדפה אותי הצדה. "הביטי בשדיים ובירכיים האלה; אלה ששלחו אותך השתדלו מאד לנחות על דברים כאלה-

כברבורים, כגשם של זהב", וצחוקה המצלצל השתפך ויצא מן החדר אל הגן, וגם אני ציחקקתי לתוך הכר בעודי מכין עצמי לדקירה תחת עצם-הכתף השמאלית שלי. אך לא אירע דבר. כאשר גמרה לצחוק באה שתיקה גדולה, וכעבור שעה קלה החל זמיר לשיר בגן.

למחרת בבוקר הבחנתי באיזה שינוי קל, בלתי-מוחש כמעט, בחרב. קשה היה לומר בדיוק מהו. אילו היו חרבות צמחים כי אז הייתי אומר שנבלה קימעה. היה בה מין עימעום, כעין זה שאלומיניום או פלדת-אלחלד עוטים אותו אחרי מגע ממושך עם האוויר. ואז ניגשתי למלאכה.

בכנסתי לחדר הגרוטאות והוצאתי את חרבי שלי הישנה ותרמיל-גב אלפני גדול. מילקוט-הגב עקרתי את מסגרת-הפלדה הקלה עם רצועות-הכתף. למסגרת הזאת הצמדתי במאונך שני קני-במבוק קלים שגבהם קרוב לשני מטרים וחיברתי אותם למעלה בקורה אפקית קצרה יותר. מן הקורה הזאת תליתי את חרבי שלי בשערת-סוס אחת חזקה. חגרתי אל המיתקן הזה ויצאתי לטייל. חרבי שלי תלויה היתה עכשיו מעל ראשי בצד זו שסיפקו האלים.

האנשים ברחוב לטשו אלי עיניהם במשנה-ענין וכעבור שעה קלה פגשתי בידי. "מה הדבר הזה, בשם אלוהים?" שאל.

"לא-כלום", אמרתי באדישות. "חרב אחת, שתי חרבות, מה ההבדל? אל יחשוב אף אחד מהם שהוא או הם יש להם מנופול על מערכות-תלייה מורכבות". "איזה שתי חרבות?" שאל.

לאט-לאט ובזהירות רבה נשאתי עיני. רק חרבי שלי היתה שם למעלה. השניה נעלמה.

"עזור לי להוריד את הדבר הזה", ביקשתיו.

שאר אותו יום, ועוד זמן רב אחרי-כן, הייתי נושא עיני ומצפה לחזירתה של החרב. אך היא לא חזרה מעולם.

מאנגלית: א. א. מ. ר.

מנפרד וינקלר: לבני

לבני שגולד מתחת לשרשים
עינים כצפרים כחלות
ולא עורבים.

ולא נפיר אותי,
כפי שלא אדע
את רצונו
להיות אב, רק

פעם אחת עשו לי
חסד מיחד
ללכת בין פרחים
ולשאת את הסתו
כאלו הוא שלי

ולשאת את אבי
ואת אמי
שגשתנו בדמי.

עתה הכל כבר שונה
ממה שהיה,
לפנים עוד מצאו
קן בלבי
תריסר גמדים
ונסיכה אחת.

בני בסתר לילה גולד
ולא אוכל לנשקו
ולא אוכל להרימו
בעת נפילה

ולא אוכל להביא עשבים
לכסות את משכבו
באזוב וחוט־משי
של שמש־לא־לו.

בְּנֵי רְחוּק מְאֹד
 וְאִם שׁוֹמְרֵת עַל לְבוֹ
 בְּעֵצִים וְצִלָּלִים,
 גּוֹחֲנֵת עַל שְׁנֵתוֹ
 וְעַל אֵי-הַשֶּׁקֶט הַמְּהֻלָּךְ
 בְּפִרְפּוּרֵי עֲפָעָפְיוֹ הַדְּקִים.

כָּל אָבִיב שֶׁבְּעוֹלָם שָׁלוֹ
 וְכָל חֲרָף,
 אֲנִי נוֹגֵעַ בּוֹ
 אֲנִי נוֹגֵעַ בּוֹ
 רַק לְפַעֲמִים
 בְּסִתּוּיִם
 וְהוּא נִרְתָּע.

אֶךְ אִמּוֹ יוֹדֵעַת
 אֶת עֲקֻבוֹת הַדְּרָדְרִים,
 נוֹטְלֵת אֶת זְיוּכּוֹ
 בְּשֵׁתֵי כַּפּוֹת יָדֶיהָ —
 מְפֹזֶרֶת אוֹתוֹ
 לְכָל כּוֹנְנֵי חַיִּיהָ
 הַמְּשֻׁנִּים.

וְהוּא לְבָן כְּאֵלוֹ
 כְּבָר עֲטָפוּהוּ
 פְּנִים עֲתִיקוֹת,
 שְׁקוּעוֹת עִמָּךְ
 בְּנִחָלִים
 וּבְצַבְעֵי הַסֶּלַע הָאֶפֶל.

פְּנִים רַבּוֹת שֶׁגִּשְׁחָקוֹ
 מְקַדֵּם מְאֹד, וְהֵן שָׁלוֹ
 וְהֵן זְרוֹת כְּמוֹ אוֹתוֹ
 הַשֶּׁלֶג שֶׁאֲנִי נוֹשֵׂא,
 וְלֹא אוֹכֵל לְהוֹרִישׁוֹ לְאִישׁ
 בְּבוֹא מוֹעֵד לִירֵשָׁה,
 בְּבוֹא מוֹעֵד לְמוֹת מְשֻׁנָּה
 וְלִתְפִלָּה.

דן דווין: הערב מחשיך זכרונות על איציק מאנגר

כששה חדשים אחרי שנפגשנו לראשונה בוועידת פא"ן ב-1950 כתב לי איציק מאנגר: "עדיין אני חושב על המסיבות המיוחדות של פגישתנו באדינבורו, איך ניגשת אלי בפעם הראשונה, מבין הקופצים-בראש שהיו שם, ואמרת לי שאתה מיצג את ניו-זילנד ושאלת אותי את מי אני מיצג ואני אמרתי לך 'אידיש'."

"וכך התחילה ידידות אתך ועם עוד סופרים איריים וסקוטיים, רושם שנשאתי עמי ונשאר אצלי. אתה אמרת לי כי זו פעם ראשונה אתה נוכח בכינוס כזה, ואינך רוצה בעוד שכמותו! גם אני הייתי בפעם הראשונה בקונגרס שכזה, ואני מקווה שזאת הפעם האחרונה."

בריחוק-זמן זה אני מתקשה לזכור מדוע השתתפתי בוועידה. קרוב לוודאי שההזמנה הגיעה אלי בהקדם רב, קיבלתי אותה מתוך עצלות, ועכשיו הייתי שבוי להתחייבות. אם כה ואם כה, אני שמח, מפני שזאת היתה לי הזדמנות שבה הכרתי את איציק. זכור לי שאיכסנו אותנו באיזה בית-מגורים הרחק מאד ממרכזה של אדינבורו, בפרוור. אחרי ארוחת-הערב יושב הייתי לבדי, אם גם לא דווקא ביחידות, באולם-קבלה קטן, מקלל את עצמי על שבאתי, תמה היכן אוכל למצוא משקה במסבאה אמיתית, מתבונן במאחרים להגיע כשהם לוקחים את ניירותיהם במשרד ובאנשים מלאי חשיבות-עצמית המנסים להוכיח את זהותם בדרכים הרגילות, על-הרוב בנסותם להחליף את חדריהם בחדרים טובים יותר, או בשאלם בקולות המכוונים להישמע אם נתקבלו בשבילם איזה הודעות מאת סיר קומטון מקנזי, הלורד קרופורד וכיוצא בהם. היה זה עדיין זמן קצר למדי אחרי המלחמה ולכן עלו בזכרוני לילות ראשונים במחנה חדש, משרד-שלישות חדש, מסעדת-קצינים חדשה; ומן העבר הרחוק עוד יותר-ימים שהייתי נער חדש בבית-הספר, נער חדש באוניברסיטת אוטאגו, נער חדש בקליול. שינוי סביבה היה עתה אולי חווית החידוש היחידה הפתוחה לפני, כי לא היתה תקוה רבה לשינוי בי בעצמי פרט לשינוי-לרעה.

מתוך אדישות פתחתי את תיק הניירות שלי והסתכלתי ברשימת השמות של המש-תתפים. הרבה שמות ידועים היו לי מקאבינט-הצללים של הספרות אך מעטים היו האנשים שהייתי עשוי להכירם למראה-עין, ומעטים עוד יותר האנשים החביבים עלי. ניסיתי לשכנע את עצמי לנעוץ את תג-הזהוי בדש בגדי, אך לא עלה בידי. היתה זו לי ועידה ראשונה בסוגה ולא יכולתי להתגבר על בושח דרדקית שבענידת תווית של זיהוי, גם אם יכולתי להכיר בהגיון שבדבר. היתה זו אחת מאותן עפבות שנשארו לי מניו-זילנד, בדומה לאי-היכולת לשאת מטריה.

מעט-מעט חשתי באיש דל-בשר שמראהו "יהודי" ביותר, לבוש חליפה שחורה

מרופטת, איש רזה כסחף-עץ כמעט. קוממיות היה מהלך אנה-ואנה באולם הקטן, ממלמל לנפשו לפרקים, ונראה היה שהוא מקרין איזה צירוף בלתי-רגיל של מרץ ועקת-נפש. מרתק היה, ולא תפסתי בדיוק מדוע. אולי בגלל הקרינה הזאת, אולי בגלל עיניו הגדולות והשחורות והבוערות מאד. אף-על-פי-כן ראיתי הרבה יהודים שחורי-עיניים מאז באתי לאירופה המש-עשרה שנים קודם-לכן, רבים מהם אומללים, נסערים, תכופות טראגיים, אם גם בדרך-כלל בגלל הדברים שעוללו להם ולא דווקא בגלל משהו שבתוכם.

הייתי בגיל שבו אדם נוהג כבר זהירות בדראמה של אנשים אחרים וחוסך במאמצים שזו תובעת ממנו, נוהר מן הדרישה לאהדה שכמעט ודאי שתבוא לאחר התערבות. לא תמיד קל היה הדבר הואיל ועדיין לא קיפחתי כל ענין באחי הברואים-בצלם, וכשלא נוהרתי עדיין הייתי משתתף בגורלם ממש. מקרים ראויים היו המסוכנים ביותר. אולם האיש הזה היה מרתק. הוא נראה גלמוד, וזה היה דבר שיכולתי להזדהות אתו ממש. יותר מזה מעניין היה שהרגשתי בנוכחותו במשהו המרמז על עצמה, כוח, לא עצמה גשמית אלא עצמה שבתוך האדם. הוא היה היחיד בסוגו שראיתי בוועידה עד אז, או שראיתי בכלל באיזה מקום שהוא זה זמן רב. החלטתי להתגבר על ביישנותי ולדבר אליו. אחרי הכל, ברור היה שהוא יהודי וכולנו אשמונו כלפי היהודים, אפילו אלה מתוכנו ששפכו דם נאצי למענם, אפילו ניו-זילנדי פשוט כמוני שעד בוא היטלר לא שמעתי על אנטישמיות מעולם, שלא ראיתיה מעודי עד שבמהומות של אנשי מזולי חזיתי בסמל-משטרה רכוב המוליך את הפטרול שלו באחד מרחובות האיסט-אנד, כשהוא אוטם את נחיריו באצבע ואגודל של ידו השמאלית.

קמתי על רגלי וקיצרתי פסיעותי כדי להלך לצדו של הזר. מן-הסתם אינו יודע אנגלית, הירהרתי, ולכן הזדהיתי בצרפתית מגושמת. הוא נעצר ונסוב להתבונן בי, עיניו שחורות וגדולות ובהן כמו תמהון על שאדם שאינו מכירו פונה אליו. אבל הוא הסביר בצורה מגומסת למדי, ובמידה של גאנה, שהוא ציר מטעם ספרות אידיש. היתה שתיקה בעוד אני חוכך בדעתי מה לומר. ידיעותי באידיש היו סתם קרעי זכרונות של בלשנות, ועל ספרות אידיש לא ידעתי דבר פרט לזה שהיה פעם תיאטרון אידישאי ברוסיה. ידיעותיו על ספרות ניו-זילנד היו מן-הסתם דלילות לפחות באותה מידה.

"האם יהיה ויסקי בקבלת-הפנים הזאת שאנו הולכים אליה?" שאל בקול של חרדה לוחטת ובמבטא מוגזם כל-כך עד שרגע חשבתי כי כוונתו לומר שאם יש ויסקי לא יילך. אבל אחר-כך ראיתי שטעות בידי. חרדה מעין זו יכול לחוש רק מי שזקוק לוויסקי וזקוק לו בדחיפות. לבי יצא אליו מתוך אהדה כפולה: כי גם אני שמח הייתי להריק כוסית, ומה שידעתי הספיק לי כדי לדעת שבקבלת-פנים מסוג זו שאליה אנו הולכים, כאורחי הפא"ן הסקוטי, לא יהיה ויסקי. "לא", הסברתי, נשען על נסיון קודר בקבלות-פנים שתחילתו עוד עשרים שנים קודם-לכן, "יהיה מזג-קלארט ויהיה מיץ-תפוזים".

"מה זה מזג-קלארט?"

"זה משקה שבו מעט מאד קלארט והרבה מיץ-פירות. תמיד הנשים עושות אותו. טעות קשה. וככל שהנשים מבוגרות, כך כמות הקלארט קטנה יותר. במיוחד אם אלו גבירות קשישות מאדינבורו. אלו תהיינה קשישות".
דומה היה לאדם שנדון למיתה. יכול הוא להיות זר, אך את חומרת הדברים שאמרתי הבין אל-נכון ולא הלך שולל אחר קלות-הראש שבנעימת דיבורי. הבינונו איש את רעהו.

הוא לא אמר דבר אך הוסיף להביט לתוך עיני בייסורי-נפש ובייאוש.

"בוא אתי", אמרתי. "אני אמצא מקום שיש בו ויסקי".

"אבל כולנו צריכים לנסוע באוטובוס. יש לי חבר שמטפל בי, והוא אינו אוהב ויסקי".

"חבל מאד. חפה רגע ואני אשיג מונית".

נראה היה בעליל שבעניינים מעשיים הוא רגיל שיוליכו אותו. אנשים כאלה נוהגים להתמרד מזמן לזמן, אך לפי-שעה היה מוכן לוותר על עצמאותו. הוא הלך אחרי אל הטלפון, כמו ילד ההולך בעקבות אביו אל הבטחה.

ביקשתי את נהג-המונית שיקח אותנו למקום בו קבלת-הפנים צריכה להיערך, על-פי העקרון שתחילה אדם מסייר ביעד שנקבע לו. עדיין היתה לנו חצי שעה בערך עד לתחילת המסיבה. לאחר ששילמתי לנהג, הפעלתי עקרון נוסף: בטריטוריה זרה, לעולם תסייר ברגל. אז אתה זוכר את הדרך בחזרה. הגה כך שוטטנו אנה ואנה בכמה רחובות צדדיים עד שנתקלנו במסבאה שנראתה מבטיחה.

שמה היה "פונדק הפעמון", שם מבשר-טובות הואיל והזכיר סוג מהימן של ויסקי. בפנים היתה זו מוחזקת לגוי כדרך שהוחזקו מסבאות קודם למיזוגן למבשלות-שיכר, בטרם יהיו עוד ארדיכלי-פנים של מבשלות-שיכר, מושבים פלאסטיים וסנדוויצאים, בירה כימית המוצאת מחבינונות מזויפות, מנהלים במקום פונדקאים, וכל שאר התור-עבות. הזמנתי "פעמון" גדול בשביל ידידי ופינגט של "כבדה" בשבילי, שכן ידעתי את מנהגם המוזר של הסקוטים לכנות בירה בהירה "כבדה" וכהה "בהירה".

לאחר אותה כוס ראשונה התחלנו לפנות זה אל זה בשמותינו הפרטיים. הוא גילה סקרנות לא-תדע-שבעה ביחס לכל מה שסביבו: מדוע לזה קוראים כך, איזה מין אנשים עשויים להיות שאר השותים במסבאה, פרטים על גינוני שתייה. הארתי את עיניו כמיטב יכלתי ובעדינות עברתי לשאלות על-אודותיו. אני מניח כי רציתי ראיות כלשהן לאישור התחושה העזה שכאן הזדמן לי גאון. בפשטות למדי סיפר לי שהוא כותב שירים וסיפורים קצרים באידיש, וכי עד שהשמידו הגרמנים את יהודי מזרח-אירופה היה אדם מפורסם—מרומניה, מקום שם נולד, עד פולין.

השארנו את העניינים האלה לשעה נאותה יותר והתחלנו לשוחח על כתיבה בכלל ועד-מהרה נוכחתי לדעת שהוא אדון לשפה מטבע-בריאתו, אפילו באנגלית המשונה למדי שלמד בעשר השנים שעשה בארץ הזאת. עד-מהרה עברנו לאניקדוטות ולסיפורי-מעשיות, ושמחתי למצוא שהוא מספר ממדרגה ראשונה הגוטה להמחיש את סיפוריו בתנועות ובחיקויים. והסיפורים עצמם סופרו תמיד מזווית מיוחדת

מאד—תום מוזר שבראִייה, ילדותי כמעט, אפילו כאשר העובדות עצמן לא יכלו כלל להיות מתחום נסיונו של ילד. ואף שלשונו תמיד היתה פשוטה ביסודה, והתמונות וההשאלות ששפעו מפיו מוזרות היו והזכירו לי את התנ"ך, את הצרות-המשקים של ימי-ילדותי, ואת ניבי הסוריאליזם הרחוקים כל-כך מזה ומזה כאחד. הזמן מיהר לחלוף אף יותר מכפי הרגיל במסבאות. איציק היה רואה עולמו בחייו וכמוהו גם אני. אבל אני למוד להתיחס בחשדנות להנאה משעה שאני חש בה: ביטולו של זמן-עתיד הכרוך בה עלול להביא לתוצאות בלתי-נעימות. זכרתי את קבלת-הפנים. שיערתי בנפשי שנוכחותו של איציק תהיה אולי חיונית לעתידה של ספרות אידיש, ולעתידו שלו, בעוד אשר נוכחותי או היעדרי אין להם שום חשיבות לא לעתידי ולא לזה של ספרות ניו-זילנד. הואיל ולא סמכתי על שעוני-מסבאות, אפילו הם סקוטיים, הצצתי בשעוני, ושעון המסבאה אמר: "כך אמרתי לך". קבלת-הפנים ודאי כבר החלה לפני חצי שעה לפחות. הגיעה שעתנו לעקור רגלינו. איציק מיאן להסכים. טוב לנו כאן. במקום אחר אולי לא ייטב לנו. רחוק הוא ביותר מן השכל שטוב יהיה לנו בקבלת-הפנים. אבל ידידיו, חבריו הצירים, אולי יחפשו אותו? לא איכפת לו. כולם טרחנים, ביורוקרטים, פקידים, מתווכים—אין הם סופרים אמיתיים. כאן מוטב. שיניתי את נעימתי. יהיה זה חוסר-נימוס כלפי מארחינו הסקר-טים. דבר זה עשה את שלו.

חזרנו בדרך שבה סיירתי. האולם היה מלא מפה-לפה אבל הגבירות של הוועדה שקדו על מלאכתן, מלוא כל האולם כבודן. הן נשאו מגשים שעליהם מזג-קלארט או מיץ-תפוזים לבחירה. איציק הביט בי וכל אחד מאתנו נוטל כוס של מזג-קלארט. גמעתי את שלי בלי פתיעה אך גם בלי הנאה. פיו של איציק התכווץ ודומה היה כאילו מתקשה הוא שלא לירוק.

"Scale of dragon, tooth of wolf,
Witch's mummy, maw and gulf
Of the ravin'd salt-sea shark—"

זאת אמרתי, בלי לשער כי יבין, ופסקתי מתוך טאקט כשתפסתי לאן הציטוט מוליך. אך לא הערכתני נכונה את איש-שיחי.

"Root of hemlock digged i' the dark,
Liver of blaspheming Jew".

הוא הוסיף לשאת דברו על שקספיר, שיילוק וכל היתר, בריחוק-דעת של משורר, והתפעלתי ממנו עוד יותר. אך בנקודה זו צץ אחד מחבריו הצירים. הואיל ולא רציתי להיות עד לתוכחות-מוסר חמקתי לי משם, כשאני מציץ בתוויות שעל דשי-בגדיהם של אנשים, עוקף מרבי-שיחה שקשה לעמוד בשיחתם, נוטל כפעם-בפעם קמצוץ של אלתית מעושנת ולחם חום, מגסה לדחות את הצורך במנה נוספת של מזג-קלארט. הרעש היה מחריש-אזניים. הבטתי סביבי לתור אחרי איציק. עומד היה על-ידי. אותו מבט טראגי שוב היה בעיניו.

"מדוע אין אנו חוזרים אל 'פונדק הפעמון'? אמר. "שם יש ויסקי. אינני אוהב מזג-קלארט. כאן הרעש גדול מדי".

שידלתי אותו שיטעם משהו מאחד המגשים ואחרי-כן חמקנו לנו חרש. בתוך דקות ספורות שוב היינו באווירה אמיתית יותר, במסורת עתיקה יותר, של סקוטים אדיבים השותים ויסקי אדיב והגון.

"אני חשבתי שהגוי הוא השיכור", אמרתי. "לא זה המשל אצלכם?"
"היכן למדת את זה?"

סיפרתי לו. הוא שמח שאני יודע לפחות שתי מלים באידיש. אך לא היה זה המשל החביב עליו.

עד-מהרה התברר לי שהיה לאיזיק עוד כשרון אחד: הוא ידע לרכוש ידידים. עד שהכריזו על שעת-נעילה הכיר אותו כל אדם באותה מסבאה והחליף אתו משקאות. עשו אותו סקוטי של כבוד והכתירו אותו בשם מקמאנגר. העובדה שידע לצטט את ברנס היא שהכריעה את הכף.

בימים שלאחר-כך נעשה "פונדק הפעמון" בסיסנו ומקלטנו. הוא היה סמוך לבית-הספר בו קיימה הוועידה את ישיבותיה. כאשר מאסנו במליצותיהם המתארכות של הודים ולאטינים על עקרונות האמנויות, המודגמים במובאות למכפיר מגיבורי-ספרות לאומיים בתרגום קלוקל או במקור שאין להבינו, נמלטים היינו אל "פונדק הפעמון", לשותות בשקט ולגלגל שיחה על נושאים רוממים פחות.

התחלתי לצרף לעצמי משהו מקורות חייו של איזיק. הוא נולד ביאסי, בן לחייט, בבית של שירה ויראת-שמיים ועוני. בילדותו היה מעמיד את הכיסאות בתיאטרון יהודי, היה מומחה בשחקנים ובמשחק, עקב אחר המחזות על-פי הכתוב, שקוע בעולם שהחזירה לו האמנות, עולם אמיתי יותר מן החיים ותכופות גדול מהם. הוא רווח תנ"ך ופולקלור יהודי, שני הדפוסים השליטים בתרבות בה גדל. סופו שנעשה בעצמו משורר ומספר-מעשיות, ושוטט לארכן ולרחבן של הארצות בין רומניה ופולין שהיו בהן דוברי-אידיש, התרבות המשותפת שפירנסה את רוחו ואת דמיונו ואשר אותה העשיר אף הוא. הולך היה מעיירה לעיירה, מכפר לכפר, מדקלם את הסיפורים והשירים המסורתיים, וסיפורים ושירים משלו, באזני אלפים, בירידים, בימי-שוק, בכל מקום שהיו החיים או המסחר מכנסים את הבריות. היו אלה חיים נפלאים, מגע בלתי-אמצעי עם הקהל שלו, תגובה מן המין המידי וההדדי שבמערב היה ידוע רק לפוליטיקאים הגדולים של המאה התשע-עשרה, לאנשים כגולדסטון או כדניאל או'קונל. ודמיונו התפרנס בלי הרף מהיי האנשים שבהכרת-הטובה ובהכנסת-האורחים שלהם היה תלוי, מקור לא-אכזב של שירה וטראגדיה וחכמה שרשית, אנשים שחייהם היו דראמה ולשונם חומר של שירה כדרך שלא נודעה כמוה באי-רופה—מחוץ ל"שוליים הקלטיים"—מאז ימי צ'וסר או ויזן. שפן במערב שונה כל זה על-ידי קקסטון ועל-ידי לותר.

ובמזרח שונה כל זה, אך הפעם אף נשמד כליל, על-ידי היטלר. לפני הפלישה לפולין נדד איזיק מערבה לצרפת ובסופו של דבר, כאשר הוכרעה צרפת, עשה אי-כה את

דרכו דרומה ומצא מקום באחת האניות האנגליות האחרונות. האניה היתה מלאה וגדושה. איציק היה חלוש מרעב וגם חולה, וכוחו היה ברוח יותר מאשר באברי גופו. הים סער, והיה ערב-רב של פליטים הדוברים לשונות מוזרות. איציק עצמו לא דיבר אנגלית, נכסים לא היו לו, ולא ידע לאן פניו מועדות. אבל אי-כה גילה אותו הקברניט הסקוטי בין שאר הנוסעים, חש בטיבו, והשקה אותו מפקבוק הוויסקי שלו. מי-חיים היו אלה לו, אמר איציק, ובזאת נתאשרה דעתו כאשר הסברתי לו כי בלשון הגיילית זהו תרגום מדויק.

הם עגנו בבריסטול. איציק היה חולה מאד ונלקח לבית-חולים. בא חג-המולד. משהקיץ בבוקר חג-המולד מצא והנה מיטתו מלאה מתנות-חג. מניין באו? הרפי שלח אותן, אמרו האחיות. איזה מין רבי יכול זה להיות שמביא ליהודי חולה ועני, שאינו מכיר שום איש, מתנות לחג-המולד? והוא תפס שהאחיות ריחמו עליו שהוא שרוי לבדו בלי משפחה ובלי ידידים שעה שפל האחרים במחלקה קיבלו מתנות. לפיכך קנו לו את המתנות בעצמן ובדו מלבן את הסיפור על הרבי כדי להצהיל את רוחו, בלי שיעלה על דעתן עד כמה רחוק הוא מן המציאות. איציק החליט שאנגליה היא ארץ המלאה רחמנים בני-רחמנים וכי עתיד הוא לחבבה. על אף כל האכזבות שהתנסה בהן מאז, עדיין סבר כי היה הדין עמו אותו יום של חג-המולד.

חושש אני כי שאר הימים של אותו שבוע נהגנו קלות-ראש מרובה למדי באירועי הקונגרס, איציק קצת פחות ממני; כי על אף נימת השובבות שבו, נשאר לו איזה שיוך מיחס-הכבוד היהודי לכינוסים אינטלקטואליים וכן גם חרד היה שלא לעשות מאומה שיבייש את ספרות אידיש. במובן-מה חש עצמו שומר-מפתחותיה. נמצאתי למד גם שהוא מעוניין שיזמינוהו לארצות-הברית, מקום שהיה שמו ידוע ומקום שם אולי שוב ימצא קהל.

כעבור זמן-מה מצאתי כי יש בו לפחות שני אפיים שונים. כלפי וכלפי יתר הסופרים הלא-יהודים אשר פגש נהג אמון וסלחנות. אנו יכולנו לקנטרו בדברים, לתת לו עצות, להתלוצץ אתו, והוא היה נינוח ובמהרה הבין כי באמת אנו מתיחסים אליו כאל אחד משלנו. לא היה לו כל צורך לעמוד על כבודו, קל-וחומר על פצעי כבודו. עם עמיתיו היהודים, כנגד זאת, היה רגיש, זריז לחשוד בבקורת מצועפת או בזילזול, ותובעני במידה שאין בה כל הגיון. פגשתי בהם רק באמצעותו וראיתים מעט מאד: הם לא השתייכו לעולמי והם היו טיפוס מוכר למדי של דרשן שפלפיו לא חשתי איבה במיוחד אלא רק אדישות משועממת כלשהו. היה לי רושם, מוטעה מן-הסתם, שהם חוששים שמא אני מוליך את איציק בדרכים של הוללות, או שלפחות אינני בולם מגמות שהיו בו ולא ישרו בעיניהם. אך אני סבור שפיננו לטובתו ומעוניינים היו שיעשה רושם טוב על הכל, לא רק למען ההערכה-העצמית הקיבוצית שלהם אלא גם למען כשרונו שלו ולמען רווחתו בעתיד.

איציק היה אמור להשמיע הרצאה על התיאטרון האידישאי, ומשך כל השעות שעשיתי במחיצתו העסיק אותו הדבר מאד. הוא היה מספר לי מה הקו שבדעתו לנקוט והיה דן אתי בדרכים שונות להצגת הדברים. ברור היה שהדבר חשוב לו מאד, לא דווקא

לעצמו אלא למען יידעו הבריות על התיאטרון האידישאי ויהיו שותפים עמו בהנאתו ממנו. והוא חשש, לא רק בגלל האנגלית שלו אלא גם מפני שלא היה זה קהל מן הסוג המופר לו ואשר כה היטב ידע לשלוט בו ולכבשו. אבל כשבאה הישיבה איחר איציק לבקש רשות-דיבור, הנואמים שלפניו היו מרבי-להג ומעבירים על עתותיהם כדרכם של סופרים, ויושב-הראש היה סלחני מדי. איציק החל לרגוז במידה מופרזת, ואם גם מובנת, משהחלו אנשים להסתלק קודם שיגיע תורו. כפי שכתב אלי לאחר-מכן, "לא השמעתי את הרצאתי פשוט מפני שעזבתי את האולם כמחאה על שקראו לי כשהאולם היה ריק כמעט, אתה באת אתי ושתינו יחד, הסכמת עמי שפדי לנאום אל כתלים ריקים אינני צריך לבוא לאדיני-בורו!"

הוא באמת הצטער מאד, ואני עודדתי כמיטב יכולתי. חשד היה בי בעצם כי אפילו בנפש גדולה כשלו נשתייר איזה משקע של יוהרה וכי בתוך-תוכו ודאי דואב היה על שהוא שרוי בארץ נכריה שבה השם איציק מאנגר אינו אומר מאומה והנושא של התיאטרון האידישאי גם הוא ידוע אך מעט ואין בו לעורר ענין. אך היתה גם העובדה שהתפוו לסיים בקריאה נלהבת למען סופרי אידיש שנדונו אז לשתיקה, אם לא לגרוע מזה, ברוסיה, ונראה היה לו כי נגזלה ממנו הזדמנות לעזור להם כמיטב יכולתו הצנועה. ואז ניחשתי שהוא חושש שמא עמיתיו סבורים כי השתמט פשוט מתוך זחירות-דעת או חוסר-אחריות או סתם מפני שרצה ללכת ולהריק כוסית. אולם לא היה בידי אלא לנחם אותו ולהבטיחו כי הצדק עמו אלא שאין הדבר כדאי לדאוג בגללו: שיר אחד טוב שווה הרצאות אין-קץ, ואפילו היה נואם ונואם בלשונות של מלאכים היו התוצאות לגבי התיאטרון האידישאי כמו גם לגבי ידידו הגרדפים ברוסיה אפס גמור. כבשתי את פחדי שאולי הויק לעצמו כלפי עמיתיו, וביני-לביני קיויתי שיתלו את כל האשמה בי.

אולם מן התקלה הזאת למדתי שהוא יכול להתלהט עד כדי חוסר-הגיון, שהוא חי בשני עולמות: האחד בו הוא שותף עמי ועם אנשים כמוני; והשני זה שבו הוא תלוי תלות הדוקה בהערכתם ובחסדם של יהודים כמוהו, שאתם הוא מעורב במידה רבה מפני שפולם באותה סירה ואשר אליהם עשוי הוא להתיחס יחס בקרתי שלא-כהוגן פשוט בגלל התלות שלו.

אבל היו פרשיות אחרות, שהצהילו את רוחו יותר. ערב אחד היתה ישיבה פתוחה מיוחדת בגלריה לאמנות של אדינבורו רשמית מדי לטעמו של איציק. עזבנו אותה והלכנו למסבאות ברחוב-רוז ושם התווכחנו בעניינים של שירה ופוליטיקה עם יו מקדאירמיד וחבריו-קבוצה משונה של לאומנים-קומוניסטים-יעקובינים סקוטיים, אף כי שום דבר לא היה מוזר בעיני איציק, בפרט אם היה מוזר. ובערבים אחרים פגשנו בידידים שלי מאנשי הפא"ן האירי. במיוחד נהנה מחיפוש אחד בבוקר של יום-ראשון עם אוסטין קלארק וקון לוונטאל, בכרפרה-לשנים שלבסוף הביאה אותנו למסבאה אחת בה קיבלנו משקאות כ"גוסעים מהימנים". כל ימיו נסע בדרכים, אמר איציק, ועד עכשיו לא תפס מעולם שהוא נוסע מהימן. מאז פגש באותו קברניט

סקוטי גמר איציק אומר לחבב את הסקוטים ואפילו מחל להם על מזג-הקלארט— שכנגדו העמיד את הוויסקי בפונדק-הפעמון. עתה החליט שגם האירים ראויים לברודרשאפט.

ולפונדק-הפעמון פנינו בערב האחרון של הוועידה, תוך שאנו מוותרים על סעודת-הפרידה הרשמית מחשש נאומים ותחת זאת דיברנו על גורלו העגום של הנציג הפאקיסטני, שהביא עמו לאדינבורו חבילה עצומה של שירים ורוחו נעכרה בו משום שלא יכול למצוא איש שיהיה מוכן להאזין כשהוא קורא אותם; או על האשה המקסימה מתורכיה, שמעולם לא פסקה מלשאת דבריה על נשמתה של אנאטוליה ובלא-יודעים התגוננה בכך מפני הגישושים שאין להם סוף מצד גברים שביקשו להבין את אנאטוליה בצורה גשמית ונעימה יותר.

בדברים שרשמתי ביומן לאחר חודש בקירוב מדובר בוועידה של פרופיסורים לאנגלית שנתקיימה בשווי במודלין-קולג', ואחרי-כן ניסיתי נואשות להדפיק את הפיגור שלי בכתיבת ההיסטוריה של מערכת-כרתים— וכך רשמתי: "איציק מאנגר, המשורר האידישאי, האדם המשכנע היחיד שפגשתי מן המדרגה הראשונה. תשוקתו לוויסקי, אי-היכולת שלו להתאפק מעישון בחדר-האוכל... והנאום המפורסם על המחזה האידישאי".

בינתיים קיבלתי מאיציק מכתב בצירוף שלושים שילינג שכנראה הלווייתי לו— לגבי משורר עני כמוהו היתה זו הקפדה בלתי-רגילה על סילוק הלוואות, תכונה שמצאתיה נעימה לא פחות מאשר מפתיעה. אותו ערב אמר היה לסעוד עם ג'ון וילט, שלפניו הצגתי, מן-הסתם מתוך תקוה שג'ון יעזור לו. ידעתי שימצאו חן זה בעיני זה. כפי הנראה, עדיין היתה ועידת-פא"ן מעסיקה את מחשבתו מאד, שפן מסר לי שקון לוונטאל כתב לו על הסעודה בה לא השתתפנו: "התורכיה, שהתנהגה בחביבות כל כך כיושבת-ראש, האריכה כל-כך בדיבור על הנשמה של אנאטוליה עד שנשמתה של אנאטוליה מרדפתו אפילו עכשיו בדאבלין ושוב אינו יודע איך להיפטר ממנה".

כפי הנראה נפגשנו זמן קצר אחרי-כן, מן-הסתם במספאה לונדונית, ואני הצגתי אותו לפני אשתי. שפן בתחילת אוקטובר כתב שוב: "אני שמח מאד שנפגשתי עם אשתך, לפני כן לא שיערתי שתהיה ידידותית כל-כך, אבל אני שמח שכך קרה. "למען האמת, חשתי עצמי מאד שלא-בנוח בערב ההוא, מן הסיבה הפשוטה— לא ידעתי איך להתנהג— אתה חמדת לצון אתי...— כל האנשים מסביב היו זרים לי— אם גם טובי-לב, ולכן לא היתה לי ברירה אלא לשפוך קצת מן הוויסקי שלי על שמלתה של הגברת שבאתם להיפרד ממנה לפני נסיעתה לניו-זילנד.

"אני מצטער, לא על השמלה של הגברת אלא על שתי כוסות הוויסקי.

"אני מקווה לראות אותך ואת ויני בקרוב ולגלגל אתך שיחה טובה באמת.

"קראתי אחד מספריך וכך אני יודע עכשיו משהו על אודותיך, אבל אתה אינך יודע דבר על אודותי— מאד הייתי רוצה שתדע.

"אני מקווה שכאשר אוכל להזמין אותך ואת ויני ליובל החמישים שלי בפאריז תבואו ותהיו אורחי".

נדמה היה לי כי אין כאן דבר המצריך תשובה, וכתובת מכתבים מיותרים מאוסה עלי כמעט ככתובת מכתבים נחוצים. טעות היתה בידי, ועדיין לא תפסתי עד היכן רגישותו של איציק מגעת. כעבור ימים אחדים קיבלתי מכתב מידידתו, העלמה וזטרהאוז, שנכתב בלי ידיעתו. איציק השתכנע, ככל הנראה, שהעליב אותי, והדבר הסעיר את רוחו. "כשהוא שותה הוא משתטה ואולי נהג בגסות—באמת הוא מתרגש בקלות יתרה". היא ביקשה ממני שאשלח אליו איגרת של ידידות. "הוא אינו מאושר ביותר, והוא סבל הרבה..."

איגלת היתה זו, כמובן, מצד איציק אם תיאר לעצמו שאדם החביב עלי במפורש עלול היה להעליב אותי. ובין-כה-וכה יוהרתי מוסווית בקפידה כה רבה וכל-כך היא מוקפת ביצורים-לעומק עד שאפילו מעיני היא נעלמת לפעמים. אבל אותו צירוף של רגש-אשמה ושכחנות מוכר ומכאיב היה לי כדי-כך שיכולתי לזכור איזה הזיות עשויה היא לטעת במוחו של אדם בנוגע להתנהגותו הגרועה שלו עצמו. לפיכך כתבתי לו מיד. אינני זוכר מה אמרתי אבל אני משער שוודאי סחתי לו כי אני עצמי שתיתי יותר מדי ולא אזכור מה היה עשוי לומר, ועל-כל-פנים ברי לי שלא היה זה דבר העלול להעליב.

הוא מיהר להשיב. "באמת חשבתי ששתיתי יותר מדי והרגזתי מישהו, ופחות מפל הייתי רוצה להרגיז אותך, אבל יברך אלוהים את בקכוס, שגילה את הוויסקי האירי, ושיפר אותך לא פחות מאשר אותי, ואני מקווה שגם את שאר אנשי החבורה! "יהי לבך סמוך-ובטוח שארצה לראות את שבט דן, ואולי אספר לך על הסופר האידישאי הגדול ביותר, שלום-עליכם, שיצר את אחת הדמויות הבולטות שבספרות העולמית בשם טוביה החולב, פילוסוף רגשני שכזה שנתברך בבנות בלבד, שבע מהן, ומה-יפות היו הבנות הללו! אני חייב לספר לך עליהן. יש אמנם תרגומים של יצירותיו באנגלית אבל הם גרועים מאד, כי האידיש היא לשון אידיזמאטית כל-כך עד שאם נוטלים ממנה את האידיזם היא מפסידה הכל.

"אנצל את ההזדמנות הקרובה ביותר לפגוש אותך, את אשתך ואת בנותיך, ואם תהיה לכם סבלנות אקרא לכם קצת מיצירותי. אתה זוכר את הנציג הפאקיסטני שהביא לאדינבורו את כל כתבי-היד שלו וחיפש נואשות אדם לקרוא באזניו את שירתו. אותו מסכן חביב לא היה יכול להבין איך קונגרס שלם של סופרים אינו מעוניין לדעת מה כותב אחד הצירים שלו. אינני יכול לומר בדיוק שאני באותו מצב, להוט להשמיע לכל אדם משהו משירתי—אך עלי להודות שהייתי רוצה לקרוא באזניך כמה מן השירים. בעשר השנים שאני נמצא כאן קראתי רק קצת מיצירותי למרגרט ולארתור וילי, שרוצים היו מאד לראותם מתורגמים לאנגלית."

הזמנתי אותו לאוקספורד לסוף-השבוע הקרוב ביותר שבגדר האפשר, אך הוא הצטנן ודחה ל-28 באוקטובר. "לא הייתי רוצה להביא את החיידקים הלונדוניים שלי לאוקספורד ולהדביק את שבט דן. בגלל פשע זה תהיה הרגשתי גרועה מזו של ראסקולניקוב."

במקרה הייתי בלונדון אותה שבת והבאתי אותו אתי—תמיד היה חושש מגסיעה

לכל מקום שהוא בפעם הראשונה, ובמחיצתו היתה לך הרגשה שבדומה לדילן תומאס יתעה בדרך אלא אם כן יובילו אותו בזהירות—אם גם בלי הבלטה. הביקור היה הצלחה גדולה לכל. בדומה לרווקים רבים כל-כך היה, במובן התמים של המלה, אב טבעי, ובמיוחד עלץ ועלץ בשלוש בנותינו—אנה, דיליה ובריגיד, שאז היו בנות עשר, שבע וחמש. היה לו אוצר בלום של מעשיות שהיה להן מישור אחד של משמעות לילדים ועוד אחד למבוגרים. מומחה היה בכל מיני להטוטים פשוטים ואהב תחפשות.

הצגה חביבה עליו היתה זו של הנכרי האפל, הגבוה. היינו יושבים לארוחת-ערב כשהווילונות אסופים והנה פתאם דפיקה עזה בדלת של חדר-האוכל. הייתי קורא ואומר, "יבוא". לאט-לאט היתה הדלת נפתחת ואיש נכרי, כשני מטרים וחצי גבהו, היה נכנס בהילוך-לאחור, לבוש מעיל שחור וארוך ומגבעת שחורה לראשו. הילדות היו מרעידות מאימה מתוקה ואפילו אשתי ואני, הגם שהכרנו את מעילי הלונדוני ואת המגבעת הבוהמית שלי שאותה קניתי לפני שנים במונפארנאס, היינו חשים רטט מאוים.

ואז היה הנכרי מסתובב אלינו ומתפורר. המעיל היה נפתח ומגלה איזה איציק זעיר—שבידו מטאטא שמברשתו היא כתפיו של הענק והיא נושאת את המגבעת חסרת-הראש. הנאתו בהנאתנו, והנאתו בכך שמשך דקות אחדות היה ענק מפחיד, היתה גולת-הכותרת. הילדות היו מפצירות בו שיתחזר על כך, באותה תוצאה. ומאז והלאה היה "מספר" זה מבוא הכרחי לכל ארוחת-ערב.

בלילה שלפני נסיעתו איחרנו בישיבה לאחר שפרשו כל היתר לישון. הוא קרא לפני קצת משיריו, תחילה באידיש ואחר-כך בתרגום מאולתר וראשוני משלו. אני, כמובן, לא ידעתי אידיש, ובכל-זאת חשתי התרגשות לשמע הקול, שהיה פועם וגמיש ולוהט כל-כך בעוז-דיבורו. והתרגום שלו, כל כמה שהיתה האנגלית שלו לקויה, נתן לי מושג מטיב חריזתו, מן הנושאים, השליטה בדימויים, קלות ההילוך בין היומיומי לנשגב. חשתי בו מעין ויון אידישאי, מעין רמבו. חיויתי דעתי שהוא עושה במלים מה ששאגאל עושה כמדומה בצבע, ומצאתי שהוא רואה בשאגאל רב-אמן ונשמה קרובה.

הוא סיפר לי על אחיו שיצא נכה מקרב-סטאלינגראד, על אחותו שחזרה עתה לרומניה, על אמו שמתה ועל אביו שמת גם הוא, בסיביריה שאליה נסוג מפני הגרמנים. שוחחנו על אבות ואני סיפרתי לו על אבי שלי, מהגר בניו-זילנד ודובר-אירית, שבדומה לאיציק איבד את הרקע בו היתה משמעות ללשונו הראשונה. סיפרתי לו גם על לארי היינס, שאף הוא היגר לניו-זילנד, מספר-מעשיות נודד כמו איציק, אחד ממספרי-המעשיות האיריים האחרונים, שהיה משוטט במשקים האיריים של סאותלנד ובלילות-חורף היה מעביר בנו צמרמורת בסיפוריו על רוחות-רפאים וגילגולי-מחילות ועל פיות שגונבות ילדים.

הוא גמל לי בסיפורים על השנורר והרפי, על אביונים ונוכלים וגזלנים, ובאניקדוטות אלו מזכרונותיהם של איכרים שזר זכרי תנ"ך שנספגו כל-כך בתת-ההכרה שלו

עד שלבשו צורה אחרת, עוצבו מחדש, וחלק כה טבעי מסיפורו היו עד שהאצילו עליו סגולה של אינסופיות, של נצח.

למחרת בפקר נסעתי למשרד והזנחתי ליד שולחן ארוחת-הבוקר כשהוא מדוכדך מעט למראה ואינו מגלה סימני תיאבון מרובה—תוצאת מן הוויסקי אשר בו הסקנו את הנאתנו בליל-אמש וממיעוט שינה. בריגיד, הקטנה בבנותי, חששה פן יחוש רעב אחרי-כן כשיהיה בדרכו בחזרה ללונדון, וכאשר קם ללכת נתנה לו אגוז-אָלסר כדי שלא ימות מרעב.

דייקן היה האיש, כפי שנתברר לי תמיד למרבה-ההפתעה, וכעבור יום-יומיים כתב והודה לנו. "בגלל הדבר הנפלא שקרה לי", צירף מכתב מיוחד לבריגיד—שלדאבון-הלב אבד מפני שהיא לקחה אותו לבית-הספר להראות לחברותיה והמורה שלה לקחה אותו בהשאלה. יושב היה, כמדומה, בתא שלו ברפכת בדרכו ללונדון, ובאמת חש רעב. ידו לא היתה משגת ללכת לקרון-המסעדה. הוא זכר את האגוז. הרי זה מוטב מלא-כלום. הוא פיצח אותו. הופיעה פיה, כי התברר שהיה זה אגוז-קסמים, ונתנה לו שלש משאלות. הוא ביקש צלי-בשר, כרוב ותפוחי-אדמה—מה שאכלנו בצהרי היום הקודם, הסעודה החביבה על בריגיד—הפיה הגיפה שרביט-קסם ובחצנו היתה צלחת צלי-בשר, כרוב ותפוחי-אדמה עם מפית בטבעת-כסף. אך אז ראה כי ילדה קטנה יושבת מולו. מתוך רעב היתה מביטה בצלחתו. הוא ביקש את הפיה שתביא עוד צלחת של צלי-בשר, כרוב ותפוחי-אדמה, והנה פתאום הופיעה בחצנה של הילדה. אך עתה נראה היה כי אִמה של הילדה רעבה. וכך השמיע את משאלתו השלישית. הופיעה הצלחת השלישית. הם אכלו כולם כל מה שהיה בצלחותיהם, ואחר-כך נעלמו הצלחות ונעלמה הפיה. ושלשתם היו מאושרים מאד. לא היה עליהם אפילו לשטוף את הכלים אחרי-כן.

פעמים אחדות נפגשנו בלונדון מאז ועד חג-המולד ואני ניסיתי להציגו לפני אנשים שאולי יביאו לו תועלת—הוא היה עני מאד, כמובן, וקשה לתפוס איך היה נשאר בחיים בכלל לולא עזרתם של כמה ידידים מסורים. להזכירני את שיחותינו על שאגאל שלח לי ככרטיס-ברכה לחג-המולד את "המשורר השכוב על מיטתו" לשאגאל בגלויה של גאלריית-טייט. "הסתכל בתמונה של שאגאל ותאָר לעצמך שאתה נמצא בה עם כל הבחורות וזהו-זה".

בתחילת ינואר חזר שוב לענין של ועידת-פא"ן, בסערת-רוח מסוימת. זה זמן רב מנסה היה כבר להשיג הזמנה לניו-יורק כדי שיוכל להיות שוב בקרב אנשי-שלומו ולכן היו הקשרים שלו עם הסקציה הניו-יורקית של מועדון-פא"ן האידישאי חשובים לו מאד, כפי שבאמת נתגלה לי עכשיו בפעם הראשונה. לעת הזאת השתכנע בתחלט כי מישוהו הציג אותו שם שלא כהלכה לפני הפקידים על-ידי ששלח דו"ח מטעה על אותה הרצאה שלא השמיע באדינבורו. הוא רצה שאכתוב לגשיא מועדון-פא"ן האידישאי ואמסור תיאור אובייקטיבי של הפרשה כולה. מכינן שידעתי כמה קל הוא לאיש הפכפך במזגו ונואש בבדידותו כאיציק לתת פירוש פאראנואָידי כלשהו לראיות קלושות קימעה, ומתוך שניחשתי כי בסך-הכל היה כאן איזה גופך רכילות

של אמיגרנטים שהתנפח בצורה הרגילה—לא הייתי נוטה ליחס חשיבות יתירה לסיפורו של איציק אלא במידה שהאמין בו והצטער בגללו. שיערתי שלבסוף יבוא השכל הישר ויתרץ כל שמועה רעה שאולי התהלכה על חשבוננו מתוך קטנוניות או זדון־לב. רוב הבריות, אחרי הכל, נבונים הם ביסודם; ואפילו אינם כך, בחשבון אחרון הרי זה מעייף פחות ומועיל יותר לנהוג כאילו כך הם.

לא זכור לי עכשיו אם אמנם כתבתי לנשיא. עם זאת, ברי לי שכתבתי דברי עידוד לאיציק ואמרתי לו שפל הענין אינו כדאי להדאיגו, או שבאתי אליו לבקרו ואמרתי כך. על־כל־פנים, לא הוספתי לשמוע עוד ממנו בנושא המסוים הזה, אף שלא־אחר־מכן גמרתי אומר שתמיד אעמוד על המשמר מפני רגישותו זו וכמידת יכולתי אשתדל לטעת בו את הבטחון־העצמי שפשרונו המופלא מצדיקו—אף שבתוך כך זכרתי תמיד כי גאוותו הנוחה־לרגוץ היא חלק מכשרונו ואולי אחד התנאים הנחוצים בשבילו.

ואחרי־כן בא מכתב מפאריז ב־21 בינואר, מועד בו קבעו כמדומה איזו חגיגה ליובלו החמישים. הואיל ולא יכולתי לבוא בעצמי נתתי כתב־המלצה לידידי הנתיק פדי קוסטלו, שלא מכבר בא מן הנציבות־העליונה של ניו־זילנד במוסקבה לשמש מזכיר־ראשון בפאריז ואשר אשתו דיברה אידיש. "ברכות ואהבה לך, לוויני ולשלש הילדות. קוסטלו יש לו צילצול איטלקי אבל הוא אירי. שתינו ברודרשאפט. מקווה לראות אותך ואת ויני בפאריז בהקדם האפשרי". ופדי הוסיף אחרית־דבר. "מאנגר ואני נפגשנו בפעם הראשונה הערב במעוני. אני מקווה לראותו עוד הרבה פעמים. הוא אינו אוכל, וזה מוזר; אבל לשתות הוא יודע, שבח־לאל, ובעוד רגע אתלווה אליו לכוס משקה. אתה חייב לבוא הנה".

אחרי שובו בפברואר כתב איציק והציע שיבקר אצלנו כעבור יומיים, ב־17 בפברואר. "אני מקווה שיש לך הכתובת של מר קוסטלו. אני חייב לו מכתב ארוך־ארוך בעד אותה קבלת־פנים יפה שסידר לי בביתו. אינני שוכח שאבי הרעיון של קבלת־הפנים הזאת הייתה אתה... אני מצפה לראות את הילדות הנפלאות".

פגישה מחודשת זו עם המשפחה היתה מוצלחת לא פחות מן הראשונה ושוב היה ביקוש רב לנכרי השחור והגבוה. במכתב־התודה שלו אמר כמה נהנה מן הנסיעה במכונית בחזרה ללונדון עם אחד מידידי. הענין הסתיים במסבאתו של איציק, "האריה השחור" בווסט־המסטד, וידידי אמור היה לארגן בשבילו הרצאה על פולקלור יהודי באגודת־הפביאנים. איציק הבטיח גם ליטול חוט אחר שהצעתיו לו ולהתקשר אל אייזק דויטשר, שאולי יוכל לסדר לו שידור.

אינני זוכר אם אז או אחר־כך סיפר לי אייזק שהכיר את איציק בפולין ולעתים קרובות שמע אותו מפליא לקרוא שירה לפני קהל גדול של מאזינים נלהבים. בימים ההם היה אייזק עצמו שקוע כמעט עד צוואר, כמו שהיה בעצם עד מותו, בעסקי־פוליטיקה של השמאל, אך הוא היה אדם ששיפוטו הספרותי חריף ולא היה מתפעל בקלות. את יצירתו של איציק העריץ מאד. הואיל והוא עצמו לשונן הראשונה אידיש היתה ופעם סח לנו שעדיין הוא חושב באידיש בטרם יכתוב באנגלית, הרי ידע מה הוא סח. והוא שתירגם את השיר שעתיד היה איציק להקדיש לי אחרי־כן

בכתביו המקובצים, כרך שלצערי עלי לומר כי שתי המלים היחידות שיכולתי לקרוא בו היו מלות השם שלי.

באותו מכתב-תודה כתב איציק: "אני נהנה מאד מן 'האנתולוגיה האמריקאית' שנתת לי—או מוטב לומר, שגזלתי ממך. מצפוני אינו נקי בענין זה, אבל שירה היא פיתוי גדול בשבילי, ולכן אנא סלח לי". ולאיוון החשבון שלח לי שלושה כרכים של סיפורי צ'יכוב. וכאילו לא די היה בכך: "באחד הימים האלה אשלח לך את התרגום הצרפתי של 'הבאלאדה של הלחם הלבן' שלי, שרצוני להקדיש לך".

אך עתה החלו מאמציו ומאמצי ידידיו להבשיל פרי סוף-סוף. מזמן לזמן פירסם בכתבי-עת אידישאים באמריקה, ואפשר מאד שביקורו בפאריז היה תוצאה ממאמר בעתון אידישאי בפאריז ששאל את השאלה: "היכן איציק מאנגר? משורר אידישאי גדול נעלם. מה קרה לו?" עתה, ב-14 במרס 1951, כתב שהוא יוצא בעוד שבוע למונטריאול, בדרך לארצות-הברית. "אני מקווה שבהרצאות ובקריאת-שירים אשתפר קצת כסף, שנחוץ לי כל-כך. אני לוקח אתי את הרומנים שלך... אני מקווה שאחזור ביוני או יולי בכיסים שמחים, ונשמתי תהיה מוטרדת קצת פחות בענייני-וולפונה האוררים הללו".

בניו-יורק מצא איציק ידידים וקצת מאותו קהל-שומעים אבוד ששוב אי-אפשר היה לפגוש בו באנגליה ובאירופה ההרוסה. התפתבנו למקוטעים והוא שלח גלויות לילדות הנפלאות. כתבתי אליו בתחילת 1952 והודעתיו שאהיה נכנס ויוצא בניו-יורק במרס ובאפריל. בתשובתו מיום 6 בפברואר הוא מסביר שהוא יוצא לבית-החלמה ליד פילאדלפיה כדי "להציל משהו מפריאותי". הוא רצה לארגן לי קבלת-פנים במועדון-פא"ן האידישאי, אבל ימים טרודים נשקפו לי ובתוך כמה שבועות חטופים היה עלי לבקר גם בפרינסטון, וושינגטון וטורונטו.

הצלחנו להיפגש באחד הימים באפריל ובילינו יחד ערב נהדר. הוא לקח אותי לתיאטרון האידישאי הישן, ששוב לא היה פעיל בעת ההיא, וסעדנו את לבנו במסעדה האידישאית שבקירבת-מקום, לשעבר בית-הוועד לכל גדולי הדראמה ועתה מקום של רפאים שאת דמותם העלה לפני איציק בצבעים חיים מתוך עבר שאותו לא ראה אלא שבנקל יכול היה לשחזרו מתוך ידיעתו את האגדה ומהיותו מעורה בכל הנוגע למחזאות האידישאית. בדרך הביתה, על-מנת לגרש את עצבותו—כי בעת ההיא עדיין דומה היה שהוא מיותרם קצת בניו-יורק כמו שהיה אולי בכל מקום—התעקש לבקר בכל מסבאה עד שמצאנו אחת המתאימה לשיחה ושם ישבנו עד שעת-הנעילה, ארבע בבוקר.

הוא כתב בקצרה ביולי להודיעני שהוא חושב לעבור ניתוח ולהודות לי על שמסרתי איזו הודעה לידידתו מרגרט ווטרסאוז. תשובתי השתהה למדי ומכתבו הבא באוק-טובר מפגין שוב כמה מוכן היה לחשוש. "באמת הצטערתי שלא קיבלתי כל תשובה". הוא הוסיף וסיפר לי ששיריו המקובצים עומדים לראות אור וכי שיר אחד יהיה מוקדש לי ועוד אחד לארתור ויילי. "אני גאה על הידידות של שניכם אף כי אינכם מכירים זה את זה.

"מובן שהשירים הם באידיש, אך לדעתי הם טובים. רק הטוב ראוי לטוב.
"כמה נפשי יוצאת לראות שוב את הקטנות. רק חושש אני שכאשר אחזור תגיד לי בדי, 'סליחה אדוני, שמי מיס בריג'ט'".

הוא קינה להיות באנגליה בפברואר 1953, אחרי שיתפרסם ספרו. "אמור לוויני שהיא תשתפר, אחת-ועד עלינו להוציא את הרוח מן המפרש שלה. כה יתן לי האלוהים וכה יוסיף... אני מצרף כמה נוצות אינדיאניות בשביל בידי אבל אני מחפש כמה מתנות אחרות בשביל הגבירות הצעירות".

נדמה לי שלעת הזאת בערך התחיל להתעניין בפולקלור של האינדיאנים כי בשלהי דצמבר שלח לנו תצלום שלו בלבוש אינדיאני. אז כבר קינה להיות באנגליה ב-1954 לחג-הפסחא. "נפשי יוצאת לכמה קובעות מן הבירה המרה כמו שיצאה נפשך-אתה כשהיית כאן".

אך הוא לא בא בחג-הפסחא ועדיין לא הצליח להסתלק כאשר באתי שוב לניו-יורק ב-1955. תקוותיו לשוב הפכו להיות כמעט חלומות בלבד. המכתב האחרון שקיבלתי ממנו, מתאריך 9 בפברואר 1957, עדיין שגה בחלום זה. "מייתן ואוכל לבקר שוב ברחוב סאותמור 103 ולהשתפר עד לגועל כדי שלמחרת בבוקר תרחם עלי בידי ותנחם אותי באגוז-קסם.

"בידי היא ודאי עכשיו מיס בריג'ט, באגוזים אין קסם, הנערות המגדלות את פרי-הקסמים שלהן תהיינה התפוח, אך לא לנו, הזקנים.

"האם קיבלת את ספרי? מתרגמים אותי הרבה לעברית, גרמנית, פולנית. חלומי הוא שיתרגמו אותי לאנגלית...

"אנא מסור ברכת-שלומי לגבירת-הבית, שלש בנותיה...

"אני מקווה לראותך בקרוב... יברך אלוהים את כולכם".

מעולם לא שבנו להיפגש. בטרם אבוא שוב לניו-יורק עקר לישראל ונתקבל שם כגיבור-עם. הוא התחתן סוף-סוף, עם אלמנה של ידיד, ואני מקווה שבביתו מצא ונתן, את האושר שהביא לבתיהם של כה הרבה אחרים. הנה השיר שאותו הקדיש לי, שתירגם לי ידיד אחר, שבדומה לאיציק הוא יכול לדבר עכשיו רק באמצעות ספריו, אייזק דויטשר: *

ה ע ר ב מ ח ש י ך

לדן דווין

הערב מחשיך. יושבים על בדים

עופות-ערב. נוונו הוא נס

ביערות זרים. חלומנו נושא

כנפיו אל מול כוכבים.

* התרגום העברי המובא כאן הוא של בנימין טנא, ולקוח מתוך "שירים ובלדות" של איציק מאנגר, הוצאת "על המשמר", תל-אביב, 1969.

העקדה רחוקה. דמויות יגון
 שומרות זיכרון כיצד יד אב
 נשאה מאכלת. כוכבי קיץ מתוקים
 מרטטים בדחילו.

רק את המלאך הפלאי, רב-האור,
 שהיד עם המאכלת עצר,
 אותו נקרא בשעות-מצוקה,
 בהפיל פחדו הגורל.

שמרנו רב-אור. הרוצחים משחיוזים
 גרזינם. לוחשים על העקדה
 בשפתי שיכורים, והרצח מדיף
 סרחון-יי"ש ושנאה.

בלילות סתיו נושרים כוכבים בשלים
 מטה. לדשא. אנו עדיין עולי-ימים,
 לא-מכבר שוחחו האבות שלנו
 עם מלאכים.

כילדים נקרא את סיפורי החומש.
 נִי לֵכֵד מְגִיפָה הַגְּרוֹן
 הממורט. שבעתיים נִי לְמֵלֶאךֶ
 המאחר לבוא.

הערב מחשיך. יושבים על בדים
 עופות-ערב. נוונו הוא נס
 ביערות זרים. חלומנו נושא
 כנפיו אל מול כוכבים — — —

טניה הדר: חמישה שירים

לא לנצל

לא לנצל את הזהב
שבי, בוכה בי אשה
עתיקה, כך גוף, מתנים,
רק השער, חשופה כך
רכה כך, מפקרת, כמעט,
אשה שבי, וכל-כך הרבה חשכה
ולא מרגוע, וכאב

קרועה בתוך התות

קרועה בתוך התות,
בתוך פזרון אים,
גזע משלח צורה, עלים רפים
מכנצים, צנורות ירק ועלנה מתה.
מול שמים שחורונים נושם אט אט
נושם אט אט במרקם הערב,
בלחות האדמה שלמטה, רוחשת רמה
וגעגועים ויפחה רבה כל-כך.

★

בוער בי צבע השמים, באיזה
 בכי, בוער בי
 לעשב אין מלים, אדמה משחירה
 ונחה, תמיד, אפילו כומסת תוים
 של דם, משחירה ונחה.
 ואנו—כאותיות מהפכות, מדרגות, אי-
 שם למעלה משלכים שברי לוחות—
 עדין נתזים לעברנו—זרוע עקימה—נפוץ
 הראש — לוחות — מטלים ברסיסים סביב
 חיינו

עד ללובן המזכה

אדמה, מות רך,
 בואי, כסי אדמה פסגות הרים
 נשפכות, תכלת בוערת, עכשו נחלים
 צועקים בי נשרפים בי בברזל ובמלפן
 זהב ומתכת סיגים סיגים נתצים בי, עד
 ללבן המזכה.

★

נכוץ ונרחב, נכוץ ונרחב,
 מגע צפור רוטטת, פרומת אברים
 חותכת פסות אור בעולם הומה משק
 רעש, חתימות פניהם של עופות מומתים
 ולמעלה למעלה התכלת הנוראה והדם הכבוי
 מתחת.

דפנה אלון: באבל

את באבל קראתי רק בתרגומים לאנגלית ולצרפתית, תרגומים ספק טובים ספק לא טובים כל-כך, אבל הוספתי לרדוף אחר סיפורי באבל, סופר בחדס עליון. באחד מסיפוריו מתאר באבל את היהודיות השמנמנות אך היפות, נשי סוחרים שהתעשרו מהספקת ציוד לצבא הצארי, שטבעות מתנצנצות על אצבעותיהן, שעה שהן טורפות ומחלקות את הקלפים. הן לבושות שמלות-ערב, וגביהן החשופים מאובקים פודרה לבנה, ואודם על בדל אזניהן... אודם? במקום "אודם" כתב מתרגם אחד "מי-בושם", אודם על בדל-אוזן לא נראה לו מתקבל על הדעת. אבל הוא טעה. אני עצמי היטב אני זוכרת את אמי, לבושה בשמלת-ערב כדי לצאת מן הבית על-מנת לשחק קלפים, והרי היא עודה טבעות עטורות יהלומים על אצבעות ידיה, ובאצבע הקטנה היא מורחת טיפת אודם על לחייה, על קצה הסנטר—ועל בדלי אזניה! איך קסם לי, הילדה הקטנה, כל הפולחן הזה! אמי היתה גבוהה ושמנמנות אבל ידיה היו קטנות ועדינות, וכל-אימת שמזדמן לי להסתכל בידי שלי בפעולה כלשהי—תפירה, ליצת בצק, פצירת ציפרניים—רוֹאָה אני את ידיה של אמי.

זה עשרים שנה אין היא בחיים, וחמישים-וחמש שנה עברו מאז ראיתיה עומדת בין שלש המראות של שולחן-תמרוקים העמוס כלי-כסף—קופסות ומברשות ומגשים קטנים וראי-יד—ובכל כלי חמישה ראשי כרובים בעלי-כנפיים. כל זה היה בבית צנוע ברחוב שעדיין לא היה סלול בפרוור של יוהאנסבורג אשר בטרנסוואל. העיר, אז בת חצי-יובל בלבד, לא היתה למעשה אלא מחנה של כורי-זהב, אבל כבר היתה שחצנית דיוהותר. התאספו בה כורים מקורנוול ומהנדסים מסקוטלנד ובעלי-הון מאנגליה, ויהודים לרוב—מליטא ומפולין ומגרמניה ומרודוס ומצפת—תגרים שמכרו סיגריות ונעשו גבירים (כאביה של אמי), סרסורי-מגרשים ומוכרי משקאות חריפים (כאביו של אבי), והיהודים האלה היו חובבי תיאטרון שהציגו את שקספיר ואת אוריפידס, והם היו חובבי אמנות שמילאו את אולמי המוזיאון העירוני שליד תחנת-הרפבת תמונות של אימפרסיוניסטים צרפתים, והם היו חובבי מוזיקה כאמי שהקשיבה לוואגנר, מעל גבי תקליטים בפאטיפון המופעל על-ידי ארפובה, כשהפארטיטורה פתוחה לפניה. והיו שם עורכי-דין יהודים בשפע, כמו אביו של פרקליט-המדינה הראשון של מדינת-ישראל (גם אבי היה עורך-דין, שהתקומם על אביו התלמיד-חכם המוכר משקה...). אנשי-הודו כהי-עור עמדו מאחרי הדלפקים בחנויותיהם הנוד-פות ריח בשמים ומכרו לאמי אריגי-משי מיפאן, מטוסור, משאנטונג ומדמשק. אחיהם הצנועים מהם הביאו לביתנו בעגלת-סוסים את הירקות שגידלו גננים פורטוגזים. איכרים אפריקאנדרים, "בורים", שארבעה-עשר שוורים רזים וארוכי-קרניים משכו את עגלותיהם, עברו ברחובנו ומכרו לנו תפוזים קטנים או פרי אננס טעים להפליא.

צוותים של אסירים כושים, שכל פשעם היה זה שנכנסו לעירנו בלי רשיון, הרימו מסילות כבדות של חשמלית והניחו אותן לקצב שיריהם הקטועים; אסירים כאלה סיקלו ויישרו את אדמת הגן של ביתנו החדש, בעוד השומר המדריך אותם, נשקו בידו, מעודדם בקללות ובבעיטות ואני מסתכלת במעשיו מרחוק בלב רועד ומורד. לא על עצמי רצייתי לכתוב אלא על באבל. לפני שנתיים ומעלה קראתי סיפור פרי עטו בשם "שכר-טירחתי הראשון", מתורגם לצרפתית. לפי הערותיה של המתרגמת נכתב הסיפור בין 1922 לבין 1928, הופיע לראשונה בארצות-הברית לקראת 1963 (אין היא אומרת באיזו שפה או מי המו"ל) ואחרי-כן ברוסיה (ושוב אין המתרגמת מפרטת). בלעתי את הסיפור המדהים הזה בגמיעה אחת וחזרתי וקראתיו, ולמקרא הסיפור הרגשתי הרגשה משונה אך מוכרת: "אני מכירה כבר את הסיפור מזמן!" ופתאום, כמו כוכב נופל ממרום או כצולל העולה ממעמקים, הופיע בזכרוני הפתרון לחידה: סיפורו זה של באבל הוא אחת-אדם של סיפור אחר, סיפור של הסופר האנגלי ו. ס. פריצ'ט, המרוחק מבאבל מרחק חצי כדור-הארץ וחצי מאת-שנים. שני סופרים כה שונים זה מזה כתבו שני סיפורים שונים זה מזה, שבסופו של דבר היו אותו סיפור עצמו!

סיפורו של פריצ'ט, ששמו "הצולל", הופיע לראשונה ב"ניו-יורקר" ב-1970 ואחרי-כן ב"גובה" באנגליה, בדצמבר אותה שנה, בגירסה מלאה (ה"ניו-יורקר" הטיל צנזורה על פרטים מסוימים!). סוף-סוף פורסם הסיפור בקובץ האחרון של סיפוריו של פריצ'ט, שיצא לאור ב-1974.² בסיפור הזה ה"אני" הכותב הוא אנגלי בן עשרים הגר בפאריז ועובד אצל סוחר-עורות. הוא מודה-או, ליתר דיוק, מתפאר-בפני חבריו בכך שאין לו פילגש כלל. הוא נתון כולו לכיוון אחר: "התהלכתי בפאריז והרגשתי את עצמי מלא סיפורים, אבל כאשר ישבתי בבית-קפה או בחדרי, העט בידי ודף נקי לפני, לא יכולתי לכתוב אף מלה אחת. הרגשתי שאני מתנפח כולי-הראש, החזה, הזרועות והרגליים. הרגשתי כאילו אני מנסה להרים מעמסה עצומה כדי להניחה על הנייר ואין בי יכולת להזיז אצבע. עדיין לא הגיע הרגע בעל-המשמעות, הגורלי". ה"אני" של באבל גם הוא בן עשרים, והוא עובד כמגיה בבית-דפוס בטביליסי. "לחיות בטביליסי בגיל עשרים בלי להיות אהובה של אף אחת-זה ממש אסון. ואסון כזה קרה לי". גם הוא מתהלך מלא סיפורים ואינו מצליח לכתוב אותם. "מנעורי הקדשתי את כל כוחותי לחיבור נובילות קצרות, קטעי פרוזה, אלפי סיפורים. הם רבצו על לבי כמו קרפדות הרובצות על אבן. אחוזו יהירות שטנית, לא רצייתי להעלות את סיפורי על הנייר בטרם עת... לכתוב פחות טוב מטולסטוי, דבר זה נראה לי ביזבוז זמן".

הכוחות הנפשיים והספרותיים שהצטברו אצל שני הצעירים כאחד פרצו את המחסום באותו צירוף-מסיבות. "שעת האהבה היא שעת היצירה", כתב אלי פריצ'ט בפשטות בתשובה על שאלתי. כל אחד מהצעירים הללו הכניע אשה בפעם הראשונה על-ידי סיפור שסיפר לה על עצמו בנערותו, סיפור מאולתר ודמיוני כולו, סיפור של פחד וייסורים. הסיפור הדהים והחריד את האשה ושבה אותה, אשה שבשני המקרים היתה

מבוגרת הרבה מן הגבר. כמו שדסדימונה אהבה את אותלו אהבו שתי הנשים הללו את שני הגברים האלה בגלל הסכנות שהתנסו בהן. אך "המקרים המרגשים בשדה-קרב ובים" שעליהם סיפר אותלו לדסדימונה קרו באמת-כלומר, באמת של ההצגה כולה- בעוד שסיפוריהם של שני הצעירים שלנו סיפורי-שקר היו, לפי כוונתם של באבל ופריצ'ט. בשני המקרים מפליא הדבר שהנשים האמינו בסיפורים האלה, ה"מוג-זמים" מאד. כאן הכריע כשרונם של המספרים. לא אתחרה בהם ולא אבגוד בהם ולא אספר את הסיפורים שסיפרו אז המאוהבים ומהם הפיקו תועלת כה רבה. אם יש את נפשך לדעת, חפש במקורות.

הסיפורים האלה של באבל ושל פריצ'ט (לא אלה של גיבוריהם) יש ביניהם דמיון עמוק כעומק שממנו חזר הצולל הפאריזאי העליז, דמיון בולט כמגדל החולש על מישור רחב, המגדל המפואר והמזהיר של הדמיון היוצר של באבל. מאחרי הסיפורים מסתרות שאלות יסודיות על מהות האמת הספרותית, שאלות שהעסיקו את הפילוסופים הגרמנים של סוף המאה ה-18: במה-ובשביל מי- "אמיתיים" ומשכנעים- באמיתותם הסיפורים של סופר שנחשב סופר גדול, ובמה "רעים" הם ולא- "אמיתיים" ולא-משכנעים הסיפורים של סופר "רע"? שקספיר נגע בסבך הבעיות האלו בהירהורי האמלט על השחקן הנגש:

"אך מה הקובה לו ומה הוא להקובה

כי יבך עליה מר?"

וגם בנאום המהדהד של פרוספרו:

... "the baseless fabric of this vision...

this insubstantial pageant...

We are such stuff as dreams are made on..."

השאלות הן לא רק ספרותיות אלא מיטאפיזיות, שאלות על מהות האמת והמציאות בכלל. האם אותלו של שקספיר "אמיתי" היום יותר או פחות מאותלו ההיסטורי? האם האמלט הוא חלק ממציאות-חיינו פחות מוויליאם הכובש? לשאלות האלו יש השפעות בתולדות העמים: איך סיפור הופך מיתוס ואיך מניעים מיתוסים את העמים למעשים גדולים. סיפור אינו נעשה מיתוס אם אינו מסמל איזו אמת פסיכולוגית, אמת אנושית. השאלות מחזירות את השואל לנקודה המרכזית, "אמת מהי?" ותשובה אין. מדוע מסכימים אנו שסיפורי באבל ופריצ'ט "אמיתיים" ואילו סיפורי גבוריהם שקרים הם?

המשותף לשני הסופרים באבל ופריצ'ט אינו רק החוויה שעליה מסופר ולא רק הרעיון המרכזי הוזהה בשני הסיפורים שמדובר עליהם, אלא הכושר הפורה, מתנת-שמיים, הנכס של מספר-סיפורים. במתכוון אמרתי "מספר-סיפורים" ולא "סופר". סיפוריו של באבל כבדו על לבו "כמו קרפדה הרובצת על אבן"- פזמיים הוא חוזר על ביטוי זה- "כמעמסה עצומה", כותב פריצ'ט. אבל כאשר המספרים מפרקים סוף-סוף את מטענם מושכים הם את שומעיהם כאבן-שואבת ושובים אותם-אותנו- הצמאים לדעת "מה יקרה הלאה". כשרון סיפורי זה הוא נכס של סופרים גדולים

כמו גם גדולים פחות, אבל אין הוא נחלתם של כל הגדולים, כגון פרוסט או פסטרנק. אסימוב, הקוסם הראשי של המדע הבדיוני, מסוגל לחבר סיפור על רגל אחת ובכל רגע; הוא עשה זאת פעם תוך כדי תכנית טלביזיה, כשחיבר סיפור מושלם ומרתק, ממגוֹבו, על חוויה במעבדת-חלל, סיפור בן 350 מלים, שסופו מפתיע אך משכנע, ושמו "הרכב כפתור א בתוך חור ב!"³

כשרון זה קרוב אל כושר-השיכנוע של פטפטנים מוכשרים—לפי המסורת של בני אירלנד!—והוא שייך גם לעולם כזביהם של ילדים. פריצ'ט כתב כמה וכמה סיפורים על אנשים שמספרים סיפורי-שקר סתם לשם התענוג שבהישג עצמו. בסיפור "המשקרים"⁴ מספרת בעלת-פנסיון על דיירת שלה: "היום יום-חמישי, גב' לאקס, היא האומרת לי זאת, 'זה היום בו אני משקרת'..." סיפור אחר באותו קובץ מתאר מעשן-סיגריות המכונה Chatty, שפירושו "פטפטן" אבל הוא קיצור של שם-משפחתו, "צ'טרטון", שם שכיח למדי באנגליה, שבמקרה או שלא במקרה הוא שמו של משורר בן המאה ה-18, שהונה את בני-דורו עוד בהיותו צעיר מאד בכתבו אפוס בסגנון של ימי-הביניים. ואולי יש קשר בין השם "צ'טי" לבין שמו של יוצרו, פריצ'ט—הפעם בלא-יודעים? ובכן, צ'טי זה גם הוא קונה לב אשה בכוח דיבוריו בלבד, אבל אין מטרתו הנאתו האישית; הוא פועל כדי להניא אשה מזונחת ממזימת-נקם!

הסיפור "הצולל" הוא קומדיה אמיתית, "המעשן" הוא סאטירה ופארסה. "שכר-טירחתי הראשון" של באבל הוא קומדיה וטראגדיה, סאטירה ופארסה באריג פיוטי אחד שרק באבל היה מסוגל לארוג כמותו.

פריצ'ט מודה בפתח האוטוביוגרפיה שלו:⁵ "הדבר הבטוח היחיד הוא שמוצאי מחבורה של מספרי-סיפורים ומטיפי-מוסר, ושלא אלה ולא אלה לא דאגו יתר על המידה לדייקנות... כפעם-בפעם שינו המספרים את המסופר..." על סבו, שהיה כוהן-דת ודרשן, כותב פריצ'ט: "על הנושא של רצח דיבר נמרצות. הנושא משך אותו כאילו היה הוא עצמו מקורב לרצח. כל השנים, שנה-בשנה, הוסיף סבא לדרוש על רצח... היתה לו גישה דראמתית..."

גם לבאבל היה סבא, רב לשעבר, בעל גישה דראמתית:⁶ "הוא זייף חתימות וחיבר מכתבים בשביל נשים גרושות כדי שתוכלנה להשתמש בהם למטרות סחיטה". סבו כתב בלי הרף כתב-יד באידיש המתאר את כל שכניו משך כל ימי-חיו כולם: "אנשי חברה-קדישא, חזנים, שיכורים, המבשלות שהכינו את המסיבות לברית-מילה, והמור-הלים שכולם נוכלים—אלה היו גיבוריו, מבלי-עולם כולם, מגמגמים, בעלי ישבנים הנוטים לצד אחד או לצד שני, גבשושיות על הטמיהם, אבעבועות על קרחותיהם. אוצרותיו של סבא—ספרי-דיקדוק של שפות העולם וששים-וששה כרכי התלמוד". כדאי לקרוא את כל הפרק, "במרתף", כדי לטעום את טעם החיים המשפחתיים אצל סבו של באבל ואת ההמצאה הקומית שבקללה הסופית בה קילל את נכדו. כדאי לקרוא את כל סיפוריו, כדאי. לא במקרה תיארה נאד'וֹדה מאנדלשטם את באבל בפשטות, "באבל בעל הכשרון של מספרי-סיפורים", כשסיפר לה איך ביקר אצל

יוזב, ראש הג.פ.א., כדי להריח את ריחו של המוות, מתוך סקרנות. מאנדלשטם היה משורר תמים כילד, שאינו יודע שצריך לשתוק, ולכן מת כמו שמת באפיסת-כוחות בצפון הרחוק, וכמוהו מת באבל כשחור קטן בגולגלתו—"מספר-הסיפורים" הסקרן כילד, קרבן סקרנותו ושתיקתו.

באבל העריץ את הצרפתי דה-מופאסאן,¹ לא דווקא בזכות הנובילות הקצרות שלו הבנויות ומכוונות לקראת העוקץ שבסוף אלא בזכות יכולתו להנחיל לקורא את ההרגשה של חום השמש ביום-קיץ לוהט בלי לתאר זאת במישרים, אותה יכולת של צרפתי אחר, סימנון, קוסם בן-זמנו, או של רוסי אחר בן-זמנו, נאבוקוב, היודעים ליצור נוף אנושי שלם בשורות-מספר ולמחקו ברקיקה ובהינף-יד. מספר-סיפורים אמיתי אינו מרשה לשומעיו לראות איך הוא ממוטט את האשליה; הוא ממשיך בסיפורו ושום דבר אינו מאט את קצבו חוץ מן הזמן בכבודו-ובעצמו. יש סופרים שהפעולה קלה עליהם, שכנשימתם כך כתיבתם—הסיפור בוקע שלם מתוך מצחם. אחרים נאלצים לאסוף ולאגור אבני-פסיפס קטנות ומבריקות; סופרים כאלה זקוקים לזמן רב כדי לצחצח ולהרכיב את האבנים הטובות שלהם עד שהם משלימים יצירתם. ואחרים פועלים לפעמים כך ולפעמים כך. אמר לי פריציט שבסיפור "הצולל" השקיע עמל רב במשך חדשים.

במושב-הפתיחה של קונגרס-פא"ן בירושלים אשתקד אמר פריציט שעובדת הימצאו בעיר הזאת לראשונה בחייו היא חוויה המחייבה את זכרונות ילדותו ואת זכרון סבו, חוויה שמקומה במישור שעל גבול הדמיוני והממשי, אותו מישור בו בחר לחיות וליצור, מישור האמת.

הערות

¹ Isaac Babel, *Mes Premiers Honoraires*, Traduit du russe par Adèle Bloch. Gallimard, N.R.F., 1972.

² V. S. Pritchett, *The Camberwell Beauty and Other Stories*, Chatto and Windus, 1974.

³ Isaac Asimov, *Nightfall and Other Stories*, Doubleday and Co., 1969.

⁴ V. S. Pritchett, *Blind Love and Other Stories*, Chatto and Windus, 1969.

⁵ V. S. Pritchett, *A Cab at the Door*, Chatto and Windus, 1968.

⁶ Isaac Babel, *Benya Krik the Gangster and Other Stories*, Valentine Mitchell, 1971. *Lyubka the Cossack and Other Stories*, New American Library, 1963.

⁷ Isaac Babel, *Collected Stories*, Methuen, 1957, Penguin Books, 1961.

גבריאלה אלישע: ארבעה שירים

קרבתִי קצת ולא יכלתי לקרב יותר
אף לא היתה בי יכלת
לפרק את הבית מעלי
מים רבים גברו בי ובאה רוח

משהו התנוודד
אבנים גדולות נחו על פני
ולא היתה יכלת לעקר אותן מעל פניה
היא דברה אלי דברים פשוטים

ודברים חשפו דברים
לדברים

הייתי כחיה אף ילדה חדשה בתוכי

והילדה איננה שמים ולא יכולה להסתלק משם
סבלים נשאוני על כפות היים אל פני האדמה
ואיש לא ידע שאני זרוקה על פניה

כמעט היו חורים

ערפתי ראשים שהיתה בהם עליצות
אשר אינה במקומה
היו ראשים קטנים משתהיה בי מחשבה
לערף את ראשי

נוצרו עוד חורים

ובזעה של השמדת אויב
עשרות ראשים ערפתי

בקשתי לאחו ברשת
אשר קרעים תפרו בה
וראשים נקרעו כמו חוט

כאן במח מים עכורים
ואשה צלולה זורמת בהם

חרף בחוץ גם אם אתה סגור במטףך
 יתנו לך יער עבת
 אך אני יכולה גם בלעדיו
 יציגו בפניך רקוד מלכותי
 אך אני יכולה גם לא לראות —
 חרף סגור במטתי
 היערות כל-כך עבתיים עד שאינך רוצה לצאת
 ולא אכפת לי מהרקדנים ההם...

מה את מזמרת בחוצות
 מה את מזמרת בואי נלך
 אני הולך
 ואני חוזר
 מה את מזמרת שכחתי אצלך
 אינך מתחשבת שערך רטב ופתאם מרחמת
 וזה נכון שאמרת אם עוזבים אותך לרגע
 אני זועם כמו כלב
 את בשלך מזמרת
 לרגע לא מבינים את זמרתך אבל את זמרת
 שאוהבים את זמרתך קהל גדול מריע לך

בן-עמי שרפשטיין: הפילוסוף כבורא (ב)

אינטימיות ואוטונומיה של אידיאה

איך אגדיר אינטימיות זו שלנו עם האידיאות שלנו? בשעה שאנו הוגים אידיאות, אפשר שתעשינה עלינו רושם של דבר הדומה מעט למלים או לשרשרות של מלים, הדומה מעט לתמונות, מעט למעשים, מעט לרגשות, או מעט לכל אלה יחדיו. יש בהן אי-אמצעיות חושנית ואולי רגשית, ולכן, גם אם הן נוטות להיות "מופשטות", כמו שאנו אומרים, יש הרגשה שהן תקוה, דיכדוך, עונג, כאב וכן הלאה, שייחודן בכך שקיבלו שם וצורה של אידיאה. אם לא תמיד, הרי לעתים קרובות; אם לא לגמרי, הרי במידת-מה.

על אף האינטימיות הזאת אפשר להתיק מאתנו אידיאות, שלא כמו אברים, ונוקנו לא יהיה רב או שלא יהיה גלוי לעין. כאשר הן ניתקות, כלומר מבוטאות בגלוי, הן נתונות להסתכלות, לבקורת ולתגובה של זרים, ואנו מתמלאים סקרנות, בקורת ולהט-רגש מול הנוכחות המשותפת. העובדה שהבענו את האידיאות שלנו פירושה שאנו רוצים בנוכחות המשותפת.

ננסה להעמיד עצמנו על מקומם של הפילוסופים המוכרים לנו ונחשוב על האינטימיות המשותפת לנו עם האידיאות שלנו ובאמצעותן. אם הגנו מונטיין הרי אנו נכססים לחיבה, ואנו מעצבים את האידיאות שלנו כדי להציג עצמנו לראוה בגילוי-לב רב, ובסופו של דבר, כך אנו מקווים, באופן מעורר-אהבה. בהיותנו מונטיין אנו מגיעים לאינטימיות עם שאר בני-אדם על-ידי האינטימיות המשותפת לנו ולהם עם האידיאות שאנו מביעים. האינטימיות היא הדוקה. כדי להשיג אותה, עלינו "ללכת אחר תנועה שוטטנית לא פחות מזו של מחשבתנו, לחדור אל המעמקים האטומים של קפליה החבויים ביותר, ליטול ולשתק את הפירפוסים הרבים-מספור המסעירים את מחשבתנו". ואם זאת נעשה, הרי לנו "שעשוע חדש ויוצא-מן-הכלל, המוציא אותנו מעיסוקו הרגיל של העולם". אנו מפצירים בשותפינו האלמוניים, ואנו מדברים אליהם, בהיעדרם הפיזי, באין מפריע. "אני מדבר אל הנייר שלי כדרך שאני מדבר אל האיש הראשון שאני פוגש בו", אומר מונטיין, וכדי להדגיש את מסירותו לשיג-ושיח זה, הוא אומר, "מחברים קושרים שיג-ושיח עם הבריות באמצעות סימן חיצוני מיוחד; אני הראשון העושה זאת בכל ישותי, כמישל דה-מונטיין, לא כמדקדק או כמשורר או כמשפטן". התוצאה, הוא אומר, היא שלא את מעשיו הוא מעלה על הנייר: "את עצמי אני מעלה על הנייר, את מהותי".

אם אנחנו מונטיין, הרי האהבה שאנו רוחשים לקוראינו האלמוניים הופכת להיות

אהבתנו המבודדת לספר בו אנו שותפים. מונטיין יודע זאת והוא מדבר על כך בצורה דו-ערכית ואירונית:

"מה תכופות, ואולי באיזו צורה טיפשית, הרחבתי את ספרי למען ידבר על עצמו! בטיפשות, ולו אך מסיבה זו שהייתי צריך לזכור מה אני אומר על אחרים העושים כדבר הזה: שעיני-כבש אלו שהם נותנים לעתים קרובות ביצירתם שלהם מעידות שלבם נפעם מאהבה אליה, ושאפילו מהלומות הזילזול הגסות שהם מנחיתים עליה אינן אלא טפיחותיה וחיבוביה של אהבת-אם; על-פי תורתו של אריסטו, שאמר כי לעתים קרובות הערכה-עצמית וזילזול-עצמי נובעים מאותו סוג של יוהרה".¹¹

אולם אם אין אנו מונטיין אלא פילוסוף פתוח כמו קירקגור, הנוהג דראמאטיזציה בעצמו, רוצים אנו לשתף עצמנו עם קוראינו האלמוניים בקללה שאין להביעה במלים שממנה אנו סובלים; או שרוצים אנו לצודד את תשומת-לבם על-ידי שנחזור ונחווה את החוויה של פיתוי שהחל, בהצלחה, ועדיין לא בא על סיפוקו. אם תחת זאת אנחנו ניטשה, אנו קוראים לעצמנו זרתוסטרא ומצהירים על שעת-הצהריים הגדולה ועוזבים את המערה שלנו, עטורי-נצחון ולוהטים; בהיותנו הנוצרי או יריבו של הנוצרי אנו מחכים להערצה שאותה ניבאנו לעצמנו, אולי מתוך ייאוש. אם תחת זאת הננו סארטר, הרי אנו מערבים את קוראינו האלמוניים בדראמות של מין, מהימנות (אותנטיות) וכשלון; או של "סדרתיות" עגומה וטוטאליזציה עטורת-נצחון. ואם תחת זאת הננו ויטגנשטיין, אין אנו מצפים לכך שיבין מישהו את האי-דיאות שלנו מתוך שיקרא אותנו אלא רק ש"באחד הימים ישוב מישהו ויהגה אותן לעצמו, ויפיק עונג רב מזה שימצא בספר את ביטוייהן המדויקים". לאחר זמן יתחיל להשתמש בסגנון אינטימי, מהורהר, כדי להקל על התקרבותו של הנעלם האינטימי שלעתידי-לבוא. תקוותנו לידיד הרומנטי הנעלם דומה לזו של ניטשה היהיר יותר, אך הבודד באותה מידה, הכותב במבוא לאנטי-כריסט, "הספר הזה שייך למעטים מאד. אולי אף אחד מהם עדיין אינו חי. אפשר שיהיו אלה הקוראים המבינים את זרתוסטרא שלי: איך יכולתי לחשוב עצמי בטעות אדם אחד מאלה אשר להם אזניים כרויות אפילו עכשיו? רק יום-המחרתיים שייך לי. יש הנולדים לאחר מותם".²¹

ניטשה הבודד, לבד עם מחשבותיו. גם הוא נוטה להתאהב במחשבות, אף כי בדברו עליהן הוא שומר על נעימה אירונית, הגנתית קימעה. צר לו ששוב אין מחשבותיו שופעות עלומים וצבע כמו שהיו פעם, אבל כפי שהדגיש והטעים, שמח הוא שהן מרושעות:

"אהה, מה הנכח אחרי הכל, מחשבותי הפתובות והמצובעות! לא מכבר עדיין הייתן כה סגוגיות, צעירות ומרושעות, מלאות קוצים ותבלי-רוז—בגללכן התעטשתי וצחקתי—ועתה? כבר פשטתן את החידוש שבכן, ואחדות מפן, חושש אני, מוכנות להיות לאמי-תות: כבר הן נראות נצחיות כל-כך, אילמות עד לעורר חמלה, וכה דהויות!... אנחנו מנציחים את שלא יוכל לחיות ולעוף עוד ימים רבים—רק דברים יגעים ובשלים!... אני צבעים לי, אולי צבעים הרבה, הרבה גיפופים מגוונים וחמישים צהובים ושחומים וירוקים ואדומים: אך מתוך זה לא ינחש איש מה מראה היה לכן בבקרן, הוי ניצוצות ופליאות-פתע אשר לבדידותי, אהובותי הנושנות—מחשבות רעות!"¹³

והרי לפנינו הפיזיקאי הנלהב בן-זמננו המשתמש בדימוי אהבת-הבשרים לביטוי

יחסו לרעיונו "שחלקיק פועל על עצמו":

"הרעיון נראה לי כה מובן-מאליו וכה הדור עד שהתאהבתי בו אהבה עזה. ובדומה לאהבת אשה, ייתכן הדבר רק אם אינך יודע הרבה על-אודותיה, וכך אינך יכול לראות את מומיה. המומים יתגלו לעין בהמשך הזמן, אך לאחר שתהיה האהבה חזקה די-הצורך להצמידך אליה. כך נצמדתי לתיאוריה הזאת, על אף כל הקשיים, על-ידי התלהבות-העלומים שלי".¹⁴

מושג האינטימיות עם האידיאה אשר בו השתמשתי מרמז על כך שהיחסים בין אדם לרעיונותיו עשויים ללוש כל צורה שהיא של האינטימיות האנושית—או את כל צורותיה של זו—במיוחד גינוני האינטימיות של ידידות, מין, אמהות ואבהות. כל הרגשות—אהבה, גאווה, שתלטנות, קנאה, בושה, אשמה, כעס, שנאה—יכולים לבוא לידי ביטוי; וכל העמדות שנוקטים בני-אדם זה כלפי זה יכולות להינקט גם ביחס לאידיאות.

אך מכל העמדות האפשריות אולי החושפנית ביותר היא כאן זו שבין הורה לילד, ובמיוחד בין אם לילד. בהשאלה המצויה, שאיננה בגדר השאלה סתם, נולדת יצירת-האמנות או המחשבה. רוצה לומר, משנולדה, הבל-הטבור הקושר אותה אל בוראה נכרת. המטרות של קיום, עצמה ואוטונומיה מתבטאות כולן באוטונומיה של המושא או של מכלול הרעיונות שנברא.

תנו דעתכם על הדוגמה של הצייר ותמונתו. אומר מאטיס:

"היצירה היא הקרינה, ההאצלה של האני. הרישומים והבדים שלי הם נתחים ממני. כללותם היא היא אנרי מאטיס. היצירה מיצגת, מבטאה, מנציחה. יכול הייתי לומר גם שהרישומים והתמונות שלי הם ילדי האמיתיים. "כשהאמן מת הוא נחתך לשניים. כמה אמנים חייהם קצרים. למשל: רפאל, ון-גוך, גוגן, סירא. אבל האנשים האלה ביטאו את עצמם עד תום. במותם כבר היו מיוצגים. והם לא גמרו לחיות.

"לפיכך אמן חייב להכריח את עצמו להתבטא טוטאלית מלכתחילה. ככה לא יזקן. אם הוא כן, אנושי וקונסטרוקטיבי, תמיד ימצא לו הד בדורות-יבואו".¹⁵

תנו דעתכם על דוגמת הסופר וספרו. לברד וולף, בעלה של וירג'יניה וולף, אומר:

"כתיבתה היתה לה הדבר הרציני ביותר בחיים, וכמו אצל כה הרבה סופרים רציניים היו ספריה בשבילה חלק מעצמה והיא חשה בחלק ממנה קצת בדומה לאם שלעתים קרובות היא חשה כמדומה כאילו הילד שלה הוא עדיין חלק ממנה. וממש כמו שהאם חשה בחריפות בבקורת קלה-שבקלות על הילד שלה, כך היה כל דבר-בקורת על ספר שלה, אפילו מצד כסיל פחות-ערך ביותר, גורם לווירג'יניה כאב חריף... רצונה של האם שיהיה הילד מושלם למען עצמו, ווירג'יניה... רצתה שיהיו ספריה מושלמים לשם עצמם".¹⁶

מונטיין, איש סטואי, שלם-לעצמו יותר מווירג'יניה וולף, מסוגל היה לשחרר את ספרו ביתר קלות, ולחוש יתר בטחון, לא רק בכך שיעשה את דרכו בעולם אלא גם שבמובנים ידועים הוא טוב יותר ממונטיין עצמו:

"לילד הזה, כמו שהוא, מה שאני נותן הריני נותן בטהרה ושלא על-מנת להחזיר, כדרך שנותן אדם לילדי גופו. הטוב המעט שעשיתי למענו שוב אינו לרשותי. אפשר ידע הרבה והרבה דברים שווים איני יודעם ויאצול ממני מה שלא שמרתי בזכרוני

ומה שאהיה צריך לשאול ממנו, ממש כזר, אם אי-פעם אצטרך לו. אם אני חכם ממנו, הוא עשיר ממני".¹⁷

אוננים, לידה, התחדשות, אין-אוננים אנשים יוצרים בדברם על יצירתם התיחסו לעתים קרובות, ובאורח טבעי, לאהבה ולידה, ונזקקו להשוואות מסוגים שונים מעולם המין. מספר דוגמות כבר ניתנו, ואחדות נוכל להוסיף עכשיו, הראשונה שוב של מונטיין והשניה של קירקגור. מונטיין, להדגשת שאיפתו לכתוב היטב, אמר, "איני יודע אם לא הייתי רוצה הרבה יותר להוציא לאוויר העולם ילד אחד מושלם מתוך זיווג עם המוזות מאשר מתוך זיווג עם אשתי". קירקגור, שמצא את הנישואים בלתי-אפשריים, לא היסס להשתמש בדימויים של הריון ולידה בשביל חווייתו שלו. "פעמים ישבתי משך שעות רצופות", כתב לאמור, "מוקסם מצלילן של מלים, רוצה לומר שעה שיש בהן משום הד להריונה של מחשבה, וכך ישבתי שעות על שעות כמחלל המנגן בחלילו". אף-על-פי-כן קשה היה עליו רעיון הלידה, והציור של הסופר ההרה יכול היה לפנות מקום לציור בו הוא עצמו מופיע כאיש המתיסר בציירי-לידה. "אם מתוך סקרנות", כך כתב, "ינסה אדם לצייר רגע לעצמו שיכול גבר ללדת ילדים—מובטח אני שתהיינה אלו לידות קשות מאד, וכל-כך למה? בתוך השאר, מפני שהוא לא יזעק". מטעמי התנגדותו של קירקגור לזעקה משתמע, כך אני מניח, שהוא היה מעדיף לגלות איוו דרך נסתרת שבה ישפך את הסבל אשר רגש-האשם שלו, קשייו המיניים, עקרותו וכוח-היוצר שלו כולם היה להם חלק בו.¹⁸

כתוצאה מתגובות כאלו ומתצפיות הפסיכולוגיה-של-המעמקים, אפשר להניח כי לא רק קשר מיטאפורי קיים בין חיי-המין של אדם לחיי-היצירה שלו אלא גם קשר ממשי. אין לשער שקשר זה בלתי-אמצעי הוא במיוחד, גם אם הוא קיים, אבל ייתכנו קשרים בלתי-אמצעיים. יורשה לי להביא את דיקארט ואת הגל כדוגמות אפשריות, אם גם ספיקולטיביות עד מאד.

ככל הנראה לעין, היה דיקארט נרתע מאינטימיות מינית ממש. אף-על-פי-כן היה לו קשר-אהבים עם משרתת אחת הידועה לנו רק בשם הלן, והיתה לו גם בת בלתי-חוקית, פ'ראנסין. רק פעם אחת הוא מזכיר את בתו במכתביו, ואז בתורת "אחינית" שלו. רק פעם אחת הוא מציין איזה תאריך הקשור בה, וזה, על העמוד הראשון של אחד מספריו, הוא תאריך עיבורה, יום א' 15 באוקטובר 1634. פ'ראנסין נולדה ב-19 ביולי 1635. אומרים על דיקארט שאהב אותה, ואומרים עליה שהביאה שמחה גדולה לחייו; ואומרים שמותה, ב-1640, ציער אותו צער גדול.

והנה, השנים בהן נולדה פ'ראנסין וחיתה עדיין היו שנים מאושרות ופוריות במידה בלתי-רגילה לדיקארט. משך שנים היסס עד שקיבל עליו סוף-סוף לפרסם ברבים את תוצאות מחשבתו. ההיסוסים שלו, הגם שהושפעו גם מהרשתו של גאליליאו, יש בהם הקבלה מסוימת לביישנותו האנושית. אך לבסוף, כמו שאנו רואים במכתב מיום 1 בנובמבר 1935, ניגש לעבודה על תיקון ספרו, Dioptric. בשנה שלאחר-כך

כבר התכונן להוציא לאור חיבור זה ועוד שלש מסות בצרפתית, וב־1937 אכן פורסמו הארבעה יחד בשם הכולל: מאמר על השיטה לניהול נאות של התכונה ולחיפוש האמת במדעים. לאחר־מכן, הדיאופטריק, המטאוריק, והגיאומטריה, שהן מסות בשיטה זו.

הנה כך היסוס מוצג כנגד היסוס, ולידה כנגד לידה. כאשר כתב איש־המדע הויגנס לדיקארט כי "בלע" את המאמר של הלן, שגרם לו שביעות־רצון מופלגת ביותר, יכול היה דיקארט לגלות עתה את גאוותו, כך הייתי מנחש, על העדות הכפולה לאונו. במכתב מיום 29 במרס 1637 כתב אל הויגנס, ובמכתבו ביטא את שמחתו והתנצל על שהמאמר והגיאומטריה אינם מכורכים:

"חייב אני להודות לפניך על חולשתי; יש בי זחיחות־דעת יותר ממה שחשבתי, ואתה כיבדתני וכתבת לי על המאמר על השיטה דברים שמילאוני שמחה יותר מכל הצלחה שאני יכול לצייר לי בדמיוני... אלה הם שני עוללים שאני משלחם ערומים לגמרי, כי המוציא־לאור שיכנע אותי שאין זה נאה לכרוך את הספר בטרם יהיו גמורים עד תום, שפן שני עלים מתוכן־העניינים של הספר עדיין היו חסרים, ממש כמו שלא יהיה זה נאות לתת בגדים לעוללים מן היום הראשון לצאתם לאוויר העולם... הם נולדו כמעט באותה עת ולפיכך יש להם אותו הורוסקופ כמו לעלמה בתך; עובדה שבגללה איני יכול שלא להעריך את מזלם הטוב, ואני מאחל חיים ארוכים ומאושרים לכל הנולדים במזל זה"¹⁹.

אף כי הדברים שניחשתי בנוגע לדיקארט נראים לי אפשריים מבחינה עובדתית ומתקבלים על הדעת מבחינה פסיכולוגית, נדמה לי שהנתונים דלים מפדי שאפשר יהיה להוציא איזו מסקנה. במקרה של הגל נדמה לי שהנתונים, אם גם אינם מספיקים, מתקבלים קצת יותר על הדעת מבחינה פנימית. ממזרו של הגל, לודוויג, וספרו הראשון, הפינומנולוגיה, נולדו יחד, ונדמה כי לידתו של הראשון היתה לה איזו שייכות לזו של השני. הגל התלבט בקשיים.

"משרד שנים בישר על ספר ולא היה יכול לכתוב אותו, אף שהיה צובר ומוסיף דפים של טיוטות ורשימות־הרצאות. בינתיים פירסם לא רק שלינג ספרים על ספרים; י. פ. פ'ריו, שצעיר היה מהגל בשלש שנים, שיחד עם הגל החל בקריירה האקדמית שלו ביננה ב־1801, ונתמנה שם פרופיסור־חבר ב־1805, שוב יחד עם הגל, קיבל בהמשך אותה שנה קתידרה בהיידלברג; וקרוג, שנולד באותה שנה כמו הגל, הירבה פירסומים עד כדי כך שזכה בקתידרה בקניגסברג, כאשר מת קאנט ב־1804. הענין היה לא רק בכבוד, יוקרה או כסף, אף שהיה הגל שרוי במצוקה כספית נואשת; השאלה היתה אם עתה שהוא בן למעלה משלושים־וחמש יוכל לכתוב ספר או לא יוכל. ודבר זה קשור היה בבעיה אם יוכל לישוב את הקשיים הפילוסופיים שלו, להבהיר את מחשבותיו, ולשפך את ייסוריו האינטלקטואלים יחד עם שאר צרותיו...

"באביב 1906, כשהחל סוף־סוף לכתוב, וביקש הבהרה תוך כדי כך, בלי שיהיה לו כל מושג ברור מה בדיוק יקרה על גבי הנייר, עיבר אשה אחת ביננה, וידע זאת תוך שהוסיף לכתוב ומצא כי הספר משתנה תכלית־שינוי בידיו. באוקטובר כבר תפח המבוא ונעשה ספר שמן עד כדי כך שאי־אפשר היה כלל להעלות על הדעת להכליל בו אפילו את השליש הראשון של השיטה, הלוגיקה. אבל הכרח היה לקיים את המועד,

הצבא הצרפתי היה במקום, וספורים היו ימיו באוניברסיטה של יינה. לכן כרת את חבל-הטבור.

"אחר-כך בינאר, כאשר היתה לידתו של הילד צפויה לבוא בכל יום, הוסיף הגל פתאום את המבוא שלו העצום בארכו להקדמה לשיטתו, אף שאותה הקדמה כבר החלה ב'הקדמה' של תשעה-עשר עמוד. אחדים מאלה היודעים את כתביו של הגל ביותר רואים במבוא הזה את מסתו החשובה ביותר של הגל."²⁰

ידיעתי בהגל אינה מספיקה כדי-כך שאנסה לחרוג הרבה מעבר לצירוף-המאורעות עצמו—העדות הפתאומית לאונים, שהצד הפילוסופי שלה היה הכתיבה המהירה, שלא תוכננה כמעט, של הפינאנולוגיה בתוך חדשים ספורים. אבל יש בכך תערובת מוזרה, פעמים אדירת-כוח, של המעורפל, הממשי והפיוטי. כפי שעתידי היה הגל לומר כעבור זמן, היה זה מסע הגילויים שלו. הוא משרה הרגשה של עצמה ושל התחדשות וצמיחה, המובעת בנקודה מסוימת בדימוי הממושך של הולדת ילד. כותב הגל:

"לבטח לא יקשה לראות כי זמננו הוא זמן של לידה ומעבר לתקופה חדשה. הרוח ניתקה מן העולם שהיה עד כה עולם הקיום והדמיון שלה והיא עומדת לטבע את כל זה בעבר. ודאי, לעולם אין הרוח יודעת מנוח אלא תמיד היא שרויה בתנועה מתקדמת חדשה. אך ממש כמו שאצל ילד הנשימה הראשונה שהוא נושם לאחר שזוון עת רבה בדומיה שמה קץ להדרגתיות של ההתקדמות הכמותית בלבד—קפיצה איכותית—ועתה הילד נולד, כך גם הרוח המחנכת את עצמה מתבגרת לאט-לאט ובהשקט לקראת הצורה החדשה... אף-על-פי-כן החדש שבכאן חסר את האקטואליות המושלמת ממש כמו הרך הילוד; והכרח הוא שלא להתעלם מזה."²¹

ההבטחה של התחדשות טמונה ביסודה של כל פעילות יוצרת. הפעילות עצמה היא התחדשות, שכל עוד היא נמשכת הריהי שלטת בדמיון. לשם ההתחדשות עצמה דומה כאילו כל פילוסוף יוצר אומר לנו, "החל מבראשית! אני אגיד לעצמי ולכם איך לעשות זאת". כל פילוסוף שכזה מתחיל בדרכו שלו. אפלטון קובע את החזון האירוטי-האינטלקטואלי שלו ביופי הקבוע והעמוק של האידיאות. ויטגנשטיין מנסה לתהות מתוך רוגע על הדיבור, הדברים והמחשבה. הוא רוצה לראות ברעננות מדויקת, כמו בפעם הראשונה. בשאפתו הבסיסית, הוסרל דומה לו. הוסרל רוצה להיות מתחיל אמיתי. כדי להיות כך, הוא סבור, עליו לעשות מאמץ גדול להינתק מן הבעיות הטבעיות של העולם הטבעי. כפילוסוף, מחובתו לאסור על עצמו את כל השאלות המעשיות, את כל השאלות על הערך, על ההווה, על התועלת, על היופי, על הטוב. רק אז, לכשיתנזר מן החיים הטבעיים, המעשיים, רק אז יראה באמת את היש כמו שהוא ויחדש עלומיו:

"מתוך התנזרות זו הסתכלותו של הפילוסוף באמת נעשית לראשונה חפשית במלוא המידה: על הכל, חפשית מן הקשר הפנימי החזק ביותר והכללי ביותר, שהוא בתוך כך הנסתר ביותר, כלומר הקשר של העולם. בשיחרור הזה ובאמצעותו ניתן הגילוי של ההקבלה האוניברסאלית, המסוגרת בעצמה בהחלט והשלמה-לעצמה בהחלט, בין העולם גופו לתודעת-העולם... הדבר שצריך להראותו במיוחד ועל הכל הוא שבאמצעות ה"אפוכי" [התנזרות] נפתחה בפני הפילוסוף דרך חדשה להתנסות, לבניית תיאוריות; כאן, כשהוא שוכן מעל להוויתו הטבעית ומעל לעולם הטבעי, אין הוא מפסיד מאומה מהוויתם ומן האמיתות האובייקטיביות שלהם ואין הוא מפסיד שום

דבר מן הנכסים הרוחניים של חיי-העולם שלו או מאלה של כלל החיים הקהילתיים ההיסטוריים" ²².

בריאה-עצמית: מונטיין

הנושא של התחדשות ובריאה כפוף, סבור אני, לנושא של הבריאה-העצמית, שהיא מטרתו. דומה כי אמת הדבר שבכל מאמץ יצירי ממושך יש תהליך, תחילה של גילוי-עצמי, שנית של דיפרנציאציה-עצמית, ואחרון אחרון, במקרים המוצלחים יותר, של אינטגרציה-עצמית.

מהו גילוי-עצמי? הפתיעה ממה שאתה מגלה על עצמך. איך יכול אדם לדעת מה הוא מרגיש או מה הוא חושב עד שהוא מתנסה בכך ומציג זאת במפורש לפני תודעתו? לא די שלפעמים הוא מפתיע את עצמו וזוכה בתענוג כשהוא נוכח לראות שהוא יותר ממה שידע, אלא גם מוצא הוא משהו חדש בעצם המוגדרות שבה הוא מתבטא. לולא ביטא מה שהיה לו, לא היה יכול להגיע לצורה מוגדרת כל-כך. כיון שהשיג זאת, הוא מגיב. הוא רואה משהו הדומה לו עצמו, אחד הנושאים שאין הוא יכול להישאר אדיש כלפיהם.

באורח טיפוס, תגובה זו על עצמו איננה רק שינוי באשר-הוא אלא גם שינוי המתלווה ליכולת שלו לראות כי מה שעשה עד כה עודנו גולמני, כלומר אינו מעוצב דיו או שאינו נשלט דיו, או לא הגיע לדיפרנציאציה מספקת. האמן (זה שעליו אני חושב) בא על סיפוקו על הצד היותר טוב כאשר התערבותו יסודית ביותר, כאשר מישש כל פרודה של החומר, כאשר נגע מכחולו בכל שטח-משנה, או, בצורה כללית יותר, כשהוא מכיר לדעת, מתוך שליטתו המתמדת, שהעולם הזה הוא באמת שלו. רצון זה, שאינו כלה כל עוד האדם נשאר יוצר, מתבטא בדיפרנציאציה גוברת-והולכת. תגובתו על יצירתו שלו משפיעה עליו שיפתח אותה ביתר-פירוט, שיגלה על מה פסח, שישלים מה שנשאר אצלו בלתי-מוגמר, ושינתח מה שנשאר מעוצב אצלו בצורה כללית בלבד. וכך הוא צומח וגדל, לא רק במספר אלא גם בפירוט.

בהמשך התהליך הזה אפשר תיעשה שליטתו של היוצר ביצירתו יותר וסימני-ההיכר הבוגרים שלו יהיו ברורים בה יותר—ממש כמו שפרצופו של קשיש נושא בו יותר מסימני נסיונו האישי. מתברר יותר עד כמה היצירה היא שלו ועד כמה היא מבטאת את המזג שלו ואת מצבו. בין אם הוא אדם "משולב" למעשה ובין אם לא, מסתבר יותר ויותר שיגיע לאינטגרציה אופטימאלית של האינטרסים, הרצונות, התכונות והחוויות שלו במושאים או במחשבות שהוא יוצר.

אני מניח שאחד מגורמי-המשיכה הגדולים שבעבודה יוצרת הוא דווקא יכלתו של היוצר להשתקע ביצירתו עד כדי כך שהוא משיג בה אינטגרציה רגשית וסמלית לפחות. רוצה לומר, האינטגרציה שלו מתבטאת ומסתייעת למעשה בדרגת האינטגרציה שאליה הגיעה עבודתו. במובן זה, צפוי הדבר שתהיה יצירתו של אדם מושלמת יותר ממנו עצמו. לכך כיונה וירגיניה וולף כשאמרה שהיא מקווה כי ספריה, ילדיה, יהיו מושלמים לשם עצמם. זה ההסבר לרצונם העקשני של האמנים, הפילוסופים

והמדענים היוצרים באמת להגות רעיונות או צירופי-רעיונות אוטונומיים ומקוריים. הרגשת האוטונומיה שלהם תלויה באוטונומיה שאותה השיגה יצירתם. העובדתי והסמלי פועלים זה על זה, מתפתחים הדדית, וכך אפשר לומר על אנשים שהם יוצרים את עצמם באמצעות יצירותיהם.

מן-הסתם יהיה זה מעניין ביותר להצביע על תהליך זה של בריאה-עצמית כפי שהוא מתפתח באחד הפילוסופים הקלאסיים כגון דיקארט, או לייבניץ, או קאנט. אולם הדגמה מעין זו תחייב ניתוח דקדקני, שככל הידוע לי לא נעשה מעולם. אבל קל הרבה יותר להבין בתהליך אצל הוגי-דעות כמו מונטיין, קירקגור או ביטשה, שלעתים כה קרובות הם נעשים הנושא המפורש למחשבתם שלהם. מן הקבוצה הזאת אבחר במונטיין להדגים מה שאמרתי על הבריאה-העצמית. התפתחותו ברורה-ביחס וכבר ניתחו אותו מבחינה זו, ולכן הבריאה-העצמית שלו גלויה-לעין הרבה יותר. יודעים אנו איזו ממסותיו קדמה ומתי הוסיף את התוספות השונות למסות שכבר היו כתובות. הוא אחת הדוגמות שאפשר להעלותן בנקל לתהליך שלדעתי הוא אוניברסלי.

הגילוי-העצמי של מישל דה-מונטיין לא היה, כמובן, חסר כל תקדים. כפי שצוין לעתים קרובות מאד, קדם לו זה של אוגוסטינוס. דבר שלא צוין לעתים קרובות הוא זה שההתעניינות ביחיד גברה בימי-הביניים, החל במאה הי"א, ככל הידוע לנו. מטיף אחד בן המאה הי"ב, גיברט איש-נונגנט, הוא שממליץ על הניתוח-העצמי ה"מגלה אדם לעצמו, ומחליף בישותו הפנימית, כלומר בנפשו, מה שהואצל החוצה: והמעמיד אותו בצורה משכנעת, כמו בתמונת-דיוקן, לנגד עיניו שלו"²³.

דומה כי חיי-נעוריו של מונטיין היו מלאים מאד, ועם זאת, במובן ידוע, לא מוגדרים ביותר. אדם זה, הומאניסט, בעל-אחווה, שופט, חייל, ראש-עיר ודיפלומט, חייב היה להגשים את האידיאלים הקפדניים של אביו, אך הוא התנגד לאידיאלים האלה בעמידתו שלו על החופש ובהעדפתו את הבטלה. אולי יכול היה לחוש שאין הוא סתם התגלמות משאלותיו של אביו; אבל ממסותיו הראשונות אנו למדים שהיה פוסח על שתי הסעיפים. במסות אלו טען בתוקף רב מדי שהסטואיות, העדפת המכאובים שחייב אדם לשאתם, היא העמדה שאין לאדם יאה ממנה.

הוא רשם רשימות בעקבות קריאה, הוא כתב תרגום ארוך של ריימון סיבונד, והוא ערך את יצירתו של ידידו האהוב, לה-בואסי, שמת והניחו משמים. הוא החל להעלות את מחשבותיו על הנייר, הססנית, בקצרה ובלי הרבה הבלטה-עצמית. אחר-כך החל לכתוב את מסותיו הישנות. בטחונו-העצמי גבר, שפן מסותיו הראשונות נתקבלו יפה, הוא שוטט וראה את העולם, ופעמיים שימש בהצלחה ראש-עיר. עתה יכול היה להיות יותר ויותר הוא עצמו. הטופס הלא-מכורך של מסותיו, שעל-פיו הוכנה המהדורה שלאחר מותו, מעיד עליו שהיה מגיב על עצמו בגלוי-לעין והיה משתפך על השוליים ועל פתקים נפרדים, משל כאילו היה עץ הצומח טבעת אחר טבעת סביב גזעו.

כך נעשה הוא עצמו, בגלוי יותר וביתר-שלמות. בדומה לעץ שמר על כל מה שהיה

תחילה, בלי לגרוע דבר. הוא נשאר נאמן לאני הראשון שלו לא פחות מאשר לאני הנוכחי. אך האני הנוכחי שלו ראה את הספקות, החלומות, הפחדים והסתומות שהחזירו הדפים המודפסים לעומתו. כיון שראה מה הוא, וראה את כל האדם בתוך עצמו, סרה ממנו שתקנותו. הוא חזר בלא בושה על כל ההשגות שהשיגו עליו אחרים, לרבות זה שהוא קריר, מסרב לקבל עצה, ומרופז בתוך עצמו. בדומה לשאר זקנים, החיה את עצמו בפרשנותו החריפה, המבדחת והמגינה על החיים. הוא מצא את האמת הפשוטה והדקיקה, ובמצאו אותה נעשה עצמאי יותר מן האני המשתנה-תדיר שבעבר לא היה יכול לראות מעבר לו. כפי שכבר אמר, "אין אנו ידידים לעצמנו, קל-וחומר לא אדונים, אלא עבדים אנחנו לעצמנו, אם אנו הולכים בלי הרף אחר עצמנו וכה לכודים אנו בנטיות-לבנו עד שאין אנו יכולים להיפרד מהן או לעקמן". כדי להיות אמיתי צריך היה עכשיו לדמיין, לשחק ולעקם דברים, ולדעת מה אתה עושה.

מונטיין הקדיש עצמו, כמו שאמר וחזר לעתים, למשימת הבדיקה-העצמית, ועל כך לא התחרט. "כלום ביטלתי את זמני בכך שתהיתי על עצמי בתמידות כה רבה, בקפידה כה רבה?" כך שאל. והשיב שלא ביטל את זמנו על-ידי כך. "כי אלה הסוקרים את עצמם רק בנפשותיהם פנימה ולפרקים בדיבור אינם יורדים אל העיקרים בבדיקה הזאת כמי שעורך מחקר זה, עושה זאת מלאכתו ואומנותו, ומתחייב לעקוב תמיד בכל אמונתו ובכל מאודו". הוא חקר את עצמו באותו פירוט נלהב כמו שהיה פילוסוף משלהי ימי-הביניים מתפלפל בדברים של הגיון או כמו שבימינו פילוסוף-בלשן מבחין בין מובנים שונים של המלה המטעה בזהותה.

לבסוף נהיר היה לו שהוא וספרו בראו זה את זה. המלים בהן אמר זאת, אף כי תכופות חזרו עליהן, כדאי לחזור עליהן שוב:

"בעצבי את הדמות הזאת על-פי דוגמתי, היה עלי לעצב ולכתוב את עצמי לעתים כה קרובות כדי להוציא את עצמי עד שבמידה ידועה נעשה הדגם מוצק ולבש צורה. מתוך שציירתי את עצמי לאחרים ציירתי את ישותי הפנימית בצבעים שהיו בהירים יותר מצבעי המקוריים. לא בראתי את ספרי יותר מפפי שברא ספרי אותי—ספר שהוא ומחברו חומר אחד הם, חלק בלתי-נפרד של חיי; שאין עניינו באיזו תכלית חיצונית מפלי שלישי, בדומה לכל שאר ספרים".

אינני מניח, כפי שאומר מונטיין בגאנה, שכל הספרים האחרים ענינם בתכליות חיצונית. אדרבה, אני סבור שתכליתם דומה עד מאד לזו של הספר של מונטיין; אבל הוא הבין את התכלית בבהירות הרבה יותר משאר מחברים, ועצם תודעתו-העצמית בתכלית הזאת המובלעת נעשתה מכשול אחד נוסף שעליו יש להתגבר מתוך הסתכלות ואמיתיות. ישרותה של מטרתו ודאי היתה חולשה, במובנים ידועים; אבל היה בו די ממספר-האמת העקשני באוטונומיה שלו ולפיכך נעשה לו הדבר הזה

גם כוח.²⁴

הערות

- ¹¹ **The Complete Works of Montaigne**, תרגום אנגלי ד. פרייס, סטנפורד, הוצאת אוניברסיטת סטנפורד, 1957, ע' 273; ע' 599; ע' 611; ע' 818; ע' 274.
- ¹² אפילו קאנט לא היה יכול להימנע מהזיות על הערכה שלעתיד-לבוא. נמסר עליו שאמר, "בכתבי הקדמתי במאה שנה; בעוד מאה שנה יבינו אותי כהלכה לראשונה, ואז נלמדו את ספרי מחדש והשפעתי תורגש". (קאנט בשיחה ב-1797 עם פ. א. שטגמן, כמובא אצל ת. ק. אוסטרריך, **Die deutsche Philosophie des XIX Jahrhunderts und der Gegenwart** (Grundriss von Oberwig, vol. IV).
- Basic Writings of Nietzsche**, תרגום אנגלי ו. קאופמן, ניו-יורק, רנדום האוס (מודרך לייבררי), 1968, ע' 78 (Ecce Homo, "מדוע אני גורל", 1). ל. ויטגנשטיין, **Tractatus Logico-Philosophicus**, תרגום אנגלי ד. פ. פירס את ב. פ. מקגינס, לונדון, ראוטליג' את קיגן פול, מהד' 2, הוצאה מתוקנת, 1963, ע' 3. ל. ויטגנשטיין, **Letters to C. K. Ogeden**, אוקספורד, בלקוול, ולונדון, ראוטליג' את קיגן פול, 1973, ע' 77 ("באחד הימים", במכתב שכתב פ. פ. רמזי, שביקר אצל ויטגנשטיין באוסטריה כדי שיסביר לו הלז את המסכת שלו, אל אמו ב-20 בספטמבר 1923). **The Antichrist**, "מבוא", תרגום אנגלי ו. קאופמן, ניו-יורק, וייקינג, 1954, ע' 568.
- ¹³ **Basic Writings of Nietzsche**, תרגום אנגלי ו. קאופמן, ע' 427 (מעבר לטוב ולרוע, סיום).
- ¹⁴ ר. פ. פיינמן, "התפתחות ההשקפה המרחבית-הזמנית על האלקטרון-דינאמיקה של הקוואן-טום", הרצאה לפרס-נובל, 11 בדצמבר 1965, בדרך **Nobel Lectures: Physics, 1963—1970**, אמסטרדם, אלספיר, 1972, מטעם מכון-נובל.
- ¹⁵ ז' ד. פ'לאם, **Matisse on Art**, לונדון, פאידון, 1973, ע' 144.
- ¹⁶ ל. וולף, **Downhill All the Way**, אוטוביוגרפיה של השנים 1939—1919, לונדון, הוצאת הוגארט, 1968, עמ' 57—56, 58.
- ¹⁷ **The Complete Works of Montaigne**, תרגום אנגלי ד. פרייס, ע' 293 ("חיבת אבות").
- ¹⁸ **The Complete Works of Montaigne**, תרגום אנגלי ד. פרייס, ע' 293 ("חיבת אבות"). **The Journals of Soren Kierkegaard**, תרגום אנגלי א. דרו, לונדון, הוצאת אוניברסיטת אוקספורד, 1938, ליקוטים 1328 (1854), A214, ו, XI, 1329 (1854), A231, ו, XI).
- ¹⁹ אשר להלן ופראנסין, ראה ש. אדם, **Vie et Oeuvres de Descartes**, פאריז, ורין, 1910; וג' ר. ורומאן, **René Descartes, A Biography**, ניו-יורק, פאטנמס, 1970. באשר למסיבות ולתאריכים של חלקי המאמר ושלו כולו, ראה, מחוץ לאדם וורומאן, ל. רות, **Descartes' Discourse on the method**, לונדון, הוצאת אוניברסיטת אוקספורד, 1937. במכתבים המוזכרים, עם כמה פירושים, עיינתי אצל דיקארט, **Oeuvres philosophiques**, כרך א, מהד' פ. אלקייה, פאריז, גארנייה, עמ' 28—513. המלים המצוטטות בתרגומי, מעמ' 526, 527.
- ²⁰ ו. קאופמן, **Hegel: A Reinterpretation**, גארדן סיטי, דאבלדיי (ספרי אנקור), 1966, עמ' 93—92.
- ²¹ הגל, **Texts and Commentary**, תרגום אנגלי ו. קאופמן, גארדן סיטי, דאבלדיי (ספרי אנקור), 1966, ע' 20 (פינומנולוגיה, "מבוא", 1.3).
- ²² א. הוסרל, **The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology**, תרגום אנגלי ד. קאר, אוונסטון, הוצאת האוניברסיטה הצפונית-המערבית,

- 1970, עמ' 52—151 (III A42).
- ²³ צ' מוריס, *The Discovery of the Individual 1050—1200*, ניו-יורק, הארפר את ראו, 1973, ע' 67. לענין עליית הרעיון של האזרח, האדון לזכויותיו שלו והשווה לפני החוק, בימי הביניים, ראה ו. אולמן, *The Individual and Society in the Middle Ages*, לונדון, מתיואן, 1967. השקפה מאוזנת, מורכבת בהכרח, על ענייני המודע של האדם בעצמו אפשר למצוא אצל פ. או. קריסטלר, *Renaissance Concepts of Man*, ניו-יורק, הארפר את ראו, 1972. א. ג'. קריילסהיימר, *Studies in Self-Intertst*, לונדון, אוקספורד, 1962, פותח במונטיין ומנסה להראות איך נעשה ה"אני" תלוי בעצמו בלבד ואחר-כך נתקל במתחים ולחצים רציניים.
- ²⁴ המובאות מתוך *The Complete Works of Montaigne*, תרגום אנגלי ד. מ. פרייס, סטנפורד, הוצאת אוניברסיטת סטנפורד, 1957, ע' 621 ("אין אנחנו", "על שלושה סוגים של אסוציאציה"), 504 ("האם ביטלתי", "על ההפרכה"), 504 ("בעיצוב", "על ההפרכה").
- הספר שמצאתיו מועיל ביותר לצרכי שלי הוא פ. ריידר, *The Dialectic of Selfhood in Montaigne*, סטנפורד, הוצאת אוניברסיטת סטנפורד, 1973. לפעמים אני מהלך מקרוב בעקבותיו של ריידר. הסתייעתי גם בספרים הבאים: א. בופום, *Studies in the Baroque from Montaigne to Rotroux*, ניו-הייבן, הוצאת אוניברסיטת ייל, 1957, עמ' 53—60, "אחדות אורגאנית וקבלת החיים". מ. ביטור, *Essais sur les Essais*, פאריז, גאלימאר, 1968. ה. פרידריך, *Montaigne*, ברן, פראנקה, 1949, פרק ה, "האני". ד. פרייס, *Montaigne, A Biography*, ניו-יורק, הארקורט ברייס את וורלד, 1965. א. גלאזור, *Montaigne paradoxal*, פאריז, ניזה, 1972. א. תיפודה, *Montaigne*, עריכת פ. גריי, פאריז, גאלימאר, 1963, עמ' 247—89, "בריאת החיים הפנימיים".

יחיאל חזק: שרשים

א

הזונות ידעו אותך.

ראו אותך עובר על הדרך מחלון לחלון כמנקה
השמשות מוט ארך בידך ותיקצד והריסים של
עיניך גרפו את הצבע מלחניהן מערב בדמעות
של פרדה, וזכרו לכתך לרחבן מחדר לחדר שדלת
נפתחת לו דף מספר עתיק, ופרוודור על פרוודור
ארפים שוממים כמו קיץ יבש ששפתיו מפריחות
לך קוץ צבעוני וריחו מערה שיודעת גם פחד,
יודעת לחיות בלי בשורה, בלי נביא ובלי מלך,
אותך היא יודעת זונה עתיקה כי הית לה הלך
עובר והולך ופותח תלמים וסותמם, הזונות היפות
שהכירו מועד בואך, לכתך בלי סימן מאחור כמו
רגע יקר שקפא, שהיה גם הוזה ועבר ועתיד, שמקריש
הוא בוריד והמים זורמים בו תמיד ומכים במכונות
החשמל כמו תף שעורו בינתיים השחיר
והיה לפתם.

הזונות שזכרו ונסו לעצר את שפעת

הצלילים שבקעו מגופך.

אהבו בואך אליהן כמו באר את מימיה זורמים

והולכים ועוברים בתוכן נחלים, נחלים עד הגשם הבא...

ב

הליכתנו על האדמה אחרי ולפני המבול בלי מנין
השנים, הימים, ורק רגע אחד שמצאנו באבן שחורה,
יהלום מחספס או כל אבן אחרת שקרניה אדמו מול
השמש, מפריחה בלונים בעינים כאחד הרוכלים בקריד
שנפתח כל שנה ברחובה של העיר, על החוף המלא אנשים
ונשים על טפס, ומקנה כה הרבה שהסתיר את השמש, הרבה
שירות נמלים שצירו עניבות של תליה על החול לחנוק
את היים שנשם בכבדות כמו עיני הצפרדע תופחות ואחר
בכוץ לאחור, אנשים שהיו על החוף וראו לא ראו, לא
היו רק אחד שהשמש צלמה את פניו ונשרפה התמונה ונשאר
רק הניגטיב שחור שנוזר שהיה והלך על אותה אדמה שהלכנו
כמו עננים בלי רועה בשמים מסוף מערב למזרח והרוח דוחפת
אותנו אליו להתנפץ אל סלעיו

על השן של האבן עמד לו נביא וצחק
וצחק והתהום שבפיו עשנה
ובולעת אותנו כשקר
הופך לאמת
אחרונה

לא היה בודד בנטייתו אלה, כפי שעוד נראה. הצרה היתה שאהוביו היו חשובים בעיניו בהרבה מענייני הממלכה. הוא הרשה לעצמו לתת את תכשיטי הנדוניה של אשתו איזאבלה, בת מלכי צרפת, לאהוב-עלומיו; זה היה מעשה בלתי-מחושב, אם להשתמש בלשון עדינה. מלבד זאת היו אהוביו של המלך מזלזלים בכבודה של איזאבלה; לפחות אחד מהם, שברבות הימים נפל לידיה ובפקודת איזאבלה החל התליין בהוצאתו-להורג בכריתת אבן-המין שלו, בטרם ירסק את הגוף כולו—ודאי התחרט, במאוחר מדי, על יחסו החצוף וקצרה-הראות למלכה, אשר הכינוי שלה היה "הזאבה מצרפת".

אדוארד השני עצמו מת בצורה מקורית למדי. לאחר שנלכד בידי הלורדים רביי הכוח, אויביו, והושם במעצר בטירה עבת-קירות, כמנהג התקופה, באו עליו רוצחים ותקעו מוט-ברזל לוחט לתוך פי-הטבעת שלו. כנראה היו הרוצחים אנשים יראי-אלוהים והחליטו להעניש את המלך החוטא במקום פשעו. מלבד זאת, היתה זו צורה נוחה של המתה, כי הואיל וצריך היה להניח את המלך-לשעבר בארון בהדרת-מלכות לא היה זה רצוי שיהיה הפצע מלפנים. קרוב לוודאי שהרוצחים פעלו בעצה אחת עם המלכה ועם בנו של אדוארד השני, הלא הוא אדוארד השלישי. אדוארד השלישי היה חכם יותר מאביו האומלל וראשית מעשהו לאחר ההכתרה היתה הסתייגות מאמו וממעשיה; הוא אף החזיק אותה במעין מעצר. אדוארד השלישי היה מלך לוחם אדיר-כוח, ואמרו שנחה עליו רוחו של אחי-אבי-סבו, הלא הוא ריצ'ארד הגדול. עד כאן על כמה מצאצאי המלך ג'ון.

כדי להיטיב ולהבין את שני האחים, כדאי להשקיף עתה מעט אחורה על דור ההורים. אביהם של ריצ'ארד וג'ון היה המלך הנרי השני, שהיה אב לעוד כמה בנים ובנות, חוקיים ובלתי-חוקיים. להנרי השני היו כמה בעיות רציניות, הן בחייו הפוליטיים והן בחייו האישיים. בעיה אחת היתה תומאס-א-בקט, הארכיבישוף הקדוש מאד של קנטרבורי; בעיה מסוג אחר היתה אליאנור מאקוויטאניה, ובעיה נוספת היו בניו המתמרדים של המלך, שאמם הסיתתם באביהם. על הנרי ובקט נכתבו ספרים לרוב. המלך והכהן והמאבק ביניהם על הבכורה שילהבו דמיונות ספרותיים. אפשר להזכיר יצירות שונות כל-כך כגון המחזה "בקט" של הלורד טניסון, הרומן "הקדוש" של קונרד פרדיננד מאייר, המחזה הדתי של ת.ס. אליוט "רצח בקאתדרלה", "קצרה-המעיל" לכריסטופר פריי, "בקט או כבודו של האלוהים" לז'אן אנוי. הנקודה המעניינת היתה היחסים המיוחדים בין שני היריבים, שהרי ראשיתו של מעשה בידידות קרובה בין הנרי השני, מלך אנגליה ירום-הודו, ותומאס-א-בקט. הידידות בין השניים החלה עוד בטרם יוכתר הנרי מאנז'ו מלך על אנגליה. ומעשה שהיה כך היה: תומאס הצעיר עבד בשירותו של תיאובאלד, הארכיבישוף של קנטרבורי. הוא נשא חן וחסד בעיני אדונו, שהטיל עליו מספר תפקידים נכבדים. בשנת 1152 נשלח ליצג את תיאובאלד בקוריה של האפיפיור, והוא קיבל מטעם האפיפיור איגרות שאסרו את הכתרת בנו של המלך סטיפן מלך על אנגליה. אין פלא בדבר שהנרי מאנז'ו, שלטש עיניו לכס-המלוכה האנגלי, שבע נחת מאיגרות אלה וזכר את תומאס בקט

גיטה אבינור:

בית פלנטאזינט וריצ'ארד לב-הארי

א. בית פלנטאזינט

באגדה העממית ואף בספרות מצטיירות דמויות ברורות מאד של ריצ'ארד לב-הארי, מלכה המהולל של אנגליה, ושל אחיו ג'ון בן-בלי-ארץ, מלכה הלא-כל-כך-מהולל של אנגליה. ריצ'ארד הוא גיבור עשוי-ללא-חת, מגן למסכנים ולנדכאים, מושיע לעת צרה, נושא-הצלב וגואל הנצרות, היריב היחיד שקם כנגד צלאח אל-דין ויכול לו. לעומת דמותו הזוהרת של ריצ'ארד עומדת דמותו האפלה של ג'ון אחיו: פחדן וערמומי, מנצל העם, הרוצה באכזריות את ג'פרי אחיינו, הלא הוא ארתור המסכן, חותם על המאגנה קארטה, וגוזל את מלכות אחיו הגדול, הוא ג'ון המסכן. כך אנו רגילים לראות את שני האחים השונים כל-כך זה מזה, וכך אנו פוגשים בהם ביצירות ספרותיות שונות.

באגדות על האחים נשזרים שמות שונים המשתייכים לשטח-ההפקר שבין המציאות והדמיון, כגון שמו של רובין הוד, השודד הדמוקרטי שישדד את העשירים כדי לעזור לעניים—וכמובן, נרדף על-ידי ג'ון הרשע ועוזר לריצ'ארד הטוב. כל הסיפורים מדגיגים שים איך ניסה ג'ון לגזול את המלכות מריצ'ארד כאשר היה הלז במסע-צלב קדוש למען תהילת הנצרות; ולא עוד אלא כאשר היה ריצ'ארד בדרך חזרה ממסע-הצלב ונפל לידיו של ליאופולד מאוסטריה (חבר-לנשק בזמן מסע-הצלב, נוצרי טוב) לא נקף ג'ון אצבע להצלת אחיו, שתמיד נהג עמו רוחב-לב, ובניגוד גמור לתקותיו ושאיפותיו של ג'ון שוחרר אחיו הגדול מן השבי וחזר לאנגליה למלוך בה. בנקודה זו צוהלים הסיפורים. ריצ'ארד חזר, מג'ון ניטלו כל סמכויותיו, וריצ'ארד שילם לידידיו ואויביו כגמולם.

אלא שאם אנו נעצרים כאן רגע וחושבים מעט, מתברר לנו שגמר טוב זה הוא קצר-ימים ביותר. ריצ'ארד השתחרר וחזר לאנגליה בשנת 1194. הוא נהרג במצור על מצודה קטנה וחסרת-ערך בשנת 1199, חמש שנים בלבד אחרי שובו לאנגליה. ג'ון אחיו הומלך אחריו, והוא מלך על אנגליה שבע-עשרה שנה (ריצ'ארד הספיק למלוך עשר שנים בלבד) ובניו וצאצאיו מלכו אחריו. הסיפורים היפים מתעלמים אפוא מן המערכה האחרונה של הדראמה המלכותית. ביחס לצאצאיו של ג'ון אשר מלכו על אנגליה, כדאי להזכיר את גורלו של אדוארד השני, נינו של ג'ון הערמומי; זאת בעיקר משום שמקורות רשמיים מוסרים את תולדותיו—מטעמי צניעות, כפי הנראה—בצורה בלתי-מובנת לגמרי. אפילו ה"אנציקלופדיה בריטאניקה" המהוללת טורחת לטשטש במידת האפשר את קורות חייו של אדוארד. אדוארד השני—ני לאותה חרפה!—הומורסקסואל היה. עובדה זו כשלעצמה עדיין לא חרצה את גורלו. הוא

לטובה. שנה לאחר שעלה הנרי השני לשלטון וייסד את השושלת של בית-פלאנטא-ז'נט, מינה את תומאס-א-בקט לקאנצלר שלו. עד כאן היה הכל טוב. כקאנצלר, שירת תומאס את המלך בנאמנות. הנרי השני היה מלך גדול ומסור לענייני ארצו. הוא השליט סדר ומשפט אחרי שנות המלוכה המסוכסכות של סטיפן שהותירו את אנגליה במצב של תהו-ובוהו. האנשים אמרו שבשנות מלכותו של סטיפן (54-1135) ישן ישוע וישנו כל מלאכיו. הנרי הקדיש תשומת-לב מיוחדת למערכת המשפטית, והירבה לנסוע ממקום למקום כדי לפקח על הסדר והמשפט. עבודתו בתחום המשפטי זיכתה אותו בהערצתו המיוחדת של וינסטון צ'רצ'יל שראה בו את השליט שהניח את יסודות המשפט האנגלי. אך לא רק מעריצים היו לו להנרי. עבודתו המשפטית הביאתו עד-מהרה להתנגשות קשה עם הכנסייה. הסיבה היתה עקרונית ומהותית: הכוהנים לא היו כפופים למערכת המשפטית החילונית; הם היו חייבים להצטדק על מעשיהם הרעים ועל פשעיהם אך ורק בפני בית-דין של הכנסייה. התוצאה היתה עגומה. כוהן שפשע פשע כבד, שאדם רגיל היה נענש עליו בכל חומר הדין ובאכזריות, היה יוצא ידי חובתו בעונש קל-שבקלים מלפני בית-הדין הכנסייתי. ומכיון שבני-אדם אינם מלאכים, אף לא כוהנים שבהם, גרם מצב משפטי זה לעיוותים וסילופים וניצול של זכויות-יתר על-ידי שלטונות הכנסייה. הנרי השני דרש בכל תוקף (ואין לומר, בלא הצדקה) שהכוהנים יובאו בפלילים בפני בית-דין חילוני. עד שהנרי נאבק עם שלטונות הכנסייה נפטר תיאובאלד, הארכיבישוף של קנטרבורי, בעל המשרה הרמה ביותר בין אנשי-הכנסייה של אנגליה. ועתה הגה הנרי רעיון שנראה לו גאוני ביותר: לתפקיד הארכיבישוף של קנטרבורי החליט למנות... את מי אם לא את ידידו הטוב, הוא תומאס-א-בקט. בדרך זו, סבר, יהיה לו איש משלו בלב-לפה של הכנסייה, אשר ישמע בקולו ויעזור לו בביצוע תכניותיו.

מחשבתו של הנרי, אהה, מוטעית היתה ביותר. בקט, מרגע שהפך ארכיבישוף, שינה את טעמו כליל. האיש החילוני בטעמו, שעד כה חי חיי-מותרות מפוארים ודאג היטב לאינטרסים של מלכו, עתה ויתר על כל תענוגות העולם הזה, חי בצניעות מופרות, ודאג אך-ורק לאינטרסים של הכנסייה. המסורת יודעת לספר כי בקט הזהיר את הנרי שעה שביקש למנותו ארכיבישוף. בקט אמר להנרי שהוא מסוגל לעבוד רק לאדון הגדול ביותר; אם עד כה שירת באמונה את המלך, הרי מעתה יוצרך לפנות אל הגבוה מעל גבוה-האלוהים. אין לדעת אם המסורת נכונה; על-כל-פנים נאה היא. הנרי המסכן! אף כאשר שלח אבירים לרצוח את בקט (מעשה נמהר שהוא הצטער עליו מיד) התברר שבקט המת היה יריב מסוכן עוד יותר מבקט החי. הנרי הוכרח לעשות תשובה בפומבי על קברו של בקט, ובקט הוכרז קדוש. בימי-חיו של בקט לא הזדרזו האפיפיור, שדאג לאינטרסים המדיניים שלו, לבוא לעזרתו. לא כך בקט במותו.

וכאן הגיעה השעה לציין כי תומאס-א-בקט היה קרוב לבניו של המלך, ותקופת-מה אף אחראי היה לחינוכם. הנקל לשער כי המחלוקת שבין בקט למלך, וסופה הנמהר, לא קירבו לב הבנים אל אביהם. ואם נדרשה לבנים עוד תמיכה נגד האב הרי מצאו

תמיכה זו אצל אמם, אליאנור מאקוויטאניה, שפירסומה הגיע עד אפסי-ארץ. הלא
כך כתב אחד הטרובאדורים:

לו כל העולם שלי היה

מריין הנהר ועד הימה הגדולה—

הכל נתתי בשמחה

לו מלכת אנגליה

ליום אחד שלי היתה.

נראה שמלכת אנגליה אכן הקסימה רבים וטובים—אך למרבה-הצער לא את בעלה, המלך הנרי השני בחסדי האל הטוב. ומעשה שהיה כך היה: אליאנור היפה החלה את דרכה לא כאשתו של הנרי אלא כאשתו של מלך צרפת, לואי השביעי. מאחר שאליאנור היתה שליטה על חבל אקוויטאניה, אין פלא בכך שנסיכי אירופה ביקשו את ידה. ארבע-עשרה שנה היתה אליאנור נשואה ללואי, ושתי בנות ילדה לו. אליאנור סיכמה את דעתה על לואי במלים אלו: התנהגותו קרובה יותר להתנהגות נזיר מאשר לזו של מלך. יש להניח שבהערתה זו לא התכוונה לשבח. ואז הופיע הנרי מאנז'ו, צעיר ותוסס, שהיה צעיר באחת-עשרה שנים מאליאנור. בשנים הראשונות, מסתבר, לא הפריע הפרש הגילים. במרס 1152 התגרשו לואי ואליאנור. הכנסייה קבעה שקירבת-המשפחה ביניהם מחייבת פרידה. כעבור חדשיים בלבד נישאה אליאנור לאיש שהיה קרוב לה קירבת-משפחה לא פחות מלואי—הלא הוא הנרי מאנז'ו ונורמאנדיה, שכעבור שנתיים הוכתר מלך על אנגליה. אליאנור אשר ילדה ללואי שתי בנות בלבד, ילדה להנרי חמישה בנים ושלוש בנות. הנרי לא היה נזיר. הבן הבכור של הזוג, ויליאם, נולד בשנת 1153; הצעיר שבכולם, ג'ון, נולד בשנת 1167. אחרי הולדת ג'ון נפרדו דרכיהם של בני-הזוג. לא שהנרי הפך נזיר חלילה.

היו לו אהובות רבות, והמפורסמת שבהן היתה רוזמונד קליפורד היפה. רוזמונד עוררה את דמיונם של כותבי הבאלאדות העתיקות ואף של משוררים מאוחרים יותר. הבאלאדות יודעות לספר איך בנה הנרי לאהובתו בוודסטוק מבוך שרק בעזרת חבילת חוטים אפשר היה להתמצא בו ולהגיע אל רוזמונד היפה, ואביר נאמן הופקד לשמור על המבצר. אך הנה בא היום בו התמרד בנו הבכור של המלך. (זוהי אגדה המיפה את הדברים. למעשה התמרדו כנגד הנרי כל בניו—החוקיים—כשאמם תומכת בהם, לפחות מוסרית). הנרי נאלץ לעזוב את אנגליה ולצאת לצרפת להילחם במורדים. אך עזב הנרי את הארץ מיד הגיעה המלכה אליאנור, מלאת זעם ושנאה. האביר נפל מתבוסס בדמו בפני התקפת אנשיה של המלכה הרשעה. חבילת החוטים שבידיו נפלה, אהה, בידי מבקשי נפשה של רוזמונד. המלכה הנעלבת הכריחה את רוזמונד לשתות קובעת-רעל, אף שזו האחרונה ביקשה על נפשה במלים שהיה בהן כדי להמס לב-אבן. עד כאן הבאלאדה. במציאות, כך טוענים החוקרים, אשר משוש-נפשם הוא להרוס אגדות, התקבלה רוזמונד היפה, המתחרטת על חטאיה, למנזר, ושם נפטרה בגיל צעיר. הלורד טניסון, שפתב מחזה פיוטי בשם "בקט", השתמש באגדה ובמציאות כדי לצייר את רוזמונד בדמות המתקבלת על הדעת עוד

פחות מסיפורי-המעשיות למיניהם. במחזהו של טניסון, מי מציל את רוזמונד מידיה האכזריות של המלכה אליאנור אם לא בקט בכבודו-ובעצמו. וכאשר בקט נרצח כורעת על גופתו רוזמונד היפה, שבינתיים כבר הפכה נזירה כשרה.

בנקודה זו כדאי להיעצר קימעה ולפנות מאליאנור מאקוויטאניה ופרשת רוזמונד אל אליאנור מקאסטיליה, בתה של אליאנור מלכת אנגליה, ופרשת רחל היהודיה. אכן, מפליא הדבר: אליאנור האם ואליאנור הבת מופיעות, כל אחת בתורה, במרכזם של שני סיפורים דומים למדי. את אליאנור הבת השיאו הוריה לאלפונסו השמיני מלך קאסטיליה (1158–1214), הידוע בעיקר בשל המפלה הניצחת שהנחיל למוסלמים בשנת 1212, בעמדו בראש צבאות ספרד הנוצריים. כגיסו של ריצ'ארד לב-הארי, אשר הפה את הכופרים בארץ-הקודש, וכחתנו של הנרי השני, המלך הגדול, ודאי לא רצה אלפונסו להיות הנמושה שבמשפחה. אך לא מעשי-גבורתו של אלפונסו מעניינים אותנו ברגע זה. ענייננו באהבת אלפונסו השמיני, מלך קאסטיליה, ליהודיה היפה רחל. כבמקרה של רוזמונד והנרי, יש באלאדות המספרות על אהבה מוזרה זו. סופה של רחל זהה עם סופה של רוזמונד האגדית: היא נרצחה, אמנם בצורה מעודנת פחות מחברתה-לגורל. אחרי הכל, לא היתה אלא יהודיה. נקודות זהות נוספות: לאליאנור מקאסטיליה היתה יד ברצח רחל היפה. זאת ועוד: אליאנור מקאסטיליה, כמו אליאנור מאקוויטאניה, שילחה משלחת-מלאכירעים באהובת בעלה בשעה שיצא למלחמה במרחקים והשאיר את ביתו שלו פרוץ.

כאמור, ילדה אליאנור מאקוויטאניה להנרי פלנטאזינט בנים ובנות לרוב—והם אשר ברבות הימים קיצרו את ימי אביהם והורידוהו ביגון שאולה. ומה תימה בדבר? הכוהן הקדוש ברנארד (צרפתי, כמובן) אמר כבר בראותו בפעם הראשונה את הנרי מאנזו הצעיר כי מן השטן בא ואל השטן ישוב. בני פלנטאזינט הניצים השתדלו, ככל הנראה, שלא לבייש את הכוהן הקדוש. כאן המקום להתעכב לרגע על משמעות השם פלנטאזינט. ג'פרי, דוכס אנזו, אביו של הנרי, אשר ביסס את תביעתו לכתר האנגלי על אשתו היקרה מאתילדה, נוהג היה לנעוץ בכובעו ענף פרחי צוהב משיח הפלנטאזינט. בנו הנרי נהג כמותו, לפחות בימים שעדיין לא חבש כתר לראשו. וכך נתוסף לדוכסי אנזו כינוי נוסף—פלנטאזינט. לימים, כאשר הפכו הדוכסים הנורמאנו-צרפתיים מלכי אנגליה, ולא עוד אלא שבימי ג'ון הפסידו את רוב אדמותיהם בצרפת, ודאי היה פלנטאזינט שם הולם יותר מאשר אנזו; ובימים מאוחרים יותר, מאותם חישובים, הסב בית-האנובר את שמו לבית-וינדזור.

אין לומר שהנרי המלך לא היה אשם כלל בהתמרדות בניו. תחילת מעשה במריבה האומללה בין המלך לבקט הארכיבישוף. כאשר היה בקט בגלות בצרפת, מאימת המלך, הגה הנרי רעיון גאוני ממש. מאז ומתמיד היתה זו זכותו של הארכיבישוף מקנטרבורי, איש הכנסיה המרומם ביותר במידרג הכנסייתי באנגליה, להכתיר את המלך. מה עשה הנרי? הוא החליט שהארכיבישוף מיורק יכתיר את—כמובן, לא את הנרי, שהרי הנרי כבר הוכתר מזמן, אלא את הנרי הצעיר, יורש-העצר. יורש-העצר זה היה בנם השני של הנרי ואליאנור. הראשון, ויליאם, נפטר בגיל שלש שנים,

וכך פינה את הדרך לבא אחריו. לפי כל העדויות, היו הנרי הצעיר וג'ון חביביו של הנרי השני ואילו ריצ'ארד היה בן-טיפוחיה של אליאנור. הנרי המלך אכן צדק בהשערתו כי הכתרת הנרי הצעיר בידי הארכיבישוף מיורק תוציא את בקט מכליו. בקט רתח. בקט זעם. עוד לפני הטכס הזהיר בקט את הארכיבישוף מיורק שלא יעז להכתיר את הנרי הצעיר. מכיין שבקט כבר שלח עד אז כמה פעמים את חיצי זעמו ברז'ר מיורק, מסתבר שזה האחרון סבר שאין לו עוד מה להפסיד, והוא ערך את ההכתרה כדת-וכדין. היה זה בשנת 1170 להולדת הנוצרי. באותה שנה לערך הקימה אליאנור הנאנה חצר-מלכות משלה בפואטייה העיר. ריצ'ארד, לב-הארי לעתיד-לבוא, שהה בחצר אמו, וזו הועידתו לרשת את ארצה שלה-אקוויטאניה. את ג'פרי, הבן הבא בשורה, השיאו לקונסטאנס מבריטאן, וכך הפך ג'פרי נסיך של בריטאן. רק ג'ון הקטן נשאר, לפי-שעה, ג'ון בן-בלי-ארץ, עובדה שוודאי לא שיפרה את נתוני האופי הטבעיים שלו, שממילא לא היו חביבים ביותר.

הנקל לנחש שאם גם הצליח הנרי לעורר את רוגזו של בקט, לא היה הרעיון של הכתרת הבן בימי האב מבריק ביותר. מעתה היו שני מלכים: הנרי הזקן (הנרי היה בן 37 כשהכתיר את בנו!), והנרי הצעיר. למעשה, לא נתן הנרי השני לבנו כל סמכויות מלכות. לאחר שתאבוננו של הצעיר התעורר בעקבות ההכתרה המפוארת, לא רצה להסתפק בתואר ריק מתוכן. מכאן והלאה מתחיל סיפור מרידותיו של הנרי הצעיר כנגד אביו (שאר אָחיו היו תומכים לפעמים בו ולפעמים באביהם). כך אירע שמלחמתו הראשונה של ריצ'ארד, בעודו בגיל הטיפש-עשרה, כוונה נגד אביו. הנרי השני היה עדיין בשיא יכלתו באותו פרק-זמן, וההתנגשות נסתיימה בכך שריצ'ארד ביקש-ואף קיבל-מחילה מאביו. אליאנור הנאנה מצדה עשתה כמיטב יכלתה לסכסך בין האב לבנים; אהדתה נתונה היתה לבנים, במיוחד לריצ'ארד חביבה. התערבותה הביאה לבסוף לידי כך שהנרי, בעלה האוהב, סגר אותה מאחרי חומה וברית, הרחק מאקוויטאניה שלה שקוית-השמש, באנגליה הערפילית. הנרי כלא את אשתו בשנת 1173, בהיותה בת 51. היא נשארה כלואה עד יום מותו של הנרי; רק בעלות ריצ'ארד על כס-המלוכה אחרי אביו, בשנת 1189, מיהר לשחרר את אמו.

תומכים נלהבים של הבנים המתמרדים היו גם בני קאפט-תחילה לואי השביעי, בעלה-לשעבר של אליאנור, ולאחר-מכן בנו פיליפ-אוגוסט, "מתת-האל". מלכי צרפת, שאדמתם היתה בעת ההיא ברובה תחת שלטון האנגלים, גילו ענין רב במריבות המשפחתיות של בני פלנטאז'ינט וניסו, כמובן, לקדם את האינטרסים שלהם במידת האפשר. כל מורד במלך האנגלי שם פעמיו פאריזה; אפילו בקט חיפש כבר מחסה בצרפת. הנרי הצעיר קיבל את תמיכת הצרפתים; ריצ'ארד היה ידיד בלב-ונפש של "מתת-האל", עד שהיה הוא עצמו למלך אנגליה; מאותה עת היה "מתת-האל" תומך בג'ון. כאשר ברצון האל היה ג'ון למלך, הפך "מתת-האל" אויבו המסוכן ביותר ותמך בדרישותיו של ארתור מבריטאן, בנו של ג'פרי.

פרשת מרידותיו של הנרי הצעיר נסתיימה במותו בלא-עת. עתה הפך ריצ'ארד יורש-העצר.

ב. ריצ'ארד לב־הארי

בזכרון העם האנגלי ריצ'ארד הראשון, הקרוי לב־הארי, הוא אחד המלכים הפופולריים ביותר, ואגדות אין־ספור נרקמו סביב שמו. אף שאומץ־לבו ותושייתו בקרב אינם מוטלים בספק, הרי ביחס לשאר מסורות שנתקשרו לשמו רחוקה המציאות מרחק רב למדי מן האגדה. אל נשכח שריצ'ארד היה מורד באביו, חטא כבד מאד במשטר הפיאודלי. מרידתו של ריצ'ארד, אשר קשר ברית עם מלך צרפת, החישה ללא ספק את קצו של הנרי אף שכא־בל הגדול ביותר נגרם למלך הגוסס בשל הצטרפות ג'ון, בנו האהוב, למחנה המורדים. בשנת 1189 היה הנרי בן 56, זקן בטרם־עת. רוב הבארונים שלו עזבוהו ופנו אל הכוכב העולה. שמו, הגדול לפנים, לא הפיל עוד אימה ופחד על אויביו. ריצ'ארד ו"מתת־האל" פלשו לחבל מיינ, והנרי החולה והזקן החל לסגת מפניהם. הוא הגיע לעיר לה־מאנס, מקום הולדתו, ומשם פנה אל מבצר אבותיו, שינון. ריצ'ארד רדף אחר אביו בלהיטות כה גדולה עד ששכח ללבוש את שריונו. ויליאם מרשל, האביר המשובח ביותר והנאמן ביותר של הנרי, יצא לקראת ריצ'ארד. רק עתה זכר ריצ'ארד כי אינו מוגן. "בשם האלוהים, מרשל", קרא, "אל תהרוג אותי! אינני משוריינ". מרשל התכוון לעצור בריצ'ארד, אך יש להניח כי מלכתחילה לא התכוון להרוג במו־ידי את המלך־לעתיד. "לא אהרוג אותך", אמר, "אך אני מקווה שהשטן יהרגך"—והוא תקע את חניתו בסוס שעליו רכב לב־הארי. אולי במעשהו זה איפשר מרשל לאדונו הנרי למות מוות טבעי, ואולי גם הציל את שמו הטוב של ריצ'ארד, שהרי אם היה ריצ'ארד פוגע בפועל באביו היה דימויו לזקה.

בשעותיו האחרונות שהה במחיצתו של הנרי רק ממזרו ג'פרי, הקאנצלר (להבדיל מג'פרי החוקי, שליט בריטאן, שכבר לא היה אז בחיים, ואשר בנו ארתור נרצח ברבות הימים בידי ג'ון), והוא גירש את הזובבים מעל פניו של הגוסס. "אתה הבן האמיתי", מילמל הגוסס בשארית כוחותיו, "השאר הם הממזרים". רשאי גם רשאי היה לומר כך. ריצ'ארד הגיע לאחר מות הנרי. הוא התבונן בגוויה, שהיתה מונחת לפי כל הכללים בכנסיית פונטברו. הוא לא אמר דבר ולא גילה סימני התרגשות כלשהם. אחת האגדות שאינן אוהדות את ריצ'ארד מוסרת כי דם החל לזוב מנחירי המלך המת.

מעשיו הראשונים של ריצ'ארד כמלך היו כמיטב המסורת של האבירות. הוא שיבח את קומץ האנשים הקטן ששמרו אמונים לאביו וקיבל אותם לשירותו. במיוחד הפליג בשבחיו של ויליאם מרשל, שנאמנותו להנרי הביאתו לידי התנגשות עם ריצ'ארד זמן קצר לפני כן. היתה זו בחירה מוצלחת מאד. מרשל עלה חיש־מהר בשירותו של ריצ'ארד, אחר מותו של זה הוסיף לשרת את ג'ון, וסיים את פעלו כאפוטרופוסו של הנרי השלישי, שהגיע לכס־המלוכה בגיל תשע; קרוב־לוודאי שמרשל הוא שהציל את שושלת פלנטאז'ינט אחרי מותו של ג'ון המסכן. אך אנו מקדימים מאוחר למוקדם. אחר המעשים שדיברנו בהם החל ריצ'ארד בהכנות למסע־הצלב. לפני צאתו הוכתר ברוב פאר בכנסיית וסטמינסטר. היה זה ביום־ראשון בשבוע, השלושה לספטמבר,

שנת 1189 בחסד האל. כאן המקום להעיר כי מלך אנגלי זה, שמספרי אגדות וכותבי ספרים פיארו את שמו כמלך אידיאלי ומיטיב לעמו, לא ידע כלל אנגלית (הוא דיבר צרפתית). ריצ'ארד גדל והתחנך בחצר אמו המלכה, שלא כמו ג'ון, שרוב הזמן עשה במחיצת אביו באנגליה וגם ידע אנגלית. בכל עשר שנות מלכותו שהה ריצ'ארד פחות משנה על אדמת אנגליה. ריצ'ארד היה מלך נורמאני. עיקר אדמותיו היו מחוץ לאנגליה. כאשר אך הגיע לאנגליה היה פונה לה עורף ויוצא להרפתקאות חדשות. ובספר ההומוריסטי האנגלי המקסים, "1066 וכל זאת", הוא מכונה, בעיוות כלשהו של השם, "ריצ'ארד גאר דה-ליון", כי ברגע בו דרכה כף-רגלו על קרקע אנגלית מיד חש אל תחנת-הרכבת הקרובה.

מכיון שהזכרנו את כינויו היפה של ריצ'ארד, "לב-הארי", נזכיר גם את האגדה הקשורה לשם זה. אם כן, האגדה מספרת כי ריצ'ארד יצא לשני מסעות לארץ-הקודש. מלבד המסע ההיסטורי היא מיחסת לו מסע שלא היה ולא נברא, מסע שקדם למסע ההיסטורי ומטרתו היתה חקר הארץ. את נפילתו של ריצ'ארד בשבי בשובו מן הארץ הקדושה מעבירה האגדה למסע הראשון, הדמיוני, והאיש ששבה את ריצ'ארד הופך באגדה מליאופולד מאוסטריה לדמות דמיונית בשם מודרד. השם אינו מקרי—מודרד היה הבוגד בה"א-הידיעה במחזור האגדות על המלך ארתור, ובדרך זו האגדה מעלה הדים לתולדות המלך האגדי הנערץ ארתור ומקשרת בין דמותו הערפילית מימי-קדם לבין מלך נערץ אחר, צלבן מימי-הביניים. ברור ששימוש זה בשם מודרד מביע, בעקיפים, הערצה לריצ'ארד מיוחדת. ועתה, למעשה האריה: מודרד הרשע, לאחר שפלא את ריצ'ארד, הגה רעיון שטני: הוא שיחרר אריה רעב לתוך תא האסיר. ריצ'ארד ידע מראש על המזימה, כמובן, ובעזרת בתו של מודרד (וכי כיצד יכול להיות אחרת!) כרך על ידו ארבעים ממחטות-משי. כאשר הגיע האריה האימתני, הכניס ריצ'ארד את ידו הכרוכה בממחטות לתוך לוע החיה ותלש את לבה מסוגרו. אין צורך לומר שהאריה מת אחרי טיפול זה, וריצ'ארד נשאר בחיים—ההיפך הגמור ממה שציפה לו מודרד הרשע. מכאן, ממשיכה האגדה, פשר השם "לב-הארי". נוסף רק כי האמת היבשה היא שתוספת אריה כלשהו היתה מקובלת ביותר על שליטי אירופה למיניהם, ומספר האריות השונים בתולדות שליטי אירופה מי זמנה.

כדאי גם לזכור שטכס ההכתרה של ריצ'ארד לב-הארי שימש עילה לפרעות ביהודים. מעשה שהיה כך היה. כמה יהודים הביאו מתנות יקרות-ערך למלך החדש. האנגלים הנוצרים זעמו—הכיצד מעיזים כופרים אלה להיראות בטכס הנכבד? כדי ללמדם לקח, התנפלו עליהם והרגו בהם. הפרעות התפשטו בכל אזור לונדון. ריצ'ארד כעס: היהודים היו תחת הגנתו, לפי שזקוק היה לכספם. זעמו של ריצ'ארד לב-הארי על הפורעים לא הועיל ליהודים: הפרעות נמשכו בערים שונות. מי שלא היה יכול להצטרף למלך למסע-הצלב, שירת את האלוהים בהריגת כופרים מבית. הפרעות הגיעו לשיאן עם רצח יהודי יורק, אשר חייהם הובטחו להם; היה זה במרס 1190. אותה שעה כבר לא היה ריצ'ארד באנגליה, כי כבר אסף כסף די הצורך למסע-הצלב שלו. "הייתי מוכר את לונדון", אמר, "אילו מצאתי אדם שעשרו מספיק לקנותה".

אחרי ריצ'ארד היה גם ג'ון לונה ונוטל כספים מן היהודים. החוק קבע שאם היהודי המלווה נפטר, בעל-החוב פטור מלשלם ליורשים; לאור נטיותיו החביבות של ג'ון, היתה אפוא הלוואת כספים זו התגרות בגורל. אך נראה שליהודים לא היתה ברירה. תנאים אלה ודאי גרמו לו לוולטר סקוט להקדיש מקום נרחב כל-כך ליהודים ב"אייבנהו"; ועוד נגיע לכך.

בקורותיו של ריצ'ארד אנו מגיעים עתה לפרק שביסס את תהילתו יותר מכל: מסע-הצלב. יחד עמו השתתף במסע "מתת-האל", ובהמשך המסע התפתחו היחסים בין שני המלכים לעוינות גלויה. גם פרידריך ברבארוסה היה אמור להשתתף, אך המסכן טבע באחד הנהרות שבדרך ולא זכה לראות במו-עיניו את ארץ-הקודש השוממה וההרוסה. גם ליאופולד, הארכידוכס מאוסטריה, השתתף—וכפי שעוד נראה, היו להשתתפות זו תוצאות עגומות לגבי ריצ'ארד. (עוד נפגוש בליאופולד בהמשך הדברים במחזות "המלך ג'ון" לשקספיר ולדירנמאט). לפני צאתו לדרך ניסה ריצ'ארד לארגן את ענייני ממלכתו לזמן היעדרו. את אחיו הממזר ג'פרי מינה לארכבישוף מיורק, כדי שלא יוכל להיבחר מלך. לג'ון אחיו החוקי נתן אדמות רבות כדי שלא יקנא. לשם זהירות גזר על שניהם גלות מאנגליה למשך שלש שנים. חלק נכבד מענייני הממלכה נמסר לידיה הזקנות, אך היציבות מאד, של אליאנור. אף שבלי ספק ביכרה אליאנור את ריצ'ארד על ג'ון, בכל-זאת נצבט בה לבה על גלות בנה הקטן (ואולי סתם רצתה להתודע אליו, כי עד אז כמעט לא הזדמן לה לראותו) והיא הצליחה לרכך את לבו של לב-הארי; פקודת הגירוש בוטלה ב-1190, וג'ון חזר לאנגליה. אחריו חזר גם ג'פרי. מעתה והלאה החלו המריבות באנגליה. שני בניו של הנרי הסתכסכו עד-מהרה עם וויליאם לונשאן, שאותו מינה ריצ'ארד לקאנצלר רב-סמכויות בהיעדרו. לא, החדשות מאנגליה ודאי לא היו עשויות להרגיע שליט נוצרי שיצא בברפת האל הטוב לגאול את ארץ-הקודש ואגב כך להרסה במידת האפשר.

התחנה הראשונה בדרכם של ריצ'ארד ו"מתת-האל" היתה סיציליה. שם בילו את החורף. אותה שעה עשתה אליאנור מעשה רב: היא נסעה אחר ריצ'ארד והביאה עמה את ברנגאריה, בת מלך נאווארה, ככלה מיועדת לריצ'ארד, שנתברך בינתיים בبن בלתי-חוקי אחד אך עדיין לא העמיד יורש לגיטימי. בעצם, התחייב ריצ'ארד לשאת לאשה את אליס, אחותו החורגת של "מתת-האל". אליס המסכנה כבר עשתה שנים הרבה בחצר המלכים האנגלים, ולשווא ציפתה שמישהו יתחתן עמה סוף-סוף. ריצ'ארד טען שאינו מוכן לשאתה לפי שכבר שכבה עם אביו ואף העמידה לו ולד. עוינותה של אליאנור כלפי אליס נותנת חיזוק לגירסה. "מתת-האל" קיבל פיצויים ויותר על דרישותיו, אך הוא הפליג מסיציליה לפני בוא אליאנור כדי לא להיפגש עם ברנגאריה. אליאנור מסרה את ברנגאריה לידי ריצ'ארד ומיהרה להפליג הביתה. אליאנור כבר היתה פעם אחת בארץ-הקודש, בצעירותה, בעודה נשואה ללואי מלך צרפת, ולא היתה לה כל כוונה להתנסות בזאת שנית. אשר לברנגאריה, זו נשארה, כמוכן, בניגוד לאליאנור, לא השאירה ברנגאריה עקבות על בימת היסטוריה. שרויה

היתה בצל כל ימיה. אפייני הדבר שההיסטוריונים מוסרים בפירוט רב איזה בגדי פאר עטה ריצ'ארד ליום חתונתו (הוא אהב להתקשט, ובגדי חמודות שאין כמוהם לבש אף לטכס הכתרתו), ואין אפילו זכר למראה ברנגאריה המסכנה. נראה שריצ'ארד לא נתן לה להופיע לפני הצלמים. מפי עדים בני התקופה נמסר שבינתה של ברנגאריה היתה עודפת על יפיה. בכל האגדות שנרקמו סביב שמו של ריצ'ארד אין למצוא כלל את שמה של ברנגאריה. לערש-מותו קרא ריצ'ארד את אמו, אך לא את אשתו. יש המפרשים את דבקתו של ריצ'ארד הנוקשה והאכזרי באמו בכך שהיה הומו-סקסואל; ראיות ברורות אין לכך. אליאנור, שהיתה המעוניינת הראשית בברית עם מלכות נאווארה, למען יהיו לה שכנים נוחים לחבל אקוויטאניה, לא הירבתה להתחשב בכבודה של ברנגאריה. היא הוסיפה לחתום על מכתביה "אליאנור, מלכת אנגליה בחד האל", אף שלכל הדעות היה תואר זה יאה לברנגאריה. אך מי שאל את פי ברנגאריה? לימים, כשהיתה אליאנור אכולת ייאוש בשנות שביו של ריצ'ארד, היתה כותבת מכתבי תלונה לאפיפיור על ילדיו הרוחניים אשר פגעו בנוסע-צלב מהולל כריצ'ארד, והיתה חותמת במרירות ובחוש תיאטרלי, שהיה משותף לה ולבנה האהוב, "אליאנור, מלכת אנגליה בזעם האל". גם בשעת אסונו של ריצ'ארד לא נדרשה ברנגאריה לבוא לעזרתו; אליאנור היא אשר פדתה את בנה מן השבי.

דמי הכופר העצומים, שאותם גבתה אליאנור הגבירה מנתיניה המסכנים, הסתכמו בערך בסכום הגדול פי-שלושה מהכנסתו השנתית של מלך אנגליה. המלכה אליאנור הגיעה בעצמה-ובכבודה, ועמה כסף ובני-ערובה, לחצרו של היינריך הששי, קיסר רומא הקדושה, ונפלה בבכי על צוואר בנה האהוב. היה זה באוקטובר 1194. הגבירה אליאנור היתה בת שבעים-ושתיים. למזלו של ריצ'ארד עדיין היתה הגברת הזקנה במלוא כוחה הגופני והרוחני; איש מלבדה לא היה פודה אותו מציפורני הקיסר הקדוש. סיציליה, מצדו, מהר להשתמש בכסף למטרה בלתי-קדושה: הוא כבש את

סיציליה, שאליה נשא עיניו מכבר. אל לנו ליטוש תקופה זו בחיי ריצ'ארד בלי להזכיר את גורלו של ליאופולד, הדוכס מאוסטריה. לפתע זכר האפיפיור שאין זה נאה לנוסע-צלב אחד לפגוע בחברו, והוא הטיל חרם על ליאופולד. בסוף 1194 יצא ליאופולד לציד. רעיון ביש היה זה, כי סוסו מעד ומחץ את רגלו. ריקבון פשה ברגלו והכרח היה לקטעה. ליאופולד עצמו החזיק בגרוזן. למרות הניתוח הברברי (או בגללו) נפטר ליאופולד ביום האחרון של שנת 1194. בזאת אין אנו נפרדים מליאופולד האומלל; שקספיר ודירנמאט הקימו אותו לתחיה, בלי התחשב בתאריכים, במחזותיהם על המלך ג'ון; הם הקימו אותו לתחיה לפרקי-זמן מוגבל, ואף קברו אותו שנית. עתה הבה נחזור אצל ריצ'ארד. במרס 1194 הגיע ריצ'ארד לאנגליה והודה לבקט הקדוש בקנטרבורי על הצלתו מיד רשעים. אחר-כך ניגש לכיבוש מלכותו מידי אחיו ג'ון. זו התקופה עליה מספר וולטר סקוט ברומן "אייבנהו", בו ריצ'ארד מופיע בעילום-שם, במסווה "האביר השחור". גם אייבנהו, האביר הסקסוני הנאמן למלך הנורמאני, מופיע תחילה בעילום-שם, אך המסווה שלו מוסר ביתר מהירות מאשר מסווה המלך. סקוט מקדיש מקום נרחב

לעוינות שבין הסקסונים, תושביה הוותיקים של אנגליה, והנורמאנים, שליטי האי מאז הקרב המפורסם ב-1066, בו ניצח ויליאם הכובש, אבי סבתם של ריצ'ארד וג'ון, את המלך הארוולד, שנשאר מת לגמרי בשדה-הקטל. במרוצת השנים נטמעו הנורמאנים בסקסונים עד לבלי הכר, ורק מלים ממוצא צרפתי במילון האנגלי נשארו לעדות על הכיבוש הנורמאני. אך במאה השתים-עשרה עדיין לא היתה אידיליה ביחסי שני העמים. המעניין הוא שברבות הימים ייחס העם מוצא סקסוני (או, לפחות, אהדה לסקסונים) לדמויות שהיו אהובות עליו. כך, למשל, התהלכו שמועות שתומס-א-בקט היה ממוצא סקסוני—שמועה שאין לה אחיזה במציאות. בקט נורמאני היה מצד שני הוריו, ששמותיהם נשתמרו. כך גם מיחסת המסורת יחס חיובי מצד ריצ'ארד לסקסונים, ויחס אוהד מצד ג'ון לנורמאנים—וסקוט מרבה לפרוט על נימה זו. כיום אין אנו יודעים מה היו הגיגיהם של שני האחים על הנושא הנורמאני-הסקסוני; אך כדאי לזכור שוב שמשני האחים ריצ'ארד דווקא הוא שלא ידע כלל אנגלית ודיבר צרפתית; הוא שכמעט לא ישב באנגליה וביקר את נורמאנדיה ואקוויטאניה על אחוזת-נחלתו מעבר לתעלה. לאחר שסידר ריצ'ארד את ענייניו באנגליה על הצד היותר טוב, שוב חצה את התעלה במאי 1194, ומאז לא חזר עוד לאנגליה. ג'ון, לעומתו, ישב באנגליה רוב ימי מלכותו; אף כי הואיל והצליח להפסיד במאבק עם "מתת-האל" את רוב אדמותיו מעבר לתעלה הרי ממילא לא היתה לו ברירה אלא לשבת באנגליה; ובן יריבו, לואי, רדף אחריו גם לשם.

גיבור הרומן של סקוט, אייבנהו, הוא סקסוני במוצאו. אביו, סדריק, מבקש להשליט על אנגליה את הנצר האחרון לבית-המלוכה הסקסוני. אין אלו דמויות היסטוריות; בימי ריצ'ארד לא נעשה נסיון להחזיר את עטרת בית-המלוכה הסקסוני לישנה. מי שניסה לגזול את המלוכה מריצ'ארד היה אחיו ג'ון, והוא היה נורמאני כשר. בסיפורו של סקוט מגיע גם סדריק העקשן לבסוף לידי הכרה כי ריצ'ארד הוא הראוי ביותר למלוך על אנגליה, ומכאן והלאה מתחילה לצמוח האהבה בין הנורמאנים לסקסונים. הרשעים שבספר הם כמה בארונים נורמאניים, אבירים ממיסדר-הטמפלרים—וכמובן, האח הרע ג'ון. כדי שנדע מיד בתחילה במה דברים אמורים, למדים אנו כבר בעמודים הראשונים של הספר שאחד השכנים הנורמאניים של סדריק הסקסוני קרוי מאלוואון, כלומר שכן רע. ואכן, בסופו של הספר הוא מוצא להורג, בפקודת המלך ריצ'ארד, יחד עם אחיו, אביר במיסדר-הטמפלרים. וכי ייתכן גורל אחר למי ששם כזה לו? בצד השני של המתרס אנו מוצאים את הגיבורים החיוביים: סדריק ובת-חסותו רואינה היפה, בנו הגיבור של סדריק, הלא הוא וילפרד מאייבנהו, רבקה היהודיה, שהיא אחת מדמויות הנשים המקסימות ביותר של סקוט, רובין הוד השודד האציל (שתחילה אף הוא מופיע בעילום-שם)—וכמובן, המלך ריצ'ארד לב-הארי, גבוה משכמו-ומעלה מכולם. כאן יש להעיר כי סקוט ער לחולשותיו של ריצ'ארד. הוא מזכיר את קלות-הדעת וחוסר-המחשבה המסבכים אותו ללא צורך במצבים מסופנים; את כעסו הנמהר, שלא תמיד היה בו משום תבונה מדינית. עם כל אלה, גדולה הערצתו למלך האביר. הקשר בין השודד האציל רובין הוד למלך הנורמאני ריצ'ארד אינו פרי המצאתו של

סקוט. האגדה העממית מקשרת את גורל שני האישים. ברור שגיון הרשע אינו מסוגל להעריך רוצח רומאנטי כרובין הוד; ואילו ריצ'ארד מוצא כאן גשמה קרובה. כדי שהמלך האנגלי הנערץ לא יימצא בחברה שאינה לפי כבודו, מספרת האגדה כי רובין הוד היה אציל שנושל ברשע ובמירמה מאחוזת אבותיו; מעשה בלתי-הוגן זה גורם לו לפנות לריפורמה סוציאלית—שוד ורצח עשירים (נורמאנים, כך יש לקוות) וחלוקת הונם לעניים (סקסונים, יש לקוות).

הקוראים היהודים זוכרים לו לסקוט לטובה את תיאור רבקה בת יצחק היהודי מיורק. תיאורה של רבקה עורר אהדה אף בקוראים שאינם יהודים; בהקדמתו להוצאה מחודשת של הרומן כתב סקוט שקוראים רבים פנו אליו בטרוניה: לדעתם, היה צריך להשיא את אייבנהו לרבקה ולא לרואינה. אולם, מציין סקוט, מלבד הקשיים החיצוניים שבהבדלי דת ולאום, גם אין טעם לתת שכר לטיפוס נעלה כרבקה בנכסי העולם הזה. אגב, אם יותר לי להביע דעה בלתי-משוחדת, נראה לי שכבת-לוויה בחיי-יומיום היתה רואינה היפה והמתוקה נוחה יותר מרבקה הנושמת תדיר אוויר-פסגות. אשר לאביה של רבקה, יצחק היהודי מיורק, אין הוא זוכה מידי הסופר לטיפול אוהד כל-כך כרבקה. וכי איזה סופר רומאנטי לא יבכר בת יפה על אב זקן? לעתים יצחק מופיע בצורה מגוחכת, והוא אוהב את כספו יתר על המידה. אך גם ליצחק רגעי גדולה משלו. כאשר רוב הגיבורים החיוביים שלנו גופלים בשבי ומוחזקים בטירתו של הבראון הנורמאני הרשע פרונט-דה-בף ("מצח שור", אף זה שם חביב), יצחק הרועד והחרד מתעורר להפגנת גבורה ועוז כאשר נודע לו כי בתו האהובה נתונה בידי הטמפלר הרשע, סיר בריאן. האיש שרעד כעלה נידף מוכן להיצלות חיים ובלבד שלא לוותר לרשעים המאיימים על בתו יקירתו. כדי להבליט את גבורתו של יצחק מצייר סקוט, בהמשך העלילה, תמונה אחרת: פרונט-דה-בף, שהיה מוכן לשרוף את היהודי לאט ובעינויים קשים בלי הניד עפעף, נספה בעצמו בלהבות (היהודי ניצל מגורל נורא זה). והאביר הנורמאני מתנהג על סף הכליון בצורה עלובה ביותר; אין בו אף שמץ מגבורתו של היהודי הבזוי. מלבד זאת, ביצחק פוגעת הרשעות ותאוות-הבצע של בני האדם, שעה שפרונט-דה-בף נתבע, באיחור שנים רבות, לשלם בעד חטאיו הכבדים. אמנם במוטו לאחד הפרקים מותח סקוט הקבלה בלתי-חביבה בין יצחק מיורק לבין שיילוק של שקספיר; אך הטקסט של סקוט עצמו אינו מצדיק הקבלה זו.

אחד הטיפוסים הבעייתיים ביותר בספר הוא סיר בריאן, אביר הטמפלרים. ברור שהוא נועד מלכתחילה לתפקיד הרשע בה"א-הידיעה בספר, אך אין הוא פושע חסר-רגש כמו פרונט-דה-בף אף לא נבל רכרוכי כנסיון גיון. אהבתו הגדולה לרבקה עוברת טרנספורמציה; תשוקת בשרים אנוכית ששורשיה עכורים הופכת לרגש נעלה יותר המשנה אף את אפיו של בריאן דה-בואה-גילבר. אמנם השינוי אינו מוחלט, ובריאן מתפתה לרשעותו וצביעותו של אביר טמפלרי אחר; אך יש לו רגעים של גדולה. "אייבנהו" מסתיים בכי טוב, אך סקוט מזכיר בשורות האחרונות ענן שחור באופק: מותו המוקדם של ריצ'ארד. מותו של ריצ'ארד לב-הארי אכן התאים לחייו הנמהרים.

באחד הימים שמע המלך כי בעל טירת שלי שבלימוזן קיבל מאחד אריסיו כד מטבעות שנמצא קבור באדמה. ריצ'ארד דרש את האוצר לעצמו וצר על טירת שלי, שמספר מגיניה היה חמישה-עשר בלבד. המגינים לא היו מצוידים היטב, ואחד הקשתים השתמש במחבת טיגון כמגן. לאחר מצור קצר הציע בעל-הטירה לריצ'ארד שיתן לו את הטירה וכל אשר בה ובלבד שהוא ואנשיו יורשו לצאת חיים—על נשקם. מה שבטוח, בטוח. ריצ'ארד לא הסכים. הוא נשבע כי יכבוש את הטירה ועל עץ גבוה תלה את כל יושביה. ריצ'ארד זילזל במגיני הטירה עד כדי כך שרכב עם עוזרו הקרוב סמוך לחומותיה. ואז פגע בו בכתפו הקשת בעל המחבת. הרופא שהוציא את החץ חתך את ריצ'ארד קצת יותר מדי, וקשה לדעת מי נתחייב במותו—הקשת או הרופא. כעבור ימים ספורים היה ברור לפל כי המלך הרומאנטי עומד למות. ריצ'ארד קרא למלכה אליאנור לבוא אליו—הוא לא קרא לברנגאריה. אולי חשב שאליאנור הוא שם יפה יותר. כן פקד שיובא בעל המחבת לפניו. בינתיים כבשו אנשי ריצ'ארד את הטירה ותלו את כל יושביה, להוציא מכלל זה את בעל המחבת. במידה רבה של חוסר-הגיון שאל המלך את הקשת: "מה רעה עשיתי לך שביקשת להרגני?" הקשת ענה, במידה לא מבוטלת של אומץ, ובהרבה יותר הגיון: "בידך הרגת את אבי ואת שני אחי, והתכוונת להרגני. התנקם בי בכל צורה שתבקש. עתה, לאחר שראיתך על ערש-מותך, אוכל לשאת כל עינוי". ריצ'ארד התרשם מאומץ-לבו של האיש ופקד לשחררו. אנשיו של ריצ'ארד לא התרשמו מן הפקודה המלכותית המפורשת, קלפו את עורו של איש-המחבת בעודו חי, ולאחר בילוי חביב זה תלו אותו על עץ.

מאחר שברנגאריה האומללה לא העמידה יורש לבעלה הגיבור, הנחיל ריצ'ארד את המלוכה, ושלושה-רבעים מאוצרותיו, לאחיו ג'ון. בששה באפריל, שנת 1199 להולדת הנוצרי, בגיל ארבעים-ואחת, נפטר ריצ'ארד הגיבור. ג'ון הפרובלימטי עלה לכס-המלוכה.

יורם ורטה: מרחק שמתקצר, או שבעה ימים בלעדיה

1

עֲכָשׁוּ הִיא חוֹרֵת כְּפּוֹפָה וְרִכָּה
רְקֶפֶת.
וְשֵׁב הַבֶּקֶר וְהֶאֱדַמוּמִית אֶתוֹ,
מִתְבָּרַר כִּי הִלְכוּ לְחַפֵּשׂ
אֶת כָּל הָאֲבִיב הַזֶּה
אֶצְלָךְ.
מְחֻפָּה כְּמוֹ שׁוֹרָה שֶׁל כְּבָסִים
סְחוּטִים וְאֵין תּוֹלֵשֶׁת
נוֹשֵׂם אֶת מְעַט הָרֵיחַ שֶׁקְצַבְתָּ
לְפָנַי שֶׁיִּצְאָת
וְהִכַּל פְּרֵשֶׁת פְּגוּמִים.

2

לְפָנַי שֶׁיִּצְאָת
וְאֵין זֶה רַק לִינָה
אוּ הַקְרָנָה חוֹזֵרֶת שֶׁל צְלָלִית אַחַת
אוּלֵי שְׁחֹר דְמוֹתֶךָ
אוּלֵי הַתְּעַצְמוֹת הַקּוֹלוֹת הָאֲחֵרִים
אֵךְ נְשִׁיקוֹת קוֹרְעוֹת שְׁפֵתִים
אוּ הַתְּרֻצוֹת מְאֻחֶרֶת בְּלִיל בְּהִיר
וַיֵּשׁ מְשִׁיחַ עַל עֲצוּבֶךָ בְּעֵשְׂרוֹת תְּשׁוּקוֹת
אֶת מְסִירָה אֶת הַלוֹט מִפְּסָלֶךָ
וְהִכַּל לֹבֵשׁ אֶת אוֹתָהּ הַצּוּרָה
נִלְחָצוֹת יְרֻכֶיךָ
שְׂכַחַת אֶת הַלַּחֵשׁ
אֵלָה שְׁנֵי שְׁדֵיךָ הַמְּפָרִים אֲבֹן שְׁחוּנָה.

3

רק הצבעים אינם חוזרים
 שקופה מעשרות מבטים שותקים
 כשלא נשאר
 בלתי שלדים מרטטים
 ועגולי עינים רטבים
 עמדת בשער ויחס
 רק הצבעים אינם חוזרים.

4

אליך
 אל שבעיני
 ראוי שאצמיח קלפה אחרת.
 יש שעון שמכה פעמים מקריות
 ויש שאי אפשר למחות דמעה אחת
 ראוי שאצמיח קלפה אחרת
 גם מפני השקט.

5

אלא על מה?
 צל מטרחן שפסק לעקב
 קולחות התשובות הברורות
 מבצען את נשקפת
 חושבת תכלת
 ונאנחת
 יבשות.
 אלא אני מתגרה
 בהתבקעות זרעים ישנים
 וזאת הדאגה קרה כמתכת
 מקשיבה נואשת לרחש בשרך.

6

וְזֶה וְדוּי אֲרוֹךְ מְדִי
 מִבְּעַד לְפָנִים הַצְּהָבִים
 הָעוֹבְרִים וְשָׁבִים
 וּמַעֲיִנִיהֶם קוֹרֶצֶת טְמָאָה שְׁלֹא יִדְעֶתָ.
 וְזֶה וְדוּי אֲרוֹךְ מְדִי
 שְׁלִילִי מִתִּיבֵשׁ עַל אֲדָן הַחֲלוֹן
 וְרוּחַ מְנַסָּה לְרַדְפוֹ בְּזִמְנָה הַמְקַצֵּב
 טְמָאָה שְׁלֹא יִדְעֶתָ.

7

סוּפוֹ שֶׁל הַתֵּם לְהִמָּס בְּבֶשֶׁר הָרֶךְ
 וְכֶךְ מִפְּאֵן שְׁאִין אֵלָא לְרוּיץ בְּהוּל
 אֶל הַקֵּן הַמְתַקְשָׁה
 לְשֶׁרֶת אֶת הָעוֹרוֹן הַשְּׁלוֹ
 וְלְרִשֶׁת מִחֻדָּשׁ אֶת חֻצָּאֵי הַפְּתָרוֹנוֹת
 וְלִגְלוֹת אוֹתָךְ מְאֻדִּימָה אֶת לְחִינֶיךָ
 כְּמוֹ שְׂרָצִית
 כְּמוֹ שְׂנֵשֶׂאת עַל אֲדוֹת חֲלוֹמוֹתַי.

ראובן מירון: ציפור־העופרת

א

"אני ציפור־העופרת", אמרה ציפור־העופרת ואספה את שיערה אל מאחרי ערפה. צבעה היה כצבע הקש אחרי הגשם.
"ואני תרנגול־הברזל", אמר האיש. הוא לבש מעיל־גשם כחול.
"אתה צוחק", אמרה ציפור־העופרת.
"אני מתכוון ברצינות", אמר האיש. עיניו היו ירוקות. היה לו מבט עצוב.
"אני לא יכולה להמריא", אמרה ציפור־העופרת, "אבל זאת הבעיה שלי".
"ואני לא יכול לקרקר", אמר האיש. תספורתו היתה קצרה, כמו צבאית.
"למה?" שאלה הנערה, "אני לא מבינה. בכל מקרה אתה יכול לקרקר כמו תרנגול־ברזל".

"שמעת פעם?" שאל האיש. ועכשיו היה גם קולו עצוב.
אצבעותיה של הנערה שיחקו בשיערה. היא לבשה שמלה קיצית בהירה בעלת מחשוף גדול. עורה היה שזוף וחלק מאד. האיש במעיל־הגשם הכחול ישב מולה, מעבר לשולחן. ביניהם ניצבו שני ספלוני־קפה לבנים. ריקים.
"אתה חושב שהם רוצים לסגור?" שאלה הנערה פתאום.
"לא", השיב האיש, "אני לא חושב שהם רוצים לסגור כבר עכשיו. אבל יכול לרדת גשם, בהחלט יכול לרדת גשם מן השמיים הכחולים האלה".
"אני רואה", אמרה הנערה, "אני רואה לפי מעיל־הגשם שאתה לובש. ואני גם מסכימה אִתְךָ".

"את לא מבינה", נאנח האיש, "את לא יכולה להבין".
"למה?" שאלה הנערה, "רק בגלל שאני ציפור עשוייה עופרת? ואילו הייתי ציפור־חרסינה? או אפילו ציפור בשר־ודם? היית אומר שאני מבינה".
"אני לא יודע", אמר הגבר וניער את האפר שנפל על שרוול המעיל, "אולי".
"אני יכולה להגיד לך", אמרה הנערה, "אני יכולה להגיד לך את האמת על עצמך, תרנגול־הברזל".

"ואני יכול לומר לך מי את, ציפור־העופרת", אמר האיש. התחלה של חיוך הסתמנה בזוויות עיניו, אבל נמחקה.

"אתה תרנגול־ברזל", אמרה ציפור־העופרת, "אתה לא יכול לקרקר. הכרבולת שלך עשויה פח חלוד. לפחות אילו היית תרנגול־פלדה".

"ואת ציפור־עופרת", אמר תרנגול־הברזל, "את רוצה להתעופף, אבל יש לך כנפיי־עופרת. אינך מצליחה להתרומם מעל פני הדברים. את נשארת בתוך עצמך".
"פעם הכרתי תרנגול־פלדה", אמרה הנערה. היא בחנה את פניו של האיש. אילו

לפחות היה מקנא, חשבה. אבל הפנים הכחוסים שמולה לא זעו. בקושי היתה היד הגרומה מתרוממת מדי-פעם ליטול את הסיגריה הדבוקה לשפתיים הקמוצות. "פעם הכרתי תרנגול-פלדה".

"הוא קירקר?" שאל האיש ואחת מגבותיו התרוממה. "לא הפסיק", אמרה הנערה, "יומם וליל".

האיש הצטער פתאום. חבל שלא אמרתי לה שאני תרנגול-פלדה, חשב. הכל תלוי בצורה שבה מציגים את הדבר. אבל ידע שהוא טועה. "אז מה קרה?" שאל האיש והתנער מתנוחתו המרופטת.

"שום דבר", אמרה ציפור-העופרת, "שום דבר לא קרה. זאת בדיוק הבעיה, ששום דבר לא קרה אף פעם".

"אני מבין", אמר האיש בכובד-ראש. מוחו היה עייף, אבל פה-ושם התעופפה בו איזו ציפור שנמוגה בין המחשבות. מה עכשיו, חשב בקדחתנות. ומה עכשיו.

"אתה לא מבין", אמרה הציפור, "זאת בדיוק הבעיה, שאתה לא מבין".

היא מחזירה לי באותה מטבע, חשב האיש ותיקן את צוואר מעיל-הגשם שלו.

"אל תיעלב", חייכה ציפור-העופרת בפעם הראשונה, "אתה לא אשם".

"יכול להיות שאני אינני כלל תרנגול-ברזל ואת אינך ציפור-עופרת", אמר האיש, "יכול להיות שאנחנו משהו אחר".

היה נדמה לה שהיא מבחינה בנימה של תקווה.

"כבר בדקתי", אמרה, "לפחות במה שנוגע אלי". בראשה ניענעה לאות שלילה, "לא. אנחנו בדיוק מה שאנחנו. אני ציפור-עופרת ואתה תרנגול-ברזל. אחרים קוראים לזה גורל".

נשבה רוח, וכמה תריסים בפתים שהקיפו את מרפסתו של בית-הקפה נסגרו. היא הבחינה בכך.

"עוד רגע ידליקו את האור בחלונות", אמרה, "האשה תכין ארוחת-ערב והגבר יקפל

את עתונו ויתישב על-יד השולחן ויאכל בשתיקה. אלה הם החיים?"

האיש במעיל-הגשם הכחול שתק. מעילו דמה יותר ויותר ללילה שהחל לרדת על הגגות. הסיגריה המי-יודע-כמה היתה דבוקה בשולי שפתיו הצרות, הקמוצות. אצבעותיו טיילו באפס-מטרה על גבי המפה המוכתמת.

"כן", אמרה הנערה, "בדיוק כך. ואחר-כך תאסוף האשה את הכלים אל הכיור ותשטוף אותם, והגבר ישוב אל עתונו. אולי ילטף את שער ילדיו ואולי לא.

לבסוף יכבה האור ובמיטה, בחשיכה, יפעמו שני לבבות בנפרד. אלה הם החיים?"

"כנראה", אמר האיש, "כנראה". עצבות דקה כיסתה את עיניו הירוקות. אבל יותר מכל החניקה העייפות את מחשבותיו. היא ניחשה נכון.

"על מה אתה חושב?" שאלה.

"יש לי בעיה", אמר האיש, "אני לא יודע אם אני גבר שחושב שהוא תרנגול-ברזל, או שמא אני תרנגול-ברזל שחושב שהוא גבר".

היא צחקה. בפעם הראשונה.

"ומה זה חשוב?" אמרה, "מה זה חשוב?"
 "למעשה", אמר האיש, "למעשה זו יכולה להיות גם הבעיה שלך. אולי שנינו רק
 חולמים".

באחד החלונות גדלק האור. וילון הוסט.
 "אתה רואה", אמרה הנערה, "אמרת לי".
 "נחזור אליו", אמר הגבר, "אני מתכוון לתרנגול-הפלדה. איפה הוא עכשיו?"
 "אפריקה, אירופה, אמריקה", מיהרה הנערה ואמרה. "אולי אמריקה הדרומית. הירבה
 לדבר על אמריקה הדרומית. מה אני יודעת".
 "במקומך הייתי אולי מגסה לשכוח", אמר האיש בהביטו לתוך עיניה, "אבל אני
 לא במקומך".

"אני הייתי רוצה להמריא, לעזוב את האדמה, לראות הכל כקוביה קטנה", אמרה
 ציפור-העופרת.

האיש משך בכתפיו. מבטו התרכך.

"תני לי את ידך", אמר חרש.

ציפור-העופרת הושיטה לו את ידה. הוא הפן אותה באצבעותיו.

"ציפור-העופרת", אמר, "ציפור-העופרת".

היא הרכינה ראשה. המפה הלבנה היתה מכוסה כתמים. ספלוני-הקפה היו ריקים.
 המאפרה המלאה נראתה כמו נוף-ירח. מישטח-אפר אפור, ממנו הזדקרו צוקים
 לבנים.

"אני מרגישה קלה יותר", אמרה. המלים יצאו מפיה מודגשות מאד.
 "את קלה יותר", לחש האיש, "יש לך כנפיים, כנפי-נוצה לבנות. את יכולה לעוף
 אם את רוצה".

"אתה רך", אמרה ציפור-העופרת, "תראה כמה אתה טוב ורך".

"לא", אמר הגבר, "אני קשה וחלוד. אל תאמיני לי. אל תאמיני בי".

"אתה עצוב", אמרה הנעה והרימה את ראשה, "אתה בסך-הכל תרנגול-ברזל עצוב
 ומתוק". היא סידרה שוב את שיערה מאחרי ערפה, והוא רק עכשיו הרגיש שהיתה
 רוח. "בתחילה חשבתי שאתה מר".

ידה היתה עדיין בתוך ידו.

"בוא", אמרה, "נלך".

הוא הביט בה וחייך.

"תיכף יירד גשם", אמר, "החושך רק מסתיר את העננים, אבל הם שם, מעלינו".

"יש לי חדר", אמרה, "לא רחוק מכאן. אכין לך משהו לאכול. אפרוש סדין חדש.
 אכסה אותך כשתירדם".

"טוב שלקחתי מעיל-גשם", אמר, "אף פעם אי-אפשר לדעת. בעצם, אני לובש
 אותו תמיד".

"מלצר", אמרה ציפור-העופרת, "איפה המלצר".

"הוא יבוא", אמר תרנגול-הברזל, "תמיד מופיע מלצר מאיזה מקום שהוא".

"אני רוצה לשלם", אמרה הנערה, "אני רוצה לשלם וללכת".
 "מה שאת אומרת אינו הגיוני", אמר האיש בכובד-ראש, "אבל ללב יש הפתעות
 קטנות משלו".
 "שתי לירות שמונים", אמר המלצר, "סוף-סוף אפשר לסגור". הוא אסף את המטבעות
 לכיסו ואת השולחן והכיסאות פנימה, לתוך בית-הקפה.
 "השארתי לו שלש", אמרה הנערה.

ב

שימי ראשך על שכמי,

קחי אותי בזרועותיך, מותק.

התקליט השחור הסתובב על הלוח העגול במהירות של 45 סיבובים בדקה. על
 הסדינים הלבנים ריפרפה אפלולית נוגה. אבל בחוץ כבר היה יום.
 הוא ניעור משנתו והביט סביבו. החדר היה קטן. בכוננית-עץ ירוקה, ליד המיטה,
 היו דחוסים עשרות ספרי-כיס. כמה תקליטים פזורים על הרצפה. עתונים. פרחים
 נבזלים באגרטל חום. מן המטבח הגיע לאזניו קול מים זורמים.
 "אם זה לא מוצא חן בעיניך, אתה יכול לשים משהו אחר".
 התרומם, ירד מן המיטה, ואסף את בגדיו שהיו תלויים על כיסא. התלבש. השיר
 נגמר, אבל הזרוע שבה אל תחילתו של התקליט.

שימי ראשך על שכמי,

קחי אותי בזרועותיך, מותק...

"הפטיפון מקולקל", קראה הנערה מן המטבח, "אי-אפשר להפסיק אותו".

"לא צריך", אמר האיש, אבל לא היה בטוח ששמעה את דבריו.

"תה או קפה?" שאלה ציפור-העופרת.

"תה", השיב האיש. חיפש את מעיל-הגשם שלו, ובכיסו את הסיגריות.

"אולי תבוא לכאן", קראה הנערה, "ואתה לא חייב ללבוש את המעיל".

בדרכו למטבחון פתה את התריס והסיט את הווילון. אור צהוב פרץ פנימה. האוויר
 היה יבש.

"בוקר טוב", אמרה ציפור-העופרת, "קוראים לי לינדה צרפתי".

הוא הושיט לה את ידו. "דניאל בקרמן", אמר, "פקיד". לחצו ידיים.

"שב", אמרה לינדה, "למה אתה לא יושב?"

התישב. על שולחן-המרפסת המתקפל היתה פרושה מפה אדומה.

"עין או מקושקשת?" שאלה הנערה והדליקה אש בכיריים.

"לא חשוב", השיב דניאל, "מה שאת רוצה".

"אני לא רוצה". אמרה ציפור-העופרת, "אני כבר אכלתי".

"עין", אמר.

ממקום מושבו ראה איך הביצה נוזלת על-פני המחבת. אבל הכתם הצהוב נשאר
 שלם. היא התישבה לידו.

"ישנת כמו ילד", חייכה, "והיו לך פנים של ילד שחולם על צעצועים".
 "חלמתי שאני יכול לקרקר", צחק האיש, "חלמתי שאני תרנגול אמיתי".
 בחדר שבה המחט להתחלה אבל במטבח נשמעה המנגינה בלבד. המלים היו עמומות.
 "אם זה לא מוצא חן בעיניך", אמרה ציפור-העופרת –
 "אתה יכול לשים משהו אחר", אמר האיש –
 "לא צריך", אמרה ציפור-העופרת, "הביצה מוכנה".
 היא מרחה לו שתי פרוסות-לחם בחמאה והניחה צלוחית-מלח ליד הספל הריק.
 אחר כיפתה את האש ומזגה מים רותחים. "יש תה-יסמין", אמרה.
 "את גרה כאן הרבה זמן?" שאל.
 "שנתיים", השיבה.
 "ישנתי", אמר האיש, "אבל אני עייף. אני לא מצליח להשתחרר מן העייפות הזאת".
 בצע את הלחם לפיסות קטנות וניגב את הצלחת.
 "תקח חופש", אמרה, "כל אחד זקוק לקצת חופש. הניירות לא יברחו".
 הוא שלף את שקית התה מן הספל ולגם לגימה קצרה.
 "שנתיים", אמר, "ועד אתמול לא ראיתי אותך".
 "אתה לא אשם", אמרה לינדה צרפתי, "הסתובבתי. קודם אתו, אחר-כך לבד".
 "יש כאן עוד עניין", אמר, "כשאתה תרנגול-ברזל אתה לא פוגש כל יום ציפור-
 עופרת".
 "אתה פוגש בדרך-כלל תרנגולות", צחקה ציפור-העופרת.
 "אפילו לא זה", צחק האיש והביט לתוך עיניה, "לפעמים אתה מסתובב ואינך פוגש
 אפילו תרנגולת אחת". עכשיו הבהין שעיניה כחולות מאד ועמוקות. היה לה מבט
 שהסתיר תמיד משהו.
 "אני הולכת להחליף תקליט", אמרה, "אתה רוצה משהו מיוחד?"
 "אני לא יכול להרגיש כמו בבית בעולם הישן הזה", אמר האיש, "משהו כושי-
 אמריקאי. אבל אני לא חושב שתמצאי דבר כזה".
 "למה?" שאלה ציפור-העופרת, "למה אתה חושב שלא אמצא את זה?"
 "פשוט", אמר תרנגול-ברזל, "פשוט מפני שהשיר הזה לא נכתב עדיין".
 היא צחקה.
 "העיקר שאתה מחייך", אמרה, "שמתי לב שאתה לא מפזר חיוכים".
 נעלמה בחדר. הוא לינה אותה במבטו וציפה שתופיע שוב. כשיצאה נראתה לו
 כדמות בתמונה, ממוסגרת במשקוף-הדלת. מספר דברים לא ברורים הטרידו אותו,
 אבל הוא לא טרח להבהירם לעצמו. בכל כוחותיו ניסה להיאחו בקיים. רק שלא
 אתפזר כרגיל, חשב, רק שלא יפרחו לי הדברים בין האצבעות.
 "אתה שוב חולם", אמרה לינדה, "אני רואה שאתה שוב חולם על משהו".
 "חשבתי על מה שאמרת", אמר דניאל, "לראות הכל כמו קוביה. אני לא בטוח שאת
 צודקת. אני חושב שהייתי רוצה להיות חלק מן הקוביה ולא להתרומם מעליה".
 "אני אמרתי?" שאלה ציפור-העופרת, מבטה תמים כמבטו של ילד המקשיב לסיפור.

"אני חושב ששמעתי נכון", אמר האיש, "בדרך-כלל אני שומע נכון".
 "אל תיעלב, תרנגול-ברזל עצוב", אמרה ציפור-העופרת וליטפה את שערו בידה
 הלבנה, "אל תיעלב אם אני לא זוכרת. אני אומרת כל-כך הרבה דברים".
 עשן הסיגריה חדר לאפו, אבל הדבר לא הפריע לו.
 "את עובדת?" שאל.

"הפסקתי", השיבה, "מאז שהוא שולח לי כסף הפסקתי לעבוד. עד אז הייתי
 מלצרית במסעדה בצומת, על-יד משרד-ההובלה שלו, אצל הנהגים".
 "אני לא הגעתי אף פעם למקומות כאלה", אמר תרנגול-הברזל, "אני פקיד ואין
 לי רשיון-נהיגה".

"ואחרי העבודה?" שאלה ציפור-העופרת.
 "אני מנסה לכתוב פזמונים", השיב, "ואחר-כך להלחין אותם".
 "אתה עושה הכל בעצמך?" שאלה.
 "הכל בעצמי", השיב, "הכל בעצמי. ופעם אפילו שמעתי פזמון שלי בראדיו, אבל
 זה היה לפני הרבה זמן ובארץ אחרת".
 "אני חושבת שזה יפה", אמרה ציפור-העופרת, "אני חושבת שזה יפה מאד שאתה
 מנסה לעשות משהו אחר בחלק השני של חיך".
 "אולי תשתי אתי משהו", אמר דניאל, "נדמה לי ששתינו יין לפני שהלכנו לישון".
 היא נעלמה לרגע ושבה כשבידה בקבוק יין אדום.
 "חשבתי שאתה כבר רדום", אמרה ומזגה שתי כוסות, "אתמול חשבתי שאתה שותה
 מתוך שינה".

הוא הגביה את כוסו. "לחיים, ציפור-העופרת", אמר, "שתצליחי לעוף רחוק..."
 "לחיים, תרנגול-ברזל", אמרה ולגמה מכוסה, "שתצליחי לקרקר חזק..."
 "כששאלתי אותך אם את מוכנה לשתות אתי קפה, חשבתי שלא יהיה לך זמן".
 "אתה רואה שהיה לי".
 "אני רואה".

הם שתו בדומיה.
 "יפה מצדו שהוא שולח לך כסף", אמר לבסוף.
 "אתה לא מוכרח לדבר עליו", אמרה לינדה והשפילה מבטה. "בעצם, גם אני לא
 חייבת להזכיר אותו כל הזמן".
 "מה שהיה היה", חיך דניאל בקרמן.
 "ומה שיהיה יהיה", חייכה לינדה צרפתי.

שני אנשים בודדים, חשבה. שני אנשים בודדים בשיכון-חסכון ג', בנין 108, קומה
 ב', דירה שלש. למעשה, היו לה כמה סיבות נכוחות להיות מאושרת עכשיו, בלגמה
 יין אדום מול האיש המשונה היושב מולה ומעשן ללא הרף. אבל היא לא היתה
 מאושרת. הרגשתה היתה כבדה מאד, מחשבותיה מפוזרות. לא היו לה כל תכניות
 לעתיד ועוד פחות מכך להווה. העבר היה שם, נכח בכל פינה במוחה, נוכחות כבדה
 ומאיימת. והיא הרגישה עופרת בכל אבריה. מה שהיה היה, חשבה, מה שיהיה יהיה.

"אתה יודע", אמרה פתאום, "שמתי לב שפל יום טוב לי יותר. היום טוב לי יותר ממחר, ומחר יהיה טוב יותר ממחרתיים. גם אתה הבחנת בזה?"
 "מזמן", אמר, "מזמן שמתי לב לתופעה המעודדת הזאת."
 "אם אתה רוצה לכתוב שיר, או להלחין משהו, אל תתבייש", אמרה ציפור-העופרת, "אולי אצלך אין לך מספיק שקט".

"זה רעיון", אמר תרנגול-הברזל, "זה בהחלט רעיון שאני צריך לחשוב עליו".
 "לי יש משהו בשבילך", אמרה ציפור-העופרת, "ואני יודעת שזה ימצא חן בעיניך".
 "קדימה", אמר האיש וגמר את היין שבכוסו.
 "אולי כבר חשבת על זה", אמרה הנערה, "ואולי זה כבר כתב מישהו אחר".
 "ספרי בכל-זאת", אמר האיש. הוא היפש אחר מעיל-הגשם שלו וזכר שהשאירו בחדר.

"קוראים לזה הקילומטר האחרון של הדרך", אמרה לינדה, "והרעיון הוא שהקילו-מטר האחרון של הדרך הוא בעצם הדרך כולה".
 השמש, שעמדה בבוקר בצדו של חדר-השינה, הגיעה עתה למטבח. האור חדר לעיניהם והם הביטו זה בזה בלי לומר דבר. הוא הדליק עוד סיגריה והיא מוגה שתי כוסות יין נוספות. תחת עיניהם הצטיירו עיגולים כהים והיא הבחינה שהאיש היושב מולה אינו מסורק.

"אני מכירה מישהו שיוכל אולי לעזור לך", אמרה, "יש לו חברת תקליטים קטנה בחיפה. תראה לו את הדברים שלך. אולי ייצא מזה משהו".
 "אין לי זמן", אמר האיש, "כל הצרה היא שאין לי זמן. בפעם האחרונה שהייתי בחיפה נרצה נשיא ארצות-הברית".
 "אני אוכל למסור לו את החומר שלך", אמרה הנערה, "אם יהיה מעוניין, הוא כבר ימצא את הדרך".

"תודה", אמר האיש, "יפה שאת מגסה לעזור לתרנגול-ברזל עלוב כמוני. אני לא אשכח את זה לעולם".
 "אני יודעת", אמרה ציפור-העופרת, "אפשר לסמוך עליו. בתחילה היה שותף שלו, אבל כששרד-ההובלה התחיל ללכת הם נפרדו".
 "ואחר-כך הוא נסע", אמר האיש.

"כן", השיבה לינדה, "נסע והשאיר לי את הדירה הזאת. וכמו שכבר אמרתי לך, הוא שולח מדי-פעם גלויה צבעונית וקצת כסף".
 "היו לכם ילדים?" שאל האיש.

"לא", השיבה הנערה, "לא הספקנו. בעצם, הוא לא רצה כל-כך. אני אף פעם לא הבנתי אותו".

"קשה להבין תרנגול-פלדה", אמר דניאל, "בקושי אפשר להבין תרנגול-ברזל".
 "אותך אני מבינה טוב מאד", אמרה לינדה.
 "אבל את עדיין ציפור-עופרת", אמר האיש.
 "אני עדיין ציפור-עופרת", אמרה הנערה, "אבל יום אחד אני אצליה גם להמריא

מעל כולם".

"אותו יום", אמר האיש ובחר את מילותיו, "אותו יום הייתי רוצה לעמוד בחצר ולקרקר לשמיים עד שאהיה צרוד".

"חבל שלא באת אף פעם למסעדה, או שלא היה לך משהו להוביל", אמרה ציפור-העופרת.

"אני אוכל תמיד בבית", אמר האיש, "ואף פעם לא היה לי משהו שהייתי צריך להוביל. אבל אולי אתחיל עכשיו".

"עכשיו מאוחר", אמרה הנערה, "אבל משונה שהוא טעה. בדרך-כלל צדק תמיד. הפעם טעה, כנראה".

"אולי המקרה שלי מיוחד", ניסה האיש לעזור.

"אינן לזה כל קשר למה שאתה. אבל הוא אמר שלכל אדם יש לפחות פעם אחת בחיים איזה מטען להובלה ממקום למקום. על זה, בעצם, היה מבוסס משרד-ההובלה שלו".

"אני חושב שהוא צדק", אמר האיש, "הוא לא אשם שאני תרנגול-ברזל חלוד ועלוב, שאיננו מסוגל לקרקר ושגורר את רגליו בחצרות בלי למצוא את דרכו".

"אילו היית יודע לבשל, היינו יכולים אולי לפתוח מסעדה ביחד", אמרה הנערה. "אפשר היה לקרוא לה 'הקילומטר האחרון', חייך האיש. אבל חיוכו היה עצוב, והיא הבחינה בכך מיד.

"בוא", אמרה, "שכחתי להחליף תקליט".

ג

הלילה מצא אותם ישנים זה בורועות זו, חבוקים בתוך עצמם, ציפור-העופרת ותרנגול-הברזל. התריס נשאר פתוח והלילה בחדר היה הלילה בחוץ. השמיים היו צבועים כחול עמוק, כמעט שחור. בתיו הלבנים של שיכון-חסכון ג ניצבו דוממים בשולי החולות. מאחרי גבעות-החול רבץ הים. העיר הקטנה נמה את שנתה. לא היו בה יותר מעשרים-אלף תושב, חלקם מוותיקי הארץ וחלקם מקרב העולים, שהוזרמו אליה באוטובוסים מלזורים חיילות נעימות-מבט. עתיד גדול ניבאו לה לעיירה, בעיקר בזכות הנמל הקטן שנחפר לחופה. אבל כמו ילד חיתה את חיי-היומיום הקטנים בלי לעסוק יתר על המידה בעתיד המצפה לה. החיילות נעימות-המבט עזבו, האוטובוסים שבו ריקים אל מרכזו הארץ, והתושבים נשארו שם, בין הים לחולות, עם עצמם. בתחנת-המשטרה, שניצבה בכניסה לעיר, דלקו האורות. בנין-התחנה היה קטן וחדיש, מסויד לבן. שתילי-אקליפטוס ניצבו סביבו בשורות ישרות. יומנאי מנומנם פיהק מאחרי הדלפק. "מחר צריך להכניס אותה לטיפול תלת-חדשי", חשב ובכף-ידו כיסה על פיו הפעור. הוא התכוון לגיידת הכחולה, שחנתה ליד דלת-הכניסה. "אם אלך לישון בבוקר", היררהר לעצמו, "אספיק להגיע לפני מרקוביץ". וכולם יכולים לקפוץ לי, כולל אדוני המפכ"ל. אני הולך אחר-כך לישון ולא קם לפני הבוקר". הציץ בשעונו. השעה היתה שתים לפנות בוקר.

מבחוץ נשמע קול צעדים קרבים. "מי זה יכול להיות בשעה כזאת?" שאל היומנאי את עצמו. הוא היה גבר צעיר שעדיין לא מלאו לו ארבעים, לא מגולח ביותר, והדבר האחרון שאפשר היה לומר עליו בשעה זו הוא שהיה מסורק. "רק שלא יהיה קוקאשוילי המשוגע. אין לי כוח אליו", חשב. זה לא היה קוקאשוילי. אל התחנה נכנסה אשה צעירה. שיערה היה פזור ועיניה קרועות לרווחה.

"אילנה", אמר השוטר, "מה את עושה פה בשעה כזאת?" "הוא עוד פעם נעלם", אמרה האשה הצעירה, "אני כבר לא יודעת מה לעשות. אני לא יודעת מה יהיה הסוף אתו". "דבר ראשון, שבי", אמר השוטר, עזב בחפזה את מקום מושבו וגרר בשבילה כיסא-עץ מפינת החדר.

"מתי עזב את הבית?" שאל השוטר, "זאת אומרת, מתי ראית אותו לאחרונה?" "שלשום בבוקר". השיבה האשה והתישבה, "נסעתי עם הילד להורים, שיכלה אצלם את החגים. כשחזרתי, הוא כבר לא היה. אבל אתה לא חייב לרשום את כל הסיפור הזה. אתה יכול להעתיק אותו מן היומן של החודש האחרון, אתה יודע". "אני יודע, אני יודע", אמר השוטר והעביר יד בשערו, "זאת לא הבעיה. העיקר שנמצא אותו ושיתבגר פעם".

"אני לא יודעת מה לעשות", נאנחה האשה, "אני לא יודעת מה לעשות כדי שיתבגר כבר".

"חבל על הילד", אמר השוטר, "הוא לא מבין שחבל על הילד?" "את זה אני יודעת", אמרה האשה, "את זה אתה לא צריך להגיד לי". השוטר חש שלא-בנוח.

"אכין לך כוס-קפה", אמר, "זה ירגיע אותך".

השוטר נעלם במטבחון הקטן שהיה צמוד לחדר-היומנאי. היא שילבה את זרועותיה והניחה רגל על רגל. מן המטבח הגיע לאזניה קול מים זורמים. אחר שמעה את רחשה של להבת-הגז.

"אם הוא לא יפסיק עם זה", חשבה, "אתחיל גם אני להיעלם לו. אני אשים לזה סוף".

"אמרת משהו?" שאל היומנאי.

"לא", אמרה האשה, "שום דבר".

"רק שלא תעשי שטויות", אמר השוטר, "אנחנו נמצא אותו ונדבר אִתו. הגיע הזמן שנדבר אִתו שיחת-גברים".

הוא הגיש לה ספלון-קפה שחור. האשה נטלה את תיקה והוציאה מתוכו חפיסת-סיגריות.

"תתכבד", אמרה.

השוטר נטל סיגריה וגילגל אותה בין אצבעותיו.

"את רוצה שאודיע לכל התחנות?" שאל.

"לא צריך", אמרה, "אני חושבת שהוא בעיר. אני חושבת שהוא מסתתר באיזה מקום".

"את היית צריכה לחשוב כשהכרת אותו בתור חיילת", אמר השוטר. נבהל מדבריו אבל המשיך, "אני לא יודע מה בעצם מצאת בו. לא היו בחורים צעירים אחרים באוטובוס של העולים החדשים? אני בטוח שהיו יותר מוצלחים ממנו".

האשה שתקה. עשן הסיגריות עלה ועטף את פס-הגניאון בתקרה. השוטר קם וניגש אל מכשיר-האלחוט שניצב על הדלפק.

"אודיע לסיור בנמל", אמר, "אולי הם ראו משהו".

"תעשה כפי שאתה מבין", אמרה האשה.

השוטר שיחק במתגים. המכשיר פלט מספר ציפצופים. השוטר החזיק במיקרופון.

"שועל-שתיים", קרא, "אתה שומע אותי?"

"שומע מצוין", בקע קול מתוך המכשיר, "עדיין לא נרדמתי. מה הבעיות?"

"בקרמן שוב הלך לאיבוד", הייך השוטר לתוכו, "ראית משהו?"

"שום דבר", השיב הקול, "אבל אני אודיע לך אם יהיה משהו. מה קורה לו, לבקרמן

הזה?"

"קוראים לו דניאל", אמרה האשה כמו ניצורה לפתע מחלום, "תגיד לו שקוראים

לו דניאל ושהוא מסתובב תמיד במעיל-גשם כחול".

"הוא יודע", גפנה אליה השוטר, "הוא מכיר אותו בדיוק כמוני".

"שועל אחד, שועל אחד, יש לך חברה?" שאל הקול.

"זה שוב דבר", השיב השוטר, "זאת אילנה. אשתו. תעשה מאמץ".

"לילה טוב", סיים הקול, "תעשה חיים".

"לילה טוב", השיב היומנאי וסגר את המתג.

הציפצוף תפס אותו בדרכו בחזרה אל הכיסא. שב אל המכשיר ופתח את המתג.

"מה העניינים?" שאל.

"מרקוביץ' פה שואל אם אתה מכניס את המכונה לטיפול בבוקר, או שאתה הולך

קודם לישון", אמר הקול.

"תגיד לו שאני הולך קודם לישון", השיב השוטר.

"זה בסדר", אמר הקול לאחר שהות קצרה, "גם הוא הולך קודם לישון".

השוטר סגר את המכשיר ושב לכיסאו, מול האשה הצעירה שהביטה בו.

"שיקפוץ לי", פלט.

"מי?" שאלה האשה.

"לא חשוב", אמר השוטר, "סתם עניינים בין שוטרים".

"אני חוזרת", אמרה האשה וקמה, "אם תמצאו אותו, אל תשכח להודיע לי".

"יהיה בסדר", אמר השוטר ופיהק, "תשתדלי לישון. אסור שהילד יסבול מכל זה.

ותשמרי על עצמך".

האשה סידרה את שולי שמלתה ונטלה את תיקה. השוטר הביט בה, חייך ונגע קלות

בזרועה.

"את משחקת שח?" שאל פתאום.

"לא", השיבה האשה.

"חבל", אמר השוטר וחייד, "היינו יכולים לשחק".

האשה משכה בכתפיה ויצאה.

"תחזרי ברגל?" קרא השוטר אחריה.

"כן", השיבה האשה, "אני כבר רגילה לחזור לבד".

השוטר שב למקומו מאחורי הדלפק. הקשיב לקול הצעדים המתרחקים ופתח את

המאוורר הגדול שהשתלשל מן התקרה.

"רגילה לחזור לבד", חשב, "זה אצלם במשפחה".

שימי ראשך על שכמי,

קחי אותי בזרועותיך, מותק...

התקליט חרק והנערה ניתקה את הפטיפון.

"אני צריך לחזור", אמר דניאל בקרמן, "מישהו עוד יתחיל לדאוג לי".

"אתה חפשי", אמרה לינדה, "אתה חפשי ואני לא אומר לך מה לעשות".

"זה לא שאני לא רוצה להישאר", אמר תרנגול-הברזל, "אני פשוט צריך ללכת".

היא היתה כבר לבושה, והוא, כרגיל, עדיין במיטה.

"אני יורדת לראות אם יש דואר", אמרה, "אולי תכין בינתיים קפה".

לבשה חציאת קצרצרה והוא ליוו אותה במבטו.

"איפה אתה?" קראה בשובה.

"מכין קפה", קרא תרנגול-הברזל מהמטבח, "אמרת שאכין קפה".

"קיבלתי גלויה", אמרה וחיבקה אותו, "אתה רואה. אמרתי לך".

הראתה לו גלויה צבעונית ועליה תצלום של מטוס-נוסעים גדול.

"זה יכול להיות מכל מקום", אמר תרנגול-הברזל באכזבה.

"כן", אמרה ציפור-העופרת, "אבל תראה מה שהוא כותב".

תרנגול-הברזל קרא.

"ציפור-עופרת שלום", היה כתוב על גב הגלויה, "אני טס ממקום למקום, אבל

את האוצר עדיין לא מצאתי. כמו שאת מכירה אותי, אמשיך עד שאמצא. בינתיים

אני טס רק בחברת-התעופה של ארגנטינה. אומרים שהדיקטאטור התורן אסר על

הטייסים להתרסק. שלום. תרנגול-הפלדה".

"אתה רואה", אמרה לינדה, "אמרתי לך".

"דיקטאטור בעברית זה רודן", אמר תרנגול-הברזל, "אפילו אני יודע. אני מבין

שהוא בארגנטינה. אפשר לתת לו את מספר-הטלפון של הורי בבואנוס-אירס".

"לא צריך", אמרה ציפור-העופרת, "אני מתארת לעצמי שכבר יש לו. וחוץ מזה,

אתה יודע לאן לשלוח אותו?"

"את צודקת", אמר דניאל בקרמן, "אין כתובת חוזרת. אני רק לא ידעתי שהוא

קורא לך ציפור-עופרת".

"לא סיפרתי לך?" שאלה לינדה צרפתי.

לאחר שסיימו את ארוחת-הבוקר החליפה ציפור-העופרת חולצה וחצאית, נטלה תיק-עור אדום מפוננית הבגדים, והודיעה לתרנגול-הברזל שהיא נוסעת לתל-אביב. "יש לי פגישה ב'אל-על'", אמרה, "אני חושבת להיות דיילת". "אני חוזר לבנק", אמר דניאל בקרמן, "מחכה לי שם ערימה של ניירות ואני צריך לטפל בה". הוא יצא מן הבית לפניו ושכה את מעיל-הגשם הכחול שלו על המיטה. כשזכר, כבר היה מאוחר. הדלת היתה נעולה.

אחר-הצהריים, בדרכו בחזרה מן הבנק בתוך חמסין סמך, משך אותו משהו לשיפון-חסכון ג, בנין 108, קומה ב, דירה שלש. אבל איש לא השיב לנקישותיו בדלת. שכנה שעסקה בחפיפת ראשה הגיחה מן הדירה ממול. היא לא ידעה דבר על המתרחש. "כנראה שוב נסעה", אמרה בנסותה להרגיעו, "תמיד היא נעלמת, הציפור המשונה הזאת, אבל בסוף היא שבה". אבל אולי את יודעת איפה הסוף? רצה דניאל בקרמן לשאול. עד שהסתדרו המלים בפיו, נעלמה השכנה. דניאל בקרמן חזר הביתה והבטיח לאשתו ששוב לא ייעלם עוד. אחר-כך התישב ליד השולחן במטבח וכתב לבנו גלויה לכבוד השנה החדשה. "אקח את המעיל בפעם אחרת", חשב.

עלה בר: הפירושים לעגנון (א)

הקדמה

אפשר לתמוה על כך שעבודה כגון זו המונחת לפנינו יכלה להיכתב בכלל—כלומר, שיהיו ליצירה בת־זמננו פירושים רבים ושונים כל־כך כדוגמת הפירושים שנוצרו ונוצרים לתנ"ך; ושביצירתו של מחבר בן־זמננו תימצאנה בשורות וכוונות בדומה לאלו שנמצאו בספרים העתיקים; ושבדומה לבשורות שבאותם ספרים גם אלו שנמצאו ביצירה מודרנית זו לא כולן, ולא תמיד, שוקעו שם מלכתחילה ובכוונת־מכוון על־ידי המחבר.

אכן, עגנון הוא פשוט מספר סיפורים, ובכך הוא מנסה כמיטב יכלתו לפתור בעיות שהציבו לו החיים—על־הרוב, בלי הצלחה מרובה. חיבה יתירה נודעת ממנו למשחקי־מלים וחידות־דברים, ולסמליות הפותחת פתח ומספקת חומר לפרשנים למיניהם; אך נוסף לכך הוא גם משורר אמיתי, המרבה להשתמש בשפה ובמוטיבים פיוטיים שאינם נהירים בתכלית למבקר הראציונלי. לפני הקורא בעגנון צצות ועולות בלי הרף שאלות כגון: "מה הסיבה הפסיכולוגית למותו של יצחק קומר ב'תמול שלשום'?" "מדוע חולה שושנה אהרליך מ'שבועת אמונים' במחלת־השינה?" "למה הולכת גמולה מ'עידו ועינים' בתוך שנתה?" "ו'מי היא האדונית המסתורית החיה ביער וטורפת את בעליה ב'האדונית והרוכל'?" אין פלא שמפרשי עגנון אינם יכולים להסכים ביניהם בדבר פתרון הבעיות והחידות בעגנון אלא כל אחד מהם מוצא לו פתרון הקרוב ללבו: אחד מרבה להתבסס על מוטיבים יהודיים, אחד על פסיכולוגיים, ואחרים על מוטיבים כלל־אנושיים או פיוטיים־מיתולוגיים.

חילוקי־הדעות הללו הם הבסיס לחיבור הנוכחי. הבעיה בגישה לכתיבת החיבור היתה כיצד להציגם, שהרי כמה וכמה דרכים לדבר: אפשר, למשל, לבדוק את הפירושים לסיפורים השונים, או לעבור על עבודות המפרשים ופירושיהם אחד־אחד. החסרונות העיקריים בשתי שיטות אלו הם שמצד אחד עבודה ממצה היתה צריכה להתארך ביותר ולערם פרטים שרבים מהם אולי קלי־ערך; מצד שני, השמטת סיפורים, או מפרשים, הנחשבים חשובים פחות, עלולה להביא להחסרת כמה הערות מעניינות במיוחד על עגנון. הדרך שנבחרה היא אפוא סיווג הפירושים לפי נקודות־הגישה שבבסיסם (כפי שמשמע מכל פירוש שנבדק), והכללת רוב הפירושים שנראו לי חשובים בנייתו.

* החיבור המובא בזה הנו חלק מעבודה שנכתבה לשם תואר מ. פיל. והחלק שנתקבל לשם התואר הנ"ל. תוכן החלק השני מהעבודה פורסם בשעתו בשלושה מאמרים נפרדים שהופיעו בחוברות "קשת" מט, נה ונט והיא פירושי־אני לעגנון.—ט.ב.

את נקודת-הגישה לפירושי עגנון חילקתי לארבעה סוגים: א. יהדות-דת ומסורת; ב. היסטוריה וחברה-בעיות כלל-אנושיות; ג. פסיכולוגיה; ד. גישה פיוטית-טבע, מיתוס ואמנות. בפרק נוסף הבאתי פירושים המתבססים על הסמליות אצל עגנון-סמלים הכוללים א תכל נקודת-הגישה הנזכרות.

נקודת-הגישה הראשונה היא החשובה ביותר, לא רק בגלל הרקע היהודי של עגנון ושל רוב סיפוריו אלא גם בגלל עניינם היהודי המיוחד של רוב מבקריו; אחדים מאלה מרחיקים לכת כל-כך בעניינם בספרות יהודית עד שהם מיחסים אופי או רעיונות יהודיים גם לאותם מסיפורי עגנון שמבקרים אחרים מצאום מנוערים לגמרי מכל דבר יהודי. סיפור אחד כזה הוא, למשל, "שבועת אמונים", שרבים חילוקי-הדעות לגביו: סדן, למשל, רואה אותו מנקודת-ראות יהודית טהורה ומוצא בו רק מוטיבים ורעיונות יהודיים, ואילו באנד מוצא שזה סיפור החסר כל אופי יהודי והוא מעיר על הרקע הכללי שלו ועל הבעיות האנושיות-העולמיות המופיעות בו.

הנקודה השנייה חשובה, אמנם, אבל אינה משמשת בסיס לעבודתם של מבקרים רבים. הסיבה אולי במה שנאמר למעלה על עניינם היהודי המיוחד של מפרשי עגנון; אך אין להתעלם, כמובן, מיחסן של הבעיות ההיסטוריות-החברתיות היהודיות אל הכלל-אנושיות ומתלותן ההדדית, ופירושים רבים מתבססים על כך.

נקודת-הגישה הפסיכולוגית לפירושי עגנון מסובכת מכל היתר. רוב מפרשי עגנון נזקקים לה למעשה בקשר לנקודה הראשונה (יהדות) או השנייה (היסטוריה וחברה), מפני שהם מקשרים את בעיותיהם הפסיכולוגיות של גיבורי עגנון אל היותם יהודים או אל מצבם החברתי, או אל היותם בני המאה ה-20 וקרבותיה. מפרשים אחרים קושרים את הנקודה הפסיכולוגית בשירה ובמיתולוגיה, ונוטים לערפב מושגים משני אספקטים אלה, עד שלפעמים קשה להחליט אם לשייך את פירושם לפרק השלישי או הרביעי. בגלל קושי זה מוזכרים פירושים מסוימים לא פעם אחת בחיבור הנוכחי. יש לציין כאן שאין, כנראה, במבקרי עגנון גם אחד שהוא בקיא ומומחה בפסיכולוגיה, ונדאי שלא נמצא פירוש פסיכולוגי נהיר ומוגדר לסיפוריו (אלא אם כן הוא מצוי במקום שאינו ידוע לי).

לדעתי, נקודת-הגישה הרביעית לפירושי עגנון תופסת מקום שני בחשיבותה, אחרי היהדות, בגלל נטיותיו הפיוטיות המובהקות של עגנון. הפרק הרביעי מורכב ארבעה סעיפי-משנה שכל אחד מהם קטן מכדי לשמש פרק לעצמו ואילו הגישה הפיוטית הלא-ראציונלית מסמיכתם זה אל זה. כאן עלי להדגיש שחלוקה זו של פירושי עגנון היא שלי בלבד; בדרך-כלל הפירושים הם תערובת של רעיונות, ואני נטלתי עלי למיננם ולהגדירם כאמור.

הפרק החמישי על הפירושים לסמליו של עגנון כולל את כל ארבע נקודת-הגישה. מוטיבים רבים מתפרשים בדרכים שונות, בהתאם למפרשים המשתמשים בהם. לדוגמה, מושג המים יכול להביע מנקודת-גישה יהודית "תורה"; מנקודת-גישה מיתולוגית הוא מביע "נשיות", "האלה-האם" או "מקור החיים" בכללו, המביא לפירושו הפסיכו-לוגי של יונג, "מקור תת-ההכרה"; מצד אחר, לפי פרויד, יכולה המשיכה למים להביע

"אהבה לאם" או "תסביך-אדיפוס". השימוש בסמליות אינו מביא בהכרח לאליגוריה. אליגוריה היא הסיפור בשלמותו המסמל רעיון מסוים, אולם אפשר להשתמש ברעיונות סמליים נפרדים בלי להבין את הסיפור בשלמותו כאליגוריה; אך לפעמים נראה לו למפרש כאילו הסיפור כולו סמלים ולאחר שפירשם אחד-לאחד אפשר להרכיב מהם תמונה אליגורית מלאה.

כאמור, בבחינת מפרשיו של עגנון בחרתי בדרך של נושאים, כדי להקיף מספר רב ככל האפשר מסיפוריו וממפרשיו בלי לרדת לפרטים יתרים העלולים להכביד על הקורא ובלי להשמיט הערות העשויות להיות קצרות אך חשובות. עם זאת מצאתי שבכמה מסיפורי עגנון נראות בבהירות מרובה הדרכים השונות שאפשר לפרשו בהן, ואלו נבחרו בעיקר להדגמת רעיונות המובאים בזה, אף שמובאות גם כמה דוגמות מסיפורים שאינם נזכרים כאן. הסיפורים שנבחרו הם: אגדת הסופר, האדונית והרוכל, חופת דודים, בדמי ימיה, עידו ועינם, שבועת אמונים, והספר תמול-שלשום. אני מודה שהיה לי ענין אישי בבחירה זו, כי בכל אלה מתבטא הנושא החשוב לי ביותר אצל עגנון: פיוט ומיתולוגיה. (לכל הסיפורים הנ"ל הבאתי פירושים משלי שהופיעו בשלושה מאמרים בחוברות "קשת" מט, נה, ונט).

נוסף לבחינתן של נקודות-הגישה לפירושי עגנון השונים מובא בסוף החיבור גם סיכום על מפרשי עגנון החשובים-חשובים בכך שכל אחד מהם כתב על עגנון יותר ממאמר אחד ולפחות כחצי ספר. ממילא מובן שלא נועד חיבור קצר זה למצות את נושא "הפירושים לעגנון" אלא רק לרמז על עבודה העשויה להקיף מאות עמודים.

א. יהדות-דת ומסורת

טבעי הדבר שרוב הפירושים לעגנון מבוססים על יהדות ועל מקורות המסורת היהודית. מצד אחד, היו שרשיו של עגנון נעוצים עמוק בדת היהודית, וגידולו באווירה המסורתית של הבית היהודי, העיירה ובית-המדרש השפיע עליו לאורך ימים. מצד שני, כמשורר באפיו, היה עגנון-כדברי הפסיכולוג קרל-גוסטב יונג-"פתוח כילד לחוויות תת-ההכרה הקיבוצי של גזעו": המשורר מביט לעבר, וביצירתו הוא חוזר אל ילדותו-הוא, אל ילדות עמו ואל ילדות הגזע האנושי בכללו. לכן דווקא נטיותיו הפיוטיות, המנוגדות לפעמים למסורת היהודית, השפיעו על משיכתו אל שרשיה העתיקים של מסורת זו.

נוסף לכך היה עגנון איש זמנו, זמן של מלחמות, של חוסר-בטחון, של עקירתן והשמדתן של קהילות יהודיות רבות, ושל התפכחות מאשליות אצל יהודים רבים שעגנון בא אתם במגע ומבחינות מסוימות היה אחד מהם. אך אצל עגנון נתוספו הכמיהה לטבע, לשירת-הטבע ולאהבה, ודו-הערפיות שבעמדתו כלפי הגישה הלמדנית אל מדעי-היהדות, לתערובת שלמה של רגשות מנוגדים; וצדדיה השונים של תערובת זו הם המשמשים מפתח לרבים ממפרשי עגנון בפירושיהם.

המפליא הוא שחרף כל ההפכים האלה המתרוצצים בסיפורי עגנון, עוד יש מפרשים הרואים בו מספר יהודי טהור כדוגמת פרץ וקודמיו מספרי האגדות החסידיות-כנראה

בשל האווירה בלתי-הריאליסטית שברבים מסיפוריו. את מפרשי עגנון המתבססים על יהדותו ועל היהדות של סיפוריו חילקתי לשלש קבוצות לפי סוגי פירושיהם: 1. השקפת ה"פשוטו כמשמעו"; 2. הגישה האליגורית; 3. ניתוח הספור וביסוסו על הקונפליקטים בנפשות הפועלות.

1. המפרשים ההולכים בדרך הראשונה מקבלים כל מלה בסיפור הנבחן פשוטה כמשמעה, ובשום מקום אינם מוצאים לא אירוניה ולא כפל-משמעות. בעיניהם של אלה בנויים סיפורי עגנון בהתאם למתכונת הספרות היהודית המסורתית, התלויה באמונה גמורה באלוהים, אמונה טהורה חסרת התנגשויות ולבטים. אכן, מעטים ממפרשי עגנון הולכים בדרך ה"פשוטות". אחד מהם, למשל, הוא ישורון קשת, הרואה ב"אגדת הסופר" סיפור שאין בו "כמעט שום כוונה סיפורית, אלא רק צביון של הערצת טהרת המידות ואהבת הקדושה של המאמין היהודי הצרוף: ציור חיי-משפחה ישראלים... מתרומם למדרגה של תפיסה כלל-אנושית... הומאניות רליגיוזית צרופה" (מולד 16, 373); הוא מדגיש את אהבתם האילמת של רפאל ומרים, האפיינית כנראה לצעירי היהודים שנאסר עליהם להביע את רגשותיהם בגלוי. כזאת היא גם האהבה "המרעושה את הנפש" שמוצא ליפשיץ ב"חופת דודים" בין צלה ליוחנן; ואשר ל"אגדת הסופר" – שם, לדעתו, עגנון "שר... את שירי-השירים של האהבה היהודית מלפני דורות" (כתבים, ב, 214). ברנר אומר על "אגדת הסופר" שהוא נובע ממקורות יהודיים, שהמשרר שקוע בהם ומתקדש על-ידם. ברור לגמרי שאיש מן המפרשים האלה לא ראה את האירוניה שב"אגדת הסופר" כפי שראוה מפרשים אחרים, כאשר יתברר להבא.

ממש כך אין אלה רואים גם את ההתנגשויות שבסיפור "בדמי ימיה". על סיפור זה אומר קשת שהוא "מלא חסידות יהודית" ואת גיבורתו, הנערה תרצה, הוא מתאר כ"בבואה חילונית ובתולית של אותן האמהות הצדקניות, שילדו לנו את צדיקי הדורות הקודמים" (מולד 16, 374). גם כאן הוא עומד בניגוד גמור לא רק לדעותיהם של רוב המפרשים (ראה להבא) אלא גם להתנהגותה המבישה של תרצה בחיזור אחר עקביא מזל, כשהלכה נגד אביה ונגד המסורת היהודית.

2. ההיפך הגמור של גישת ה"פשוטו כמשמעו" הוא הפיכת הסיפור לאליגוריה. בעוד הראשונה, כאמור, מקבלת כל מלה בסיפור כפשוטה, זו האחרונה חוקרת כל מלה ומלה ומחפשת סמל וכוונה בכל אחת מהן, עד שפעמים מגיעה שיטת האליגוריה למשמעות המנוגדת לפשוטו של הטקסט המקורי. באליגוריה מיצגת כל אחת מדמויות הסיפור רעיון מסוים, והחילוקים שבין המפרשים ההולכים בדרך זו מתבטאים ברעיונות שהדמויות השונות מיצגות, לדעתם, ובתוצאת הפגישה ביניהם. הסיפור "שבועת אמונים" משמש נקודת-מוצא לשתי אליגוריות כאלו, שאחת מהן קלאסית בפשטותה וחברתה מסובכת ביותר.

האליגוריה הראשונה, הקלאסית, משקפת את דעתו של אברהם קריב על הסיפור: הגיבור, יעקב רכניץ, מיצג את עגנון עצמו, ועיסוקו של יעקב באצות מסמל את יצירת עגנון בסיפוריו ואגדותיו. בילדותו הי יעקב עם אביו, המיצג את הדור הישן;

הלז עודו בשען על המסורת ודרך-החיים היהודית, שאותם מסמל שכנו הקונסול גוטהולד אהרליך ומשפחתו, העוזרים ליעקב והוריו במצוקתם. הקונסול עצמו מיצג את היהדות העולמית ודרך-חייה, בעוד אשתו גרטרוד היא העיירה היהודית ובתם שושנה היא כל היפה שביהדות: שבת וחגים, ודמות השכינה. ארמון הקונסול מסמל את בית-המדרש, והבריכה בגן-הארמון את כל אוצר הספרות היהודית שאותו זנח יעקב-עגנון בעבור התרבות האירופית. לשם תענוגות ששת ימי-החול, המסתמלים בשש נערות יפו, עזב הגיבור את חיי-המסורת, שנתגלמו בדמות השבת-השכינה שושנה אהרליך. מעניין לציין שקריב מסיים את האליגוריה שלו בכי-טוב: באיחודו עם שושנה בנצחונה במירוץ חוזר יעקב לחיק היהדות ולמקורו הראשון.

סדר ובהירות כגון אלה לא נמצא אצל דינה שטרן, שגם היא רואה ב"שבועת אמונים" אליגוריה אלא שגישתה לרעיון הכללי של הסיפור שונה בהחלט מזו של קריב. לדעתה, אין המחבר מוצג כלל בסיפור אלא הוא עומד מן הצד כמבקר ומוכיח, דמות נביא המאשים ומאיים על היהודים שהעזו לזנוח את אלוהיהם ואת מסורת אבותיהם (פירוט הסמלים של שטרן יבוא בפרק ה). משפחת אהרליך מיצגת כאן לא את דמות היהדות אלא את האל היהודי עצמו, בעוד שש הנערות מסמלות את כל כוחות החטא. בעיני שטרן הסוף הטוב של הסיפור מנוגד לאליגוריה הפסימית הכללית, והיא הופכת לסיום טרגי בו מתים שני הגיבורים: יעקב רכניץ כעם-ישראל ושושנה אהרליך כשכינתו. נצחונה של שושנה במירוץ מסמל, לדעתה, את נקמת אלוהים בעמו, אך האל מת עם מות העם.

דב סדן מוצא סיפור אליגורי ב"חופת דודים". את הגיבור יוחנן הוא רואה כסמל לעם-ישראל בין האומות, שביתו היחיד הוא הקבר. המשיכה בין יוחנן וצלה מסמלת, לדעת סדן, את השייכות הגורלית בין עם ישראל-אלוהים-ארץ ישראל-התורה. אך עיקר התיאוריה של סדן לגבי הסיפור מתאים יותר לנוסחו הראשון, שנקרא "החופה השחורה", בו מופיעים קטעי שיר המחזקים את רעיון האליגוריה. בכל-אופן, אין סדן מפתח את רעיונו זה ואיננו מספר סיפור אליגורי שלם כמעשה קריב ושטרן לגבי "שבועת אמונים".

אחת האליגוריות המובהקות אצל עגנון מופיעה בסיפור "האדונית והרוכל". בעיני קורצווייל, באנד ובהט, דמויותיהם של יוסף הרוכל והאדונית הליני מיצגות את עם-ישראל הבא במגע עם עמי אירופה, מתארח אצלם, מתפתה להם, ונופל קרבן לתאוותיהם ולאכזריותם. גם כאן הגישה לעמדת עגנון כלפי ישראל ו"האומות" שונה אצל המפרשים השונים. באנד רואה ברוכל סמל לגיבורים קדושים שלא נתפתו: יוסף בן-יעקב, יוסף דילא רינא, ויוסף הנגר אבי ישו. לדעת בהט, לעומתו, אין יוסף הרוכל זקוק לפיתוי רב, כי מאליו הוא נכון לזנוח את דתו למען תענוגות העולם הזה. הקושי באליגוריזציה של הסיפור, כפי שבהט נתקל בו, הוא במותה של האדונית בסוף הסיפור; לדעתו, דרך אחת להסביר זאת היא לראות בכך סמל להריסת אירופה במלחמת-העולם השנייה. לעומת זאת, הוא מעיר, אפשר להעריך את הסיפור הערכה אמנותית בלי להפכו לאליגוריה (ראה פרק ו להבא).

3. אליגוריה היא, כמובן, ענין של צורה, אך היא מתיחסת לתוכן הסיפור המקורי בכך שהיא משנה את הדמויות הפועלות, מאנשים מסוימים לרעיונות כלליים. את ההתנגשויות בין הרגשות והדעות השונים בסיפור מראה האליגוריה, אם גם על מישור כללי ולא על מישור אישי; בכך היא מנוגדת לקבלת דבריו של הסיפור כפשוטם. אך ניתוח ההתנגשויות בסיפור אינו מחייב להפכן לסמלים ולרעיונות כלליים דווקא, ורבים ממפרשיו של עגנון אינם חורגים כך ממסגרת הסיפור, שעל-הרוב יכולה היא עצמה לתת חומר רב לפירושים. ההתנגשויות שעליהן עומדים מפרשי עגנון בעיקר הן: בין היהודים והיהדות לתרבות-נכר; "דיבוק" העבר; אהבה ומסורת; אמונה וחקירת היהדות; אדם ואלוהיו.

ראינו איך מתבטאת ההתנגשות הראשונה אצל מפרשי עגנון בעיקר באליגוריות על "שבועת אמונים" ועל "האדונית והרוכל". מרה פחות אך חריפה יותר בחשיבותה לגבי העם היהודי עצמו היא ההתנגשות בקרב היהדות והיהודים, שאותה מבטאים המפרשים יותר בעזרת סמלים בודדים מאשר באליגוריות שלמות. לדעת הוכמן ופיש, בעייתו הגדולה ביותר של עגנון היא משיכתו העקשנית לעבר המזהיר של העם היהודי; אך לדעת פיש, עבר זה הוא גם מעמסה על בן-המאה ה-20. מפרשים רבים מוצאים את משיכתו לעבר בסיפורים "שבועת אמונים" ו"עידו ועינים"; בכל אחד מסיפורים אלה מיצגת דמותה הפיוטית של הגיבורה את יפי המסורת ואת תרבות הדורות הקדומים של עם-ישראל. אבל החזרה לעבר אינה אפשרית, כפי שמסיק הוכמן מ"תמול שלשום": שם מת הגיבור יצחק קומר דווקא בשובו מסטיותו אל דרך-החיים המסורתית. הסיבה היא שבמאה ה-20 דרך-חיים זו אינה אלא מוות, וקיומם של מחזיקיה דומה לקיום פוחלצי-החיות של ארזף הפוחלצן (ביתר-הרחבה ידובר בנושא הזה בפרקים על "פסיכולוגיה" ו"מיתולוגיה").

בעוד הוכמן ופיש רואים בערכי היופי הגופני, שירת הטבע והאהבה-המנוגדים במידה מסוימת לערכי המסורת היהודית-ערכים השייכים לקיומו הקדום של העם היהודי שאבדו במרוצת השנים, הרי פנואלי וקורצווייל מוצאים אותם ערכים בחיים המודרניים, הכרוכים במרידה נגד מסורת-החיים של העבר. קורצווייל קורא אמנם לערכים אלה "כוחות קדומים"-כשם שהם מופיעים בצורה סמלית ב"תמול שלשום" בדמות הכלב בלק-אך עם זאת הוא מציין שהם מסופנים רק לאנשים כמו יצחק קומר, שגדלו על ברכי המסורת היהודית, ואילו לגבי מודרניסטים כמו רבינוביץ ו"הרגל המתוקה" אין בהם כל סכנה. פנואלי אומר בבירור שאם יש מרד בעגנון הרי הוא מרד האהבה נגד המוסכמות של המסורת היהודית.

באנד מדגיש במיוחד את ההתנגשות בין האהבה הגופנית לבין אהבת אלוהים המקודשת. בהערכתו על הסיפור "אגדת הסופר" הוא מוצא בו את האירוניה בה עגנון מביט על טהרתו המופרות של רפאל הסופר, שבהימנעותו מיחסים עם אשתו הוא עובר על המצוה של "פרו ורבו". דעתו זו של באנד רחוקה מאד מן התמונה האידיאליסטית של "המשפחה היהודית בטהרתה", כפי שרואה קשת את "אגדת הסופר", שהרי אם ינהג כל יהודי לפי דרכו של רפאל תכלינה עד-מהרה משפחות

יהודיות מן העולם!

בעיית "האהבה החפשית", כלומר חירותו של אדם להתחתן עם בחירת-לבו או בחירת-לבה, היתה אולי גם בעייתו של עגנון עצמו עד שעזב את עיירת-ילדותו ויצא לעולם הגדול. אבל יותר מכך היתה אולי בעייתו האישית של עגנון, לפי דעתו של טוכנר, ההתנגשות בין האמונה היהודית הטהורה לחקירת מדעי-היהדות מתוך גישה למדנית בלבד. עגנון עצמו למדן גדול היה במדעי-היהדות, כפי שאפשר ללמוד רק מקריאת סיפוריו; אך נראה שהתנגד במיוחד לחוקרי היהדות שאין בהם כל רגש דתי. נושא זה עולה בסיפור "עידו ועינם", שם הוא משמש מרכז לטיעוניהם של מפרשי עגנון. בסיפור זה עגנון מבקר בחריפות את שני החוקרים, גינת וגמזו, שיחד איבדו את כל יפי תעלומותיה של היהדות—שהתגלמו בדמותה הפלאית של גמולה—מתחת לזכוכית המגדלת של המנתח. באנד רואה אפוא בשלש הדמויות הראשיות שבספר "משיכה משולשת-זוויות: גינת בחקירות הפילולוגיות; גמזו בחקירת הפיוט היהודי; וגמולה כהתגלמות ההשראה, שירת השבטים האבודים, וזמרת החדוה, העצב והטבע של תקופת הפשטות של התנ"ך" (געגועים וסיוט, 391).

בעיית חקירתה של היהדות קשורה כאן בענין המשיכה לעבר.

הרעיון העיקרי בפירושו של טוכנר הוא שעגנון מתנגד לחקירת היהדות, ובייחוד לחקירתם של מסתרי הקבלה, העלולה להביא לידי שגעון ומוות, כפי שקרה לשלושה מן ה"ארבעה שנכנסו לפרדס". לדברי טוכנר, עגנון מביע כאן את דעתו שאין לחקור בדברי אמונה, שבכך הם עלולים לאבד מיפיים ואמיתותם. לכן לא הוגשמו נישואיהם של גמולה וגמזו, המיצגים את שכינת ה' ואת עם-ישראל, או את האמונה הטהורה והמחקר. למעשה, מחקריו של גמזו הם הסיבה הישרה למחלתה של גמולה, שהתחילה בנישואיה עמו; כי גמזו לא התעניין ביפיה של גמולה אלא רק בקורותיה. לדעת טוכנר, המחבר מתנגד למעשי גינת, הלומד לבדו, בניגוד להוראה מוחלטת מן ההלכה.

נקודה מעניינת מעלה פיש בנושא, בהערתו שעגנון עצמו התעניין בלימודי-היהדות ובמחקר בעבר הרחוק של עם-ישראל. לכן מציין עגנון בסוף הסיפור "עידו ועינם" שפתביו של גינת מוסיפים להתקיים לאחר מותו—אף ששרף אותם—וכך ערכי העבר נשמרים לדורות הבאים.

התנגשות אחת מוצא באנד בעגנון שכל שאר המפרשים מתעלמים ממנה—זו ההתנגדות בין עגנון לאלוהיו, אלוהי ישראל. לדברי באנד, מתבטא ענין ההתנגשות בספר "תמול שלשום", תחילה על-ידי בלק, "המפקפק בצדק האלוהי", ועם סוף הסיפור על-ידי המחבר עצמו, שאינו יכול למצוא הצדקה להענשתו ומותו של יצחק קומר, העומד על סף חיי אושר עם אשתו הצעירה וכבר חזר בתשובה.

מתוך השוואה עם הפרקים הבאים נראה שעמדתו של עגנון כלפי המסורת והדת היהודית היא הנושא העיקרי לוויכוח בין מפרשיו, אולי מפני שלדעתם זה הנושא העיקרי הקשור בעגנון.

(כאן שוב עלי לחזור ולציין כי מפאת קיצורו של חיבור זה נבחנו בו רק שבעה

מסיפורי עגנון ולא הוזכרו בו סיפוריו ה"יהודיים" במיוחד של עגנון כ"תהילה" ו"בלבב ימים", למשל).

ב. היסטוריה וחברה—בעיות כלל-אנושיות

השינויים ההיסטוריים והחברתיים המשתקפים בסיפוריו של עגנון, כפי שנמצאו על-ידי מפרשיו, רובם יהודיים, אך ברובם הם תלויים בשינויים שחלו בחברה האירופית מאז המחצית השניה של המאה ה-19. בכל-זאת מוצאים מפרשי עגנון בסיפוריו גם רמזים לתקופות קודמות, כפי שמראים פירושי באנד וקורצווייל ל"האדונית והרוכל": לדעת שניהם הסיפור מביע את נדודי היהודים התלושים בארצות אירופה ואת ההתבוללות—חברתית ולא דווקא דתית—המתרחשת בארץ המארכת כל-אימת שהאווירה שם נוחה ליהודים די הצורך. אך בהט מחזיר את הסיפור למאה ה-20 באָמרו שהדרך היחידה להסביר את מותה של האדונית כשהיא מסמלת את ארצות אירופה היא בהרס הכללי של מלחמת-העולם הראשונה.

כמו שנאמר בקשר להתנגשויות בדת ומסורת, כך גם בקשר להתנגשויות החברתיות: אלו המתארעות בתוך החברה חשובות יותר מאלו שבין החברה לעולם שמחוץ לה. גם באנד וגם קורצווייל רואים את הסיפור "בדמי ימיה" כסיפור חילוני שאינו יהודי דווקא בעיקרו. באנד אומר שההתנגשות ב"בדמי ימיה" מתרחשת בתוך המעמד הבינוני ונגרמת במאבק נגד מוסכמותיו. לדעת קורצווייל, ההתנגשות היא בין היחיד לחברה: "ניגוד בין המוסר הנורמטיבי והקולקטיבי של החברה לבין המגמות האינדיבידואליסטיות של הדור החדש" (מסות, 46). קורצווייל מוצא שיש התפתחות במאבק היחיד נגד מוסכמות החברה, בכך שתוצאה מצליחה לעשות את מה שלא הצליחה בו אמה: היא מתחנתת עם בחירה, מזל, בעוד שלא נאלצה להיכנע למוסכמות ולאביה ולהינשא למינץ.

בעקבות המאבק לחירות היחיד באו השאיפות הלאומיות—הציונות. עגנון עצמו היה גם יהודי מסורתי וגם ציוני; ההתנגשות בין דתיים לציונים, וכן ההתנגשות בנפשו של אדם שהוא גם דתי וגם ציוני, מתבלטת בייחוד בספרו "תמול שלשום". מפרשי עגנון מוצאים בספר זה רעיונות רבים ושונים: כץ רואה בגיבור יצחק קומר (המיצג, כנראה, את עגנון בנקודות מסוימות) אדם שנכשל גם כחלוץ וחקלאי וגם כמאהב ביחסו עם נשים. טוכנר, לעומתו, אומר שיצחק מסמל את הדור הנאבק על חייו, והכלב בלק מסמל את "התודעה המעוותת והמודחקת" של הדור הזה. צורף רואה את יצחק כ"אספקלריה שבה משתקפים ישובי ארץ-ישראל עתיקים וחדשים, על יושביהם ובעיותיהם, על נופם ושמשם..." (האיש ויצירתו, 154). אך באנד, בדומה לפירושו ל"בדמי ימיה", מפריד את יצחק מן היהדות באָמרו שהוא מסמל את הציביליזציה המערבית בשנות השלושים והארבעים למאה ה-20 (בכללותה); שגעונה של הציביליזציה ליזציה מתבטא בדמותו של הכלב המשוגע, בלק. הפרדה כזאת מן היהדות מוצא באנד גם ב"שבועת אמונים", אותו הוא מכנה "תיאור והערכה של העליה השניה על בסיס אישי ואידיאולוגי", והוא ממשיך: "דבר אין ברקע חייהם של יעקב ושל

שושנה המקשר אותם עם החברה ביפו" – שהיא חברה יהודית; בסיפור חיי ילדותם של יעקב ושושנה בווינה אין דבר המזכיר את היהדות ולו ברמז. לדעת באנד, נאה העיר יפו כרקע לסיפור, בגלל האסוציאציות הנכריות העולות משמה, כי אפילו לדעת עגנון עצמו נקראה העיר על שמו של יפת, אבי העמים האֲרִיִים. למעשה, מותח באנד ביקורת חריפה על מנהגם של מבקרים יהודים לחפש יותר מדי מקורות יהודיים בסיפורי עגנון. כאן אנו רואים את הניגוד הגמור לאליגוריה היהודית של קריב (ראה למעלה).

את בעיות היהודים במאה העשרים באירופה ובארץ-ישראל מצא גם פיש בסיפור "עידו ועינים", שלדעתו הוא מלא "תסבוכות של גלות, בית לאומי, יהודי מודרני, וכן המאה ה-20" (מסורת, 9, 131). טוכנר, לעומתו, בונה את פירושו ל"עידו ועינים" על ההנחה שסיפורו של גמזו מספר את קורות העם היהודי, ממעמד הר-סיני ועד ההתישבות האחרונה בארץ-ישראל. טוכנר מוצא בסיפור שני מוטיבים יהודיים לאומיים: היסטוריית העבר, שאין לשנותה, וההיסטוריה המודרנית, המשתנה בלי הרף. גם בפירושו של קורצויל ל"בדמי ימיה" וגם בפירושו של טוכנר ל"עידו ועינים" יש קשר בלתי-נמנע בין בעיות היסטוריות-חברתיות לבעיות הדת והמסורת היהודיות.

ג. פסיכולוגיה

הגישה הפסיכולוגית לפירוש עגנון היא המסובכת ביותר, קצת מפני שמפרשיו אנשי-ספרות הם ולא פסיכולוגים (למיטב ידיעתי, לפחות); קצת מפני שהפסיכו-לוגיה עצמה היא נושא חמקמק, המעורב בבעיות של דת וחברה מכאן ובמיתולוגיה ודת הטבע מכאן. יונג, למשל, בנה מערכת שלמה של התייחסות הפסיכולוגיה למיתו-לוגיה, ומערכת זו יכלה לשמש בסיס נאות לפירושם של הרבה מסיפורי עגנון. אך רק מעט מאד ממערכת זו, או כל שיטה פסיכולוגית אחרת, שימשה בסיס לפירושי עגנון; רוב מפרשיו מביעים את דעותיהם האישיות ונעזרים רק מעט מאד באיוו שיטה פסיכולוגית ידועה. (יש לזכור כאן שההגדרה מהו פירוש פסיכולוגי היא שלי, לא של המפרשים).

את הנושאים הפסיכולוגיים המשמשים בסיס לפירושי עגנון חילקתי לשבע קבוצות עיקריות, ואלו הן: 1. אהבה ותסבוכותיה (אירוטיקה, עריות וכו'); 2. נסיגה לילדות, או לעבר, "חזרה לרחם"; 3. גילויי בריחה מן החיים (חלומות, תחליפים); 4. תופעות של הפרעות נפשיות (סהרורות, פיצול האישיות, וכו'); 5. הבית וחסרונו; 6. בעיות של מצפון (רגש אשמה, עונש ותגמול); 7. מוות-ממשי או רוחני. אם הנושא בו עוסק מספר גדול ביותר של מפרשים בקשר לכל אחד מסיפוריו ה"פסיכו-לוגיים" של עגנון מצביע על הבעיה הפסיכולוגית העיקרית העומדת במרכזו אותו סיפור, נמצא שהבעיה הפסיכולוגית העיקרית של "עידו ועינים" היא שגעון או הפרעות נפשיות; זו של "בדמי ימיה", האהבה; של "שבועת אמונים", הבריחה מן החיים; ושל "תמול שלשום" – בעיית המצפון. בעייה משנית ב"תמול שלשום"

תהיה שגעון; ב"שבועת אמונים" – אהבה; וב"עידו ועינים" שתים: אהבה וחוסר-בית. הסכמת מפרשיו של עגנון על הבעיות בסיפור מסוים תלויה, על-הרוב, בבהירות בה עגנון מציג את הבעיות האלו; ובדרך-כלל לא נמצא הסכמה רבה על עמדתו של עגנון כלפיהן.

שלושה מפרשים (באגד, בהט ופנואלי) רואים באהבת תרצה למזל ב"בדמי ימיה" גילוי-עריות רוחני: מזל, אהובה הראשון של לאה, אם תרצה, למעשה צריך היה להיות אביה של תרצה. אך נחלקות דעותיהם של שלושת המפרשים באשר לעמדתו של עגנון כלפי מצב בלתי-נסבל זה: לדעת באגד, עגנון עושה את תרצה צעירה מאד ותמימה מאד, ולכן ממילא אינה יכולה להיות חוטאת שכן איננה מסוגלת להבין את הרע שבמעשיה. בעיני פנואלי אהבתה של תרצה נבוכה מאד, כי בעוד היא רואה את מזל כאביה הרוחני, מרגישה היא שעליה למלא את שאיפת אמה ולהתחתן אתו; מבוכתה זו מודגשת בתופעת האחים התאומים גוטליב, שאין להבדיל ביניהם, המסמלים את הדמיון בין מינץ אבי תרצה למזל; לגבי תרצה סוד קיומה נחבא במזל, והוא פתרון חייה. תרצה משיגה, אמנם, את מזל, אך ניטל עניינה בו וקסם האהבה נמוג. בהט פותר את בעיית חטאה של תרצה מתוך שבעיניו הריהי מתה עם נישואיה לו; אך אין בהט מפרש אם אמנם חטא-מוות חטאה תרצה בגילוי-העריות הרוחני.

גם ב"שבועת אמונים" רואים כמה ממפרשי עגנון את הבעיה של גילוי-עריות בין יעקב רכניץ לשושנה אהרליך. ברור שיעקב מיטיב לדעת משושנה את קורות הוריה של זו כאילו היו הוריו-הוא. לדעת באגד, הוא רואה אותה כאחות, ובנישואיהם עלולים הם לחטוא בגילוי-עריות. דינה שטרן, לעומתו, גורסת כי עובדת היותם בני זוג אחד של הורים פירושה לא שהם כאח ואחות אלא שהם כאדם אחד. מובן שגם שטרן וגם קריב נמנעים מן הבעיה האישית ומעבירים את הסיפור למישור של אליגוריה, תוך שהנפשות הפועלות הופכות סמלים מופשטים.

גילוי-עריות הוא רק אחת מבעיות אהבתם של יעקב רכניץ ושושנה אהרליך. טוכנר רואה את המניעה לאיחודם בהבדלי מעמדם והינכום, אך בסופו של דבר האהבה הנצחית מנצחת. גם בעיני באגד הסיפור מסתיים בטוב: בבחירתו של יעקב בשושנה בין נערות יפו ולימודיו לבין שושנה, השבועה וזכרונות ילדותו, ובאחריות שהיא תוצאה של "חיי אנוש רמים יותר". פנואלי מפריד בפירושו בין גופו של יעקב לנשמתו: בעוד הגוף בגבריותו נמשך אל יפיה של תמרה, נמצאת נשמתו של יעקב תחת ידה של שושנה ושל משפחתה. האהבה הרוחנית קנתה ורכשה אותו לעצמה, ובסופו של דבר היא משתלטת עליו כאשר שושנה מנצחת במירוץ הבנות.

האהבה היא אולי הנושא החשוב ביותר בסיפורי עגנון, ונושא הדיון המצוי ביותר אצל מפרשי עגנון, ולו אך במלים ספורות בלבד. נתיב-האהבה לעולם אינו ישר אצל עגנון, ולפעמים הוא מפותל ביותר ומביא לתוצאות שונות ומשונות. באחד מפיתולי נתיביה מגיעה האהבה למשולש המוזר של גמולה, גמזו וגינת ב"עידו ועינים". לדעת שקד, מביע הסיפור את המאבק לכיבוש הנעורים והיופי המסומלים על-ידי דמותה של גמולה; לשם מאבק זה משתמש גמזו בהגיון, אך הוא נכשל מפני שאין

הגיון באהבה, בנעורים וביופי; גינת מצליח במאבקו לזכות בגמולה (שקד מתעלם כאן מן העובדה שגינת אינו רוצה בגמולה כשלעצמה אלא רק בשיריה-ט.ב.) על-ידי שהוא מעביר את חייו למצב של אי-קיום, כי מי שאינו חי אינו יכול להזקין. קורצווייל, הגורס כי כוח האהבה, לפחות אצל עגנון, בידי נשים הוא נתון, מתאר את התעללותה של גמולה בגמזו ואומר שבסיפור זה משתקף האירוס-כמו גם יחס המשורר לאשה-בתוך "אספקלריה של איש זקן". באנד, לעומתו, מוצא את הטראגדיה באהבת גמזו וגמולה בכך שמלכתחילה אין הם זוג מתאים.

חוסר-התאמה בין בני-הזוג מצוי, לדברי קורצווייל, גם ב"האדונית והרוכל" בין יוסף היהודי והליני הנכריה, כי השקפתם על החיים ושאיפותיהם שונות מדי. בעיה אחרת מצויה באהבתם של רפאל ומרים ב"אגדת הסופר", שם רואה פנואלי את האהבה הגופנית מנוגדת לאהבה הרוחנית של רפאל לאלוהיו.

תסביך-אהבה אחר הוא האהבה לאם, או "תסביך אדיפוס"; אצל עגנון הוא קשור, לדעת מפרשיו, במשיכה לחיי המסורת בילדותו ולחיי-הפאָר של העם בקדמותו. בצורתו הפשוטה מסביר פנואלי את אהבת יעקב לשושנה ב"שבועת אמונים": למעשה, אהב יעקב את גרטרוד, אמה של שושנה, ובדרך של סובלימציה הוא מעביר אהבה בלתי-אפשרית זו לבתה, למען "שיחרור הליפידו"-גרטרוד עצמה היתה ליעקב כאם שניה; ופנואלי מביע את דעתו שהסובלימציה אינה מוצלחת. גם כן רואה באהבת יצחק קומר לשפרה ב"תמול שלשום" זכר לאהבתו לאמו, כי היא האשה הראשונה המסוגלת למלא את חסרון מקומה של אמו כפי שנשתמרה בזכרונו של יצחק; לעומת הרגשתו זו כלפי שפרה, יחסיו עם סוניה הם רק "אי-הבנה". על אף תמימותו של יצחק באהבותיו, מוצאים בו פנואלי והוכמן תשוקות אירוטיות: הראשון רואה אותן מסומלות בדמות רפובות ובהופעות הפלבים בסיפור, ואילו לגבי השני הן מתבטאות ב"חלומות אירוטיים בהקיץ על ארץ ישראל".

מבחינה פסיכולוגית, האהבה לאם קשורה ברצון לחזור לבטחון הרחם, לחיי ילדות חסרי-דאגה. באנד, למשל, אומר ש"עיסוקיו של יעקב וזיהותו האישית תלויים רק בנסיגות הקיצוניים שנתנסה בילדותו: הקונסול ואשתו גרטרוד, שושנה כילדה קטנה, השבועה, הגן והבריכה שבתוכו. שושנה מיצגת, בעצם, את הזכרונות הללו בשלמותם, וכך היא יוצרת את המשיכה הנגדית לחייו ביפו, ללימודיו, ולידידותו עם נערות אחרות" (גענועים וסיוט, 369). הוכמן מביע זאת במלים אלו: "המשיכה הכפויה לעבר היא גם אישית וגם לאומית"; וזו הצורה בה היא מעסיקה את עגנון עצמו. משיכה זו מתבטאת כשאיפה "לחזור אל הרחם" בכך שיעקב מערבב בדמיונו את שושנה עם אמה ועם אמו הוא, במחשבותיו הסבוכות בעת מירוץ הבנות בסוף "שבועת אמונים". הוכמן נראה שבכללו של דבר הוא דבוק בדיבוקו של עגנון לעבר, והוא מוצא דיבוק זה בעוד שני סיפורים: "עידו ועינים" ו"תמול ושלשום". ב"תמול ושלשום" מסמל הכלב בלק, בתוך השאר, את שאיפתו של יצחק לחזור לבטחון שברחם, כלומר בחיי-המסורת של ילדותו, בעוד ש"כפיית העבר" משמשת נושא מרכזי ב"עידו ועינים". במקרה זה בהט מתבטא ביתר-בהירות באָמרו שעוורונו

החלקי של גמזו מסמל "חיי אשליה וסיפוק רגעי בחלום או התעלמות מדעת ההווה והתשוקה לחיות בעבר על כל אביזריו" (עגנון והזן, 166) – ושוב אפשר לראות געגועים אלה כאישיים וגם כלאומיים.

המשיכה לעבר והשאיפה לחזור לרחם הן אחד מביטויי הבריחה מן החיים. הבריחה מן החיים, היכולה להתבטא בצורות שונות כמו חלומות, תחליפים וכדומה, משמשת נושא לפירושם של המישה ממפרשי עגנון (קורצויל, סדן, פנואל, צורף ושטרן) רק לאחד משבעת סיפוריו הנבחרים כאן: "שבועת אמונים". שלושה ממפרשים אלה רואים את חלומו של יעקב לאחר קריאתו בהומירוס כדחיית זכרונות ילדותו ודחיית השפעתה של שושנה, הקשורה בהם. לדעת פנואל, הומצא החלום למטרה זו; לדברי קורצויל, החלום הוא "אחד מאותם להטי האמנות הפסיכולוגיים שבהם עשירים כל-כך סיפורי עגנון"; לדעת סדן, זהו "תריס המעלים מפניו את הסיבה העמוקה יותר, את האמת" לבחירתו של יעקב במקצועו בחקר האצות – הסיבה האמיתית היא, לדעתו, קפיצתה של שושנה לבריחה שבגן הקונסול ועלייתה משם מכוסה אצות כבת-גלים.*

אין זו הבריחה היחידה ב"שבועת אמונים". לדעת סדן, "הכל בורחים" בסיפור: שושנה נמלטת מהשבועה אל מחלת-השינה, דבר המתבטא גם בתיאור ריצתה – היא רצה בתמונה התלויה במשרדו של הקונסול, במשחקה בגן, ובסופו של דבר במירוץ הבנות; הקונסול נמלט מאחריות והחלטות למסעיו; יעקב נמלט מן הנערות וממוצאו. בעיני קורצויל בריחתו של יעקב מתבטאת בחלומותיו, בנסיעתו לארץ-ישראל ובעבודתו, ואילו בריחתה של שושנה מתבטאת במחלתה. לדברי צורף, יעקב בורח מן המציאות לארץ-ישראל ולעבודתו; אהבתו לאצות אינה אלא תחליף לאהבתו לשושנה. אך לדעת שטרן, יעקב מוצא את תחליף אהבתו בידידות עם בנות יפו; עיסוקו המדעי משמש לו תחליף לשבועה. אבל תחליף זה אינו אלא אשליה. למעשה, נמצא שבעניין הבריחה מן החיים יש הסכמה כללית בלתי-מצויה בין מפרשי עגנון. הבריחה מן החיים עלולה להסתיים בצורה זו או אחרת של שגעון או אי-שפיות;

* בחלומו שומע יעקב רכניץ את קול גלי הים בשבתו בחדרו שבאוניברסיטה (בארץ מרכז אירופית המרוחקת מאד מהאם) ורואה את הלבנה "צוננת ומתוקה ומחרידה" מרחפת מעל גלי הים. המפרשים מתנגדים לסברת המחבר שבגלל חלום זה בחר יעקב במקצוע הקשור בים, באָמרם שהסיבה לכך היתה זכרון ילדותו את מראה שושנה כפי שנזכר למעלה. התנגדותי לפירוש החלום כהמצאה והחבולה פסיכולוגית לשם השכחת המראה של שושנה כבת-גלים הובעה בזיהוי של שושנה, העולה מגלי הבריחה, עם הלבנה עצמה, המרחפת מעל לים, יחד עם זיהויה של שושנה עם האלה איזיס כמלכת האביב: הסנונית, נושאת המים והאש במיתולוגיה, משמשת לה סמל; "סנונית מנמנמת" מופיעה ב"שבועת אמונים" כמקבילה לדמותה של "שושנה המנממת", וקשרה של שושנה לפרחים מחזקת את זיהויה עם אלת-האביב. תיאור חלומו של לוקיוס בספרו של אפוליאוס "חמור הזהב" מראה איך הלבנה המלאה המרחפת מעל לים מזדהה עם דמות האלה איזיס העולה מתוכו (ראה מאמרי בקשת מט). לסיכום, כדי לאשר את השפעת שושנה המכוסה אצות על בחירת יעקב במחקר האצות כמקצוע אין צורך לדחות את חלומו של יעקב אלא לקבלו כחיוק להנחת ההשפעה הנ"ל. – ט.ב.

נושא זה הוא שני לאהבה בדבריהם של מפרשי עגנון. טוכנר מסביר את התנהגותה של שושנה כלפי יעקב כאפאתיה, ואת עיקר הסיפור כ"היסוסים פסיכולוגיים"; באנד מקשר את הים ב"שבועת אמונים" אל הפסיכולוגיה של פרויד ויונג (אף שאינו מסביר מהי פסיכולוגיה זו—הוא מתעלם מן הניגודים התהומיים בין פרויד ויונג—או איך היא מתקשרת לסיפור), והוא מציין שהים "מונע מיעקב התקשרות בעלת משמעות עם הנערות או עם שושנה".

פיצול האישיות הוא מוטיב פסיכולוגי מוגדר יותר, וטוכנר ושביד מוצאים אותו ב"תמול שלשום"; אצל שניהם מתבטא הרעיון בראיית יצחק קומר ובלק כשני צדדים של אישיות אחת. לדברי שביד: "מתוך ה'סימפאתיה' התת-אנושית שבין הכלב והאדם ניזונה הפסיכולוגיה הכלבית של בלק. אחד הקווים הבולטים ביותר באישיותו של יצחק קומר הוא תום-לב... יש בו נאמנות-כלב נוגעת ללב..." (מולד 16, 385). טוכנר מסביר זאת כ"ההיאבקות בין המאווה העיור והתודעה המפוקחת, כלומר בין קומר ובלק, מסמלת את טיבו של הדור, דור הפלגה; .. גיבור התקופה הוא... כפול דמות" (פשר עגנון, 64). אצל טוכנר מיצג בלק את ההכרה של האישיות, העלולה להידחק בכל רגע על-ידי תת-ההכרה הרגשית המיוצגת על-ידי יצחק. ההכרה מתקדמת יותר מהרגש, ומספנת אותו. (אפשר לציין כאן שטוכנר מקשר את המצב הפסיכולוגי הזה עם עמדתו הדתית של יצחק). טוכנר בכלל מוצא שבעלי-החיים אצל עגנון הם גלויי-לב, דברנים ואקסטרוברטים ביותר לעומת גיבוריו שהם שתקנים ואינטרוברטים, כמו יצחק קומר, יעקב רכניץ מ"שבועת אמונים" והרשל מ"סיפור פשוט". לדעת טוכנר, הטראגדיה ב"תמול שלשום" היא בכך שאין כל אפשרות של פגישה בין שני חלקי האישיות המפוצלת.

פיצול האישיות נמצא גם ב"עידו ועינים", ולדעת בהט ושקד הוא מסומל בשתי האותיות הראשונות בשמו של עגנון, ע' וג', המופיעות בראשי שמות רבים בסיפור (כגון עידו, עינים, עובדיה עמרמי, ולעומתם גמולה, גמזו, גינת, גבריה, בן-גאואל, גדי בן-גאים וכו'). שקד מסביר את השימוש הזה באותיות כ"פגישה בין האני ליסודות שונים בנפשו".

פירושו הפסיכולוגיים של קורצווייל מוגדרים הרבה פחות; לדבריו, ב"עידו ועינים" "כולם סהרורים". ביטוי זה יכול להתפרש גם כמורה על הפרעות נפשיות וגם, בדרך פיוטית, כמורה על נטיית הנפשות ב"עידו ועינים" להערצת הלבנה; בדרך-כלל מונחיו הפסיכולוגיים של קורצווייל מעורבים במונחים פיוטיים-מיתולוגיים.

הסהרוריות ופיצול האישיות ב"עידו ועינים" יש להם קשר אמיץ לבעיית הבית וחסרונו. לדברי קורצווייל, הסיפור טובב סביב הבית ועזיבתו: הגרייפנבכים עוזבים את ביתם ונוסעים לחופש; המספר עוזב את ביתו כדי לשמור על בית גרייפנבך, בעוד שמשפחתו נמצאת הרחק מביתה בגדרה; גמולה עזבה את ביתה ומולדתה ומדי-פעם היא נעלמת מבית בעלה בירושלים, וגמזו עוזב את ביתו כדי לחפש אותה; גינת חי הרחק מביתו כדייר בבית גרייפנבך; וכסמל כללי לרעיון מופיע הזוג גינתר ואשתו, שאינם יכולים למצוא בית לגור בו יחד. בהט עושה משוואה של חוסר-בית=גדידה חלומית=

חוסר מניע לפעולה וכן הלאה, וכל זה קשור במשיכה ההדדית בין הטיפוסים השונים בסיפור. באנד מביע את הרעיון בקצרה ובבהירות: "מחלתה של גמולה נגרמת בגלל חוסר בית". מצד שני, הרי לדעתו עולה כל העולם הפנטסטי בסיפור בראשו של המספר כאשר משפחתו איננה בבית, וכשהוא עצמו נמצא מחוץ לביתו בבית זר. נושא פסיכולוגי אחר הוא בעיית המצפון וענייני חטא, עונש ותגמול. נושא זה עולה במיוחד בקשר עם "תמול שלשום", בעיקר בגלל סיבה הלא-ברורה כביכול (אפילו לעגנון עצמו) למותו של יצחק. כן אומר שאיזה שהוא כלב גובח בכל פעם שיצחק משוחח עם שפרה, המזכיר לו את מצפונו הלא-נקי (שנגרם על-ידי קשריו עם הציונים) ואת סופו הקרוב. אך לדעת באנד, לא הציונות היא חטאו של יצחק אלא יחסיו הקודמים עם סוגיה. לדבריו, יצחק הוא "אדם בינוני בעל אשמה בינונית אבל תסביך-אשמה גדול", וענשו של יצחק מתאים יותר לתסביכו מאשר לחטאו הממשי, והוא בא עליו למרות חזרתו-בתשובה. לדעת באנד, הקשר אל בלק הוא ברעיון שאדם חוטא הוא תת-אנושי וחשוב ככלב. בלק הוא "האני האחר" של יצחק "במובן מסוים", ונביחתו רומזת לחרטתו המוסרית של יצחק. אורנט מביע את הדעה המקורית שחטאו וענשו של יצחק מסומלים לא בכלב אלא בחרקים, המופיעים גם ב"תמול שלשום" וגם בסיפורים אחרים: החרקים הם "הקטיגור החדש", והם מסמלים את הגמול והעונש לפי שאינם ניתנים להשמדה. אך לדעת פנואלי, סופו של יצחק אינו תלוי כלל בחטאו, שהוא קטן מדי לעונש כה כבד, אלא באפיו של יצחק. בהט מוצא תסביך-אשמה גם ב"בדמי ימיה", אצל מינץ על שלקח את לאה מאהובה מזל וכך גרם בלא כוונה למותה בלא-עת; כל זה מתבטא, לדעתו, בהצבת המצבה ללאה עם הפתובת שנכתבה בידי מזל. נראה שמינץ משלם על אשמתו במוות רוחני הבא עליו עם מותה של לאה אשתו; לדעת בהט, כל הדמויות הראשיות בסיפור מתות, מי למעשה ומי להלכה (מזל עם נישואי לאה, מינץ עם מות לאה, ותרצה עם נישואיה-היא), ודבריו בנושא זה אינם ברורים לגמרי. כבר ראינו שמפרשי עגנון מתקשים להסביר את מקרי המוות הרבים שבסיפוריו, כמותו של יצחק ב"תמול שלשום", מות האדונית, ב"האדונית והרוכל", מותם של גינת וגמולה ב"עידו ועינם" ומות יוחנן ב"חופת דודים". (רוב מקרי-מוות אלה ניתנים בנקל לפירוש פיוטי-מיתולוגי, כפי שהראיתי במאמרי הנזכרים למעלה).

באנד מתעכב באריכות על משיכתה העמוקה (obsession) של שושנה למוות, המופעת בשיחתה עם יעקב על הפוחלצן ארוף והחנוטים, ובמחלת-השינה שלה הדומה למוות. שלא כאנשי "בדמי ימיה", שבה שושנה לחיים בסוף הסיפור. מפרשי עגנון מרבים ליחס מצבים ותכונות פסיכולוגיים שונים לגיבוריו: יעקב רכניץ מ"שבועת אמונים" מכונה בפי קורצויל "אדם פאסיבי" בעל רגש-נחיתות, ובפי הוכמן פשוט "פאסיבי" (על אף העובדה שעגנון אומר בפירוש כי "יעקב לא היה אדם פאסיבי"); קורצויל מייחס רגש-נחיתות גם ליוסף הרוכל מ"האדונית והרוכל". באנד ופנואלי מכנים את יצחק קומר מ"תמול שלשום" "תמים", וצורף מתארזו כאדם בודד.

המונח "פסיכולוגי" מופיע פעמים-מספר אצל מפרשי עגנון, בדרך מעורפלת קימעה: טוכנר אומר שנושא הסיפור "עידו ועינים" הוא לא רק ריאליסטי אלא גם פסיכולוגי; לדברי שקד, יש ב"עידו ועינים" שליטה פסיכולוגית והכרחיות המאורעות; קורצויל מעיר על כך שב"שבועת אמונים" אין עגנון מזכיר את הבעיות הפסיכולוגיות, אף כי אלו מעניינות מאד (ראה דברי יונג ב"סוף-דבר"); הוא גם אומר שצביעת הכלב ב"תמול שלשום" מאפשרת לעגנון גישה לתוך העולם הפסיכולוגי האנושי. הוכמן אומר שבלק מסמל את צדם הפסיכי של הי יצחק, את חיפוש המתמיד, ואת שאיפתו לחזרה לרחם, כלומר לחזרה לעבר; ופנואלי מוצא קושי בהגדרת האמת הפסיכולוגית של "בדמי ימיה". הערה כללית מעיר טוכנר על עגנון באמרו שיש בו "חוקיות פסיכולוגית, השולטת ללא ערעור בתהליכים הנפשיים ובגלוייהם המעשיים" (פשר עגנון, 172).

לסיכום הגישה הפסיכולוגית לפירושי עגנון הרי מעט סטאטיסטיקה: מתוך 13 מפרשים, 9 מוצאים נושאים פסיכולוגיים ב"תמול שלשום", 8 ב"שבועת אמונים" ו-6 ב"עידו ועינים" – שלושה סיפורים אלה יכולים להיחשב הסיפורים ה"פסיכו-לוגיים" ביותר של עגנון (לפחות מתוך אלה שנבחנו כאן). רק 3 נושאים נמצאו ב"בדמי ימיה" ואחד בכל אחד מן הסיפורים "האדונית והרוכל" ו"אגדת הסופר" – שום נושא פסיכולוגי לא מצאו מפרשי עגנון ב"חופת דודים", שיותר מכל שאר הסיפורים שהובאו בחיבור זה הוא מבוסס על רקע פיוטי-מיתולוגי (על אף האליגוריה היהודית של סדן).

מתוך 13 המפרשים העוסקים בנושאים פסיכולוגיים עוסקים 9 באהבה, 6 בהפרעות נפשיות, 5 בבריחה מן החיים, 5 בענייני מצפון ו-5 משתמשים במונח "פסיכולוגי" או "פסיכי". רק 4 מפרשים רואים את ה"חזרה לרחם" כבעיה פסיכולוגית (בעיה היכולה בקלות להיחשב גם דתית-לאומית); על אותה דרגה עומד גם הנושא של חוסר-בית, שנמצא רק על-ידי 3 מפרשים ורק בסיפור "עידו ועינים". רק שנים ממפרשי עגנון רואים את המוות בסיפוריו כמוטיב פסיכולוגי.

מעניין גם לראות עד כמה מפרשי עגנון מרחיקים לכת בניחות הפסיכולוגי של סיפוריו. המעוניינים ביותר בנושא זה הם בהט ובאנד – הראשון מוצא בשני סיפורים 6 מוטיבים פסיכולוגיים, השני מוצא בארבעה סיפורים 6 מוטיבים; אחריהם באים קורצויל ופנואלי, שב-4 סיפורים הם מוצאים הראשון 5 והשני 4 מוטיבים. טוכנר והוכמן, המתיחסים כל אחד רק ל-3 מסיפורי עגנון מבחינה פסיכולוגית, כל אחד מהם מוצא בשלשתם יחד רק 2 נושאים פסיכולוגיים, בעוד שקד וכץ מוצאים 2 נושאים פסיכולוגיים בסיפור אחד של עגנון. שביד, סדן ואורנט מדברים כל אחד רק על נושא פסיכולוגי אחד אותו הם מוצאים כל אחד רק בסיפור אחד.

ד. מיתוס, שירה, אמנות, וטבע

חילקתי את הפרק לששה חלקים: 1. נשים, אירוס ואהבה; 2. גורל, כוחות ארכאיים ומוות; 3. חלומות; 4. תופעות הטבע, החי והצומח; 5. מיתולוגיה; 6. שירה ואמנות.

נשים, אירוס ואהבה: נשים, שהן חלק חשוב ביותר במיתולוגיה הקשורה בטבע, מופיעות שוב ושוב בסיפוריו של עגנון, ועובדה זו השפיעה במיוחד על אחדים ממפרשיו. אחד מאלה הוא קורצווייל, המוצא נושא זה לפחות בארבעה משבעת הסיפורים הנבחנים כאן. על גמולה ב"עידו ועינם" הוא אומר שהיא מסמלת את הפרינציפ האירוטי המציק לגבר, ובהכללה: "כל האקטיביות בענייני האירוס בכל הסיפורים האלה [הוא מדבר על "גבעת החול", "שבועת אמונים", "לילות" ו"עידו ועינם"] היא אצל נשים" (מסות, 155). כך גם בקשר ל"שבועת אמונים": "לאמיתו של דבר האשה היא הגורם האקטיבי בחיים ולא הגבר (לפחות בסיפורי עגנון)" (מסות, 121). כאן לא רק שושנה, הגיבורה, פעילה יותר מיעקב, אלא גם שאר הנשים המקיפות אותו: אמו, גרטרוד, שש נערות יפו. את האדונית מ"האדונית והרוכל" מתאר קורצווייל כך: "איזו ויטאליות דימונית התגשמה באשה זו. כוח מסתורי שלה, כוח קודר ומסית, שבידו נתון הגבר... הרוכל, הוא הרז הקדום, הפיתוי הנצחי..." (מסות, 126). ב"תמול שלשום" מוצא קורצווייל הקבלה בין נשים לכלבים, ושניהם מסוכנים במיוחד אם נכנעים להם. מתוך דוגמות אלו אפשר להסיק שהשפעת הנשים כפי שהיא מתבטאת בסיפורי עגנון אינה לגמרי חיובית, לדעת קורצווייל.

גם צורף מציין את כוחן של הנשים אצל עגנון, והוא מעיר לגבי יצחק מ"תמול שלשום": "עילת העליה הראשונה—סוגיה, בכוחה ובגינה הגיע למלאכה והוקרה; ועילת הנפילה האחרונה—שוב האשה—שפרה..." (האיש ויצירתו, 155); ובמקביל לכך: "יפיה של טוסיה, אשת בלויקופף האהובה עליו, מלבה את להט היצירה של בעלה" (האיש ויצירתו, 157). כך מעלה צורף את כוחן של הנשים אצל עגנון מיכולת אירוטית בלבד לפעילות חיונית וליכולת השפעה גם על היצירה וגם על המוות.

מעניין לבחון את עמדתה של האשה היחידה בין מפרשי עגנון הנבחנים כאן באשר לנשים שבסיפוריו. פירושה של דינה שטרן מתיחס, כמובן, רק לסיפור אחד—"שבועת אמונים". לדעתה, הגיבורה שושנה מסמלת את דמות אלוהים (ולא דווקא השכינה); לעומתה מיחסת שטרן לשש נערות יפו, חברותיו של יעקב רכניץ, "תכונות דימוניות" רבות ככל האפשר: הן מסמלות את הכוכבים המושלים בלילה לאחר שהשמש—המופיעה בדמותה האלוהית של שושנה—פסקה להאיר את היום. שטרן מדמה את הנערות ל"שדים ולילות" באירוטיות שלהן ובחושניותן (אסנת ותמרה), בהיותן בעלות כנפיים כביכול (לאה, רעיה, תמרה), ובזריותן (מירה) בהתאם לתיאור השדים המופיע בספרות הרבנית (פרטים להבא). היא מתארת אותן כאוכלות-אדם, ועיניהן הכחולות (של אסנת ותמרה) הן סימן מובהק למוות. הכינוי הכולל שהיא נותנת להן הוא "ציידות-אדם". מבחינה מיתולוגית, תמרה היא הבולטת בכולן: בפרח הציפורן שעל חזה (ששמו הצרפתי והגרמני מכיל את שם השטן), ובזוהר הכחול-האפור המקיף אותה, היא מסמלת את המוות, השטן, ויצר הרע.

שום מפרש אחר ממפרשי עגנון אינו מביע בתוקף כל-כך את תכונותיהן של נערות יפו; שטרן מיחסת להן אירוטיות, חושניות, אכילת-אדם; כוחות חטא דימוניים; הטמנת מלכודות, חייתיות, אכזריות-מוות, רמייה וליצנות-רשע. לעומת זאת, קורצ-

וייל מתאר את שושנה כ"אלה שאין להשיגה", ו"בת גלים של חלומותיו" (של יעקב), שפיה, המפליא ומחריד כאחד, הוא מעבר להשגתה-היא. סדן מסתפק בהשוואת שושנה ורחל לעץ התמר, בעוד שתמרה היא המתחרה העיקרית של שושנה בהיותה קרויה בשם העץ עצמו.

הוכמן מעיר הערה מוזרה: נשים סהרוריות, כמו שושנה מ"שבועת אמונים" וגמולה מ"עידו ועינים", מגלות סימנים של "דחיית האירוס". המושג אירוס, בו מרבים מפרשי עגנון להשתמש (אף שאינו מצוי ביותר אצל עגנון עצמו), הוא מושג בעייתי, כמסתבר מתוך האופן והמשמעויות השונות בהם הוא מופיע אצל פנואלי. למשל: בפירושו ל"בדמי ימיה" הוא מבחין גם בין אהבתה המסובכת של תרצה למזל לבין ה"אירוס" – אותו הוא מסביר כ"משפר ומסנוור" – וגם בינה לבין "האהבה הטבעית", שמטרתה הסופית אמהות (אף שאהבתה של תרצה אמנם מביאה אותה, בסופו של דבר, לידי אמהות); הוא גם מבדיל בין אהבת תרצה לתאנה, כלומר למשיכה הגופנית, מאחר שאהבתה היא מחושבת מכדי להיות אירוס, או שאיפה לאמהות, או תאוה גופנית סתם... אך בהבדילו את אהבת תרצה מכל שאר לפני האהבה הנ"ל, מבחין פנואלי גם בין כל אחד מאלה לבין האחרים, כלומר בין האירוס לבין המשיכה הגופנית וה"אהבה הטבעית". אולם במקום אחר מעיר פנואלי ש"כל המתרחש ב'בדמי ימיה' איננו נעשה בשירות החיים אלא במצוות האירוס וסתרי שגיונו" (יצירתו של עגנון, 156), וכך הוא נמצא סותר את דבריו-הוא; משמעות האירוס נשארת סתומה כשהיתה.

לעומת זאת, בדבריו על הסיפור "אגדת הסופר" מציב פנואלי את האירוס מול האהבה הרוחנית, הטהרה והקדושה, וכך הוא מיחס לו אופי של אהבה גופנית; ושוב, בתיאורו את סוף הסיפור "שבועת אמונים" (גזית 17, 5-6, 14) הוא מצרף רגשות אירוטיים לאהבה ולחיבה – בהבדילו שוב בין שלושת טוגי הרגשות – ושוב המושג בעירפולו עומד.

מהערתו של הוכמן על דחיית האירוס על-ידי נשים סהרוריות, ומבחינת הסיפורים בהם מופיעות נשים כאלו, אפשר להסיק שבמלה "אירוס" מתכוון הוכמן לאהבה גופנית, שהיא כנראה בעייתן העיקרית של שושנה וגמולה. בכל-זאת ברורה יותר כוונתה של דינה שטרן בפירושה ל"שבועת אמונים", בהביאה את האירוטיות כאחת מתכונותיהן הטמאות של שש נערות יפו – תוך ששושנה מיצגת את אהבת האלוהים הרוחנית הטהורה. לעומתם מתכוון קורצויל במלה אירוס לאהבה על כל צדדיה, ואין הוא מבחין בין הופעתה הרוחנית, הגופנית, ה"טבעית" וכדומה. את עיקרו של הסיפור "עידו ועינים" הוא מתאר כ"בעיית האדם והחיים בכלל, מוטיב הבל הבלים... האירוס והמוות" (מפות, 150). האירוס מיצג כאן את הקסם הארכאי, האמנות, האהבה והמוות. בסיפור "בדמי ימיה" נמצא האירוס, בניגוד לחברה ולציבי-ליציה, בצדם של היער והאביב, בעוד שב"האדונית והרוכל" "המסתורין הנצחיים של האירוס מתגלים פה בצורה דתית". מה קורצויל מוצא סכנה בנשים, כך הוכמן אף הוא מוצא סכנה באירוס: ב"עידו ועינים" "המיזוג על ידי האירוס הוא בלתי ניתן

להשגה, והוא מסוכן למי שמגיע אליו" (הספזרת של עגנון, 181). המבוכה באשר למשמעות האירוס גוברת עם קריאת הפירושים ל"שבועת אמונים", בו לדעת שטרן נמשך יעקב לאירוטיות של נערות יפו המרחיקות אותו משושנה, בעוד שלדעת קורצויל הנערות מרחיקות את יעקב מן האירוס בדמותה האלוהית של שושנה. באנד נותן לאירוס משמעות רחבה יותר בנהותו אותו עם היצירה האמנותית ב"עידו ועינים": הוא מפרש כך את אהבת דינה וגמזו לגמולה, שאיננה אשה ממשית אלא יופי מופשט. באנד אינו עקיב בפירושו, כי בקשר ל"אגדת הסופר" הוא אומר ש"במקרה זה אירוס אינו חטא אלא הכרח לקיום העולם", וכוונתו כאן לאהבה גופנית שאותה מזניח רפאל למען יצירתו האמנותית בדמות כתיבת התורה. לפנינו כאן דוגמה בולטת לבילבול שנוצר מתוך שימוש במושג שאין לו הגדרה ברורה או משמעות אחידה.

יש רואים באירוס אחד מצדדיה של האהבה, ויש רואים באהבה אחד מצדדיו של האירוס. האהבה היא נושא המצוי תמיד בפירושים לעגנון – בהיותה אחד מנושאי הכתיבה החשובים אצל עגנון – וכך מבטא זאת פנואלי: "אם יש מרד בסיפורי עגנון... הרי [זה]... מרד לשם שיחרורה של האהבה... סימן ראשון הוא לתחייה, לפריחה חדשה, להינטעות ולהזרעות חדשה בקרקע..." (יצירתו של עגנון, 50).

בפרק הקודם ראינו את האהבה מנקודת-ראות פסיכולוגית; עתה נבחן אותה מנקודת-ראות פיוטית-מיתולוגית. קיימת הסכמה מסוימת בין מפרשי הסיפור "בדמי ימיה" באשר לאהבת תרצה למזל, שאינה אהבתה שלה אלא של אמה, שלא יכלה להגשימה. אך בעוד שמבחינה פסיכולוגית רואים המפרשים את האהבה לאהובה של האם כגילוי-עריות מצד תרצה, הרי מבחינה מיתולוגית יש כאן הזדהות בין הבת לאמה, המביאה לחוקיות האהבה הזאת. הסברו של פנואלי יכול לשמש דוגמה קלאסית לפירוש מיתולוגי: "כאשר מתה האם קמה הבת במקום האם, להיות היא עצמה האם... יקרה לתרצה כל מה שקרה לאמה... על-פי חוק-החזרה, שכוחו גדול בתולדות הטבע והעולם והאדם" (יצירתו של עגנון, 36).

כל המאורעות שקרו בין לאה למזל חוזרים ומתגשמים ביחסי תרצה עם מזל; ההבדל הוא בכך שהאחרונה מצליחה במקום שהראשונה נכשלה.

ב"שבועת אמונים" האהבה מורכבת הרבה יותר ובעלת צדדים שונים. קודם-כל מופיעה אהבת-הילדות של יעקב ושושנה; לדעת צורף, הגשמת אהבה זו היא הנושא המרכזי של הסיפור, ואילו פנואלי מוצא שאהבה זו מוגשמת במלואה בסוף הסיפור, כאשר האירוס והחיבה, זכרונות הילדות והשבועה, מדע ואנושיות, מתמזגים יחד לשירת-החיים. קורצויל מתאר את אהבת האשה (ב"שבועת אמונים" ובאופן כללי) כ"טהורה וקרובה למקור החיים", בעוד באנד משווה את הסיפור לשיר-השירים ואומר שעגנון "רואה את בעיות התבל (קוסמוס) דרך הקשר האהבה" (גענועים ופיוט, 336), ובכך הוא מעביר אותה למישור שמעל לזה של יחסי גבר ואשה. דינה שטרן משתמשת במלה "אהבה" רק במובנה הרוחני, והיא מיחסתה לרגשותיו של יעקב אל גרטרוד; באלגיוריה של שטרן אהבת יעקב לגרטרוד, שהיא האהבה הרוחנית

לאלוהים, נעלמת עם מותה של גרטרוד. אשר לרגשותיו של יעקב כלפי נשים אחרות, אלה אינם נראים לדינה שטרן כאהבה. אך בעוד שלדעתה נמשך יעקב לשש נערות יפו משיכה גופנית חסרת-רוחניות, הרי לדעת קורצויל יחסו אליהן הוא יחס של ידידות טהורה.

רק שנים ממפרשי עגנון רואים את היחסים בין שלש הדמויות הראשיות ב"עידו ועינים" – גמולה, גנזו וגינת – כאהבה. פיש אומר שגמולה נקרעת בין שני מאהביה, גמזו וגינת; ובאנד מכנה את המצב כ"פרשת-אהבים משולשת" בה שלושה כוחות נמשכים לשלושה כיוונים שונים. אך כאמור, באנד רואה בגמולה את התגלמות "היצירה האמנותית", ובכך הוא מכחיש את מציאות האהבה כגורם מניע במשולש. משולש-כוחות דומה קיים גם ב"אגדת הסופר", כפי שרואה אותו באנד, שצלעותיו: התורה (קדושה וטהרה), מרים (מוות), והילד שלא נולד למרים (אהבה).

גורל, כוחות קדומים, מוות: מונחים שאין הגדרתם בהירה כגון "גורל", "כוחות חיצוניים" (או "דימוניים", או "ארכאיים", או כיוצא באלה) משמשים תכופות אצל מפרשי עגנון, אף שפעמים רבות אפשר היה בהחלט להיטיב להגדירם בהסתמך על הטקסט של עגנון עצמו. למשל, אהבת תרצה למזל ב"בדמי ימיה" נראית לבאנד, קשת ופנואלי כנפעלת על-ידי הגורל. לדעת קורצויל, יוסף והיליני ב"האדונית והרוכל" נמשכים זה לזה בכוח הבא מ"מקורות נסתרים"; או ב"כוח מסתורי", לדברי באנד. באנד מרבה להשתמש במלים אלו: ב"בדמי ימיה" הוא מוצא ש"כוח מזור שולט בסיפור", וב"עידו ועינים" פגישת המספר עם גמזו בבית גרייפנבך "גשלתת בכוחות מוזרים". ביטוי מסתורי אחר אצל באנד הוא ה"בעיות הקוסמיות" המופיעות ב"שבועת אמונים". קורצויל מגדיר כוחות אלה ביתר-בהירות: כאמור, מתאר הוא את כוחה של האדונית על הרוכל ככוח קודר ומסית, הרז הקדום, הפיתוי הנצחי; ואת ה"כוחות הדימוניים" ב"עידו ועינים" הוא מסביר ככוחות של פיתוי, חטא, אהבה ואי-קיום. כוחות דימוניים ואופי שדי מיהסת דינה שטרן גם לנערות יפו ב"שבועת אמונים".

על "תמול שלשום" מעיר צורף שיצחק "לפעמים נראה שאינו פועל כלל בכוח רצונו, אלא מונהג ומופעל בכוחות נפש נסתרים, ועל-ידי ההשגחה העליונה" (האיש ויצירתו, 154). השגחה-עליונה מזורה היא המובילה את יצחק אל מותו. שביד משתמש במלה "גורל", המתאימה כאן יותר. (יותר, למשל, מאשר ב"בדמי ימיה", שם כאילו פועלת תרצה למרות הגורל שנכפה עליה). אהבה גורלית המסתיימת במוות נמצאת גם ב"חופת דודים", כפי שנתפרשה לפנואלי וסדן.

כאהבה כך גם המוות הוא נושא מצוי אצל עגנון, ולא תמיד קל למפרשיו להבין את סיבתו. על "תמול שלשום" אומר אורנט שהמוות הוא תכלית החיים, אבל באנד אינו יכול לקבל את מותו של יצחק בקלות כל-כך. במקום אחד הוא אומר עליו שהוא "קרובן חסר טעם", אך במקום אחר הוא קורא לו "פיוס פני אלוהי הטבע" – מאחר שגשמים יורדים עם מותו של יצחק לאחר חדשי בצורת ארוכים. בקשר ל"עידו

ועינם" מתאר באנד את עמדת המחבר (בקשר למותם של גמולה וגינת) שהיא "לא פסימיזם אלא הכנעות לבזבוז שבהיים שקשה להבינו" (געגועים ופיוט, 394). המוות מצוי גם ב"שבועת אמונים", ובאנד—כפי שהוזכר כבר—מדגיש את דבקוּתה של שושנה במוות, בעוד שהוכמן רואה בכך רק שלב-מעבר לפני התעוררותה לחיים. אך לדעת שטרן כל הסיפור מפיץ ריח של מוות, המקיף את גערות יפו—במיוחד תמרה—והמופיע בגורלם של יעקב ושושנה לאחר שבגד בה. קורצוּייל ובהט רואים במוות ב"עידו ועינם" אחת מן הבעיות הכלליות של החיים. ב"חופת דודים" המוות הוא גורלו של יוחנן, ולדברי באנד יוחנן הוא "סמל המוות בשביל החיים". ב"אגדת הסופר" מציב באנד את המוות במשולש-הכוחות, לעומת האהבה מצד אחד והקדושה מצד שני. פרידמן מעיר הערה החורגת מגדר יחסם של יתר מפרשי עגנון. לדעתו, יש ב"חופת דודים" התלוצצות על המתים. את עגנון הוא מכנה "משורר חסר כנפים, אסיר העבר", ואת סיפוריו "פרחי בית-קברות".

חלומות: החלומות הם גורם חשוב בסיפורי עגנון, ובכללם חלומות-בהקיץ, האלו-צינאציות, ומראות של אנשים מתים המהלכים ברחוב. לפי תורתו של יונג, רוב החלומות בסיפורי עגנון משקפים את חייהם הפנימיים של החולמים (או, אם ליחס את החלומות לעגנון, את חייו הפנימיים שלו), והם בבואה לא רק לחיי החולם בעבר אלא גם לחיי העם בעבר ולחיי הגזע האנושי כולו.

רבות הדרכים לפתרון החלומות בעגנון, ויש לציין שרוב מפרשיו של עגנון מאבדים את בטחונם על קרקע רופפת זו ומשאירים את רוב החלומות בסיפוריו בלא פיתרון, אם גם לא בלא זכר. על-הרוב, תחת שינסו לפתור את החלום כמו שהוא, מסתפקים המפרשים בהסברת מקורותיו וגורמי התהוותו. דוגמה בולטת לכך הוא חלום הים והלבנה של יעקב רכניץ ב"שבועת אמונים", שפנואלי, קורצוּייל, סדן ובאנד רואים בו תחבילה פסיכולוגית סתם שהמציא המחבר כדי להראות את התככים שנוקט יעקב על-מנת להתחמק משושנה ומשבועתו לה (ראה פרק ג למעלה); אף אחד מן המפרשים האלה לא ניגש ברצינות לפרש את החלום עצמו. רק דינה שטרן מוצאת שהוא מרמז על "התגלות" הים לפני יעקב (הכוח המרחיק אותו משושנה), במקביל להתגלות אלוהים לפני שמואל; כשמואל כך גם יעקב קם כמה פעמים לברר מה קורה עד שהוא מגיע לעומק המחזה.

אחד הוא הוכמן המזהה את הים והלבנה עם שושנה תחת להציבם כנגדה. וכך הוא מתאר את אפיה החלומי: "אין היא רק גערה אמתית אלא גם חלק מפרי דמיונו של רכניץ, אימה שנצטרפה לפלא ולהתעלות". אפשר לראות שהאימה, הפלא וההתעלות המיוחסים לשושנה מתאימים גם לתיאור הלבנה בחלומו של רכניץ, שהיא "צוננת ומתוקה ומחרידה" (ראה גם להבא).

באנד מרחיב את הדיבור על "חופת דודים", והערותיו על האווירה החלומית בסיפור וקיומו הלא-רציונלי של יוחנן מעניינות מאד: בנוסח הראשון של הסיפור (שהופיע

בשם "החופה השחורה" יוחנן הוא הנפש היחידה בבית-הקברות (בעוד שבנוסח המאוחר נוספות לו נפשות אחרות), ועל עובדה זו מבסס באנד את דבריו: "יש לו האלוצינאציות הקשורות בבתולות העולות מקבריהן בלילה... ואיש זר מאיץ בו לשאת אשה, אך מי תינשא לאדם שזהו מקצועו?" (כלומר, שומר בית-הקברות). כך הוא נדבק בדיבוק של נערה יפה, שאחרי מותה היא מושכת גם אותו למותו: "האווירה הגותית מתירה העברה קלה לעולם הפנטסיה ואין אנו מוטרדים בשאלות שכלתניות. במעמד כזה ההאלוצינאציות משכנעות ביותר, ואפשר ממש לצפות לרוח-אשה שתופיע בהשפעת בדידותו של יוחנן והצורך שיש לו באשה. בעולם המעשה אין שיתוף לאהבה ולמוות. וכך מתקבל מאד על הדעת שיוחנן ימות גם הוא כשהוא מתאחד עם אהובתו" (גענועים ופיוט, 82).

כמה מסיפוריו המתמיהים ביותר של עגנון מופיעים יחד תחת השם הכולל "ספר המעשים", הכוללים תערובות של מקום וזמן, אנשים חיים ואנשים מתים. על סיפורים אלה אומר קורצויל: "האופייני לסיפורים אלה הוא, שמציאותם מכילה אמנם יסודות המציאות הרגילה, אבל יסודות אלה קשורים זה לזה קשר שרירותי כביכול, החורג לעתים קרובות מהחוקיות הקאוזאלית, השוררת במציאותנו היום-יומית" (מפות, 78). תערובת זו אפיינית מאד לחלומות, ובהמשך הדברים אומר קורצויל ש"בתוך עולם 'ספר המעשים' בוטלה המחיצה שבין עולם החלומות לבין מה שאנו מכנים בשם 'מציאות בהקיץ'" (מפות, 79). קורצויל מסביר ששיטת כתיבה זו נגרמת על-ידי השינוי הגורלי בעגנון, שבא עם אי-יכלתו לחזור למצב הרגשי-הדתי של ילדותו. ("ספר המעשים" איננו אחד הסיפורים הנבחנים כאן, ולכן לא אעמוד על הפירושים לחלומות שבו).

בהט מזכיר את החלומות המוזרים שחולם המספר ב"אורח נטה ללון", שם הוא חוזר לבקר בעיר-מולדתו. החלומות רובם קשורים במוות (שיכול להביע את מות העיירה היהודית), ובהט מעיר על האווירה המיוחדת שהם מכניסים לסיפור. אך, כרגיל, אין הוא מנסה לפרש את החלומות, אלא רק מתרצם בשבר החל בנפשו של החולם: החלומות, אומר בהט, הם בבואת מצב-רוחו של החולם.

תופעות הטבע, הצומח והחי: עגנון אהב את הטבע, כמסתבר מן הסיפורים על ילדותו, ותיאורי יערות, פרחים ועונות השנה תופסים מקום ניכר בסיפוריו. נראה שמכל תופעות הטבע הלבנה היא השפיעה עליו ביותר, ובצדק מעיר באנד ש"הלבנה הקסימה את עגנון" (גענועים ופיוט, 392). כבר ראינו את הקשר של גמולה מ"עידו ועינים" ושושנה מ"שבועת אמונים" אל הלבנה, ולשתיהן קורא הוכמן "נשים מזופות-ירח". הוכמן מעיר גם ש"גמולה קשורה בלבנה ובכוכבים" וכי שושנה מזדהה עם הלבנה ועם הים. לעומתו מופיעה הלבנה אצל דינה שטרן כטמאה ומנוגדת לדמותה הטהורה של שושנה: היא "קרה כמוות; מתוקה כחטא; מחרידה כזעם אלוהים" (הבגידה וקחה, 22), כהופעתה בחלומו של יעקב רכניץ. לדעת שטרן, מזדהה שושנה לא עם הירח אלא עם השמש, בעוד שש נערות יפו דומות לכוכבים בתכונותיהן

השליליות בהשוואה לשמש. שטרן מעמידה את תופעות הטבע כטמאות ברובן, לעומת היצירה המלאכותית של האדם, בהשוותה אותן לתקופת התווה הארכאית בטרם ישליט אלוהים סדר בעולם. הדוגמה הבולטת ביותר לכך היא העמדת הים בלתי-המוגבל כסמל התווה והרשע לעומת הבריכה שבגן הקונסול, סמל הים שנכנע לאלוהים לאחר שזו שם לו גבול. הקבלה דומה היא העמדת האצות, הגדלות פרע בים ומסמלות תרבות-נכר, לעומת הפרחים הגדלים בגן בידי אדם; הפרחים בגן הקונסול הם הרקע לאהבת יעקב ושושנה, כלומר עם-ישראל ואלוהיו, ואלה מתים עם מותה של גרטרוד; סמלה של שושנה הם פרחי השושנים, בעוד הפרחים שיעקב מביא לה ביפו הם סמל לבגידתו בה: רוב הנערות ב"שבועת אמונים" יש להן קשר לפרחים שונים, והם, לדעת דינה שטרן, תחליף מזויף לשושנים של שושנה.

גם בעלי-החיים, בספרה של שטרן על "שבועת אמונים", מופיעים כטמאים, או קשורים במוות: תמרה קשורה בציפור הדוכיפת, הטמאה לדעת שטרן; התופי במלון ביפו שר את "דואט המאָרה" בין ישראל ואלוקיו, "השרים זה לזה את שירת ההתנכרות האיומה, תחת שירת האהבה וההשתוקקות הגדולה מימי הנעורים" (הבגידה ולקחה, 67). ופוחלצי החיות המוזכרים בפי שושנה מסמלים את אלוהים ועם-ישראל, המפחלצים זה את זה. מעניין לראות כאן את ההבדל בין שטרן וקריב בפירושים ל"שבועת אמונים": שניהם רואים בסיפור אליגוריה על רקע יהודי, אך בעוד שקריב משתמש כמעט רק במוטיבים יהודיים להפעת רעיונו, שטרן מרבה להשתמש במוטיבים של טבע ומיתולוגיה (כפי שהם מתבטאים לרוב בספרות התלמוד והמדרשים, אך גם מחוץ לאלה), והיא מביאתם ככוחות המתנגדים לדת ולמסורת היהודיות.

אצל דינה שטרן נחשב הים הכוח המרושע ביותר בסיפור: זהו יסוד התווה הקדום, כוח שלילי החפץ תמיד לחזור לקדמותו ההרסנית; בדרך האגדה קשור הים בעוף הדוכיפת, בתמרה ובלבנה, בקשר שביניהם לחסל את יעקב; ההסכם להשמדת יעקב, הקיים בין הנערות לים, עומד כנגד שבועתם של יעקב ושושנה, ומאבקה של שושנה נגד הים הוא המוטיב העיקרי בסיפור, לפי שטרן. ראינו כבר שקיים פירוש הפוך לזה, בו מזדהה שושנה עם הים, ובו הים הוא עד לחידוש שבועתם של שושנה ויעקב. בניגוד לדברי שטרן, מתבלט הקטע הבא מדברי פנואלי, המעיר על תיאור קשרו של יעקב לים, המופיע בביטויים "כרמי שלי, פרדסי שלי" שקושר יעקב לגן-האצות: "בתוך האפיות הזאת, השקט הזה... קלטה חיבה רבה ואחווה אהבה רבה ודבוקה אירוטיות רבה, שהיא מתפשטת על פני הים כולו, תחילתם של החיים... כל הדברים הללו שירה עמהם..." (גזית 17, 5-6, עמ' 16).

לעומתו מסכים באנד פחות או יותר עם שטרן, באמרו ש"הים מעניין את הנערות יותר מיעקב... יש בו משיכה מסתורית (!) בהיותו גם מקור החיים וגם קבר למתים" (געגועים ופיוט, 370).

אף כי הצומח בכללותו הוא חלק ניכר ברקע הרגשי ובאווירה של סיפורי עגנון, אין מפרשי עגנון מרבים להיאחז בו, והמעט המצוי קשור בעיקר ב"שבועת אמונים". שטרן מתרכזת כאן במוטיב בפרחים, כפי שהראינו למעלה. הגיבורה עצמה קרויה

על שם פרח השושנה, וסדן מזהה אותה עם ה"שושנה בין החוחים", כלומר ה"יפהפיה הנרדמת" שבאגדה. כמו כן מעיר סדן על התדמותן של שושנה ושל רחל לתומר, שהוא גם שמה של תמרה; כך רחל, ובעיקר תמרה, מופיעות כמתחרותיה העיקריות של שושנה על אהבת יעקב. בעיני סדן, האצות מסמלות את המסתורי, בעוד שפנואלי מקשר אותן לאהבת יעקב ושושנה. אך רוב המפרשים רואים באצות סמל לתרבות נכר; לעומתן, גן הקונסול, על פרחיו ושיחיו, מיצג, לדעת רבים, את גן התרבות היהודית על ספרות התנ"ך, ובמיוחד שיר-השירים, המסמל את אהבת אלוהים לעמו ישראל.

בשני סיפורים, "בדמי ימיה" ו"האדונית והרוכל", מופיע היער ככוח נגדי לחיי הציביליזציה. בפירושו ל"בדמי ימיה" מעמיד קורצווייל את היער בצד האירוס והאביב כנגוד לתורה; בפירושו ל"האדונית והרוכל" אומר באנד כי "היער הוא המלכות המסורתית של התוהו והתאוות שמחוץ לציביליזציה" (גענועים ופיוט, 399).

עוד פחות מן הצומח משמש החי נושא לפירושים על עגנון. הכלב הוא, כמובן, אחד המוטיבים העיקריים ב"תמול שלשום", והמפרשים מרבים להזכירו. כץ מעיר על נביחת הכלב הנשמעת בכל פעם שיצחק נפגש עם שפרה; לדבריו מציינת שיחת בלק עם לילית את ראשית הטראגדיה של יצחק, המסתיימת במותו. פנואלי מזכיר את פאוסט, שכל-אימת שהיה נזכר בחטאו היה השטן מופיע לפניו בדמות כלב, כאותו כלב המופיע מדי-פעם בפני יצחק קומר: רקום על שמיכתה של סוניה; כבן-לוויתו של חברו לייכטפוס; כלבו של רבינוביץ—כל אלה מסמלים אי-נאמנות; וכמובן, בלק עצמו. שביד מתאר את דמות בלק בצורה מעורפלת כ"החלק האמנותי של הרקע לסיפור".

הכלב, שלדברי קורצווייל הוא קשור בעיקר בנשים ומסמל פיתוי, מופיע גם ב"בדמי ימיה" כבן-לוויתו של מזל העוזר לתרצה בפגישה הראשונה עם מזל. כמה מפרשים נוקטים את דרך ההשוואה של הנפשות אצל עגנון לבעלי-חיים: שטרן משווה את תמרה מ"שבועת אמונים" לדוכיפת; קורצווייל משווה את האדונית מ"האדונית והרוכל" לנחש שבגן-העדן, המסמל את המוות, והוכמן מדבר על "כלביותה" של סוניה ב"תמול שלשום".

מיתולוגיה: גם עגנון וגם מפרשיו מרבים להתיחס לאגדות נודעות או לסיפורים מיתולוגיים. הסיפור "שבועת אמונים" מלא ביטויים כגון "אל צעיר", "אלים אדי-רים" וכדומה, וכן שמות מן הספרות היוונית העתיקה כגון הומירוס, סאפפו, מדיאה, אסקלאפיוס וזיאוס (למרבה-הפליאה אין עגנון מבחין כאן בין ההיסטורי, האגדי והמיתולוגי, ובדברו על תרבות יוון ורומא הוא מזכיר את דמותה ההיסטורית של סאפפו בנשימה אחת עם דמותה המיתולוגית של מדיאה; אפשר לומר שכאן גישה יהודית טיפוסית, המקבלת ברצינות רק את המיתולוגיה היהודית ודוחה את כל הקרוי בפיה "תרבות נכר"). ביטויים ושמות אלה ב"שבועת אמונים" הביאו מפרשים רבים לידי הרגשה שסיפור זה הוא מוצר המנוגד כליל ליהדות. נוסף לכך מקביל הסיפור

במידה מסוימת לאגדה הגרמנית על הנסיכה הנרדמת, כפי שהבחין בכך לראשונה (כנראה) דב סדן; גם פיש וגם באנד מסכימים עם השוואה זו (המתאימה גם לפירוש המיתולוגי שנתתי אני לסיפור). קורצוילל מיחס למושג תכונות מיתולוגיות בכנותו אותה אלה ומרמייד (בת-גלים); אך עולה על כל אלה הוכמן, המזהה אותה עם "האם הגדולה והסוערת, אם כל החיים והתשוקות", באשר היא מזדהה עם הלבנה, עם הים, ועם אמה היא (הסיפורת של עגנון, 3). מצד שני, מזהה אותה שטרן עם האל היהודי בכך שכמוהו גם היא לעולם אינה שוכחת. בצירוף המזור של מסורת יהודית ומיתוס-הטבע מזהה שטרן את שושנה-אלוהים גם עם מידיאה הנוקמת (שגם היא, כפי שהראינו, מוזכרת בסיפור), שרצחה את יריבתה על אהבת יזון והרגה את ילדיה להכעיס את בעלה.

הערה קולעת, אולי מבלי-משים, מעירה שטרן על הספינה הנראית בחוף יפו—כזו שתקח את יעקב לאמריקה, לדברי עגנון—באמרה שזוהי ספינת-המוות שבאה לקחת את יעקב. ספינת-המוות יכולה להיות זו שהביאה את גופו המוקרב של המלך-האל הצעיר לאחר גישואיו עם אלת האביב אל אי-נעורי-הנצח, בהתאם למיתוס האלה הגדולה (כמתואר בספרו של רוברט גרייבס, "האלה הלבנה"): הכינוי "אל צעיר" ניתן ליעקב על-ידי עגנון עצמו.

הערות הנוגעות למיתוסים שונים משמיעים מפרשי עגנון גם בקשר ל"האדונית והרוכל". הוזכרה כבר השוואתו של קורצוילל את האדונית עם הנחש בגן-העדן, כשהיא מסמלת את המוות; לדעתו, האדונית מופיעה כאן גם בדמותה של חוה המסמלת את התשוקה. באנד רואה את האדונית כמין ערפד מוצץ-דם, אך בו-בזמן הוא מוצא בסיפור גם רמזים לצליבת ישו, כשיוסף הרוכל מיצג את יוסף הנגר, אבי ישו. בהט משווה את האדונית החיה ביער וטורפת את בעליה למכשפה אוכלת-הילדים שבאגדת גרים, "הגזל וגרטל".

השוואות מיוסדות פחות עם דמויות מיתולוגיות תשובות העלו מפרשים שונים: באנד רואה את לייכטפוס מ"תמול שלשום" כדמות מפיסתופלית, בעוד פנואלי מיחס תכונה זו לפלב בלק; בהט מוצא אנאלוגיה לאורפיאוס בדמותה של הציפור גרופית ב"עידו ועינים"; שקד מעמיד את דמותה של נמוזיס מאחרי מאורעות "עידו ועינים". בהתבססו על ספרות יותר מאשר על מיתולוגיה, משווה קשת את תרצה מ"בדמי ימיה" ליוליה של שקספיר, השוואה אותה אין הוא מסביר.

סדן ופנואלי מיחסים אופי מיתולוגי לסיפור "חופת דודים" בתיאורים כלליים. לדברי סדן: "העלילה פתוחים בה שיורי מיתוס רחוק וצרורי פולקלור קרוב, מנהגות ישראל ואמונות-עממים..." (לעגנון ש"י, 186). לדברי פנואלי, זהו עולם של "אלים וגורל ומוות", סיפור ש"הלך-רוחו רפאי" (יצירתו של עגנון, 167-166).

שירה ואמנות: אחת מנקודות-המפתח להבנת עגנון נמצאת במשפטו של טוכנר (דווקא!) המציין את ההתנגשות הקיימת בעגנון בין האמן למלומד שבו. הבעיה, שמצאו פרשנים רבים ב"עידו ועינים" אך לא התעכבו עליה, מוצאת את ביטויה

העיקרי בספר "שירה", שראה אור אחרי מותו של עגנון ולא הספקנו לטפל בו במסגרת חיבור זה. אמנותו של עגנון מתבטאת בעיקר בגישתו לחיים, ומעטים האמנים ממש המופיעים בסיפוריו. שנים מהם נזכרים ב"תמול שלשום": אביו של לייכטפוס, שהיה פסל ועשה איקוני-עץ לכנסיות—הוא עצמו אינו לוקח חלק בסיפור; השני הוא הצייר בלויקופף, עליו אמר צורף שנטל השראתו מאשתו. באנד מתאר את בלויקופף כ"בעליה הבלעדי של האמת". אורנט מעיר שאמנים כמו בלויקופף ורפאל—הסופר מ"אגדת הסופר"—חיים רק למען אמנותם, ובהסתיים מלאכתם הם מוכרחים למות: רק האמנות לשמה מצילה ממוות. גם באנד, בפירושו ל"אגדת הסופר" ול"עידו ועינם" מציב את היצירה האמנותית ככוח המנוגד למוות, כפי שהראינו למעלה.

בקשר ל"עידו ועינם" מעיר קורצוייל שיש לראות את הסיפור כ"היצירה האמנותית הבודדת בתוך המפעל הכללי" של הסופר (מפות, 141). בהט מעמיד את האמנות בניגוד לאליגוריה, באמרו על "האדונית והרוכל" שיש לראותו כיצירה אמנותית ולא דווקא כאליגוריה; אך אין הוא מוצא הצדקה אמנותית למותה של האדונית. השירה היא, כמובן, עניינו המיוחד של עגנון, וזאת גם מוצאים מפרשיו ביצירתו. כאן אסתפק רק בדוגמות אפייניות אחדות להתבטאותם של מפרשי עגנון ביחס לאופי הפיוטי של יצירתו.

קשת אומר על "בדמי ימיה": "היסוד המשותף, הניכר גם באמנותו הפשוטה של עגנון וגם באמנותו המורכבת... הלא הוא האהבה. יסוד האהבה הריהו סימן ההיכר הבולט ביותר של האמנות ושל האמונה גם יחד... באהבה כיסודו של עולם וכיחס אל הדברים... כיון שהוא אוהב הריהו אומר שירה" (מולד 16, 376).

בהט אומר על "עידו ועינם": "יש ב'אורפית' משום קשר לשירה ומשום סמל לאחדות של הזה והבא" [הכוונה לציפור גרופית כסמל לאורפיאוס בשאלו-ט.ב.]. עגנון, הנלחם בפחד המוות, מעצב בשירת הגרופית-האורפית 'מיתת שירה', על המשקל המסורתי של 'מיתת נשיקה'—ולו זוכים רק אלו היודעים לאחד את זה ואת הבא ואם גם רק בצורת חלום וסהרוריות" (עגנון והזו, 170).

פנולאי מעיר את הערתו שלמעלה, על השירה המאוחדת של חיבה, אהבה ואירוטיות המרחפת על הים בסיומו של "שבועת אמונים", וכן על הקצב שבלשון הפיוטית בסיפורים כדוגמת "חופת דודים".

שביד אומר על "תמול שלשום": "סוד גלוי הוא כי ביצירה אמנותית ראויה לשמה משמשים תיאורי הנוף אחד מאמצעי ההבעה החשובים ביותר... נביחת הכלבים העולה מתוך הנוף... היא חויה ממשית שכוחה המזעזע הוא כוח ההשאלה שהליריקה נזקקת לה" (מולד 16, 382).

פרידמן, יוצא-דופן בין מפרשי עגנון, אומר שהשירה אינה צורך פסיכולוגי אצל עגנון, בעוד שברנר מכנה אותו "פייטן צעיר ורב-כשרון".

אריה יודפת: סין בין מלל לפיכחון

מדיניות סין באסיה ובעולם והשתקפותה במזרח התיכון

בכות, סין העממית היא מעצמת-על, אך בשלב זה הריהי מדינה נחשלת; לעתיד-לבוא, אפשר שתהיה המדינה החזקה בעולם, אך בינתיים כוחה הצבאי דל-ביחס, גם אם מספר חייליה עצום.¹ כוחה, שהוא גם המקור לחולשתה, הוא באוכלוסייתה, המתקרבת למיליארד נפש, שבהם כ-150 מיליון גברים יוצאי-צבא. התפתחותה הטכנולוגית זעומה בינתיים אך היא גוברת משנה לשנה, ודבר זה משפיע על גידול עצמתה הצבאית ופיתוח עצמתה הגרעינית.²

במדיניות-החוץ הסינית בולט הפער בין מלל מהפכני תוקפני לבין מדיניות זהירה ומתונה. בתעמולתם קוראים הסינים למהפכות, מביעים סולידאריות עם מהפכנים ו"אנטי-אימפריאליסטיים" למיניהם; במציאות, מדיניותם שונה לגמרי. הם משתדלים להימנע מהסתבכויות בזירות רחוקות וקוראים למהפכנים בארצות-חוץ להישען על עצמם ולא לסמוך על סיועם של אחרים. סיועם הממשי של הסינים לכל אלה שתעמולתם תומכת בהם הוא מיצער ביותר, אם הוא ניתן בכלל.³ שלא כבעבר, משתדלים הסינים כיום לרכז את מאמצייהם בזירה האסיאנית הסמוכה להם, אף שלא ויתרו על ניהול מדיניות גלובאלית ועל נקיטת עמדות בבעיות בינלאומיות חשובות הנוגעות, במישרים או בעקיפים, לאינטרסים שלהם.

מטרותיה של סין באסיה לטווח ארוך הן שינויים במדיניות ובהנהגה של ברית-המועצות והכרה סובייטית בתביעותיה של סין; יציאת ארה"ב מאסיה וביטול התחייבויותיה לבעלי-בריתה (במיוחד לטאיוואן); יפאן נייטראלית ושמאלית, הנוטה לסיין; קיומן של מדינות-ספר קטנות שמטריהן דומים לזה של סין והן נתונות להשפעתה (כדוגמת מדינות מזרח-אירופה שבתחומי-השפעתה של ברה"מ).

גם הסינים עצמם אינם מאמינים שיוכלו להגיע למטרות אלו במהרה. בינתיים מוכנים הם להסתפק בפחות מזה: בטחון יחסי בגבולות, השלמה עם קיומן של מדינות קטנות עצמאיות בגבולותיה, יפאן שלא תהיה קשורה בברה"מ, מיזער של התחייבויות אמריקאיות באיזור (לאחרונה אינם מתנגדים כבר גם לזה, כי בכך רואים הם משקל-שכנגד לנוכחות הסובייטית באיזור); תמיכה רבה ככל האפשר מצד מפלגות קומו-ניסטיות ושאר ארגונים מהפכניים ושמאליים אחרים (גם מטרה זו מתחילה לקפח מחשיבותה בהדרגה בעיני ההנהגה הסינית).

בראש-וראשונה שקועה מדיניות-החוץ הסינית ביחסים עם ברה"מ, האויב העיקרי. יפאן מוסיפה להיות אויב מס' 2, והסינים מעוניינים לבודדה ולהביא לעירעור יחסיה עם ארה"ב, אך הרבה יותר מזה הם חוששים משיפור יחסיה עם ברה"מ. הדיטאנט

הסובייטי-אמריקאי עורר בסין לא מעט חששות מפני "קונדומיניום" סובייטי-אמריקאי, שיביא לחלוקת העולם לאיזורי-השפעה של שתי מעצמות-העל; שיפור היחסים עם ארה"ב בא גם כדי למנוע אפשרות כזאת. בעבר רצו הסינים בהוצאת כל הזרים, וארה"ב במיוחד, מאסיה, אך לאחרונה התעוררו אצלם חששות שיציאה מהירה של ארה"ב מיבשת זו עלולה להעמיק את חדירת הסובייטים ולחזק את מעמדם של הללו באסיה. לכן הרי אף שהסינים קוראים ליציאתם של ציי המעצמות מן האוקיינוס ההודי, הם מתכוונים בכך לסובייטים יותר מאשר לאמריקאים. המחאות הסיניות נגד הגברת הנוכחות האמריקאית באיזור זה יותר משביטאו עמדה ממשית היו בחזקת מס-שפתיים לסיסמות להן הטיפו משך שנים.

ברה"מ - סין

בשנות ה-50 הוענק סיוע סובייטי לסין לפיתוח כלכלתה והטכנולוגיה שלה, כולל הפוטנציאל הגרעיני. ברה"מ נהגה אז בסין כשם שנהגה במדינות מזרח-אירופה ורצתה להפכה לגרורה. הסינים רצו בשוויון ובאי-תלות. חילוקי-הדעות הפכו קרע והביאו לקץ הסיוע הסובייטי. התפתחותה של סין הואטה, נגרמו לה קשיים רבים, אך במשך הזמן הצליחה להתגבר.

הסיכסוך הגיע לשיאו במרס 1969 בעימות לאורך הגנה אוסורי. מנהיגי ברה"מ חשבו אז על התקפת-מנע על סין, ריכזו כוחות גדולים לאורך גבולותיה, ואיימו עליה במלחמה גרעינית.

איומי הסובייטים אכן השיגו את מטרתם המיידית: להפחיד את הסינים. אך הם סייעו הרבה לשכנע את הסינים בצורך לשפר את יחסיהם עם ארה"ב. בינתיים ירדה במידת-מה המתיחות בין ברה"מ לסין. מאז אוקטובר 1969 התקיימו שיחות סובייטו-סיניות לתיחום הגבולות בין שתי המדינות, ובספטמבר 1969 נפגשו בפקין ראשי-הממשלות אלקסיי קוסיגין וצ'ו אן-לאי, הוחלפו שגרירים, ומשלחת מסחרית סובייטית הגיעה לסין. צימצום זה של הסיכסוך איפשר לסובייטים להתפנות יותר באיזורים אחרים - בתוך השאר, למעורבות מוגברת במזרח התיכון - בסוף 1969 ובמחצית הראשונה של 1970.

בנאומו ב-20 במרס 1972 נגע ברז'נייב בדרישת הסינים לביסוס היחסים עם ברה"מ על קיום-צוות בשלום. לדבריו, אם הסינים "אינם מצפים ליותר ביחסיהם עם המדינות הסוציאליסטיות, אנו מוכנים לפתח את היחסים גם על בסיס זה".⁴ לא היתה תגובה סינית לכך, ולא חלה התקדמות ביחסים. כעבור מספר חדשים הותקף בברה"מ אטלס סיני חדש שבו הופיעו תביעות סיניות על 1.5 מיליון קמ"ר של שטח סובייטי.⁵ ההכחשות שהופיעו בדצמבר 1972 מצד ברה"מ וסין כאחת לשמועות על תקריות בגבולות שתי המדינות בסוף נובמבר העידו על מגמת שני הצדדים לרסן את המתיחות. תמרוני-סתיו סובייטיים בגבולם עם סין שימשו מאז 1969 לברה"מ אמתלה להגברת כוחותיה הצבאיים ממזרח לאגם-בייקל. בשנים 1970, 1971 ו-1972 נוספו בכל שנה 10 דיביזיות, וב-1973 הגיע מספרן ל-50. הן מסתייעות בכ-10,000 טנקים.

כמחצית הדיביזיות האלו נמצאות בכוננות קרבית. וביותר מ-1,000 טנקים יש ציוד חכמני ואינפרה-אדום ל"ראייה" בלילה.⁶

הסיכסוך הסובייטי-סיני הוא תוצאה של צירוף גורמים היסטוריים, גיאופוליטיים, טריטוריאליים ואידיאולוגיים. לשתי המדינות גבול משותף ארוך שהתגבש כתוצאה מהתפשטות רוסית במשך מאות-שנים. הסינים זקוקים לקרקע חקלאית לאוכלוסייתם הצפופה הגדלה-והולכת, שאותה הם יכולים לקבל בשטחים דלילי-האוכלוסיה השייכים עתה לברה"מ ובעבר היו בשליטתם של קיסרי סין. רובו של היישוב הסובייטי באיזור זה נמצא לאורך מסילת-הברזל הטראנס-סיבירית, שאינה רחוקה מהגבול הסיני ובקטעים רבים ממנה היא צפויה לפגיעתה של ארטילריה סינית. האיזור שבסביבת העיר ולאדיבוסטוק הוא כעין מובלעת בתוך טריטוריה סינית, והוא חשוב לברה"מ במיוחד כמוצא לאוקינוס השקט; עיר זו היא הנמל העיקרי לצי הסובייטי במזרח הרחוק.

בסיכסוך זה גלומים כל היסודות של סיכסוך לאומי וגזעי-רוסים מול סינים, הגזע הלבן מול הגזע הצהוב. הסיכסוך הוא גם על בכורה ומקום מרכזי (או לפחות שוויון עם ברה"מ) בעולם הקומוניסטי, על פירוש האידיאולוגיה המארקסיסטית-לניניסטית המשותפת, ועל השפעה בארצות המתפתחות. בארצות אסיה ואפריקה מופיעים הסינים בטיעונים גזעיים אנטי-לבנים מול טיעונים מעמדיים ו"אנטי-אימפריאליסטיים" המשמשים את הסובייטים.

האופציות הסובייטיות מול סין הן:

(א) התפייסות. ברה"מ מוכנה לפשרות ולוויתורים, אך בלי לוותר על שטחים ועל מעמד-הבכורה שלה בעולם הקומוניסטי. גם בסין יש בהנהגה סיעות ואישים המצדדים בפיוס מוגבל עם ברה"מ תחת שיפור היחסים עם ארה"ב. הסובייטים מקווים שעמדה זו תתחזק לאחר שימותו מאו צה-דון, צ'ו אן-לאי ועוד מחבריהם. אך גם אם יחליטו הסינים על התפייסות עלולה זו להיות זמנית בלבד, רק כדי להרוויח זמן.

(ב) המשך המצב הקיים של מתיחות מבוקרת.

(ג) מלחמת-מנע. מלחמת-בזק של הפצצות סובייטיות לשם פגיעות ביעדים מוגדרים, להריסת כוחה הצבאי של סין ובעיקר המיתקנים הגרעיניים, מפעלי-התעשייה החשובים ומיתקנים צבאיים. בצד ההפצצות תבוא חדירה של כוחות-צבא סובייטיים לשטחה של סין. לאחר שיהרסו כוחות אלה מה שיהרסו, יסוגו לשטחה של ברה"מ. אנשי-צבא סובייטים לחצו בכיוון זה לאחר הפלישה לצ'ונסלובקיה וההכרזה של "דוקטרינת ברז'נייב" ב-1968, אך ההנהגה הסובייטית הסתפקה באזהרות ובהתנגשויות על אוסורי ב-1969. מאז הוחלט על מדיניות של סבלנות וציפייה, בתקווה שאולי יבואו ביגתיים שינויים בקו הסיני. הסובייטים למדו מן הנסיון היפאני לכבוש את סין, שהוכיח כי קשה להחזיק בה תקופה ממושכת, והגיעו למסקנה שאפילו יכנסו לסין יהיה עליהם לצאת ממנה ולרכז את מאמצייהם בהשגת פתרון מדיני נוח להם.

המסקנה היתה אפוא שמלחמה כזאת לא תפתור את הסיכסוך, וזאת מן הטעמים הבאים:

(1) סין אינה מדינה תעשייתית מפותחת ולכן יש לה יכולת לספיגת הפצצות גרעיניות. ההרס יהיה מועט-ביחס, וכעבור שנים מספר תתאושש סין ותוכל לשקם את הריסותיה, אולי אף ביתר-שאת.

(2) האיבה הסינית לברה"מ תגבר ותהרוס את תקוות הסובייטים לשיפור היחסים עם סין לאחר החלפת ההנהגה הקיימת.

(3) הסינים עלולים להחליט על מלחמת-גרילה רבת-שנים על אדמתם. מלחמה כזאת תתיש את ברה"מ, תחייב אותה להפנות את כל כלכלתה לצרכי מלחמה, ותחשוף את גבולה המערבי. מדינות מזרח-אירופה עלולות אז לנצל את המצב ולדרוש יותר עצמאות, ואז תוצרך ברה"מ לוותר על פעילות כלשהי באיזורים אחרים בעולם, לרבות המזרח התיכון.

מלחמה סובייטו-סינית שתיגמר בנצחונה של ברה"מ אינה לטובתה של ארה"ב. חרף תוקפנותה המילולית, סין משמשת גורם מיצב באסיה, סופגת מאמצים, כוחות ותשומת-לב סובייטיים, ובכך היא תורמת לעצירתה של ברה"מ במקומות אחרים ולמיתון המדיניות הסובייטית. ברה"מ חזקה שתשתחרר, ולו אך למספר שנים בלבד, מן הלחץ הסיני, תנסה לנצל זמן זה לשינוי מאזן-הכוחות באסיה ובמקומות אחרים ולשיפור מעמדה באזורנו. דבר זה עלול לאלץ את ארה"ב לצאת ביתר חריפות נגד ברה"מ כדי למנוע זאת.⁷

ואלו הן האופציות הסיניות מול ברה"מ:

(א) התפייסות וברית סובייטו-סינית נגד ארה"ב. ההנהגה הסינית הנוכחית אינה מוכנה לכך. היא חוששת מברה"מ, בה היא רואה כוח עולה, אך לא מארה"ב, שלדעתה היא כוח שוקע, הנסוג מאסיה, ולכן אינה מסוכנת לסין.

(ב) המשך המצב הקיים.

(ג) ברית עם ארה"ב. בשלב זה אין לארה"ב ענין להגביר את קשריה עם סין עד כדי קרע עם ברה"מ. בסין מצויים עדיין כוחות חזקים שאינם מוכנים לכך.

(ד) מלחמה. בשלב זה סין חלשה ואינה מעוניינת בכך.

בינתיים המאזן הוא לטובת ברה"מ, ועד שיושג איזון גרעיני סובייטו-סיני תעבורנה שנים הרבה. עד שיהיו לסינים אמצעי שיגור לנשק גרעיני ומימני ומלאי מספיק של פצצות וטילים כדי לאיים על מרכזי אוכלוסיה ותעשייה בברה"מ תידרשנה עוד מספר שנים. לכשיושג מצב כזה תינצר הרתעה גרעינית הדדית, ודבר זה, יחד עם כוחות קונבנציונליים סיניים גדולים, ישנה את המאזן לטובת סין.

ב-7 בנובמבר 1972 הודיע משרד-ההגנה של ארה"ב כי יש סימנים המעידים כי לסין כמות קטנה של טילים לטווח 3,500 מיל (כלומר, שיכולים הם להגיע עד מוסקבה) והנושאים ראש-חץ גרעיני של שלושה מיגאטונים.⁸ לפי מחקר של המכון-ללימודים-אסטרטגיים בלונדון, שפורסם בראשית 1975, יש אמנם לברה"מ עליונות מכרעת על סין לאורך גבולן המשותף, אך היא עלולה להיות נוחה ביותר לפגיעה בתנאים של מלחמת-קרקע מתמשכת, מלווה בשיבוש הנתיבים הלוגיסטיים החיוניים שלה אל מערב-סיביריה ואזורים אחרים. המשטר הסיני מגלה כיום פחות סימני

דאגה מבעבר נוכח ההתעצמות הסובייטית, כפי הנראה הודות לבטחונה הגובר של סין ביכלתה להנחית מהלומת-נגד שתפגע בברה"מ פגיעה חמורה ביותר במקרה של עימות צבאי.⁹

ואלה היו ביטויי פעילותם של הסובייטים מול סין:

(א) ריכוז חלק ניכר מכוחותיהם הקונוונציונאליים והאסטרטגיים בקירבת הגבולות (שאָרפּם כ-7,200 ק"מ), ריכוז שעצם קיומו יוצר מיתח.

(ב) מאמצים לבודד את סין, למנוע ממנה התקשרות ואף התקרבות לארה"ב וכן ליפאן ולשאר מדינות האיזור. מאמצים אלה לא הצליחו ביותר.

(ג) נסיונות להקיף את סין במדינות הקשורות בברה"מ; להקים מערך-הגנה קיבוצי אסיאני הקשור בברה"מ; לחזק את המאחז הסובייטי בפלג-היבשת ההודי ובדרום-מזרח אסיה, בתוך השאר כדי לאלץ את הסינים לרכז שם כוחות-צבא ולדלל את ריכוזיהם בגבול עם ברה"מ.

(ד) להבטיח דרך לאיגופה של סין מן המזרח התיכון על-ידי פתיחתה של תעלת-סואץ ועל-ידי הקמת בסיסים בדרום-תימן, בסומאליה ועוד.

(ה) מאמצים לחזק את מעמדה של ברה"מ במדינות מזרח-אירופה ובמדינות אחרות הקשורות בה (כגון דרום תימן, עיראק ועוד) ולמנוע חדירה סינית אליהן (הסובייטים מדברים על מגמה סינית "לפלג את המחנה הסוציאליסטי", "להפריד בין ברה"מ וידידיה הערביים").

(ו) להגיע להסדרים עם מדינות מערב-אירופה, כדי לצמצם את הלחצים על ברה"מ משם ולמנוע התקשרות בין סין למערב-אירופה.

(ז) להשתדל להביא את ארה"ב לידי כך שבכל התנאים תעדיף את יחסיה עם ברה"מ על יחסיה עם סין.

(ח) לשקוד על עליונות צבאית, ובמיוחד גרעינית, לעומת סין.

(ט) לשמור על ההנהגה וההשפעה בעולם הקומוניסטי, לרבות "תנועות-שיחרור" ו"העולם השלישי".

(י) לעקוב אחר הנעשה בסין ולנסות להשפיע על ההתפתחויות בה. במקרה של סיכסוך פנימי או "מלחמת-ירוושה", להתערב לטובת אחד הצדדים, במישרים או בעקיפים, אם יהיה הדבר אפשרי.

תגובות הסינים ופעילותם מצומצמות הרבה יותר. הסינים משתדלים:

(א) להשיג עצמה צבאית שתרתיע את ברה"מ ממלחמה ומלחצים.

(ב) למנוע את בידודה המדיני של סין; לכוון קשרים עם ארה"ב ועם מדינות האי-זור-פאקיסטן, צפון-קוריאה, צפון-וייטנאם ועוד; לחדור למדינות מזרח-אירופה-אלבניה, רומניה, יוגוסלביה.

(ג) לנסות להפריע להתקרבות הסובייטו-אמריקאית (סיכסוך אמריקאי-סובייטי באזורנו היה רצוי לסינים מאד).

(ד) להעמיד בעולם הקומוניסטי, בארגונים מהפכניים ובעולם השלישי כולו חלופה (אלטרנאטיבה) לסובייטים ולנסות לצמצם את ההשפעה הסובייטית בהם.

(ה) לנסות לפעול לשינוי במדיניות הסובייטית; לקרוא למיעוטים הלאומיים שבקירבת גבולה להינתק מברה"מ.

התנגשויות סובייטו-סיניות באות גם משום היעדר קומוניקציה, הקושי של כל צד להבין את הצד השני ואת כוונותיו. בשתי המדינות מתנהל הכל בסודיות, שניהם חשדנים, שומרים על יוקרה, אינם מוכנים לוותר ולהתפשר. ביחסי ברה"מ-ארה"ב יש לסובייטים יתרון בכך שהם יודעים יותר על האמריקאים. בארה"ב למעשה הכל גלוי וידוע. קיימים ויכוחים ערב כל החלטה ולאחריה.

ברה"מ רואה עצמה בחינת כוח עולה לעומת ארה"ב, שגם בעיניה היא "כוח יורד". אבל כך גם סין רואה עצמה ביחס לברה"מ. הפער ביניהן עודו גדול, אך הוא מצטמצם והולך משנה לשנה. בשלב זה יש יתרון איכותי לברה"מ, אך הסינים מאמינים שיפחת ויילך בעתיד. הסובייטים המודאגים חוששים מפני התחזקותה של סין, והם משתדלים להנחיל חששות כאלה גם לזולתם.

בוועידה העשירית של המפלגה הקומוניסטית הסינית בקיץ 1973 גבר הקו הפראגמטי הזהיר של צ'ו אן-לאי, שדרש שמירה על עירנות גבוהה וכוננות להתפרצות של מלחמה תוקפנית ביזמת הסובייטים, אלה "הצארים החדשים", "הרביזיוניסטים".¹⁰

ברז'נייב הציע לסיין חוזה הדדי לאי-התקפה והשתתפות במערך-בטחון אסיאני. הסינים התעלמו מכך והאשימו את הסובייטים שהם מדברים שלום אך מתכוננים למלחמה ומרכזים כוחות-צבא עצומים לאורך גבולם עם סין. בנאומו באולאן-באטור, בירת מונגוליה, ב-26 בנובמבר 1974 (כמה ימים לאחר פיסגת-ולאדיבוסטוק של פורד-ברז'נייב) אמר ברז'נייב כי ברה"מ מצדדת ביחסים תקינים יותר עם סין, ב"עקרונות השוויון, כיבוד הריבונות והשלמות הטריטוריאלית, אי-התערבות של צד אחד בענייני-הפנים של משנהו, ואי-שימוש בכוח". הוא גם הביע נכונות "לחדש את הידידות ושיתוף-הפעולה עם העם הסיני". מנהיגי סין, אמר, מדברים גם הם על נורמאליזציה ביחסים עם ברה"מ, אלא שאין דבריהם ומעשיהם שווים. הסינים דורשים, כתנאי-מוקדם לשיחות, "לא פחות ולא יותר אלא נסיגת משמרות-הגבול הסובייטיים משורה של אזורים" הקרויים בפיהם "שטחי-מחלוקת", וטוענים כי לא יסכימו למשא-ומתן אלא לאחר סיפוק דרישותיהם לשטחים אלה. ברה"מ אינה מקבלת זאת; אין לה תנאים-מוקדמים והיא בעד משא-ומתן ענייני וממשי. אין לה תביעות לשטחים ואין היא רואה שטחי-מריבה כלשהם. ברה"מ הציעה לסיין לחתום על הסכם אי-התקפה, כולל אי-שימוש בכל סוג של נשק-קונוונציונאלי, טילי וגרעיני. היא מקווה שתבוא נורמאליזציה אמיתית ביחסי שתי המדינות.¹¹

בינתיים מצפים הסובייטים לראות מה יקרה לאחר מות מאו בן ה-81, צ'ו אן-לאי החולה, המתקרב גם הוא לגיל זה, ושאר חבריהם הקשישים.¹² אחריהם יבוא אולי איזה הסדר סובייטו-סיני, אם לא פיוס של ממש. סין תקבל סיוע כלכלי וטכני וברה"מ תשתחרר, לפחות חלקית, מן העול הכבד של שמירת הגבול הסיני. אין להניח שהסדר כזה יחזיק מעמד הרבה זמן, ומבחינת הסובייטים הרי זה סיכסוך שסופו אינו נראה לעין, אלא אם כן ירצו (ואולי לא תהיה להם ברירה) להיענות, חלקית לפחות,

לתביעותיה של סין (לעשות מה שהם אומרים לישראל לעשות ביחס לערבים). גם במקרה כזה אין כל בטחון שהסינים יאמרו די. במשולש ארה"ב-ברה"מ-סין יכולה ברה"מ לנהוג יתר גמישות ביחסיה עם ארה"ב מאשר עם סין, כי הדברים השנויים במחלוקת בין הסובייטים והאמריקאים אינם נוגעים במישרים אף לאחת משתי המעצמות עצמן אלא למזרח הרחוק, לאירופה או לאזורנו שלנו. לא כן ביחסי ברה"מ-סין: כאן הדברים נוגעים בהן גופן, בשטחן ובבטחונן, וכל פשרה תדרוש מכל צד ויתורים חשובים שספק רב אם יהיה מוכן להם. ארה"ב, גם אם תצא לגמרי מאסיה, לא יפגע בה הדבר סוף-סוף במישרים. ברה"מ, כמדינה אסיאנית, אנוסה לחלק את כוחותיה בין אירופה ואסיה. דבר זה מגדיל את כוחה היחסי של סין ומקטין את זה של ברה"מ, כשם שהוא פועל נגד מעורבות סובייטית באיזור שלנו. למעשה, נמצאת ברה"מ במירוץ עם הזמן ועליה להספיק הרבה ככל האפשר בטרם תתחזק סין: לחזק את מעמדה באירופה, להתבסס ככל שתוכל במזרח התיכון. אחר-כך יהיה עליה לרכז יותר ויותר מאמצים מול סין, ותצטמצם יכלתה להתפנות לפעולה במקומות אחרים. דבר זה גם יעורר בברה"מ עניין בהסדר הסיכסוך הערבי-הישראלי, בתנאי שיביא בחשבון גם את האינטרסים שלה (למשל, על-ידי קביעת ערבויות ופיקוח סובייטי על ההסדרים שיוסכם עליהם, כולל נוכחות של אנשי-צבא ומשקיפים סובייטיים). אך ככל שיעבור זמן כך תהיה ברה"מ מוכנה להסתפק בפחות ובלבד שתתפנה להתיצב מול האויב הסיני, שבעיניה הוא המסוכן ביותר.

ארה"ב-סין

משך שנים ראתה ארה"ב בסין העממית תוקפנית שצריך לבלמה, ורק בסוף שנות ה-60 החלו האמריקאים לתפוס שתוקפנות זו היא מילולית בלבד וכי למעשה סין זהירה ביותר בהפעלת כוח צבאי.¹¹

השיפור שחל ביחסי ארה"ב-סין בראשית שנות ה-70 בא במידה רבה כתוצאה מגידול כוחה של ברה"מ וכתגובה על כך. הסובייטים סברו כי שינויים במאזן האסטרטגי בינם לבין ארה"ב יתנו להם יתר חופש-פעולה בעולם, וכך החלו לנהוג-בהגדלת הצי בים התיכון, בנוכחות מוגברת באיזורנו, בחדירה להודו ולאוקיינוס ההודי. התעצמות זו אך זירזה את ארה"ב וסין להתפייסות. שתיהן הגיעו למסקנה כי איבה ביניהן מחזקת את ברה"מ מול שתיהן וכי השלמה ביניהן תצמצם, ובמידה מסוימת גם תבטל, את התחזקותה זו של ברה"מ.

נשיא ארה"ב ריצ'ארד ניקסון ביקר בסין בימי 28-21 בפברואר 1972 ובזה פתח תקופה חדשה ביחסים בין שתי המדינות. ב-21 בפברואר קרא צ'ו אן-לאי בפקין לבסס יחסים אלה על חמשת העקרונות: (א) כיבוד הדדי של הריבונות והשלמות הטריטוריאלית; (ב) אי-התקפה הדדית; (ג) אי-התערבות בענייני-פנים; (ד) שוויון הדדי; (ה) קיום-צוות בשלום. בתשובה לכך אמר ניקסון (דבר שמן-הסתם לא מצא חן כל-כך בעיני הסובייטים): "מה שאנו עושים כאן יכול לשנות את

העולם". הוא קרא לשלום ולמעריך עולמי שבו "לכל אומה, גדולה כקטנה, הזכות לקבוע את צורת שלטונה באופן חפשי מהתערבות או שליטה מבחוץ".¹⁵ בהודעה המשותפת על הביקור נאמר שהתנהלו בו "ויכוחים מקיפים, רציניים וגלויים-לב" בין ניקסון וצ'ו אן-לאי על "הנורמאליזציה של היחסים" בין שתי המדינות ועל נושאים אחרים "שיש בהם ענין משותף". שני הצדדים הצהירו: (א) שניהם רוצים לצמצם את הסכנה של סיכסוך צבאי בינלאומי; (ב) שום צד לא יחתור להגמוניה באזור אסיה-האוקיינוס השקט, ושניהם מתנגדים "למאמצים של ארץ אחרת או קבוצת ארצות לכוונן הגמוניה מעין זו"; (ג) "שום צד אינו מוכן לנהל משא-ומתן בשמו של צד שלישי או לחתום על הסכם או ברית שיהיו מכוונים נגד מדינות אחרות"; (ד) "שני הצדדים הם בדעה כי יהיה זה נגד האינטרסים של עמי העולם אם תתקשר מעצמה כלשהי אל זולתה נגד ארצות אחרות, או שמעצמות עיקריות תחלקנה את העולם לתחומי-השפעה". ארה"ב הודיעה שהיא מסכימה כי טאיוואן היא חלק מסין והיא מעוניינת שתיפתר שאלה זו בדרכי-שלום על-ידי הסינים עצמם. היא תוציא משם בהדרגה את כוחותיה ומיתקניה הצבאיים, "כשהמתיחות באיזור תפחת".¹⁶

יש להניח שברה"מ גרסה שביקור זה מכוון נגדה וסברה שהוסכם בו על מהלכים ופעולות למניעת התפשטותה בעולם, ובמיוחד במזרח הרחוק. במיוחד פחת בטחונם של הסובייטים שבמקרה שירצו לפעול נגד סין תעמוד ארה"ב מנגד. הביקור גם היה לחץ על ברה"מ, שאם לא תשפר את יחסיה עם ארה"ב ולא תוותר לאמריקאים עלול הדבר להניע את האמריקאים לפנות יותר לעבר סין. בכך תרמה פיסגת-פקין בפברואר 1972 להצלחתה של פיסגת-מוסקבה במאי 1972. נוצר כעין משולש אסטרטגי בו ארה"ב יכולה לפנות לצד זה או אחר, ולא כן שני הצדדים האחרים, המסוכסכים ביניהם, ולכן ארה"ב היא לשון-המאזניים. במשולש זה היה כל צד רוצה בסיכסוך בין שני האחרים: ברה"מ-בסיכסוך אמריקאי-סיני, סין-בסיכסוך סובייטי-אמריקאי, וארה"ב-בסיכסוך סובייטי-סיני. לכן היתרון בידי ארה"ב, כי המצב שהיא רוצה בו קיים ויש כל הסיכויים שיימשך.¹⁷

סין-יפאן

יפאן היא מעצמת-על כלכלית, השלישית בעולם לאחר ארה"ב וברה"מ, אף כי נחלשה הרבה במשבר-האנרגיה האחרון בשל תלותה המוחלטת במקורות נפט מבחוץ, שחלקו הגדול בא מאזור המפרץ הפרסי. מעט מאד מתקציבה היא מוציאה לצרכי הגנה וכותיה הצבאיים זעומים. עם כל זאת רואים הסינים ביפאן סכנה לעצמם (אויב מס. 2 אחרי ברה"מ), והם מגזימים אפילו, כמדומה, בהערכת הסכנה מצד "המיליטאריזם היפאני". רוב המנהיגים הסינים זוכרים היטב את הפלישה היפאנית לסין בין שתי מלחמות-העולם. (רבים מהם נלחמו או ביפאנים), והדבר משפיע על דרך חשיבתם בהווה. הם רואים את עצמתה הכלכלית של יפאן, וכמארקסיסטים הם מגיעים למסקנה שעצמה כלכלית מביאה בהכרח גם לעצמה מדינית וצבאית.

בשלב זה אין לסין מדיניות ברורה ביחס ליפאן-חוץ מן המגמה לקרבה אליה. מצד אחד, רוצים הסינים ליהנות מכלכלתה המפותחת של יפאן; מצד שני, רוצים היו להחלישה מבפנים ולצמצם את כוחה. מצד אחד, הם מנסים להשפיע עליה שתחיש את יציאת האמריקאים ותינתק מארה"ב; מצד שני, ברור להם שהינתקות כזאת עלולה להביא להקמת כוח גרעיני יפאני עצמאי, שממנו הם חוששים הרבה יותר. (יש ליפאן ידע ויכולת לייצר פצצות גרעיניות, ויש גם טוענים שברשותה כמות מסוימת של חימוש גרעיני, שלא נוסה מסיבות פוליטיות). עוד יותר חוששים הסינים מפני התקשרות סובייטית-יפאנית, שיחד עם הברית הסובייטית-ההודית היתה מביאה לכתורה של סין גם ממזרח.

ראש-ממשלת יפאן, טאנאקה, ביקר בסין בספטמבר 1972. בהודעה המשותפת על הביקור דובר על נורמאליזציה ביחסים בין יפאן וסין. היפאנים הביעו צער על הנזקים שגרמו בעבר לעם הסיני והכירו באחריותם לכך. בממשלת סין העממית הכירו את ממשלתה החוקית היחידה של סין, כשם שהכירו שטאיוואן היא חלק מסין. הוחלט על כינון יחסים דיפלומטיים בין סין ויפאן. נאמר כי הנורמאליזציה ביחסי סין-יפאן אינה מכוונת נגד מדינה כלשהי, כי אף אחת משתיהן אינה שואפת להגמוניה באזור אסיה-האוקיינוס השקט, ושתיהן מתנגדות למאמצי כל ארץ או קבוצת ארצות לכונון הגמוניה כזאת.

בברה"מ עוררו הדברים הרבה חששות. ברית סינית-יפאנית עלולה להיות מסוכנת לסובייטים, לגרום להם קשיים רבים, לחייבם להחזיק באיזור זה כוחות גדולים שיכבידו על כלכלתה וימנעו מהם לפעול במקומות אחרים. הסובייטים ניסו לקרב את יפאן ולפתח את הקשרים הכלכליים בין שתי המדינות. היפאנים התנו זאת בהחזרת איים שהיו שייכים להם עד לאתר מלחמת-העולם השניה ובסוף המלחמה סופחו לברה"מ. אין לאיים אלה חשיבות אסטרטגית ואין בהם אוצרות-טבע. חשיבותם ליפאן סמלית ופסיכולוגית בעיקר, וכך גם לברה"מ. הסובייטים חוששים כאן מתקדים של ויתור על שטחים, העלול לגרור דרישות דומות מצד הסינים ואולי גם באירופה. בינתיים מעכב הדבר השתתפות יפאנית נרחבת בפיתוח אוצרות-הטבע של מזרח-סיביריה, שהסובייטים מעוניינים בה מאד. היפאנים גם חוששים להשתתף בפיתוחו של איזור העלול להיות מטרה לאיום סיני על ברה"מ ואשר בחלקו הוא מושאן של תביעות סיניות. עם זאת הגביר משבר-האנרגיה משנת 1973 והלאה את העניין היפאני באוצרות הנפט של סיביריה, והם חתמו על מספר הסכמים בנושא זה עם ברה"מ. הסינים היו רוצים למנוע זאת, והם גם הציעו לספק ליפאן נפט גלמי "על בסיס יציב ולטווח ארוך",¹⁸ אך ספק אם יש לסינים נפט בכמויות שהיפאנים זקוקים להן.¹⁹

סין-מערב-אירופה

קנה-המידה הסיני להערכתן של מדינות איננו משטרן הפנימי אלא הרבה יותר מזה וכונותן לנהל מדיניות עצמאית, או לפחות לצמצם את תלותן במעצמות-העל, ארה"ב

ובר"מ, ובמיוחד בשניה. לפי זה נקבעו יחסיה של סין עם מדינות נאט"ו ואף עם מדינאים מערב-אירופיים ואמריקאים המצדדים בעמדה תקיפה כלפי ברה"מ, כגון שר-ההגנה לשעבר שטראוס בגרמניה המערבית והסינאטור ג'קסון בארה"ב. הסינים היו רוצים לראות בהחלשת קשריה של אירופה המערבית עם ברה"מ ובחיוזוק כוחותיה הצבאיים של זו. הם חוזרים ואומרים לאירופים שהדיטאנט עם ברה"מ אינו אלא אחיזת-עיניים, נסיון להרדים את עירנותה של אירופה, וכך גם השיחות לצימצום-כוחות הדדי ו"הוועידה לבחינת אירופה"²⁰. הם היו רוצים לראות מצד אירופה תגובות תקיפות על מדיניותה של ברה"מ, שהיו מחייבות את הסובייטים לרכו יותר כוחות באירופה ופחות בגבול הסיני.

סין-המזרח התיכון

אין לסין אינטרסים מיוחדים במזרח התיכון, המרוחק ממנה מאד. סחרה עם האיזור זעום, הנפט שלו אינו תופס מקום בשיקוליה, ובמצב הקיים יש לה די נפט לצרכיה, ואף ליצוא. אחד היעדים העיקריים של מדיניות-החוץ הסינית הוא לצמצם את הכיתור שמנסה ברה"מ להקים סביב, בתוך השאר על-ידי איגוף סין מדרום, בדרך האוקיינוס ההודי. לכן הסינים מעוניינים בצימצום הנוכחות הסובייטית באזורנו. בניגוד לממשלות הודו, סרי-לאנקה (צילון) ועוד, לא מחו נגד הקמתו של בסיס הצי האמריקאי בדייגו-גארסיה שבאוקיינוס ההודי, בו הם רואים משקל-שכנגד להתעצמות הסובייטית באוקיינוס זה. מאותה סיבה מטפחים הסינים קשרים עם איראן והם מעוניינים גם בהסתבכותה של ברה"מ בזירות מרוחקות, להסחת תשומת-לבה מגבולה עם סין. עוד יותר מזה הם מעוניינים בהתנגשויות בין ברה"מ לארה"ב, שתשחררנה את סין מאיום סובייטי. חידוש מעשי-האיבה באזורנו, כשמצד אחד עומדת ארה"ב ומצד שני ברה"מ, היה עלול להביא לכך. מכאן גם תמיכתה של סין (נוסף לגורם האידיאולוגי של תמיכה ב"מהפכנים") בארגונים הפלשתינאיים, ובפרט בקיצוניים שבהם, כגורם מתסיס המביא להנצחת הסיכסוך הישראלי-ערבי, ובארגונים כגון "החזית העממית לשיחרור עומאן". אך מטרה זו של תמיכה ביסודות חתרניים מתנגשת במטרה אחרת של רכישת ידידותם ותמיכתם של המשטרים והשליטים הקיימים. בתקופת "המהפכה התרבותית" הדגישו הסינים את המטרה של ליבוי מהפכה עולמית ושיחרור "העולם השלישי", אך לא פחות מכך משום שלא היו אז לסין אלא קשרים מועטים עם משטרים קיימים באיזור. בשנות ה-70 חל שינוי: נכונו קשרים דיפלומטיים, מסחריים ואחרים בין סין לרוב המדינות באזורנו, והדגש במדיניות-החוץ הסינית הוסט לעבר קיום קשרים עם מדינות קיימות, בלי התחשב במשטריהן, גם אם בתעמולתם מוסיפים הסינים לשלם מס-שפתיים לסיסמות מהפכניות. למעשה, הופסק הסיוע הסיני לקבוצות הפועלות נגד משטרים שיש לסין קשרים אתם, ולקבוצות מהפכניות בכלל. סין גם אינה מסוגלת, בגלל מצבה הכלכלי, להעניק סיוע נרחב ולהתחרות בכך עם ברה"מ. לכל היותר יכולה היא למשוך לצדה מדינות שאין ברה"מ עוזרת להן די-הצורך ורצונן בעצמאות מברה"מ, או בסין

כמשקל-שכנגד להשפעה הסובייטית. הסינים גם מנסים לנצל חילוקי-דעות ערביים-סובייטיים ולהבליטם בכלי-התקשורת שלהם. בארצות שאינן זקוקות לסיוע רב מנסים הם להיכנס ולתפוס את מקום הסובייטים (כמו, למשל, בסודאן, לאחר שנתבקשו הסובייטים לצאת ממנה).

למצרים נתנו הקשרים עם סין (עד אמצע 1972) אפשרות מסוימת לתימרון מדיני לצימצום התלות בברה"מ, אם גם להלכה יותר מאשר למעשה, שכן סין לא יכלה לשמש כתחליף לסובייטים בגלל מקורותיה המוגבלים, ריחוקה מן האיזור ואי-נכונותה להשקיע בו הרבה.²¹ לדברי מחמוד ריאד (כיום מזכ"ל הליגה הערבית), לאחר שובו מביקורו בסין ב-1972, התנצל צ'ו אן-לאי בפניו ואמר שסין אינה יכולה להעניק אלא תמיכה מוסרית. לדברי ריאד, יכולה מצרים לקבל נשק מברה"מ ולא מסין, וברשותה גם נשק סובייטי משוכלל שאינו מצוי בידי הסינים (כגון מטוסי מיג-21 המשופרים ומפציצי סוחוי). הסינים יכולים לתת סיוע מדיני, להביא לידי כך שברה"מ תתן יותר נשק ושאר"ב תצמצם את תמיכתה בישראל. אך במישרים לא היה להם הרבה מה להציע.²²

סוריה גם היא ניסתה לנצל את היריבות הסובייטית-סינית להפגנת מדיניותה העצמאית וסירובה להתקשר עם ברה"מ בחוזה-ידידות כדוגמת מצרים ועיראק. במאי 1972 ביקר סגן-ראש-הממשלה ושר-החוץ הסורי עבד אל-חלים ח'דאם בפקין וחתם בה על הסכם לשיתוף-פעולה כלכלי וטכני.²³ עד-מהרה התברר לסורים, בפרט בזמן מלחמת אוקטובר 1973 ולאחריה, שהם תלויים באספקת נשק וציוד צבאי בברה"מ ובסיועה המדיני והכלכלי ושסין לא תוכל לשמש להם תחליף לברה"מ. אם חפצה סוריה בתחליפים הרי עליה לחפשם במערב-אירופה או בארה"ב.

עיראק זכתה בתעמולה הסינית לשבחים רבים על הכרזותיה המהפכניות, התנגדותה לפתרון מדיני של הסיכסוך הערבי-הישראלי, תמיכתה בארגונים הפלשתינאים וכיו"ב. הקשרים שהתהדקו בין עיראק לברה"מ ובאו לידי ביטוי בחתימת חוזה-ידידות באפריל 1972, וכן שיפור יחסי סין-איראן והסיוע הסובייטי הרב לעיראק, הביאו לצימצום העניין הסיני במדינה זו.

בתימן זכו הסינים לבסס נוכחות מסוימת. הם העניקו לה סיוע כלכלי, סללו בה כבישים והקימו מפעלי-פיתוח, אך הדבר לא הקנה להם השפעה מדינית. סיוע סיני, כלכלי וצבאי, רב יותר ניתן לדרום-תימן, בה היתה במפלגת השלטון קבוצה פרו-סינית חזקה ואשר שלטונותיה ניסו לשמור על איזון מסוים ביחסיהם עם ברה"מ וסין. בשנים האחרונות בא קץ לכך. השפעה הסובייטית גברה והסינית נדחת והולכת. בעבר העניקו הסינים סיוע למורדי חבל-ד'ופאר שבעומאן ("החזית העממית לשיחרור עומאן") וסיפקו להם נשק והדרכה צבאית, בעיקר באמצעותה של דרום-תימן, אך באחרונה פסק סיוע זה כמעט לגמרי (לעומת זה מגיע אליהם סיוע סובייטי).

בסודאן הוגברה הפעילות הסינית לאחר הקרע שחל בינה לבין ברה"מ בעקבות הפיכת-נפל קומוניסטית ביולי 1971. סיוע סיני הוענק בעבר ל"חזית-השיחרור של

אריתריאה", אך הופסק לאחר כינונם של יחסים דיפלומטיים בין סין לאתיופיה. יש פעילות סינית מסוימת בסומאליה והרבה יותר מכך בטנזאניה, בה הסינים עוסקים בתוך השאר בסלילת מסילת-הברזל "טנזאם", מחוף טנזאניה לתוך זאמביה.

משך תקופה ארוכה הבלטו הסינים את קשריהם עם הארגונים הפלשתינאים ותעמולתם דיברה על סיועם "לפלשתינאים ולערבים אחרים". כאשר שמו הסובייטים את הדגש בקשריהם עם המדינות והמימסדים הערביים הקיימים, ניסו הסינים לחדור לאיזור באמצעות סיוע לארגונים הפלשתינאיים והעניקו להם נשק קל והדרכה. בפקין קיים מאז 1965 משרד של "ארגון לשחרור הפלשתינאי" (אש"ף), שקיבל מעין הכרה דיפלומטית כנציג העם הפלשתינאי. נציג אש"ף מוזמן לקבלות-פנים רשמיות ומכריז בהן סיסמות המקובלות על הסינים. מדי-פעם העלו ראשי אש"ף על נס את סין, את מנהיגה מאו צה-דון ותורתו, והשתדלו לסגל דרכי מאבק שלמדו בסין לתנאי המזרח התיכון.²⁴ לדברי ראש המשלחת הפלשתינאית בפקין, אבו-ריאד, בסוף 1972, יותר מ-75% מכל הנשק שבידי "הקבוצות הפלשתינאיות המהפכניות" באו חינם מסין. ראשי הפת"ח זכו בבואם לסין ליתר תשומת-לב משרי-חוץ של מדינות, ונערכו להם קבלות-פנים רשמיות וציבוריות.²⁵

מאז חל שינוי בעמדתה של סין-אם גם לא בתעמולתה, המוסיפה להדגיש את תמיכתה בפלשתינאים. הסינים התאכזבו מהארגונים הפלשתינאים, החלו לראות בהם "נמרי-נייר" שאינם יכולים להועיל להם הרבה. ככל שהתמסדו ארגונים אלה, יותר פנו לעבר ברה"מ ופחות לעבר סין. לאחרונה גברה בסין המגמה לשפר את היחסים עם המדינות הערביות, להעביר את הדגש לסחר ודיפלומטיה ולצמצם את הקשרים עם "ארגונים מהפכניים". עם זאת מוסיפים ארגונים פלשתינאיים קיצוניים לקיים קשר עם סין, ואף לקבל ממנה סיוע ולו גם מועט ביותר, והתעמולה הסינית מוסיפה להרבות מלל על התמיכה בפלשתינאים.

התמיכה "בפלשתינאים ובערבים אחרים" הביאה את הסינים להתבטאויות חריפות נגד מדינת-ישראל בנוסח המתאים לעמדות ערביות קיצוניות. עם זאת, יש לזכור שכיום המטרה הסינית הראשונה-במעלה היא להביא להחלשתה של ברה"מ, וכל התורם לזה מקדם גם אינטרסים סיניים. מכאן טבעי הדבר שהם מעוניינים בישראל עצמאית וחזקה, הנלחמת בהשפעה הסובייטית במזרח התיכון ומונעת רציפות טריטוריאלית בין מדינות הקשורות בברה"מ. אין זאת אומרת שהסינים יעברו לתמיכה ולהכרה בישראל. נוח להם שישראל נלחמת במדינות הקשורות בברה"מ, אך היא עצמה מדינה קטנה בעיניהם, גורם קטן מכדי להשפיע על ההתפתחות באיזור כולו, והם לא ירצו לסכן בעבורה את יחסיהם עם המדינות הערביות. על אף התבט-אויות קיצוניות יותר או פחות, נראה שהסינים עדיין לא גיבשו את עמדתם כלפי ישראל ואין הם ממהרים לגבשה.

בשנים 55-1954 היתה אפשרות לכונן יחסית דיפלומטיים בין סין לישראל. הסינים היו מעוניינים בכך אך ישראל לא נחפזה, מתוך רגישות לעמדתה של ארה"ב.²⁶ אך אפילו היו נרקמים יחסים, לא היה הדבר משפיע על עמדתה של סין כלפי הסיכסוך

הערביי-ישראלי ועל תמיכתה בערבים. התמיכה בארגונים הפלשתינאים הקיצוניים היתה חלק מתמיכתם ב"תנועות-שיחורור", והוכחה, אולי לעצמם יותר מאשר לזולתם, כי תורת מאו משמשת גם במזרח התיכון. אך אילו היו יחסים דיפלומטיים בין שתי המדינות אולי לא היו מנתקים אותם במהרה, ולו אך כדי להוכיח מדיניות עצמאית שאיננה נגזרת אחר ברה"מ.

לאחר מלחמת אוקטובר לא הטילה סין ויטו באו"ם על החלטות מועצת-הבטחון מאוקטובר 1973 (338 ו-339, הצמודות שתיהן להחלטה 242 מנובמבר 1967, שאותה תקפה סין כל הזמן), אלא שנציגה נעדר מהשיבה. אולי שוכנעו הסינים על-ידי האמריקאים שביצוע החלטות אלו יחליש את מעמדה של ברה"מ במזרח התיכון ואילו המשך המלחמה ישרת את הסובייטים.

ההסברה הסינית לערבים משתדלת לטעון שברה"מ רק מבטיחה להם הרבה אך בוגדת בהם למעשה. (אותו דבר הסובייטים אומרים לערבים על הסינים). הסינים מציינים בהקשר זה במיוחד את עלייתם של היהודים מברה"מ לישראל וכן שברה"מ מספקת לערבים נשק בכסף רב ובו-בזמן היא מספקת לישראל כוח-אדם מקצועי חינם, בעל ידע צבאי וטכני. לדברי הסינים, זוהי "דקירה בגבם" של הערבים, והיא מסוכנת להם יותר מן הפאנטומים שמספקים האמריקאים לישראל.²⁷

אורחים מערביים שהם בעלי עמדות אנטי-סובייטיות תקיפות וידידי ישראל ניסו לשוחח עם מנהיגי סין על יחסם לישראל. ביולי 1974 הופצו ידיעות כי באמצעות הסינאטור הנרי ג'קסון העביר צ'ו אן-לאי לישראל הודעה בעל-פה שאמרה כי לסין יש ענין בעמדה ישראלית איתנה כדי למנוע התפשטות סובייטית באיזור. קיום שדר כזה לישראל הוכחש ממשדו של הסינאטור ג'קסון.²⁸ ברור, מכל-מקום, שהסינים סברו כך, ואולי היו מנהיגים סיניים שהתבטאו בצורה כזו בשיחות "שלא לפירסום". בראשית 1975 ביקר בסין שר-ההגנה לשעבר של מערב-גרמניה, מראשי המתנגדים ל"אוסט-פוליטיק" שלה, פראנץ-יוזף שטראוס. נמסר כי הוא שאל את מאו צה-דון מתי תכיר סין בישראל והתשובה היתה: "זה ענין של תהליך".²⁹ אם נכונים הדברים, פירושם שהסינים שוקלים את הדבר אך בינתיים לא הגיעה שעתו.³⁰

הסינים ודאי אינם שבעי-רצון מפתיחת תעלת-סואץ, שתאפשר לברה"מ להעביר כוחות צי מן הים השחור והים התיכון אל האוקינוס ההודי, סמוך לסין. הם אינם מרוצים מן הקשרים ההדוקים בין ברה"מ לבין סוריה, עיראק, דרום-תימן, הודו, אפגאניסטן ועוד, והם חוששים מהשתלטות הסובייטים על מדינות מפיקות-נפט במפרץ הפרסי, דבר שיתן להם שליטה על כלכלת מערב-אירופה ויפאן. עם זאת, אין הסינים יכולים לעשות הרבה למניעת מצב כזה. לכל היותר יכולים הם ללבות מתיחות, כשיחליטו שהיא מסייעת להם (להסית, בהתאם למסורת הסינית הקלאסית, מדינה ברברית אחת נגד מדינה ברברית שניה). בשנות ה-60 ניסו הסינים לפעול בכל מקום בו היתה להם הזדמנות לכך. מאז הכירו בחולשותיהם וצימצמו את פעילותם ומאמציהם בתקוה שיבוא יום ויוכלו לחדש פעילות זו בהיקף רחב הרבה יותר. לפי אמונתם, הזמן פועל לטובתם ולחיזוקם.

- ¹⁵ **International Herald Tribune** (פאריז), 22 בפברואר 1972.
- ¹⁶ **Times** (לונדון), 28 בפברואר 1972.
- ¹⁷ Gene T. Hsiao (ed.), **Sino-American Detente and its Policy Implication** (N.Y., Praeger, 1974). Patrick M. Boarman (ed.), **Trade with China** (N.Y., Praeger, 1974)
- מוכיר-המדינה של ארה"ב, הנרי קיסינג'ר, ביקר בסין (גם כשהיה עדיין "רק" יועץ-לבטחון לאומי לנשיא ניקסון) ביוני 1972, בפברואר ובנובמבר 1973 ובנובמבר 1974. תוכנו ביקור של הנשיא פורד בסין בשנת 1975.
- ¹⁸ **Kyodo** (טוקיו), 29 בינואר 1975.
- ¹⁹ על הנפט הסיני, ראה ניו סיין-צ'ון, "תעשיית הנפט של סין", קשת נד, חורף 1972, עמ' 147-144.
- "China's New Status in Oil", **Survival** (The International Institute for Strategic Studies, London), March-April 1972, pp. 75-77. "Opening in China", **Petroleum Press Service** (London), October 1972, pp. 359-361. "The Rise of China's Oil Industry", **Swiss Review of World Affairs** (Zurich), December 1973, pp. 8-9
- ²⁰ דברים כעין אלה אמר דן שאו-פין, הסגן הראשון לראש-ממשלת סין, בביקורו בצרפת באמצע מאי 1975.
- ²¹ על יחסי סין והמדינות הערביות עד שנות ה-70 ראה: אריה יודפת, "סין העממית והסיכסוך הסיני-סובייטי וארצות ערב", מולד, אוגוסט-ספטמבר 1971, עמ' 208-218.
- ²² אל אהראם (קאהיר), 28 באפריל 1972.
- ²³ רויטר, 30 במאי 1972.
- ²⁴ Moshe Ma'oz, **Soviet and Chinese Relations with the Palestinian Guerrilla Organizations** (The Hebrew University of Jerusalem, Leonard Davis Institute for International Relations, 1974)
- ²⁵ אל ג'ומהוריה (קאהיר), 28 בדצמבר 1972.
- ²⁶ מירון מדזיני, "סין וישראל, 1950-1955—הזדמנות שהוחמצה?", קשת נד, חורף 1972, עמ' 22-5.
- ²⁷ יומון העם (פקין), 27 באוקטובר 1973.
- ²⁸ האריץ, 28 ביולי 1974; מעריב, 9 באוגוסט 1974.
- ²⁹ מעריב, 4 בפברואר 1975.
- ³⁰ לדברי יעקב שמעוני, סמנכ"ל משרד-החוץ הישראלי וראש מחלקת-אסיה בו, בראיון ב"גלי צה"ל", מוכנה ישראל לקשרים רשמיים וגלויים עם סין אך לא תדחה גם קשרים שאינם מלאים והם סמויים מן העין. לדבריו, שלחה ישראל הרבה איתותים על כך לסין באמצעות ידידים של ישראל וסין שביקרו בפקין (מעריב, 14 במאי 1975).

הערות

- ¹ לפי נתוני המכון-ללימודים אסטרטגיים בלונדון היו לסין ב-1972 כ-3 מיליוני חיילים, וכן טילים לטווח בינוני המסוגלים להגיע עד מוסקבה ורוב שטחי ברה"מ שבאסיה. (The International Institute for Strategic Studies, London, **The Military Balance 1973-1974**, pp. 45-47)
- ראה גם: סמואל ב. גריפית, "הפוטנציאל הצבאי של סין", קשת נד, חורף 1972, עמ' 135-127; ג'יימס ו. בארנט, "מה מחיר הפצצה של סין?", שב, עמ' 143-138.
- ² לדברי הגנרל ג'ורג' בראון, יו"ר המטות המשולבים של ארה"ב, מסוגלת סין למהלומה גרעינית שתפגע בהודו, ברה"מ ודרום-קוריאה, בעזרת טילים גרעיניים, אך אין להניח שתוכל לפגוע בשנים הקרובות בארה"ב. (יו.פי, 7 בפברואר 1975, האריץ, 9 בפברואר 1975).
- ³ Joseph C. Kun, "Peking and World Communism", **Problems of Communism** (Washington, D.C.), November-December 1974, pp. 34-43
- העמדה הסינית ביחס ל"מלחמה עממית" ומלחמת-גרילה סופמה במאמרו הנודע של לין פיאו. המחבר אינו חי עוד, אך דעותיו בנושא זה של "הסתמכות על עצמם בלבד" מקובלות בסין גם כיום.
- Lin Piao, "Long Live the Victory of People's War", **Peking Review**, No. 36, September 3, 1965, pp. 9-30
- ⁴ פראבדה, 21 במרס 1972.
- ⁵ איזוופטיה, 10 באוגוסט 1972.
- ⁶ **Daily Telegraph** (לונדון), 22 באוקטובר 1973.
- ⁷ F.O. Wilcox (ed.), **China and the Great Powers: Relations with the United States, the Soviet Union and Japan** (N.Y., Praeger, 1974); C. L. Sulzberger, **The Coldest War. Russia's Game in China** (N.Y., Harcourt, Brace, Jovanovich, 1974)
- על השיקולים הסובייטיים, ראה גם:
- "On the Eastern front", **The Economist** (London), July 7, 1973, pp. 11-13; Thomas W. Robinson, "Soviet Policy in East Asia", **Problems of Communism**, November-December 1973, pp. 32-50
- ⁸ **New York Times**, 8 בנובמבר 1972.
- ⁹ ק. תאלר, **United Press**, 11 בינואר 1975, לפי מעריב, 12 בינואר 1975.
- ¹⁰ Roderick Macfarquhar, "China after the 10th Congress", **The World Today** (London), December 1973, pp. 514-526
- ¹¹ פראבדה, 27 בנובמבר 1974.
- ¹² לדברי **Daily Telegraph** (לונדון), 23 בינואר 1975, פרש מאו לגמרי מן המדיניות.
- ¹³ Doak Barnett, **Uncertain Passage: China's Transition to the post-Mao Era** (Washington, Brookings Institution, 1974). Michael Oksenberg and Steven Goldstein, "The Chinese Political Spectrum", **Problems of Communism**, March-April 1974, pp. 1-13
- ¹⁴ John K. Fairbank, **China Preceived: Images and Policies in Chinese-American Relations** (N.Y., Knopf, 1974); "China's New Diplomacy. A Symposium", **Problems of Communism**, November-December 1971, pp. 1-32, January-February 1972, pp. 48-70

יוחנן גרנד: סגנון פסול בבקורת ספרים עיוניים

השתוממתי למקרא סקירתו ה"צנומה" של המבקר ש. י. על ספרו של א. וולפגונז, "דוד בן-גוריון ומדינת-ישראל", שפורסמה ב"קשת" סה (סתיו 1974). מלכתחילה חשתי בהידרשות ספוגה משפטים-קדומים לגבי המתבר. לא זו בלבד שהסקירה האמורה אינה מתיחסת בכובד-ראש לתימאטיקה המרכזית של הספר (כלומר: הבלטת אישיותו של ד. בן-גוריון על רקע הביוגרפיה הפוליטית שלו ומעורבותו בכל המאורעות ההיסטוריים החשובים של תחייתנו הלאומית, כאשר לנגד עיניו תכלית עליונה אחת: ביצורה הבטחוני, המוסרי והחברתי של מדינת-ישראל) אלא שהיא גולשת, משום-מה, אל שולי דברים, מראשיתה ועד סופה.

וכי מה אפשר ללמוד מפנינים כגון: "ספר שטחי ורפרפני, תפור מעשה-טלאים"..." ושיחתם של וולפגונז וא. ידלין, בהנחייתה של גב' חנה זמר, אינה תחליף להיס-טוריה"..." ומ"עצה" כגון זו שמחבר הספר היה צריך "למשוך ידו" מתיאור תקופת "הפוליטיקה הבן-גוריונית אחרי 1963", ואף "למקרה שהמחבר חשש מפני שערוויה בצלוחית-דיו שתתעורר בעקבות פירסום הספרון בהוצאת-ספרים הסתדרותית"?!... אולם המבקר מגיע לשיא חוסר-הגינות בסגנונו המיוחד, שלדעתי הוא פסול בבקורת ספרים עיוניים: הוא מחדיר בשורותיו המעטות "אינסיוואציה" מרושעת בדבר כוונת המחבר, כביכול, "להפלות לטובה", במובאות שבספר, חוקרים הקרובים אליו (משתתפי "רבעון למחקר חברתי", בעריכת א. ו.). ולבסוף: כדי להבאיש את ריחו של מחבר הספר מספם המבקר הכל-יודע (והניחזן בחוש גבואי מפותח!) לאמור: "יש אפוא להזהיר את הקורא כי בין הספרים הלא-מעטים שהופיעו-וְנָדָאי עוד יופיעו- על ד. בן-גוריון, ספר זה הוא הגרוע ביותר. פרי של זריזות, אך גם פרי של רישול מעליב. ל'עם עובד' פתרונים". זה הכל...

ובכן, סגנון כזה יותר משהוא מעיד על הספר המבוקר הוא מעיד על המבקר. ראשית, משום שאין בו כדי לתת הדרכה עיונית-בקרתית מפוכחת את הקורא באשר לתכונו של הספר, ולעומת זאת יש בו להוליך שולל את הקורא באשר לצורתו של הספר, הכתוב בסגנון קליל, שווה לכל נפש, שאיננו מעיד על "שטחיות ורפרפנות" דווקא, כדעתו המגמתית והפסקנית של המבקר; שנית, משום שהספר, שפורסם זמן-מה לאחר מלחמת-אוקטובר, הבלוי יותר מכל ספר אחר שיצא לאור אצלנו באותו פרק-זמן של רגשי-כשל לאומיים וחברתיים את ההיבטים החשובים ביותר באישיותו של בן-גוריון, תוך שימת דגש במגמתו היסודית בכל תקופת מנהיגותו הלאומית-לחתור ללא לאות לביצורה הבטחוני-הרוחני-המדיני של ישראל; שלישית, משום שאין בצינוניו של המבקר-כגון "הספר הגרוע ביותר", או "פרי של רישול מעליב"-לא הידרשות עניינית לספר עצמו ולא התייחסות רצינית לנושא הספר אלא נסיון שקוף להשחיר פניו של המחבר, מטעמים שאינם גלויים לעין.

כאחד הקוראים הנאמנים של כתב-העת "קשת" זה שנים לא מעטות, וכאדם העוסק בבקורת ספרים עיוניים, הריני מרשה לעצמי לומר כי לעתים נדירות ביותר נתקלתי בתופעה מבישה של "קטילת" ספר וסופר בהנאה סאדיסטית כזאת כפי שהיא מזדקרת לעין כל מבין שורותיה של סקירה שהיא "גרועה ביותר" משום היותה בלתי-מבוססת, "שטחית ורפרפנית", ולא פחות מכך: כתובה בסגנון פסול-מן הבחינה של מלאכת הבקורת על ספרות עיונית-שהמיוחד שבו הוא בגדר "פרי רישול מעליב". מעליב לגבי הקוראים, המבקרים והאכסניה המכובדת כאחד.

גן השבילים המתפצלים

יסודן. הוא בז לתורות כגון הנאציזם, הפא-
שיזם והמארקסיזם על גילגוליו השונים,
לרודנויות היבשתיות ולטרור הערבי. למרות
בוז זה, ובהיותו מן הסופרים היחידים בד-
רום-אמריקה שאינם מגדירים עצמם כמארק-
סיסטים "כי לא ירדתי עד כדי כך", הסי-
מטריה כובשת את דמיונו. יצירותיו סימט-
ריות במלים ובהקשרים קבועים, סימטריה
של זמן ומקום כמו ב"המוות והמצפן", סי-
מטריה של מקום ב"גן השבילים המתפצ-
לים".

בורח'ס משחק שח עם קוראיו ומצפה לראות
מי ינצח ומי יגלה מה. משחק זה מחייב
אותו, כמו בסיפור בלשי, לחשוב תמיד על
הגובות הקורא. למרות הסימטריה, ואף
שכביכול הכל ברור וקבוע, הרי לעתים
אין הקורא או הסופר מוצאים את פתרון
המבוך. כשהכל נתון ביד המקרה, האפשרו-
יות אינסופיות.

עצובה יצירתו של בורח'ס לפי שהוא שובר
את מסגרות האמונה שהאדם חי בהן. "בחור-
בות העגולות" מגלה גיבור שיצר בחלומו
אדם אחר, שהוא עצמו חלומו של מישהו
אחר, שגם הוא חלום של מישהו אחר, עד
אינסוף. פיאר מנאר מגלה שהוא יכול לכתוב
את "דון קיחוטה" מחדש אבל רק על-ידי
חזרה מדויקת על כל מלה של סרוואנטס.
היהודי ב"הנס הגדול" יודע שנצח אינו
תולדה של זמן אלא של דמיון, והוא חי
שנה תמימה בשבריר של שניה מול כיתת-
יורים נאצית. למוות אין משמעות ורק הדמיון
הוא ממשי, על כן הספריה היא סמל העולם,
ההגרלה היא סמל היקום, ואלוהים הוא רק
אות קטנה בספר בלתי-חשוב. הבעיה היא
למצוא את הספר, תמצית חייו של האדם.

יצירותיו מכורסמות בדידות, אין-אונים, חו-
סר רוך, ועקריות. האירוניקן הגדול כואב
בראותו את בני-האדם נהרגים ללא תוחלת,
ומצד שני אין גם טעם לאנשים כמוהו שדמ-
יונם ושכלם גילה להם עולם ערום, מדבר-
שממה נטול-תוכן.

בתרגום העברי שלפנינו אוסף סיפורים משני
ספרי-המופת שלו, "פיקסיון" ו"האלף".

נ. מ.

ח'ורח'ה לואיס בורח'ס, אמן הסיפור הקצר
מארגנטינה, חתן פרס-ירושלים-לספרות, הוא
חזיון נדיר ביבשת אמריקה הלאטינית כולה.
יצירותיו הן תערובת של ספרות והגות כש-
האיזמל הפילוסופי חותך בבשר החי ויוצר
את הסיפור-המסה או את הספרות לסופרים.
בנושאו הוא קוסמופוליט, אף שהגוף הא-
נושי שייך לעתים לבואנוס-איירס או לכפרים
הקטנים שהם כעין חגורה לעיר; בקלות
אפשר להחליף עיר בעיר ונוף בנוף בלי
שיגרע הדבר ממצייאות הסיפור ולא-כלום.
לגבי בורח'ס אין העולם בבחינת קו ישר
חיים-מוות, גם לא מעגלי, אלא מבוך בתוך
מבוך ללא כל אפשרות של מוצא. המציאות
היחידה הקיימת היא זו שבדמיונו, והעולם
כולו דומה לספריה אחת גדולה ובה אלפי
ספרים על כל פרט של מהות האדם, בין אם
נכתב הספר ובין אם לא נכתב עדיין.

בעולם זה, בו אין טעם למתרחש כי האדם
מונהג בכוח מקריות וגורל, האדם בודה לו
סיפורים כדי להשתכנע שאכן יש טעם לחיים.
לעתים בורחים גיבוריו של בורח'ס לנופים
אקזוטיים ביותר, לסין, ליפאן, לאזורים רחוק-
קים ומרכזי דת זרתוסטרא, או אל היהדות,
שלבבו היא סמל יחיד ליציבות ולנצחיות
בעולם מעורער ובן-תמותה.

בורח'ס יודע שכל תיאוריה פילוסופית, בעו-
לם בלתי-יציב זה, שתראה שמץ של סימט-
ריה המנסה לפתור את המבוך הנצחי, תתקבל
למרות שכל היצירות הסימטריות בשקר

* ח'ורח'ה לואיס בורח'ס: גן השבילים המת-
פצלים; תרגום: יורם ברונובסקי; הוצאת
הקיבוץ המאוחד, 1975; 173 עמ'.

הדראמה של התודעה

הבקורת הספרותית כמדע ענין בעייתי הוא כשמדובר בניתוח שמגמתו לגלות רעיונות ומשמעויות המונחים ביסודה של יצירה ספרותית.

השאלה הראשונה המתעוררת בקשר לניתוח כזה היא: מה מבקשים להשיג על-ידו? אם לדעת מה ביקש המחבר לומר ביוצרים, הרי ראוי הדבר רק כאשר נשמרת אותה כוונה ביצירה, אך הן פעמים רבות מאד המשמעות חורגת מתחום זה, ולא אחת מתבטאת גדולת היצירה בחריגה דווקא. במקרים כאלה יש טעם לעמוד על כוונת המחבר (המעניינת כשלעצמה וחשובה להיבטים אחרים של החקירה הספרותית) רק אם המגמה היא להצביע בדיוק על כך—על המרחק בין משמעות הפרי המוגמר לבין הכוונה הראשונית. האם מטרת הניתוח היא לרדת לעומקה של משמעות היצירה שהוציא המחבר מתחת ידו שלא ביוצרים? אם כן, הרי כאשר המשמעות ברורה ובהירה אין בניתוח כדי להוסיף, ואילו כשהיא סמויה עשויים ניתוחים שונים להוביל לתוצאות שונות ובא הקורא ורואה דברים שונים עוד מאלה, ומה הועילו חכמים בתקנתם?

אין כדוסטויבסקי להעמידנו על האמור. אכן, בהמשילו על הסופרים את שורת השיר של ארכילאוס, "השועל יודע דברים רבים ואילו הקיפוד יודע דבר גדול אחד ויחיד",¹ רואה ישעיה ברלין את דוסטויבסקי כקיפוד לעומת שקספיר, מולייר, פושקין ואחרים, שהם שועלים בעיניו. ואמת היא שאת דוסטויבסקי העסיקה במודע בעיה אחת כללית—התמודדותו של האדם עם סדר-העולם—אך בתחומי בעיה זו עולים גם עניינים אחרים ובגישתו למכלול השאלות שהטרידוהו היתה תודעתו של הסופר סתירה להלך-רוחו, ואם

* לאה גולדברג: הדראמה של התודעה — פרקי דוסטויבסקי, ספרית פועלים / דעת זמננו [ב.ת.].

¹ Isaiah Berlin, *The Hedgehog and the Fox*, London 1954, p. 1

תמצא לומר—להגיונו הפנימי. הוא היה אדם דתי מאד (לפי עדותו שלו), וביודעים נכסף לראות את הפתרון באמונה, אך המעיין בספריו האחרונים מתרשם הרבה יותר מרוח הפירה שבהם. מה, אם כן, משתמע מיצירתו? כפירה או אמונה?

מארבעת מאמריה של לאה גולדברג בספרה "הדראמה של התודעה" עוסק בסוגיה זו בעיקר השלישי: "ליזאבייטה—גבולות החורף והדין" (ע' 82). השאלה שמציגה כאן הסופרת היא אם אמנם נכון הוא, כפירושם של רבים, שכאשר שאל איוואן את השאלה הנוקבת: "אם אין אלוהים הכל מותר" התכוון לומר ש"אין אלוהים משמע שהכל מותר" (ע' 83). ואולם, קובעת לאה גולדברג, "זהו כלל וכלל לא הדבר שאמר איוון קרמזוב, זהו מה שהבין מדבריו— — — ה'שד' שלו—סמרדיאקוב. לגבי איוון, המטול-טל אנה ואנה בין אמונה לכפירה, מלת התנאי 'אם' היא כמובן עיקרו של כל המשפט הזה" (ע' 84-83). אותה שאלה, בדרך אחרת, מועלית, לדעת המחברת, ב"החטא וענשו", שאליו נדרש מאמרה זה. השאלה היא האם יכול אדם לעשות משהו לכי בחי-רתו, חישובו, הגיונו והכוונתו, בניגוד לרצון ההשגחה. והעובדה שראסקולניקוב אמר לרצוח צוח אך ורק את המלווה-בריבית הזקנה, שלא ראה לה זכות-קיום כל עיקר, ואגב כך רצח גם את יליזבייטה אחותה, הנקיה מכל עוון, עובדה זו היא הנותנת שאין גורלו של אדם נתון בידיו. התשובה השלילית המוחלטת לכך, כפי שמציין המאמר, ניתנת מפיה של סוניה, האומרת כי "אינני יכולה לדעת את כוונת האלוהים... וכי מי העמי-דני כאן שופט: מי יחיה ומי לא יחיה?" (ע' 100). אולם לאה גולדברג מוסיפה כאן שאת ההוכחה לכך אין לחפש רק בדיבורי הדמויות, שהרי ביצירה ספרותית אנו עוסקים, אלא גם בגילגול העלילה על-ידי הסופר, ובמקרה הנדון—במקרה רציחתה של יליזבייטה.

אולם בלא שנמסור לעצמנו דין-וחשבון מה ביקש דוסטויבסקי לומר, הרי לגבי כוונת היצירה מתרשם הקורא לא מן הדברים ששם

כל המדובר ומתרחש בחדר הסמוך". (עמ' 131-132).

והנה, מתוך החייאת אווירה קודרת זו מצ- ליחה המחברת, הרבה יותר מאשר בנייתו ההגות או הכוונה, להצביע על מה שהיא רואה בו את הגשר בין האדם המודרני "בא-י נוחותו בתוך העולם הזה" (ע' 136) לבין עולמו של הרוסי בן המאה ה-19, "עולם בדידות ברשות הרבים— — — עולם שאיננו משבצת יפה ליחיד אלא מסגרת מתפוררת" (שם).

במאמר "נופים של ריאליזם פנטאסטי" (ע' 2) עוסקת ל. ג., בתוך השאר, שוב בקשר שבין האדם בן-זמננו ליצירתו של דוסטו- יבסקי, אולם החוליה המקשרת כאן היא הרומאנטיזם, אשר כמו הומת ושוב הוקם לתחייה על-ידו לא בסממניו החיצוניים אלא בתוך שלו, בעיקרו, שהוא—מאבק המציאות האנושית עם סדר-העולם הסוגר עליה כחור- מה. את רעיונה זה מפתחת המחברת באמצ- עות השוואת סיפורו של טורגנייב "רוחות", שהוא רומאנטי רק בקליפתו האפיגונית, ל"כתבים מן המרתף"³ של דוסטויבסקי, יצירה שהיא מעין גרעין המקפל בו כל מה שעתידי הסופר לכתוב מכאן ולהבא ושלפי לאה גולדברג הוא רומאנטי בעצם מהותו. אם פיתוחו של הרעיון המרכזי במאמר זה מאיר-עיניים, הרי הוויכוח המתנהל בו עם פרשני דוסטויבסקי למיניהם—ויכוח העשוי, ללא ספק, לעניין את העוסק בנושא במ- יחד—אינו מסתבר די הצורך לקורא מן השורה.

הרומאנטיזם הוא גם עניינו של המאמר השני: "דוסטויבסקי והרומנטיקה הגרמנית— פסיכולוגיה של התודעה" (ע' 52), ובעיקר מתחקה בו המחברת על המשותף בין דוס- טויבסקי לרומאנטיקנים הגרמנים: התקור ממותו של האדם נגד "סייגי הקיום האנושי" (ע' 75), אשר בעוד הקלאסיקה רואה בהם ברכה, לדברי ל. ג., בעיני הרומאנטיקה הרי- הם קללה. במאמר זה, שאף בו מתדיינת

הסופר בפי סוניה (וכאן אפשר להסכים עם ל. ג. שאין היא מן המשכנעות בנפשות הספר) וגם לא מרציחתה של יליזבייטה, כל כמה שהיא מצביעה על חוסר-יכלתו של אדם לכוון מעשיו; מתרשם הוא מעצם מרי- דתו של ראסקולניקוב, ואם גם צודקת המ- חברת לגבי כוונת היוצר, הרי כוונת היצירה אינה עולה בקנה אחד עם קביעה זו.

להוכחת טענתה ניגשת לאה גולדברג לני- תוח "החטא וענשו" (בשל מותה לא הש- לימה, למרבה הצער, את העבודה). ראוי אפוא לתת את הדעת על דבריה שלה על מיגבלותיו של ניתוח כזה: "בעמדנו לפני יצירה אמנותית— — הניתוח שלנו נעצר תמיד באיזה מקום הלא נתפס שביצירה האמנותית; לפני כוח השכנוע שבסגנונו של הסופר, שהוא אישיותו, לפני מה שנקרא במלה הסתמית 'כשרון', לפני אותו דבר המתחמק מכל ניסוח, שהוא מעורר את עיקר תגובתו היוצרת של הקורא הטוב. ופה עלינו להניח את הכלים, כלי-העזר של הניתוח הספרותי, המסוגלים לשמשנו, כאמור, רק עד גבול ידוע, ולפנות אל העיקר שבסיפור: אל היצירה עצמה"².

והוא שעושה ל. גולדברג במאמר האחרון שבספרה: "בני בלי בית—דוסטויבסקי וספ- רות זמננו" (ע' 120). כאן היא זונחת את הניתוח ופונה לתאר את הרוח הדוס- טויבסקאית, שלדעתה היא גשר אל ספרות זמננו. ומפיון שהמחברת היא יוצרת מכוח עצמה, הריהי מיטיבה להעלות אותה רוח: "עיר אפורה, לא אותו אפור כסוף, שיש בו משהו השובה את הלב, אלא אפור דלוח, משמים. ויצורים בודדים תועים בעיר הגדו- לה ואין להם מקום ללכת אליו—אלא בית- המרות. שהרי ללכת הביתה אי-אפשר. כי גיבורי דוסטויבסקי אין להם בית. כל הקו- רא את הרומנים שלו, מרגיש ויודע שכולם חיים כעדת פליטים בדירות-ארעי, בחדרים שהם כוכים, בבתים שמחיצותיהם דקות, כעשויות נייר, שאדם שומע שם תמיד את

³ עברית: מ.ז. ולפובסקי; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1973.

² ל. גולדברג: אמנות הסיפור; ספרית פו- עלים, מרחביה, 1963; ע' 184.

ביניהם אלה שחשבו על חיי צבא, אלה שבאו לשם ממשפחות הרוסות, או אלה שהגיעו כדי לתקן את דרכם. אפיו של האדם מתבלט במגע אינטימי ובלתי-מתפשר זה שבתוך פנימיה בעלת משמעת-ברזל וחוקי-ג'ונגל, בה החזק הוא היחיד המצליח לצוף והחלש נדון לכליה. לכן הפיננסיים מבטאים תכונות-אופי: "המשורר", "הנמר", "הנחש", "העבד".

1975; 282 עמ'.

מאז תחילת לימודיה עד סיומם. אין הוא עושה זאת בצורה כרונולוגית אלא הוא מתחיל בתמונות-שיא או בתיאורי-זוועה כגון אונס תרנגולת, או טכס אכזרי של קליטת תלמידים חדשים וטכסי אלימות. אבל חרף העלילות האכזריות אין הספר חסר רגעי רוח, כגון האהבה התמימה והפשטה של "העבד" לטיראסה, נערה שתהיה ציר לעליה לה כולה: ידידה של "העבד" מאוהבת ב"משורר", אשתו של "הנמר". הסופר יגלה יחסי-ידידות בלתי-מובנים בין "המשורר" החמקמק והמושחת לבין "העבד" שבשולי החברה, בגלל חוסר-גבריות וחוסר-נכונות של הראשון להילחם, לוותר על המשך לימודיו ועל מעמדו החברתי למען ביקוש הצדק וענישתו של רוצח חברו.

הקצונה המנהלת את בית-הספר מגלמת קאריקטורה מזעזעת של הצבא: יצורים מושחתים שכל אחד מהם חושש מצלו של הממונה עליו, עד הקולונל עצמו, מנהל המוסד, שכדי למנוע שערוריה הוא עושה פלסטר את מושגי החוק שהוא ממונה על קיומו. בולט הסגן רפה-האונים, שתמיד יישאר בזוי ושנוא על חבריו כי מעולם לא הוכיח את טיבו. בולטים הרב"טים והסמלים, אנשי-הביניים, פחית-האשפה של החברה, שהקצינים והצוערים גם יחד מתעללים בהם.

אין ספק, "העיר והכלבים" הוא אחד מספריה המופת של הרנסנס הספרותי הנוכחי באמריקה הלאטינית.

נ. מ.

המחברת עם בעלי דעה וידיעה, היא מעלה את קלייסט למעלתו של דוסטויבסקי באשר לראיית חיי אנוש "כטרגדיה שאין בה הטרה-רות, כחסר שלימות מיסודו, כמרוחק מעצם טבעו מחן, מהארמוניה" (ע' 81).

ש. ל.

העיר והכלבים

ורגס יוסה הוא מספר פרואני מן הבולטים בתקופתנו. יחד עם גארסיה מרקס, אבי "מאה שנים של בדידות", קרלוס פואנטס במקסיקו וקורטסר בארגנטינה, הריהם אסכולה המכונה ביבשת אמריקה הלאטינית "ספרות הבום"; הפוונה לשבירת מסורות ספרותיות ויצירת מבנים ותכנים חדשים. בדומה לספר רי מרקס, תורגמו ספריו של ורגס כמעט לכל לשון אירופית—החל ברומן הראשון, "העיר והכלבים", שזכה עתה לתרגום עברי, ועד לרומן "שיחות בקאתידרלה", שהתודש יצא בתרגום אנגלי.

המיוחד ב"העיר והכלבים" הוא מסירת אירועים מזוויות-ראייה שונות, כשהסיפורים והמחשבות של גיבורים שונים, כולל ראייתו של מספר סמוי, המשלים את עדות גיבוריו, מתקשרים בשתי-וערב ומאפשרים למסור את שלמות ההווה עלידי קירבה וריחוק גם יחד.

ורגס יוסה בונה מיקרו-קוסמוס, יחידה נסיונית ביחידה אחרת גדולה יותר, ומתוך ראייה חודרת הוא פורש את היריעה של החברה הפרואנית: יחסי אנוש בבית, התנהגות תחת לחץ, השתתפות בתנועות פוליטיות, חוק ותבונה, ובמיוחד מושגי צדק והופכים צדק יחסי כשאחרון הקשוחים והישרים, הסגן גמבואה, נכנס לסביבתו ומוותר על אמיתו הפנימית.

בתוך הפנימיה הצבאית שבאחת משכונות לימה מתרוצצים נערים משכבות שונות—

* מאריו ורגס יוסה: העיר והכלבים; תרגום: יוסף דיין (ערך: אמציה פורת); עם עובד/ספריה לעם, 1975.

כרת שמו של הגל אינה באה כאן לתפארת המליצה סתם.

שהרי כמו-הגליאנית היא הצגת האקסיסטנציאליזם כנסיון להשתית את ההתפלספות על עקרון ה"אותנטיות" ("אמת" חווייתית-סובייקטיבית) ולא על עקרון ה"אמת" (הכלל-לית והאובייקטיבית). כמו-הגליאנית היא גם המיתודה הנקוטה בידי המחבר, המאפשרת לו לקמץ מאד בהבעת דעתו שלו, כאשר תוך תיאור מפורט ודייקני של דברי ההוגים הנדונים עצמם מוסקת לבסוף המסקנה על "הביטול העצמי" של האסכולה, מתוך כורח התפתחותה הפנימית. אפילו ההיפוך השרירותי של סדר הזמנים, כאשר הדיון על ניטשה קודם לזה על קירקגור, מזכיר את נהגו של הגל, שלא היה חושש להקדים את המאוחר כאשר חייב זאת ההגיון הפנימי של ההתפתחות. הגליאנית-מפורשת היא מסקנתו של המחבר, לאמור: "שבתחרות הפילוסוף-פית שבין הגל לבין... האכסיסטנציאליזם ידו של הגל היא על העליונה. ראינו שכל נסיון למצוא משמעות לסובייקט הפרטי בפרט-טיותו נידון לכשלון, כיוון שהכול מסכימים שמושגו הוא האין, כלומר אין לו כל משמעות" (עמ' 4-263). יתר על כן, בהזדהות עם הגל מרחיק המחבר לכת עד כדי כך שהוא חוזר ומגונן על "טענתו המפורסמת של הגל לגבי סיומה של ההיסטוריה בכלל ולגבי סיומה של ההיסטוריה של הפילוסופיה בפרט" (ע' 266). אמנם הוא מצרף לכך גוון-פירוש משלו, שאכן "עקרונות לא צפויה עוד כל התפתחות לא בהיסטוריה הכללית ולא בהיסטוריה של הפילוסופיה" (שם, שם).

אכן, לפנינו חיבור הבא לפנים פרק בתולדות הפילוסופיה, וגם בזאת תואמת עמדתו את אמרתו המפורסמת של הגל על יבשוף-החכמה היוצא למעופו עם דימדומי-ערב. אלא שאפשר, כמובן, לחלוק על טיעוני המחבר. החל מנקודת-המוצא לדיונו, בה מוצגת סוגיה בפילוסופיה של הגל מלכת-חילה בפירוש כמו-אקסיסטנציאליסטי, לא דווקא בהתאם לכוונת מלוא משנתו של הגל עצמו, וגמור במסקנה. שהרי אפילו נקבל

אכסיסטנציאליזם

כמה מעלות טובות אפשר למנות בספרו של רן סיגד על האקסיסטנציאליזם, שראה אור לאחרונה. לגבי ציבור-הקוראים הרחב, מש-כילים סתם וסטודנטים המגששים את צעדי-הם הראשונים במבוך ההגות הפילוסופית של תקופתנו, זהו קודם-כל חיבור המציג בהרצאה בהירה את עיקרי התפתחותו של זרם פילוסופי זה, שכידוע חרגה השפעתו הרחק מן התחום המקצועני-הפילוסופי הצר. בלשון עברית צחה ונוחה לקריאה להפליא מוצגות לפנינו תחילה בעיית-היסוד של האקסיסטנציאליזם—על סמך ניתוחו של מו-שג הסובייקט בפילוסופיה של הגל ותגור-בתם של ניטשה וקירקגור עליו. לאחר-מכן מפורטים בזה אחר זה עיקרי משנותיהם של ניטשה, קירקגור, היידגר וסארטר. נוכח המי-נוח הזר והמזור, המאפיין את סגנון כתיבתם של הוגים אלה, הרי הצגת טיעוניהם בלבוש עברי נאה, השומר חרף נטייתו לפשטות על נאמנות לעיקר הכוונה, היא כשלעצמה הישג נכבד הראוי לציון ולהוקרה.

הפשטות-הקלאסית כמעט-של חיבור זה מתאפשרת גם הודות לריכוז הדיון בארבעת ההוגים הנזכרים בלבד, בלי שים לב לספרות המשנית הענפה ובלי להתיחס לגו-נים המרובים של ההתפלספות האקסיסטנציאליסטית אצל הוגים רבים אחרים. תוך ויתור כביכול על "רמז, דרש וסוד" מועמד הדיון על ה"פשט" לבדו—שאיננו מן הפשו-טים דווקא.

אך אין להסיק מן הנאמר שזהו עוד נסיון-תשובה פופולארי לשאלה "מהו האקסיסטנציאליזם" להיפך, לפנינו חיבור פילוסופי מובהק, מן המשובחים והמקוריים ביותר בל-שונו. בלי הגזמה רבה אפשר לומר שרמת הדיון מתעלה לזו המאפיינת אי-אלה פרקים מלוטשים בפילוסופיה של הגל—בלי הסי-ר-בול הסגנוני המציין את רוב כתיבתו. והז-

* רן סיגד : אכסיסטנציאליזם / המשך ומפנה בתולדות התרבות המערבית ; מוסד ביאליק, 1975 ; 282 עמ'.

לבודד יחידה של אידיאה ולהתחקות אחר תולדותיה. הקושי המרכזי בהגדרת מקצוע זה טמון בכך שאין בחנים מוסכמים וברורים לזיהוי יחידה של אידיאה. האידיאה העומדת במרכזו של ספר זה היא העימות בין שתי תפיסות על מקומו של האדם בעולמנו. תפיסה אחת היא התנ"כית היהודית, לפיה אלוהים אירגן את העולם על הצד הטוב ביותר, ולכן תמיד הצדיק בא על שכרו והרשע על ענשו. לעומת זאת, התפיסה היוונית בנויה על ייחוד חשיבות עליונה לגורל העיור, ומכאן ההשקפה הטראגית, המנוגדת כל-כך ליהדות. ניגוד זה מדגימה המחברת לא רק בדיון בעולם התנ"כי הקדום וביוון העתיקה אלא גם בסקירות יצירותיהם של ניטשה, קפקא וענגון.

זהו מפעל שאפתני, וחבל שלא הצליח כראוי לו. ה"מחדל" העיקרי הוא בהיעדר עבודת-השתית פילוסופית ראויה-לשמה. ההבחנה המרכזית של המחברת היא זו שבין עולם היהדות, הבנוי על חוקי ההכרה, לבין עולם יוון, הבנוי על חוקי הטבע. מעניין, אך לא מספיק, כי המחברת אינה מסבירה בדיוק הרצוי חוקי הכרה מהם וחוקי טבע מהם. מכאן פתח לטישטוש רציני והרסני. חוקי ההכרה מופיעים פתאום, בלא צידוק מתאים, כחוקי מוסר, ואילו חוקי המוסר מוזהים עם קיום מצוות. טישטוש מושגים דומה קורה בצד היווני. חוקי הטבע מתוארים כשרירותיים בלי התייחסות לטענה הנגדית והסבירה ביותר, והיא שעצם ההבנה כי יש חוקי-טבע משמשת בסיס לראצינליות ומתוך כך מסתלקת את שרירות-הלב. בדומה לכך, אין זה מוסבר מדוע יש ליחס מוסריים למצוות כאשר הן מצוות, בעוד שברור לגמרי שמצנה יכולה להיות בלתי-מוסרית. אגג מלך עמלק היה צריך להטריד יותר את שלוות-הנפש העיונית של המחברת.

מכיון שלא נעשתה עבודת-יסוד פילוסופית מספקת, עיקר עניינו של הספר בהארות הרבות שהוא מצטיין בהן ולא בפיתוח עקיב של רעיון יסודי אחד. למשל, בע' 56 נאמר שרק אדם מנוכר מן הטבע רואה את המוות כטראגדיה, ולפיכך היה האדם התנ"כי צריך

כמוכחת את הטענה שקו-התפתחות זה—מקירגור וניטשה ובתיווכו של הוסרל עד היידגר וסארטר—אכן "ביטל את עצמו", עדיין רבות מאד האפשרויות לפיתוח אחר. אפשר להיאחז בפירוש שונה קימעה הן של דברי קירקגור והן של דברי ניטשה, ועל מקום הפנומינולוגיה עשויים להופיע רכיבים ממשנות פוירבאך ומארקס, שלינג ושופנ-הואר, ברגסון ווייטהד. כל עוד לא יהיה היחיד חופף את כלל "תפקידיו" הסוציו-לוגיים, וכל עוד תחרוג דעתם וידיעתם של בני-האדם מגבולות הספציאליזציה המדעית והמקצוענית לסוגיה, דומה שיוסיף להתקיים הרקע האובייקטיבי, אשר על יסודו יעלו נסיונות חדשים-לבקרים לפתור את הבעיה האקסיסטנציאלית. יתר על כן, אפשר שבת-נאי ארצנו ספרו של רן סיגד הוא אך אות מבשר על ראשיתה של התעניינות באקסיסטנציאליזם.

ובכן, יש מקום גם למחלוקת. אבל חיבור פילוסופי שאין בכוחו לעורר דיון מחודש בבעיה נושנה אינו ראוי לשמו כל-עיקר.

ז. ג.

האדם—האל

יש הצלחות משעממות, ויש כשלונות מעניינים. ספר זה שייך לסוג השני. ברגיל, אין תפקידו של המבקר אלא לברך או לא לברך על המוגמר. במקרה זה מצטער המבקר על שלא ראה את הספר בכתב-יד כי ברור לו שאילו ניתנה הזדמנות לבקורת מוקדמת היתה המתברת מוציאה מתחת ידיה לא רק ספר טוב יותר אלא ספר טוב מאד.

הספר נועד להיות מחקר בתולדותיה של אידיאה, כפי שהוגדר עיסוק זה בפרק הראשון של "שרשרת-ההוויה הגדולה" לא. א. לאבג'וי. רעיונו הכללי של לאבג'וי היה שיש מקום למקצוע בתולדות-האידיאות הדור מה לכימיה אנאליטית, כלומר שתפקידו

* רבקה שכטר : האדם—האל ; הוצאת "עכ" שיו", ירושלים, 1975 ; 184 עמ'.

רשב"ג וריה"ל

חובבי השירה העברית בספרד, ובייחוד העוסקים בהוראתה, זכו לאחרונה בספר קטן וחשוב שהגיש לנו פרופ' יהודה רצהבי, חתן פרס-ביאליק, מבחירי המורים באוניברסיטת בראילן, חוקר וכונס גנוזה ומכמניה של שירת ימי-הביניים. ספר זה הוא תרומה נור-ספת על ספרי-הלימוד מאת שירמן וצמח, בייחוד מבחינת הזיקה למקורות העבריים ולהשפעות הערביות.

מהיותו בקיא בגנוי ספרותנו הקדומה, לרבות הספרות העברית בכללה, השתמש המחבר בחומר רב לביאור ולהעמקה ואף זיפה אותנו בכמה פירושים חדשים ומקוריים. השימוש ב"תפסיר" לרס"ג ובפירושי הראב"ע למק"רא, במאמרי חז"ל שונים, בדבבד עם עיון במשוררים הערביים בני-דורם, מסייעים לנו לרדת לעומקם של צירופים שלא פורשו כהלכה עד הנה.

ראויות לציון, למשל, כמה הערות מאלפות לשירתו של שלמה אבן-גבירול, משורר גאון-ני ורב-תהפוכות. ראשית, כמה מבתי-השיר הערביים, כגון "מה לך יחידה", ניתרגמו מחדש במדויק. בזה, כמה הערות פרשניות מעניינות, כגון "נקבר ולא במדבר (בית-קברות)" בשיר "ניחר בקראי גרוני"; או "יחליק ראש ויניא"—יפה וישבר ע"פ ה"תפ-סיר" לרס"ג; או "תקל אדמה באוני"—במאזניים שלי, על-פי ר' יצחק אבן גיאת ל"איון וחקיר", קוהלת יב, 9; או "עת אֶזכרה ואהים"—ו"ו במובן של אז (על-פי "הרקמה" לאבן-ג'נאח).

חשובות לא פחות המקבילות מן הספרות הערבית—כוונתי להשפעת אבן אֶסחאק אל-צאבי (ל"אמוזג דמעיי בייני"), או מיטאפור-רות המזכירות את שיריו של אבן-נואס. ענין מיוחד נמצא בהערותיו לשירי יהודה הלוי. כאן מנצל המחבר את ספרו הפילול-סופי, "הכוזרי", להבהרת השירים ולהע-

לתפוס את המוות כטראגדיה—והמחברת רואה, כמובן, שאין זה כך. אפשר היה להר-בות בדוגמות המעידות שהמחברת לא ביררה לעצמה די הצורך את המושגים שנועדו לשמש אבני-יסוד לבנין שהקימה.

עם זאת, אין הספר חסר ייחוד. אין בעברית ספרים הרבה המשקיפים על התרבות ה-תנ"כית או היהודית מתוך תלישות עיונית המאפיינת את האנתרופולוגיה התרבותית. המחברת מתארת את התרבות היהודית כתר-בות בין התרבויות ואין היא סוטה מדרך התיאור האובייקטיבי. תיאורים כאלה על התרבות היהודית כבר הציגו מיצגי ההש-כלה הגרמנית, אך תיאוריהם הבקרתיים של אלה, כפי שהראה זאת רוטנשטרייך, היו מבוססים על מקורות וידע מפלי שני או שלישי. תיאורה של רבקה שכטר מתבסס, כמובן, על ידיעת המקורות העבריים, ומעניין שלעצם הענין היא מחזקת כאן את דעותיהם של בעלי-ההשכלה. שופנהואר דיבר פעם על האופטימיות הזולה של היהדות, ואילו בספר זה מוסבר יפה מה טעמה של אופטימיות זו, תוך כדי הודאה בכך שהיא נקנית במחיר של צימצום האפקים התיאורטיים. כניסוחה הקולע של המחברת: "מאחר שהאידיאלים היהודיים הם פחות מופשטים, המציאות היא פחות אכזרית" (ע' 165).

על אף המגרעות הרציניות של הספר, יש אפוא לראות בו נסיון חשוב. למשל, כדי להדגים אגב הענין שדובר בו עתה, חשוב שייאמר בבירור וגם יובן שהעיסוק התי-אורטי לשמו, הרצון להבין את סדרי העולם כפי שהם בלי תלות ברצון כלשהו, בין רצון אדם ובין רצון אל, כלומר המדע כולו, הוא בגדר נטע זר ביהדות. האופטימיות של שכר-לצדיק ועונש-לרשע קשורה אורגא-נית בשלילת העיון לשמו. דבר זה מיטשטש בדרך-כלל, קצת מתוך פחדנות אינטלקטו-אלית וקצת מתוך מעשיות מופרות. וחשוב להעמיד דברים אלה על דיוקם.

אולי אין זה מאוחר לקוות שעוד נזכה לגירסה חדשה של ספר זה שתהיה מושתתת על ניתוח מושגים משיב-רצון יותר.

ג.ו.

* יהודה רצהבי (ההדיר ופירש): ילקוט שירים לרשב"ג וריה"ל; עם עובד, 1974;

אל תרחק

עם הופעת כל קובץ חדש של זלדה, ואלה קטנים ודקים, אני מנסה לשוב ולתהות על ייחודה. רוח מסוימת מאד נושבת מן השי-רים הקטנים אליך. החומר שבידה חומר מופר, שאינו חושש מן היומיומי מזה ומן החגיגי, או המליצי, מזה. והתערובת היא שירה אישית, נשית, שבירה ואיתנה, נהירה וחדשה כאחת.

ואולי אמנם אותו ייחוד הוא זה: מיזוג מאוזן ועדין מאד של עניינים שנראים בלתי-מתמזגים, של ניגודים וקצוות. עיקרו התי-מאטי של הקובץ האחרון בפדידות הדמומה של האשה האלמנה. בתוך אותה בדידות נרקם עולם קסום של דעת בקצהו האחד של העולם ומיסטיקה בקצהו השני, של אמונה דתית ושל מציאותיות, של עיקר וטפל, של דת שאינה פאנאטית, של הגיון וחושניות.

ועל הכל, נראה לי שהדינאמיקה השירית של זלדה נובעת מראייה בהירה וברורה של תחושותיה, של קיום הפרט והיקום כאחד. ראייה זו מציגה בשירים עולם מאוכלס למו-פת אמיתות ובדיות מוצהרות. מתוך ראייה זו יכולה זלדה לנסח את התחושות ואת המחשבות באפנים המעוררים התרגשות בפשטותם החיצונית.

אין זלדה מניידת לצרכי שירתה אלא עצמים יומיומיים בסיסיים—ומכאן הראשוניות, ה-חויה הפנה והעצמה שבשירים:

וכאשר אקיץ מחלומי

וחושך יהיה סביבי

ורחיטי הישנים ישמיעו קולות נפץ דקים.

(ע' 8)

המיזוג של היומיומי עם רימוז מיסטי—או אולי על-מציאותי—מתבטא גם הוא בניסוח פשוט שמופיע ללא טכסיות, ובכך הוא מפתיע:

אם נפשי על צדה תשכב

חפורה בתוך צער

ונרתעת מאלימות

מקתם, בייחוד כאשר הדברים אמורים בשי-רי-הקודש. "שירי אהבת ה' ושירי-ציון משתלבים שילוב נפלא במרקם הפילוסופי של המשורר-הרופא, המעודן ויפה-הנפש, ששיריו מרטיטים עד היום את לבנו. הויכוח הנוקב עם אומות-העולם על עיקרי אמונתנו ועל זכותנו על א"י מסתבר יפה על רקע השקפת-עולמו הדתית והלאומית של ריה"ל, שהיה בקי בסתרי גנזיה של חכמת-יפת".

אף כאן מגלה המהדיר בקיאות מפליאה באשר לזיקת משוררנו לשירה העברית. הוא מסתמך על משוררים ערבים בני-דורו, כגון אבן-חמדיס, אבו-אלעלא אל-מערי (בתיאור הלילה ככושית), או אבו אל-חסן אל-ענסי (בתיאור הים והשמיים), ב"שבילים נכוחים" (על-פי ספיל-אללה), או בשימוש במלת-הקשר "ואם" כבערבית (אף-על-פי-כן). בייחוד מעניין מכתם-האהבה של גדול השירה הערבית, אל-מותנבי, שתורגם בידי יהודה הלוי, אם גם בשינוי קל—הפנייה היא אל זכר, ולא אל עלמה סורית, כבמקור. השינוי נעשה, כנראה, כמנהג המשוררים הערבים לחבר שיר-אהבה בלשון זכר. ואולי עשה כן ריה"ל על-דרך "חירות השיר"? כן מעניין ההסבר של "אחרית" במובן של "העולם הבא" (כפי שהוא רווח בקוראן).

אלה מעט מן הזיקוקים שבספר. מצד שני, חבל שלא צירף לכאן החוקר הנכבד גם את יצירתו המונומנטאלית של רשב"ג, "כתר מלכות". המהדיר מבטיח שיפרסם על כך מחקר מיוחד, ואנו מצפים לו בקוצר-רוח.

באשר לצורה המהודרת והנאה, ראויה ההו-צאה לברכה. כן ראוי להצביע על הרשימה הביבליוגרפית ועל רשימת הנושאים והתר-גילים הנאים בסוף הספר. ואכן, עמל-שנים הושקע בילקוט זה, ואילו למדו זרזירי-עט העושים ספרים חדשים-לבקרים להוציא עבו-דה מתוקנת מעין זו, ודאי היה עולה בידינו לשנות את היחס הצונן של תלמידינו אל השירה העברית שנכתבה בספרד.

ש. ר.

* זלדה: אל תרחק (שירים); הקיבוץ המאו-חד, 1975; 42 עמ'.

בבכי אותי תקצור

לכאורה, ספר-זכרון לבארי חזק, איש אפי-קים; למעשה, שונה הספר מספרי-זכרון בכך שעיקרו דברים-שבכתב שהותיר בארי. ששת השירים שנמצאו בעזבונו (את האחרים הש-מיד) זכו לפירסום רב קודם פירסום הספר—ובצדק: נגלה בהם משורר רגיש, השולט באמנות השיר. אהבתו הרבה לשירת דוד פוגל ולשירת אמיר גלבוע נותנת כאן אותו-תיה בעקיפים—הדחיסות וההזדקקות לרקמת-שיר מורכבת קשורות באהבה זו ובהפרות העמוקה עמה. מטבע-הדברים קל היה להביא את שיריו של בארי חזק בבמות שונות, וקשה היה להביא את איגרותיו אלו, לפי שפוננו לכתובת מוגדרת, ועל-הרוב נכתבו בפרצי רגשות והירהורים, והן מרוכזות פחות, ורק בצירופן יחד מתגלה דמותו היפה ועזת-הרושם.

הביוגרפיה של בארי חזק היא כמעט ביוג-רפיה סטריאוטיפית של ישראלי צעיר, כפי שהוא מוצג בדפוסו האידיאלי: נולד בקי-בוץ, עסק בספורט ובהדרכה, שירת כקצין ביחידת-צנחנים, למד כלכלה ונמשך לעי-טוקי חינוך, לא התגבר על אהבתו לספרות ובעת שהורה כלכלה באוניברסיטה למד בחוג לספרות (עבודתו על אמיר גלבוע מתפר-סמת כאן). אילו בא מישוהו לספר את סיפור-חייו ולא הביא דברים משלו, אולי היה יוצר מושא להזדהות לצעירים רבים. טוב, כמובן, שלא נהגו כך, והפקיעו את דבריו מרשות היחיד.

איגרותיו של בארי חזק מצטיינות בכושר ניסוח נדיר: תחושות, תגובות לנעשה, הגות ורשמי קריאה זוכים לניסוח רגיש ומדויק בלי שתיפגם מסגרת כתיבתם—האיגרת מכו-ונת על-הרוב לידידה או לרעיה. בארי חזק לא היה קונפורמיסט: ספרים שקרא בנעור-ריו לא נמנו עם המקובלים (גם בהיותו גער הירבה לקרוא שירה, והוא "גילה" את פוגל קודם להופעת כל שירי פוגל במהדורת פגיס); ספרי-העיון שקרא לא היו אלה

* בארי חזק: בבכי אותי תקצור; הקיבוץ המאוחד, 1974; 158 עמ'.

שבאנשים, במכונות, ובנחשים... (ע' 10) עד המלה "נחשים" בציטוט זה התמונה ברורה מאד ומוכרת: לילה, בדידות, צער אישי, הרעשים שבוקעים מן החוץ: אנשים, מכונות—ולפתע, הנחשים. אלה האחרונים מפלסים דרך לשיר אל מעבר לתמונה הפשוט-טה הפותחת, ומכאן והלאה: "ולא תשוט בסתר הלילה / ולא תעוף עם רוח דרך עלים", וגו'.

היחסים בין הנשמה, הנפש, התחושות והגוף, כמו היחסים עם אלוהים, הם אמביואלנטיים: יש תלות, אך אי-בזה משאירה זלדה מקום גם לפעולה. כלומר, לא רק אלוהים קובע, בפשטות, את דמותו של האדם; הוא מעוצב גם על-ידי אביו ואמו, קומתו ואופן חיוכו, האריג, ההרים, ביתו, מזלותיו, שכניו, חט-איות, כמיהתו, שונאיו, אהבתו, חגיו ומלאכ-תו, תקופות השנה ועוורונו: "לכל איש יש שם / שנתן לו הים / ונתן לו / מותו". (בשיר "לכל איש יש שם", ע' 26).

שוב, בשיר זה מנסחת זלדה את המהויות הקובעות, את סיכום הדברים ה"חשובים", את יסודו של עולם.

את הטכס הדתי הופכת זלדה לחוויה אישית רומאנטית כמעט, גובלת במיסטיקה. כאן שוב היא יוצאת מפעולה דתית כגון הדלקת הנרות, מפנימה את הפעולה למצבה האישי הספציפי, ויוצאת ממנה הרחק אל אופק תלוש ואגדי:

כאשר ברכתי על הנרות / קראו כיסופי בקול: / שבת שלום יקירי— / אך המה נטשו את ארצות החיים / ולא ענו לרוך.

אמר חגי הרועד: שרשי למעלה. / לחש-תי: / שלום לך, שבת לך, נשמתי. / מבעד לדמעותי שוטטו שלהבות / והקיר כולו זהב מנצנץ, / כל-כך אור מסביבי / וכל-כך הפאב / עוד רגע ותצא נשמתי.

(ע' 6)

כך התחיל השיר בנרות, כיסופים, חגים, דמעות, שלהבות, זהב מנצנץ, אור גדול—ונסתיים ביציאת הנשמה, ביטוי חזק כל-כך על רקע זה, בערגתו, בבדידותו, בנשמתו.

טיאנוס, ששימשה שגרירת מקסיקו בישראל עד למותה הטראגי באוגוסט 1974.

שנים לפני בואה לישראל זכתה מרת קאס-טיאנוס להכרה בינלאומית וספריה תורגמו לשפות שונות. היא התחילה את דרכה כמשוררת ולא חדלה להיות משוררת גם כשכתבה פרוזה. בתחילה היתה שירתה ביטוי לכאב זועק, ובסוף דרכה פיתחה יכולת התבוננות מרחוק, תפיסה אירונית של החיים, כולל חייה היא. המשקע הטראגי שביצירותיה הראשונות נעלם בשירה האחרונים, ובמיוחד במחזה "הנשיות הנצחית".

רוסארי קאסטיאנוס קלטה את ייסורי האשה המקסיקאית האומללה, במיוחד הרווקה, מחורסרת-המעמד, הנצלבת יום-יום בגלל מושגי חברה קפואים בארץ-מולדתה, ובמחוז-מולדתה צ'יאפס. היא הזדהתה עם הממזר, הבן הלא-חוקי למשפחה ולחברה, החייב להתבלט ולהוכיח כי יש לו אב שהוא דומה לו, אף אם כדי להוכיח זאת עליו להתאכזר לאמו, האשה הלא-חוקית. בסיפוריה, כמו בספרות המקסיקאית כולה, הממזר והבנים האבודים שהאבות זנחו אותם יוצאים לחיי פוש גואש אחר האב כדי למצוא את הזהות העצמית. הסופרת גילתה גם את האינדיאני המושפל, שהוא רוב במחוז-מולדתה, האדון לשעבר של הארץ שאחרים שולטים בה. בני עם זה הפכו נושא מרכזי ביצירתה הפרוזאית כולה, ובמיוחד ברומן הראשון "באלון קאנאן".

ברומן מורגש שהמשוררת התלבטה קשה בבואה זו פעם ראשונה לכתוב רומן, אף שכבר ניסתה כוחה לפני כן בכתיבת סיפורים קצרים. היא רצתה לספר על המיפגש הטראגי בין הספרדי ובן-התערובת ובין האינדיאני-מגע של אמונות, השקפות-עולם ועימות אלים, שיצר את האופי המיוחד של בני-עמם. כך מצאה דרכה-היא לבטא את האינדיאני ולא לתארו מתוך ריחוק, כשהסיפור מובא מפי ילדה בת שבע החושבת כאינדיאנית ומתבטאת כמשוררת. בדרך זו הצליחה לתת ביטוי לנפשות הפועלות השונות, כשהאוטוביוגרפיה משמשת חומר-גלם להתפתחות העלילה.

שנערים נוהגים לקרוא; הוא התייחס אל הקיבוץ כאל בית אך לא קיבל אף אחת ממוסכמותיו כמובנת-מעצמה; הוא השתייך אמנם לקולקטיב (לקיבוץ, לקבוצת הכדורסל, לגדוד בצה"ל), אך נהג בו כאינדיבידואליסט החורש באורח עצמאי. גם במסלול התקדמותו כמבוגר לא הלך בדרך-המלך, ואפיינית לכך הרצאתו על "השיפוט הערפי בעבודת הכל-כלן", שאף היא מתפרסמת בספר.

צורות האיגרות שנכתבו במסיבות פרטיות—ובאמצעותם נגלים צדדים אחדים בלבד מאישיותו של כותבם, ואף אלה רק בתקופות של ניתוק מן הזולת שהיה קשור אליו קשר עז—נקראים כיצירה מתמשכת שנחשפים בה דף-דף פנים נוספים של כותבם. גילוי זה יש בו משום הרפתקה מרתקת.

עם תום הקריאה בספר נותרים סימני-שאלה אחדים, ששיח החברים וקינת אחיו (המשורר יחיאל חוק) אינם מסייעים לסלקם (הללו רק מגלים עד כמה חיצונית היתה היפרותם של חבריו אתו): כיצד צבר, בן קיבוץ, שהתחנך בבית ישראלי טיפוסי של יוצאי אירופה המזרחית, הצליח להגיע בגיל צעיר אל הטוב והיפה בספרות, להתמודדות עם בעיות מהותיות בפילוסופיה, לניסוח שבתשתיתו עושר לשוני, כשעמיתיו וסביבותיו לא רק שאינם מעודדים זאת אלא שעודם שרויים בתהליך האנטי-תרבות? מניין בא לו הכוח לסול לו נתיב עצמאי, בלי להתנגש עם סביבתו ובלי לפתח מרירות ולעורר התנגדות? ועוד: כיצד עמד לו כוחו לברור את היפה מתוך גלי הכיעור סביבותיו, וכיצד גבר על עצב של אבדן ושל מצוקה נוכח דפוסי-התנהגות נמוכים בסמוך לו?

א. ז.

באלון קאנאן

"באלון קאנאן" הוא הרומן הראשון של המשוררת, הסופרת והמחזאית רוסארי קאס-

* רוסארי קאסטיאנוס: באלון קאנאן; תירגם: יוסף דיין (ערך: נתן יונתן); הוצאת ספרית פועלים, 1974; 216 עמ'.

בתחילתו. האב נמצא במרחקים, מנותק מן המתרחש בביתו ומנסה להשיג מחדש זכויות על אדמותיו. האם נמצאת על סף הטירוף והילדה בלי אה, ו"נאנה", האומנת האינדי-אנית, שהיא האם האמתית, מבקשת את סליחת הקרבן ואת טיפולם של המלאכים בבדידותו בקרח שבקבר. עולם מדפא מחוסר דיאלוג, בו יחסי-אנוש הם מונולוגים מקבילים ואין איש מבין לנפש זולתו. כך הפך הרומן לא רק ביטוי מקומי של ארץ מור-לדתה אלא דראמה של בדידות, כשל וחוסר מגע בין בני-אדם, נושאים שעתידים היו לבוא על מלוא ביטויים ביצירותיה המאוחרות יותר בפרוזה.

נ. מ.

חלומו של ברונו

סיפורה של אייריס מרדוק, הסופרת האנגלית ממוצא אירי, מעוצב כולו בקירבת המוות. כל העלילה מתרחשת סביב למיטתו של ישיש גוסס, חוקר-חובב של חיי העכבישים, וגיבורי הסיפור מפרפרים כזבובים הנתפסים בקורי העכביש ועומדים לגורלם, ודווקא לא בצעירותם אלא בשנות החמישים והשישים לחייהם. עובדה זו קובעת את תגובותיהם ואת מאבקם, ובכך ייחודם. שלא כדמויות הצעירות יותר, הדומות, פחות או יותר, לגיבורי הרומנים המקובלים, נושאים האנשים המבוגרים והקרבים לערוב-יומם את כל משאה וריבה של העלילה על כתפיהם. הישיש הגוסס נמצא כבר בתחום הלילה והמוות, אך בנו ובתו, המסתבכים בעלילות אהבה מאוחרת, צועדים לקראת הלילה, מתוך חיפוש מקלט "מעולם נורא של אילות, אלימות וערבותיה".

הזקן חי בתוך מחשבותיו, בכעין חלום. כל הזמן הוא עושה את סיכום שנות חייו הארוכות. משגים וטעויות הם שקבעו את מעגל קיומו. בימים ובלילות של הגסיסה הממו-

כילדה קטנה בחברה פטריארכלית, בה מתחשבים רק בגברים, חשה את כל הכאב הצורב ואת עלבון היותה בלתי-רצויה. בצער ובאימה היא שומעת מפי אמה שהיא מוכנה להקריב אותה אם יהיה צורך למען יחיה אחיה, הבן-הזכר והיורש. הימים ימי מרד כללי בעקבות ריפורמות מרחיקות-לכת של שלטון מרכזי מתקדם. בתוך הקלחת של מרדנות אינדיאנית, שבסופו של דבר לא תביא לשום שינוי במצב הקיים, מתלבטות הנפשות הפועלות. ססאר, הפטריארך הלבן, אבי הילדה, השקיע ביחסיו עם בני הגזע האחר סמכותיות של בעל לגבי קניינו. הוא מקבל בחזרה מה שתרם למירקם היחסים ההדדיים. אשתו הצעירה זוראידה, בת העניים שהרגשתה כעבד כי ימלוך, סובלת את אימת הקללה הרובצת על המשפחה. אלברטו, הממזר, נקלע למצבים אומללים כדי להוכיח את השתייכותו למשפחת האב הלבן. אותו ממזר נרצח על-ידי האינדיאנים מפוח פעולה מאגית. הוא הרג את הנפש החיצונית שבו, את צלו בצורת איל. אותה מיתה באה עליו עצמו כאשר פלח את מצחו כדור כגון זה שפלח את מצח האיל.

מזעזעת הופעתה של הרווקה הזקנה מאטילדה, אשה בזויה בעיני הבריות, שחיי החברה אינם מאפשרים לה להגיע לאיחוד המקווה עם הגבר האהוב. היא יכולה לשקם את חייה על-ידי נישואים עם הממזר הצעיר והיפה, אך בגלל מחיצות-מוצא ביפרה את הזנות על האהבה, כדבריה. אסור לאהוב בחברה זו, אסור ליהנות בחברה הגורסת שהנאה היא מיצירות השטן ורק הסיגופים הם מנת-חלקו של בן-תרבות.

בהתגוששות טראגית בין תרבויות ואנשים מצאו מגלי-עמידות שאחד מבני המשפחה דינו למות. אז משביעה האם את מי שמוכן לשמוע ואת הגורל עצמו שביאו מוות על הילדה ולא על הבן היחיד. בייאוש מתגוננת הילדה על-ידי מאגיה נגדית ובגניבת מפתח מן הפנסיה האסורה, בתקופה של רדיפות על הדת הנוצרית. היא מביאה לשקיעתו של אחיה ולמותו, וכך הנבואה מתקיימת.

הבדידות בסוף הרומן מדכאת יותר מאשר

* אייריס מרדוק: חלומו של ברונו; תרגום: ג. אריוך; עם עובד / ספריה לעם, תל-אביב, 1975; 261 עמ'.

מחשבות פילוסופיות, מבקשת אייריס מרדוק להשלים את החסר בעלילה. משום כך, כנר-אה, הוסיפה נופך סוריאליזם בצורת שטפונז של נהר התמוזה והופעתו הפסבדו-אפוקאליפטית של אחד המשרתים. כמה וכמה פעמים היא חוזרת על אזהרות שהושמעו בציבור מפני סכנת שטפון, המתרחש בסופו של הסיפור ומביא עמו פתרונות לכמה בעיות. הנה כך מצוי בסיפור לא רק המוות הפיזי והמיטאפיזי כי אם הציפייה וההליכה לקראתו.

י. פ.

אשר הסוסים רעיו

זהו ספר ראשון למשורר צעיר מאד. מספר השירים בספר אינו גדול, והם נבחרו מתוך שירים רבים שראו אור קודם-לכן בעתונים ובכתבי-עת. שלא כבספרי-ביפורים הנדפסים בטרם יבשיל מחברם, רוב השירים שבכאן הם שירים שהכרח היה שיכונסו בספר ויראו אור. כוונתי לשירים דוגמת "מבוא אל עצמי", "הברווזון המכוער", "מעבר מסע", שיש בהם קווי דיוקן-עצמי עזי-ביטוי, שירים שכמו באו לפרוק במרוץ ובהכרה מטען של מצוקות. בשירים אלה "מושמת נקודה" אחרי פרק-חיים אחד, כאילו הכריזו: "עד כאן" (אלה גם פותחים את הספר), ומהם והלאה נפתח פרק חדש של התיחסות חדשה ומשוחררת (אולי) לבחינת הדברים.

כתיבתו של בסוק ראשונית, נטולת השפעות מישרות. דומה שה"חומר" הכתיב את מבנה השירים ואת הריתמוס שלהם. המיטאפורות והדימויים שאולים ברובם מן המיתולוגיה (היוונית והעברית) ומאגדות-הילדים הקלאסיות. אפייני למי ש"אינו אלא תבנית הפרא של ילדותו / ומושלך בנופים הוא עומד על סיפם" (ע' 5), ולמי שאת "כיעורו לא ראה / ירח ושמש האירו על האווזים, שכניו, בכדור-ארץ אחר / כשפרש את כנפיו לראשונה / היה בעיניו העולם צעקה שלא נסתיימה"

שכת מתבהרים לו העיוותים של חייו, לגבי אשתו וילדיו כלגבי עצמו. חוסר היכולת לתקון את המעוות מכביד עליו את הפרידה מן העולם. מכל אבריו וחלקי גופו, המתפוררים מזיקנה מופלגת, נותרו לו העיניים, שכוח-ראייתן מכונן כולו פנימה. הוא רואה את עצמו ואת קרוביו באור של שקיעה, הרווי מיתח נפשי מרוכז ומסעיר. לכאורה נדמה לו שעליו לבקש מהם סליחה על טעויותיו, אך כשהוא בא לכלל מעשה הוא חוזר לסורו. הסליחה ממנו והלאה; אינו מוחל לעצמו, ובוודאי שאינו מוכן למחול לזולתו. יש בכך מן המרידה היחידה נגד המוות הקרב והמשתלט, אט-אט אך בביטחה, על כל מערכי גופו ונפשו.

כי המוות, אומרת המחברת, הוא "ניגודן הן של בעלות והן של עצמיות", בניגוד לדעתם של הפילוסופים, האומרים "שמי-תותינו הן שלנו". המיתה היא הוודאות היחידה, ולעומתה הכל שקר. אפילו האהבה אין היא ואפס. מתוך גישה זו מראה הסופרת את דמויותיה, המפרפרות בפרשות-האהבה שלהן ומגיעות לידי השפלה-עצמית. ודאי, האהבה היא הפעילות האנושית היחידה שיש לה משמעות, אומרת מרדוק באמצעות הדמות הפילוסופית שבספר, ועם זאת כולה מעשיית-עוללים. אך תעלולה הגדול ביותר הוא "האדם האוהב לבדו, בסוליפיסיס, מקור-פל בקליפתו, וההסתר מוצץ את דם לבו". די לו לאדם שיאהב מישהי או מישהו, ואין זה חשוב כלל אם גם מקבל הוא את אהבתו של הצד השני. העיקר הוא בנתינה ולא בקבלה, בחוויות הפנימיות המביאות אושר ושיכרון.

העלילה כולה עומדת בסימנו של ליקוי מאור-רות האהבה, אם בדרך הפיכתם לחלום ואם באמצעות המשברים שהם מתוללים. ערפל של ייסורים יורד על הנפשות האוהבות ומעורר בהן תחושה של נתינת-הדין, של הלקאה-עצמית ותחושת אשמה שאין לה כפרה.

הסופרת רוקמת את סיפורה כחלק ממערכת ההגות והשקפת-העולם שלה. באמצעות החוויות הפנימיות, שהן למעשה רקע להעלאת

* עידו בסוק: אשר הסוסים רעיו; הקיבוץ המאוחד, 1974; 31 עמ'.

לנית" של הערגה, הציפייה, אפילו התאנה, במסגרת-חיים שהיא עצמה קפואה, מסוגרת בעצמה, "אקוואריומית" כלשהו:

ידידי הדגים. אקווריום בחדרי, ואיני בודד.
קצה / אחר של חלום ירושלמי בהיר וקר.
עכשיו אני / נזכר. רציתי לעשות משהו
אחר. בעצם כבר איני זוכר... (ע' 26)
הניכור של כותרת השיר, "חריש" (אולי חלום רחוק של פעילות "חלוצית"), לשאר רכיבי השיר, בולטת דיה ב"סירבול" הקצבי של השיר. בנסיון ההיזכרות בדבר "שרצה לעשות", הוצא כבר כביכול כל ה"מרץ" על העשייה.

באוירתם של שירי א. מגד ב"קצה" יש הרבה מתכונות שיר-הערש. בניגוד לשירי "פארק עדן", שבהם נשמרה אשליית המסע, הפעילות, הקדחתנות, בקצב ה"סוער", בשורת ה"נוסעות", כאן השירים "אטיים". בכעין עירסול מתמשך משתלטות עליך המלים ה"מרגיעות" וה"מיושנות"; ההתייחסות לשיר כאל מירשם רפואי לחולה:

שיר הוא ריפוי—אני ממליץ מזמן. (ע' 17)

כמו מיקצביו כך גם נושאייו של הקובץ מלו-כדים בענין ה...שינה—תיאור ההליכה לישון, ההתעוררות משינה:

אשוב ואישן, אחלום חלום ישן... (ע' 18)
או:

אנא, היה שקט, פרוש את הסדין על / הפיסוי. שים סדין נוסף. כסה אותו / בשמיכת צמר. השיכבה הזו תאטם / את תוף הלב. עכשיו אתה שלו. (ע' 10)
כהיקלעות לאיזור טרופי שאקלימו משעבד את פעולות הגוף; כמו באפאתיה של מת-מכרים לסמים—תמונת-העולם הופכת כולה סבילה. בשירים אובד והולך השימוש בפועל: ...שחר / עגום. / צעקה חירות של / תרנגול. אִירקוֹנְדִישֵׁן / פגום... (ע' 31)
אבד הפועל. ועמו—ראיית לשון-השירה כנע-לה, מטוהרת, שונה מלשון-היומיום:
אִטיות התנועה על בטנה. עצל אני / ובפיה טענה / יותר בכוח יותר בכוח / עצלן נרפה, זיון מוח. (ע' 41)
מהו "קצה"?—הרי זה גבול "כדאיותה" של

(ע' 8), שבהתייחסו אל העולם שמחוצה לו ואל עצמו מול העולם יודקק לתיווך עתיר-קונטאציות ובטוח של ספרות דורות קודמיים.

חוויות המוות, השונות, חוסר-האונים הפיזי והסבל דומיננטיות בשירי סיפום-הביניים. תמונות שירים אלה הן תמונות-יסוד, המת-גלגלות גם בשירי ההווה ("תחשוב: הרוח כאן בטבע / הומה—לא נגעה כאן יד, / בבצה רק כנף"). בעוד חוויות הילדות והנעורים מגובשות כדי תמונה מורכבת המ-עוצבת על-ידי מתבונן-לאחור (בזעם), הנה ההתייחסויות למצבים שבהווה הן לעתים נזי-לות, וביטויין גדוש אמירות מישירות, בסג-נון שאינו אחיד. גם באלה שורת אווירה קשה של נידח, מנודה, או אובד ("ואתלה באוויר הדחוס / נחנק באוויר כצולל בפע-מונו". או: "הסרתי עצמותי / ואת דמי הרקבתי לעלים, / לשרשי-בר חזקים מתים", ועוד).

השימוש במונולוגי הדראמתי אפייני לשירים. דרכו של המשורר לתפוס עמדה המתבוננת מן החוץ אך מעורבת בהוויתו מקילה עליו לעתים להתבונן פנימה.

א. ז.

קצה

לעתים ההנאה הנשאבת מחלום על נסיעה, מזכרונות של נסיעה, גדולה יותר מהנאת הנסיעה עצמה. הנאה הנטעמת בקושי, בפירורים, עזה השפעתה על הנפש יותר מהנאה בשלמותה, שמותירה את תאי הדמיון ריקים וסבילים. ציור נרקסי זה, של התנאות במצב של אי-שלמות, מלווה את שירי "קצה", קובץ שיריו השני של א. מגד. כאן, כבקובץ שיריו הראשון, "פארק עדן", הנו-שא ה"מרכזי" היה, ונשאר, תמיד תיאור הסיטואציה (שאיננה בלי שרשים בעולם הספרות ה"דיקאדנטית" כגון הויסמנס הצר-פתי, וגנסין "שלנו") של התמשכות ה"חור-

* אייל מגד / קצה (שירים); הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, 1975; 57 עמ.

ינעם צלי בלב מדבר / ומה ימתק הפרי
 חמדת עיניים. (ע' 5)
 כמו במשל הקבלי היא מכנה עצמה זכר
 ("שתול"), אך התואר המצומד ל"פרי"—
 בנקבה, ואף בקונוטציה אירוטית ("ומה ימתק
 הפרי חמדת עיניים"). בהמשך השיר באים
 הגעגועים ל"תמר תאום", הצער על "הש-
 חתת הזרע ארצה" ("ניצב דומם נוטף עסיס
 אל מים"—שם); כל אלה משיבים אותנו
 לדימדומי המיתוס הקבלי.
 הזמן הוא כאן כהתפוצצות מטען אירוטי.
 מיפגש של שני "מיני" זמן. הזמן האחד—
 של הזרימה:

המשך לזרום, אחי / המשך לזרום, / יש
 קצה וכיוון, אחי, / ואין עוצרים ואין זור-
 מים בחזרה. (ע' 12)

והוא הזמן הפעיל, הקבוע, התמידי, נותן
 הקצב, ה"זכרי"—הוא "שעון-השמש", שפניו
 קדימה. עניינו: צמיחה, פריון, בנין על-
 ידי האור. בשיר "על עצים" לופת האור את
 גזע האילן ומצמיח, מחלצו מן האדמה
 ומכוונו כלפי מעלה, והאילן רק ב"אצבעות
 השרשים" עדיין הוא נאחו בקרקע כנגד
 ה"מגנטיות" של האור-הזמן.
 הזמן האחר, זה ה"זמן-לא-זמן", זמן ה"ירח",
 זמן החלומות: זה חלק הזמן החוזר על
 עצמו, ה"מסרב לזוז" ("כציפור שכנפיה רפו
 ולא ישאזה"—ע' 23). בשיר "אזכרות" הזמן
 ה"נקבי" הוא הזמן שמבטא החג. מהו החג
 אם לא היום החוזר, המחזור לאחור, המצ-
 עיד במקום?

נשים לב כאן לצימודן של "גוזר" ו"חוזר":
 השמענו / צילצול גורל גוזר? החג חוזר
 / משוב היין. שחיינו והגענו. (ע' 16)
 מיפגש-האיתנים של שני "מיני" הזמן האלה
 הוא אבי הפערה המתחוללת: כעין השתל-
 חות יצרים ברברית שהופכת סדרים על-
 פיהם. תחומם המקודש, ה"נפרד" של זמן
 ה"זכר", זמן החולין, ושל זמן ה"נקבה",
 זמן החג, נפרץ. זה תיאורה של האנדרל-
 מוסיה:

עכשו מוחה הגשם את הקיץ / כיד הבוקר
 בקרעי החג הצבעוניים. (ע' 9)
 החול התערב בקודש. סדרי הטבע נשתנו.

ההפעה הפואטית, שהשכרות וההתמכרות
 ממלאות את מקומה ביעילות צינית. ה"יין"
 מבטל את הצורך ב"סוד" (ע' 8). אותם
 "תחליפי שירה" ("אשתה ויסקי ואמהל בסי-
 גריה צרפתית"—ע' 12), שהם "קצה החיים"
 כשירה עצמה, אינם מובילים ל"חיים אחרים"
 כמוה, אלא נאחזים בקושי, מתרחקים, לא
 אנושיים, מנותקים:

יצר הרע / הצרי / הטוב. / העולם הרחוק
 / בלעדינו על צירו / יסוב. (ע' 35)

יום שחדל המרוץ

האדם אינו אלא... שתול במיתוסים, במלים,
 של תרבות—כלים שבהם ינסה לצוות על-
 פי דרכו על הזמן וההוויה. הכותרת "יום
 שחדל המרוץ והקצב נרגע", שרשה אולי
 ב"שמש בגבעון דום וירח בעמק-איילון",
 באשר שניהם מיתוסים של הזמן, ביטויים
 של אמונה כי בכוחן של מלים לשעבד את
 הזמן ל"רצונן", אמונה באבסולוטיות השל-
 טונית של המלים על הזמן. במדרש-קבלה
 אחד (פרק נט מ"ספר הבהיר"), שאל דימויו
 קרוב עולם דימוייה של המשוררת, מבחין
 הכתוב ב"מיניות" של הזמן, כלומר: בקיומו
 של זמן "זכרי" וזמן "נקבי" המסומלים זה
 בשמש וזה בירח, ובאָמם "תמר"—סמלה של
 דו־מיניות. וזה לשון הכתוב:

"מה זכתה תמר שיצאו ממנה פריץ זרחה?
 פריץ—על שם הלבנה, שהלבנה נפרצת לע-
 תים, זרחה... ע"ש החמה, שהחמה זורחת
 תמיד... ומה טעם אקרית 'תמר'? ... מפני
 שכוללת זכר ונקבה, דכל אילני תמרים כו'
 ללים זכר ונקבה. והיאך: שהלולב הוא זכר,
 והפרי, מבחין הווי זכר ומבפנים הווי נקבה.
 והיאך: בגרעיני התמר שהיא סדוקה כעין
 אשה".

עד כאן המשל הקבלי. מכאן—היישר לעולמה
 של עמירה הגני, ששירה הראשון פותח כך:
 אני תמר / שתול על עין המים / ומה

* עמירה הגני: יום שחדל המרוץ והקצב
 נרגע (שירים); הוצאת הקיבוץ הארצי השו-
 מר הצעיר, 1975; 47 עמ'.

שקרע תחת רגליו. אולי אמנן שמוש ער לכך, ולכן כרך את סיפוריו אלה בין שתי חטיבות הסיפורים המציגות את שרשיו (סיפורי הילדות) ואת הסביבה התרבותית המאצילה עליו מתינות וחכמה שלא מן העולם של ימינו, הגם שניתק ממנה והוא חי לכאורה בקוטב המנוגד לה (אמנן שמוש הוא חבר קיבוץ).

יש להפריד בין מושא הסיפורים, שהוא חיוני ומסקרן כל מי שלא הכירו קודם-לכן, לבין דרך עיצובם. אמנן שמוש נאחו בהווית ילדותו כמי שאור ראשון של ילדות נשמט ממנו—או, להבדיל, כסופר-הקהילה החש עצמו חייב להעלות על הכתב עולם יפה שאבד. וכאן דומה תחושתו לזו של ביאליק המספר, ותוצאת עבודתו לזו של הזו שלא במיטבו. נשמרים אמנם פרטי הסממנים החיוניים של הווית יומיום קסומה בקהילה מזרחית עתירת-מסורת, אשר אמידותה התייבה לבניה לאמץ להם גם משהו מרווחת המערב, אך עלילת הסיפורים נעה לאטה ואין בה ענין כשלעצמה. אוספי פולקלור, דפוסי-חיים שנעלמו והשקפות עולם שאבד ימצאו כאן חומר רשום היטב, אולם למי שתר אחר סיפור שהמילייה הסגנוני רק תיבול הוא לו יחסר כאן העיקר.

לעומת זאת, בסיפורי "מישל צפרא ובניו" מצוי משהו מאיכות סיפוריו האקטואליים, כשהוא מתופל בקריצה הממזרית שנותרה במישקע הווית של ילדות שאבדה. בסיפורים אלה, העוקבים אחר תעלומת הישמרה של קהילת יוצאי-חלב כיתידה אחת, חרף פיזורה על-פני עולם ומלואו, משולבים תיאורי הווי כפי שהוא נגלה לעיני בוגר תמים וחכם, עם אפיוזות מפתיעות. אלה ואלה מועלים בעט קל ובקצב מהיר, שאינו נכבד על-ידי תחושת האחריות של ה"מנציח". ראוי לציין שאמנן שמוש החל לכתוב בגיל מבוגר (ספרו הראשון לילדים התפרסם כשמלאו לו 37), ובמקרהו סייעה הבגרות לספר-ביפורים שיימלט מחמצמצות הבוסר ויעורר ענין בזכות נושאו ובזכות כשרון-הפתיבה של מחברו.

א. ז.

והציפייה: מה יצמח מכל אלה? ההיו אלה חבלי השירה?

עושה את החושך אור, מחשבות למלים... / יושבת בתוך העולם כמו בחדר פרטי... / והדלת פרוצה, החלון קרוע, / שמלה רחבה תמיד ושער פרוע — — — (ע' 31)

בתוך אנדרלמוסית הזמן, בתוך הריסות מע-גלי החיים הפרוצים, יוצרת המשוררת את ה"דבש" שלה ו"משדרת" אותו לאחרים: "וכמו הדבש המתמשך לא יינתק / השיר קרב זהיר ומתאפק..." (ע' 17). השיר—חלף הזמן—כדבשו של התמר הבודד, המדברי, שבתחילת הספר בבדידותו גבר על הזמן, עשאו כלי-שרת שלו.

ב. צ.

אחותי כלה

שלש קבוצות סיפורים באוספה: סיפורי ילדות בחלב, סיפורים שעלילתם מתרחשת בעשר השנים האחרונות בחברה הישראלית, סיפורים על משפחה מיוצאי חלב המתפרשת על-פני כל היבשות ובניה שומרים אמונים זה לזה. כאשר התפרסמו הסיפורים בעת-נים ובכתבי-עת (גם ב"קשת"), משכו תשור-מת-לב בעיקר אלה המנציחים את הווית הסגנונית של קהילת חלב בימי תפארתה ועוקבים אחר גילגולי בניה. עתה שפונסו נגלה כשרונו של אמנן שמוש דווקא בסיפורים המשקפים על הווית הקיבוץ ועל החברה הישראלית מבעד להתרחשויות הקורות מחוץ להם. בסיפורים אלה מצטיין אמנן שמוש באיפיון הגיבורים ובאיבחון בעיות באמצעות סיטואציה סיפורית מעניינת כשלעצמה, המחריפה מעט את הבעיות ומבו-דדתן מתוך ראייה מקורית.

סיפוריו ה"אקטואליים" של שמוש מציגים את המציאות הצגה בקרית, אלא שלא כעמיתו ילידי-הארץ, הנעדרים הומור לע-תים והכותבים ב"דס-לבם", כתיבתו מתופלת בהומור בוגר. ניסוח המצבים אמנם רגיש וחרף, אך הוא יוצא תחת ידיו של מי

* אמנן שמוש: אחותי כלה (סיפורים); הוצאת מסדה, 1974; 159 עמ'.

מידה של חירות

המושג העומד במרכזו של ספר זה הוא זה של האינטגרציה. הרעיון הכללי, על-דרך פשוט בלתי-נמנע בהיקפו של דיון זה, הוא שהסובייקט האנושי אינו אלא מרכז של פעולה—ומתוך כך גם של הבנה—ופעולתו של סובייקט זה מהותה בניית עולם, וביתר-דיוק, תמונת-עולם שלמה ככל האפשר.

התמודדות עם הבעיות הקשורות בהבנת תהליכים אלה, שהם פסיכולוגיים וגם סוציו-לוגיים, נותנת כר נרחב למחבר להרצות לקורא על פילוסופיה מסוימת של האדם כפי שזו מתקשרת אל תוצאות המחקר המדעי, הן בתורת-הנפש והן בתורת-החברה. בכל עמוד מודגש ייחודו של הסובייקט, האני החושב והפועל, על כל הבעייתי שבו, שכן הסובייקט הוא יצור חד-פעמי ועם זאת הוא גם תוצר של תרבותו ותולדותיה. המיתח שנוצר מעימות שני העקרונות הללו בחיי כל פרט, בנוסף על המיגבלות הטבועות בו, גורם שפל פעולת אינטגרציה, יהיה סוגה אשר יהיה, לעולם תהיה לקויה בחסר. אינטגרציה מושלמת, אינטגרציה שאין עוד להוסיף עליה, היא מן הסובייקט והלאה. לכן דימוי האדם כפי שהוא מצטייר בספר זה יש לו ממד אופטימי-ליבראלי, שהרי האדם ברשות עצמו עומד, אך גם נימה של טראגיות מתלווה אליו, לפי שבמובן-מה מאמצי האדם לכשלון נועדו.

כל מי שעניין לו בהבנת מצבו של האדם בימינו יפיק לקח רב מקריאת ספר זה, שאין לו מתחרה בתחומו בשפה העברית. בזכות בקיאותו של עברון במדעי-האדם השונים, בספרות ובאמנות בכלל, דיונו נעשה קשת רחבה שבעלי-מקצוע ברגיל אינם מסתכנים בה. אף אם פה-ושם ניכרים סימניו של ז'רגון פילוסופי מיותר, הרי הספר כולו נכתב בשפה שצריכה להיות מובנת לכל אדם משפיל. ויבורך המחבר גם על כך. ההשגה העיקרית נגד הספר היא מיתודו-

לוגית. לעתים אין זה ברור אם כוונתו של המחבר לצייר דמות של אדם בלבד או שמא רצונו לומר דברים שיעמדו במבחן הפילוסופיה והמדע. במה דברים אמורים? הדימוי המצטייר בספר ממד מוסרי לו. מדובר (ע' 125) על "ישותו האמיתית, רצונו האמיתי, נטיותיו האמיתיות" של האדם, וכאן חייב הקורא לשאול האם אין זה אלא ביטוי לאידיאל מוסרי מסוים מאד או אולי מכוון המחבר למשהו מעבר לזה. אידיאל האדם כיוצר מקובל, כידוע, על התרבות המערבית, אך אליה וקוץ בה: היכן הטיעון האנתרופולוגי או הפילוסופי המוכיח צידקתו של אידיאל זה לעומת יריביו? שאלה חשובה לא פחות: מה היה מבנהו ההגיוני של טיעון כזה אילו נמצא כמותו?

בענין המיתודולוגי עלינו לשאול שאלות נוספות. אם טבעו של האדם שהוא יצור אינטגראטיבי, מה ההבדל הענייני בתקפות בין הסוגים השונים של אינטגרציה? אני מדגיש כאן את מושג התקפות כי ברור שעברון מבחין היטב-היטב בין הסוגים השונים של אינטגרציה על-דרך התיאור הפנומינולוגי. אבל גישה זו לא תושיענו בבואנו לשאול מדוע עלינו להאמין שהתוצר האינטגראטיבי של המדען מהימן יותר מזה של המיסטיקן או של האמן. חדות היצירה של אותו מהנדס המתואר בע' 189 אין בה דבר להבדילה מאותה התעוררות נפשית פנימית האפיינית למי שזוכה להארה דתית או אמנותית. מדוע-זה נבון הוא להעדיף אפילו מדע מקוטע על תפיסה מיתולוגית שהיא אינטגרלית הרבה יותר ממנו?

בע' 203 אומר עברון ש"צורת ארגונו של העולם הפנימי היא אפוא אסתטית, לא אנאליטית". כאן ניצבות בפנינו כל הבעיות הקשות של תורת-ההכרה, ובעיקר השאלה בדבר היחס בין העולם הפנימי המקרי לבין העולם החיצוני. אם העולם יכול להתארגן בנפשו של היחיד גם בדרך המדע, גם בדרך הפילוסופיה וגם בדרך האמנות (ע' 176) הרי יש ויש מקום לתהות על עדיפויות. עולמו הפנימי של האדם יכול להתארגן בכל אחד מן האפנים הללו (ואין אלה כל האפנים

* בועז עברון: מידה של חירות; ספריית פועלים / דעת זמננו, 1975; 215 עמ'.

כתוב גרמנית, ולא בו אנו עוסקים הפעם, אלא בספרו האחרון של מחבר אחר, שאף הוא כתב גרמנית וספריו מופיעים בתרגום עברי בלבד. המדובר ב"הומאניזם מארקסיסטי" מאת גרשם ק. פרייער.

כפי שנאמר בדברי המבוא מאת המהדיר, "ד"ר פרייער נפטר בשיבה טובה כשבועיים אחרי שסיים את התיקונים האחרונים בכתב היד... ספר זה מהווה אפוא מעין צוואה רוחנית-מוסרית של המחבר". אכן, כבוד המת וכבוד הפונוה הטובה יאלצונו לרפך את דברי בקרתנו. מי שהכיר את המחבר פנים-אל-פנים בשנותיו האחרונות—ודווקא בהן פירסם את ספריו בעברית—יכול רק להתפעל משקידתו ללא לאות, מצלילות-דעתו וזקיפות קומתו הרוחנית, אשר שכנו בגוף כה רפה ושברירי שעצם נצחוננו על הזיקנה היה בגדר גבורה ומופת.

ואף-על-פי-כן, "אהבתי את ידידי, אולם את האמת אני אוהב יותר". עצם הצירוף הזה, הכתוב על שער הספר "הומאניזם מארקסיסטי", הוא בבחינת דבר והיפוכו. כידוע, נזעק קרל מארקס פעם בחמת-זעם: "איני מארקסיסט!" ובצדק. אולי—וגם זה מוטל בספק ותלוי במשמעות שמעניקים למלה—היה בגדר הומאניסט; "מארקסיסט" לא היה מעודו. הספר שלפנינו אמנם אינו מסתמך עוד על דברי סטאלין—כבספריו הראשונים של המחבר בעברית—אולם הוא מחרוזת "מארקסיסטית" מובהקת, הנחרזת מראשיתה ועד סופה על מובאות מדברי מארקס, אנגלס, לנין ומאוצה-דון, ורק על קצה המזלג מוזכרים בעיות ההווה וסופרי תקופתנו, חוקריה והוגיה. אכן, שני המשטרים השולטים בחברתה התעשייתית המפותחת מוצגים כמרוחקים במידה שווה מן ההומאניזם, שניהם כאחד אין בהם כלל משום חברה "אשר בה ההתפתחות-תוך-חירות של כל יחיד היא תנאי להתפתחות-תוך-חירות של הכלל", כפי ש-איפיון מארקס את החברה החדשה בסיכום הפרק העיקרי ב"מאניפסט הקומוניסטי".

אפשר להסיק מכאן, כמובן, שהסוציאליזם המארקסי אינו אלא מיקסם-שווא, אוטופיה חסרת-שחר. מחבר הספר שלפנינו לא כך

האפשריים), אבל אין בהתארגנות מסוג כל-שהו משום ערובה להתאמה למציאות. עקרוןית יש אפילו מקום לספק לגבי גישה הפרתית למציאות הנשענת על טבעו (המקרי) של האדם. שפן אין כל סתירה במחשבה שאף כי האדם אינטגרטיבי מטבעו הרי העולם החיצון הממשי הוא דווקא אינו אינטגרלי באותו מובן. אולי אין האדם אלא בונה עולמות מהירהורי-לבו?

אם אין עברון נוגע בבעיות אלו הרי הדבר נובע מגישתו שהיא, כאמור, פנומינולוגית ביסודה. ולא חידוש הוא שמקום שאתה מוצא פנומינולוגיה אין שרירות-הלב (במקרה זה, התיאורטית) רחוקה ממנו. לא במקרה מסתיים הספר בדיון מעניין מאד במיסטיקה בכלל ובפודיזם מסוג זן בפרט. אם אין הבחנה ברורה בין אמת לשקר, בין מהימן למפוקפק, בין סביר לשטותי, הרי בני-חורין אנו ליהנות כמשקיפים פנומינולוגיים-אסתטיים מן הצורות השונות של אינטגרציה שבדה כושר-המצאתו של האדם. אין ספק, יש בזה משום הנאה, ואם התיאור נעשה מתוך רגישות למתואר, כדרכו של עברון, הרי ודאי יבוא הקורא על שכרו. ואולי לא ייצא מאוכזב כל-כך על שלא בא על סיפוקו גם בעניינים יבשים יותר של תורת-ההכרה והמיתודולוגיה.

ג.ו.

הומאניזם מארקסיסטי

על משקל אמרתו הידועה של קרל מארקס, כי "כל הפילוסופים עד כה אך פירשו את העולם, העניין הוא לשנותו", אולי הגיעה סוף-סוף השעה לקבוע כי כל ה"מארקסיסטים" רק פירשו את התיאוריה המארקסיסטית בעוד שהעניין הוא... לשנותה. רעיון זה מצאתי לאחרונה בספרו של אלקסנדר ברול, איש כפר-החורש, בספרו על מושג העבודה בפילוסופיה של תקופתנו. אלא שספר זה

* גרשם פרייער: הומאניזם מארקסיסטי; הקיבוץ המאוחד, 1974.

מסות בקורת של א. א. קבק

א.א. קבק היה סופר מצליח בשעתו וספריו מצאו מסילות אל בני-הנעורים בארץ ומחוצה לה. הרומנים שלו—"לבדה", "מעל המגדל", "דניאל שפרנוב", "אהבה" ואחרים, שהופיעו בראשית המאה—עמדו בסימן הכתיבה של סופרי ההשכלה המאוחרים. לאחר זמן כתב רומן היסטורי על שלמה מולכו ואת "במשעול הצר" על ישוע הנוצרי. סמוך למותו החל לפרסם סאגה על תולדות משפחה יהודית אחת במזרח-אירופה, והספיק לפרסם שלושה ספרים בלבד. הוא עסק גם בתרגומים מרוסית ומצרפתית ופירסם מאמריו בקורת על סופרים ועל ספרים. חלקם כונס בספר שלפנינו ועניינם דברי הערכה לסופרים, למאספים ספרותיים, ודברי הסבר על חיבורם של "שלמה מולכו" ו"במשעול הצר".

מאמר אחד שלו מבקר את "הבקורת" שלנו, וכידוע לא זכה קבק, בדרך-כלל, בבקורת מעודדת, ועובדה זו, כנראה, גורמת שכל המבקרים לא ישרו בעיניו. הוא טוען כי המבקרים שלנו "חושבים קודם כל על עצמם, אחר כך על הסופר המבוקר, ועל הספר—אך לעתים רחוקות מאד". לכל היותר הופכים המבקרים באותה הערכה הנחשבת מקור בלת, בשינוי-צורה כלשהי. הנה, לדבריו, לא ביקרו את הפרוזה של טשרניכובסקי, את השירים החלשים של ביאליק, את השיעור מום המצוי בכתביו של מנדלי מוכר-ספרים, או את סיפוריו של י. ח. ברנר. קבק תובע מן המבקרים לאהוב את הספרות, ומתוך אהבה לחייב או לשלול את היצירות, בלי התחשב בשם מחברן. עליהם לחדור לעולמו של המחבר, ללמוד את הדמויות והאידיאות, ולשקול אם חברתם של גיבוריו כדאית שישתהה הקורא במחיצתם כמה שעות... מאמר זה נכתב בשנת 1926.

במסות הבקורת שלו מקיים קבק למעשה את אשר הטיף להלכה. גישתו הראשונה

סבר, אולם אם כך נשאלת השאלה איך להבטיח שנסיגנות חדשים לא יידונו לאותה "הסתאבות" שחלה בברה"מ, הידרדרותה מכוונות טובות לפני נצחון המהפכה לדרגה של מדינת-משטרה-ודיכוי ומעצמה אימפריאליסטית שאינה בוחלת בשום אמצעי. המחבר מציע לכונן "מפלגה שתהיה שונה בתכלית מכל המפלגות הסוציאליסטיות והקומוניסטיות הקיימות. מפלגה זאת חייבת להיות מפלגה מהפכנית מגשימה... מטרותיו האמיתיות של הסוציאליזם הן: שוויון וחיירות. מכאן הצורך במבנה אחר לחלוטין של אירגון המפלגה, מבנה דימוקראטי מלמטה למעלה, כשבראשה לא יעמדו ביורוקראטים אלא נציגים של עובדים, מנהיגים של עובדים למעשה" (שם, ע' 99). המחבר רואה סימנים ל"מפלגה" מעין זו ביוגוסלביה ובסין, בקיבוץ הישראלי ועוד, אך ככלות הכל אין כאן אלא חזרה על נוסחות של רוזה לוקסמבורג ולנין מפני כינון המשטר הסובייטי הלכה-למעשה.

המחבר מצטט אמנם את מארקס גם באשר כתב כי "על שאלה זו אפשר להשיב אך באורח מדעי" (מצוטט כאן, ע' 72). ולאיוו "שאלה" הפונה?—איך לכונן חברה ללא שלטון מדיני, ללא ביורוקראטיה, וכו'. לא נוכל להתעכב כאן על הבעיה הסבוכה והמ-עניינת מהו לגבי מארקס "אורח מדעי", אך זאת נוכל לקבוע בוודאות: אין זו הסתמכות על כתבים נושנים (אף לא של מארקס עצמו!), אין זה נסיון-שווא לפתור את בעיות המחבר על-פי פתרונות שעוד אתמול התגלו ככוזבים. זהו מחקר מדויק ככל האפשר, מפורט ככל האפשר, קונקרטי ו"מעודכן" של מסיבות ההווה, על הייחוד והחידוש שבהן. מכל אלה יש בספר שלפנינו אך מעט מזעיר. לא "אורח מדעי" יש כאן אלא ביטוי לאמונה עמוקה ובלתי-מעורערת באפשרותו של ה-מאניזם סוציאליסטי, שעם כל כנותה האי-שית אינה משכנעת אלא את מי שמשוכנע מפבר.

ז. ג.

* א.א. קבק: מסות ודברי בקורת; הוצאת אגודת שלם, ירושלים, 1975; עמ' 269.

אנשים הנאבקים על מקומם ועל מעמדם ונכשלים במלחמתם. אין הם נלחמים כלל. בודדים הם משום שנולדו לכך, והם מביאים אתם את תכונתם בכל תחנות-חייהם. בברנר רואה קבק חזיון שמעטים כמוהו בכל הספר-רות, ואותו יש למוד באמת-מידה מיוחדת שאין מודדים בה שאר סופרים או עורכים. קבק מוכן אפילו לסלוח לברנר על שפתו הלקויה, "הפוגמת ומעליבה", חטא שאינו מוכן לסלוח עליו לשום סופר אחר.

אשר ברש יוצא זכאי בגלל כוח הצימצום בציריו וסוד הכיבוש-העצמי בלשונו. ולא עוד אלא שקבק, שכנראה לא אהב את סופרי גאליציה, מוצא בסיפורי ברש את המסורת הגאליציאית המשובחת, "מן הגיבוש והצמצום של א. מ. ליפשיץ ומן החן האינטימי, הנפשי של סופר גאליציאי אחר..."

במאמר על "שלמה מולכו", המכוון למבק-ריו, מסביר קבק כי מבחינה היסטורית הת-כוון "לאמת הבנויה על ההווי, על הלוך הדעות, תנועת הרגשות ומצב הרוחות". הספר אינו ספר היסטוריה אלא "ספר חזון", או "חזון בדים", לפי הגדרתו של אברהם מאפו. ואשר ל"משעול הצר" טוען מחברו שהוא ספר מובהק של אמונה, המתאר יהודי אומלל מנצרת שבני-זמנו עשו אותו, בשעת "הסתר פנים" של אלוהים מעמו, לאלוהים קרוב ללבם. קבק מספר על עצמו שבשעת מחלה קשה עבר עליו משבר של אמונה, וכשהחלים נדר שיכתוב ויזכיר כי אין האדם יתום ועזוב והוא נושא בקרבו איקונין של השכינה. כך הגיע אל ישוע מנצרת.

י. פ.

אפרת ואפר

זו שירה פרטית מאד, עשויה רבדים של מחשבות נרדפות ורודפות הקשורות זו לזו באסוציאציות שקשה לקורא לחדור אל כולן,

* יאירה גינוסר : אפרת ואפר (שירים); מסדה/ספרית קטנה לשירה, 1975; 57 עמ'.

היא חשיפת הרעיון המרכזי של המתבר, בדיקת מציאותו ודרכי הבעתו בתחום האמ-נותי. אלא שבנוסף לכך יש לו גם זיקה אישית לסופרים שהוא מבקדם, ואותה הוא מטיל על כף-המאזניים. זיקה זו גברה אצלו עם השנים והחריפה עוד יותר בגלל בדי-דותו בחברת הסופרים בני-דורו. הבדידות הפכה מרירות, וכפי שהוא מעיד על עצמו באחת המסות, הוא "מנוצל ועייף... ומה-רבה השממה שבנפשו ומה-גדולה בה ה-עזובה..."

את יצירותיו של ביאליק מעמיד קבק על שני קווים יסודיים: ריאליזם בריא ומיס-טיציזם עמוק, שהתמזגו לסינתזה, ושכוחה היה ביאליק למשורר הסגולה של העם. את גדולתו של ביאליק רואה קבק בשירי הטבע שלו, ואילו ב"מגילת האש" הוא מונה כמה חטאים אמנותיים. יש בה כמה מרכזים, אך חסר בה המוקד המרכזי של כל היצירה. האקסטאזה רבה מדי, "רק רום, רק גובה". בדומה לכך מוצא קבק פגמים בשירים הנבר-איים של ביאליק. עם זאת, רואה הוא בשי-רתו של ביאליק את היצירה המזהירה ביותר של עם-ישראל בזמן האחרון.

אחד-העם זוכה לשבחים בלבד ונמנה על שלושת הגדולים של הדור, יחד עם מנדלי וביאליק. את יצירתו של י. ל. פרץ מחלק קבק לשנים: חסידות דמוקרטית מזה ומס-תורין אריסטוקראטי מזה. מ.י. ברדיצ'בסקי לא זכה בעיניו כלל, וכמוהו כן עגנון ברא-שיתו. לעומת זאת, משבח קבק את סיפורי-העיריה של ש. בן-ציון ואת הליריזם של גנסין ("מתוך כתבי גנסין כמו נעלמו החיים, נשתמר רק הליריזם, שבכוחו גם עתה לקסום ולצודד נפשות"). ועל הרומן "האם" של שלום אש הוא כותב, כי כל זמן שאין הסופר יוצא מתוך אוירת העיריה הריהו אמו, כשרונו דינאמי, סיפוריו מלאים תנו-עה, זורמים הם יחד עם זרם החיים. "אמנם הזרם אינו עמוק, אבל רחב, הוא יודע לספר..."

שבחו של ברקוביץ הוא, לדעתו של קבק, בהעלאת הבדידות של גיבוריו, הנובעת מתכונותיהם ומגורלם. אין זו בדידותם של

בך כדי להצילו / אני אבגוד בו כדי להצילו"
(ע' 51).

אם אמנם כה מרבים לטעון כנגד "משורר ררינו" שהם התלושים ממציאותנו, שאינם מגיבים, שאינם משוררים את הזמן הזה, הרי יאירה גינור משוררת אותו בכאב ובהמיה מרגשת. היא שואבת משירי הזמנים "ההם" ("יצאנו אט", "מה אוכלה החמור טל" וכו'), מבקרת את תלמידיה—הנוער ההווה וה"מתירני"—וכואבת את "אפרת" שאיננה. היא כואבת את המוות באמצעי התקשורת ומהלכת יחפה בשבילי הארץ הזאת.

אולי משום כך היה כדאי להדק את האסור-ציאציות המנותקות מדי בכמה מן השירים.

שירים תת־ימיים ואחרים

בספר שיריה של רחל חלפי, פרי השנים 1962 עד 1974, ה"אחרים" טובים יותר... אמנם ברורה למדי הפמיה והאיכות של ה"תת־ימיים", אך כמו במקרים רבים תחילתה של המסגרת טובה ומפרה ואילו לאחרי־מכן היא כופה עצמה על השירים ועל כן חלק משירי ה"תת־ימיים" לוקים באי־לוגיק תמוני כלשהו.

בדרך־כלל אלה הם שירים יצריים מאד, וחושניותם מנחה את התמונה, את האסור-ציאציה והצבע. בכך אולי גם ייחודם. יש בהם שטיפה (יותר מזרימה), ויש בהם מת־כונות המים: שקיפות, עצמה, רוח, פיכפוך, סערה — הם לא־כלום והם הכל, הם ראשית ותכלית, וגם כאשר הם רוגעים מאד אצורה בהם אנרגיה כבירה. אלו הן גם תכונות השירים, ולדעתי זו גם הסיבה לתת־ימיות ולמוטיב המים והים, על תהפוכותיו והא־צלותיו בשירה זו.

עד כאן באשר לאנרגיה. אולם עובדת היותה אצורה ועומדת לפרוץ נותנת לשירים פור־טנציה חזקה ומעניינת. האישיות השירית

עד שהוא נאלץ להשלים את החסר ולהמשיך לשלב הבא בשיר—אם, במקרה, השירים בפיוון הנכון. כך מטיילים השירים במקום ובזמן, מטיילים אותך מנוף פרטי לנוף לאומי, מעבר רחוק לקרוב, מתמונה פשוטה לסבוכה. יש בהם ריח של המזרח הקרוב—יוון, כרתים, ריח של הים התיכון—איטליה, יש שם דמות של נערה בת תשע־עשרה, וירושלים, ורומא, וואדי־חושיי־בה וואדי־מוסא, ונופלי־48, וילדים ישנים במיטותיהם—ובאיזה מקום בלתי־מוגדר נוצר רושם כללי לגבי אחדים מן השירים כי "יש כאן משהו" ו"עוד ארד לסוף הענין", אך נוצרת גם הרגשת־כשל. ואז קוראים לסופי הזכרונות וקצות האינטלקט וקוראים שוב, ובין השורות, והקריאה הופכת תרגיל או תשבץ, ואין אפשרות לבדוק את הפתרון בשבוע הבא אלא להמשיך לשיר הבא...

זאת, למעשה, טענה שאולי אינה לגיטימית: אני חשה שההפסד כולו שלי. כלום זה ההישג? יש לי רושם שאילו הצלחתי לעמוד על הענין ודאי הייתי נהנית, אלא שלא עלה בידי. אך בניגוד לשירה קשה אחרת, אני יוצאת, כאמור, בהרגשת־כשל, אך לא במ־רירות כנגד עצמי: יש בשירים נקודות־אחיזה, הדים לדברים שחשבנו ואנו אומרים, ומלאכת־השיר בנויה על דינאמיקה אקטואלית וכואבת.

השירים צומחים מנופה של ארץ־ישראל הנלחמת והנופלת. הם נכתבים מנקודת־ראות מנוסה וכאובה, המערבת ערכים חדשים וישנים. הסרט, הטלביזיה, הריחוק והניתוק מן המאבק לחיים והמעבר לצפייה אילמת ופאסיבית בחיים ובמוות על־פני המסך—נקודה זו מופיעה פעמים מספר בשירים.

יש תמונות ברורות מן העבר: "צדפים יפים היו בחול / כשהלכתי עם אחי הגדול לים / ומרחוק—לראשונה ראינו אווירון / שמענו אזעקה" (ע' 18). ויש עצב תהומי, ראשוני, חריף: "עוד אני פה, אותך כיסתה האדמה / עוד אני פה, / קולות הערב לוחשים / עוד אני פה" (ע' 23). יש פחד כן ואמיתי: "נכון, מולדת, יש לי ילד, שחר שמו, / אני אבגוד

* רחל חלפי: שירים תת־ימיים ואחרים; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1975; 92 עמ'.

ש ש ב י ד ש מ א ל

האגדה היוונית מספרת על תיזאוס שנעזר באהובתו אריאדנה להריגת המינוטאור, בכך שקשר לפתח משכנה הלאפירינתי את החוט שנתנה לו אריאדנה וגררו אחריו, וכך, לאחר חיסולה של המפלצת, הצליח להיחלץ מן המבוך, שספנת התעייה בו גדולה היתה מספנת ההתמודדות עם המינוטאור. סוף האגדה הוא שתיזאוס נוטש את אריאדנה ישנה באי נאקסוס ובוחר באהבת אחותה, פ'דרה.

האלמנטים של אגדת ה"חוט של אריאדנה" חוזרים ועולים בבהירות כה רבה, ובשירי טתיות, בשירי "שש ביד שמאל" עד שקשה שלא לנסות וללטש את הבנתם מזווית זו. ראשית: השתתפותה הסיבילית של האשה במעשה הגבורה העתיד להתרחש. מאגי-גיבורת "שש ביד שמאל"—דומה לאריאדנה בזה שבשתיהן בוערת אש ההרפתקה, הנדור-דים, השאיפה להתנסות במעשי-גבורה—תאוות שעליהן לרמוס בתוכן, להפקידן בידי הכוח האחר. האשה אינה תורמת אלא את כבודתה, את השתקפות רצונותיה במעשה הגבורה. האלמנט של הרחוקת הגיבורה מביצוע המעשה בולט למן השירים הראשונים:

מאגי תצא לשם וצעפה בוער /
התנינים הגדולים שבים / והנפילים
ליים שבארץ אינם מפחידים. (ע' 8)
ניפור האשה מפעילות בולט בהססת המש-
פט ללשון עתיד ובהרחקתה ממקום
העלילה. ל"גיבורה" ניתנת זכות לחלוט, לשקוע בחלום, להשקיע את "גבורתה" בחלום; התנגשות השאיפות החלומיות במסגרות ה"אפשריים" של הסבילות עולה, למשל, בשיר "יים באמצע חדר". תכופות החזרות על "רוצה" לעומת נסיונות ה"פשרנות" או ה"התמקחות":

...יש לה תכניות / היא רוצה... / פעם
רצתה... / עכשיו היא רואה שזה בלתי-

* שלומית כהן: שש ביד שמאל (שירים);
הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, 1975;

מתגלה ברבים מן השירים כאילו תפרוץ את הסכרים בעוד שניה קלה, תתפוצץ לאלפי רסיסים. לא בכדי מוטיב ה"התפוצצות", הפריצה, הדחיסה לתוך פקעת, מופיע ברוב השירים "האחרים":

אני כשדה / המחפה. / כדור-הארץ /
מתגלגל בשרשי / ונקיקי לבה / מתפור-
צצים בתשתית הכדור. (ע' 38)
ובשיר "פקעת":

רוצה להינתר בכוח / דבר סגור / צועק
לצאת מסד / אוויר אסור / בכתונת
איומה שבה / קושרו ידיו אחר / והוא
צורח לנער / לנתר טרוף טרוף / להת-
גלגל כמים מתלול / להישר באשדות-
ענק... (ע' 22)

האנרגיה האצורה והעומדת לפרוץ באין מוצא מובילה גם לגבולות של טירוף, המת-
בטא בשירים אלה בטירוף מודע, עדיין בהכרה מלאה ובשליטה עצמית—אולם במבט פקוח אל גבול השגעון: "החבלות שאני מכינה לך בפתילים ארוכים / כבר מתפורצות בתוך מוחי / ומציצות משוגעות". (ע' 23)

אוצר הפעלים, כמו רבים מן הדימויים, הוא מאזורי, חד, חריף. הדברים פועמים, דוה-רים, מגיחים, מבליחים, מקישים. הדברים הפוריים תמיד נעצרים ונדחסים ("גשמים נעצרים לבוא בי", ע' 39), והחיים מתרחשים בתוך "אקווריון ממולא יבשה". ציפור-גן-העדן אינה אלא זכרון מאמיר: "גרתיק חד כירייה, דחוס / לחשים / מוגף במרץ / מנפץ / כנפי תפוז פורצות / לתוך אוויר בלתי-מוכן / לפרדוקסים..." (ע' 82).

אוצר החוויות ואישיות הכותבת, האווירה הדחוקה מאד של "מצב-חירום נפשי", של לחצים וחשקים—כל אלה גותנים לשירי רחל חלפי ממד מעניין וסוחף. משום כך, אולי, נפגמת הזרימה החדה של הדברים בשירים כגון "נאום התמנון", "דבר הכריש הכחול", "הדג הפסל" וכו'.

צ. ג.

אפשרי. / ... / רגע. / היא רוצה... שבת /
אם אינך יכול / אז תן לה / שבת של חול.

(ע' 11)

סמל השתתפותה הסבילה ב"יצירת הנצח"
יהיה "החוט של אריאדנה", או "החוט של
מאגי", שנוכחותו נטבעת בדימויי השיר
"רגעים שקשה לפייס":

נתנה שני בחלון

קלוע מתגלגל בטבעת. (ע' 12)

לפנינו ב פ י ר ו ש תיאורו של "חוט ארי-
אדנה" המיתולוגי.

עד כאן שלמה ה"זהות" של המיתוס עם
שירי "שש ביד שמאל". ואולם כמו במפתיע
מתחוללת הסטייה, מעשה-הערמה הנשי:
יכולת ההזדהות של אריאדנה ה"מודר-
נית" עם תזיאוס הנעלם עולה על גדותיה.
נפרצו גבולות הטאבו של הפ-
עילות, ומאגי תהיה שניהם באחד: הריהי
מצהירה "זה לא מפחיד" (ע' 13). מכשפה
חלומית מפתה להכנת הצידה למסע שיהיה
ריאלי ("פירות לחים ויבשים בסל ועוד
יין", ע' 14). במשפט "היא תלבש בגדים
אחרים" אולי רמז להשתחררות מכבלי ה"מי-
ניות האחת", מנשיותה, הפופה עליה התקש-
טות, קיפאון; ואולי הפוונה שתלבש בגדי
גבר. בע' 16, בשיר "שחלונותיו פתוחים
לחושך", מתחיל המסע בתוך המבוך של
אריאדנה-תזיאוס שאינה אלא מאגי, המז-
כירה לעצמה: "לשמור בזכרון את הפי-
תולים" (שם).

המשך ה"הכנות למסע" בקונוטאציה "מודר-
נית" ל"חוט של אריאדנה": "חתול אורב
לפקעת הצמר, מעגל פקעות פקעות...
אפשר... להתחיל לפרום מבין קפלי שמלה
חוטים של שש... (ע' 21). מסלול מסעה—
המבוך—מצטייר כקונכיית-ענק ("לישון ב-
קונכיה לא איכפת לה"—ע' 25). ההליכה
"בלי סימני-היפר" (ע' 26), בדרך ש"חידות
יש לה לעוברי-דרך" (שם), והירידה ל"מעבה
האדמה" (שם), מצטרפות לתמונת המבוך
המיתולוגי. ועוד: "במסדרון ארוך... מאגי
יורדת בסולם לרצועת-ארץ צרה" (ע' 29).
נמוגו הספקות האחרונים בדבר השתלטות
המיתוס על הוויתא.

אריאדנה ה"מסורתית" נעזבה באי נאקסוס—
בבואתה שלה במי הים הגדול היא התח-
ליף ה"טבעי" לפני האהוב. מאגי, נטושה
מצד "חציה הגברי", אינה אלא מחזירה
עצמה לדמות ה"אריאדנית", הסבילה:
תווי גופך במים / דגים טרופיים רוחצים
את קווי גופך. (ע' 33)

הים—מחסום לאמת—סוף של מסע—אשליה
של המבוך המיתולוגי: "בונים תעלות למים"
(ע' 36), או "מתעים את הרואים" (ע' 37).
האי נאקסוס, כגזירת-גורל טראגית, הוא גם
סמל החטא (תיאורו—כמבוך—הטאבו ש-
נפרץ) וגם "לעג לרש" מבחינת אי-המוצא
ממנו. הפעם:

האי שלה צף על-פני המים... / האי שלה
המבדיל בין מים למים / זה לא איאוליה,
זה איה / מכים הגלים, מכים הגלים. (ע' 40)
עד כאן האי ככלא, כעונש הסופי, כ"סנט-
הלנה" האחרון. ונותרו רק אשליות של
חופש, של "מבואות", של "פעילות" אסורה:
שמועות עוברות במים / האי שלה
עושה לה מבואות / עד קרקע הים /
ומים צפים על מים. (ע' 40)

המשכה של אגדת אריאדנה הוא שדיוניסוס
פוגש אותה באי ונושאה לאשה. כמתנת-
נישואים הוא נותן לה עטרה שהאלים שמים
בין הכוכבים, ואף אותה הופכים לבת-
אלמות. כניסתה ל"נצח" נעשית בעקיפים,
בלא התערבותה הפעילה, ותרגומה ה"מור-
דרני" עובר לתחום המלים שנגיעתן בנצח—
משמע ל שיר ה: "ציפור תולה לה שיר
על חוט חשמל" (ע' 48).

אולי כאן "חילון" עטרת-הנישואים של ארי-
אדנה. ה"שיר"—זה תחליף למתנת האלים,
ו"חוט החשמל"—תחליף לכוכבים.
ואכן השיר מופיע בסוף ה"מסע" של
מאגי כ"נצח של חולין":

מברכת על חול / מוליכה את השיר. (ע' 49)
הביטוי האמנותי הוא כאן ביטוי של ניפור
חסר-מנוחה, עקר: "אמנות הניפור
שלו קסם מתמיד" (ע' 58). כתר הכוכבים
מזויף, משובץ שברייזוכוכית נוצצים, כקא-
ליידוסקופ משלה.

—ההמראה אל הסוף, אל התכלית, שמוג-
דרותה בזמן ברורה, ייחודית :

...מנגינה / שאי אפשר לעצרה בצליל
האחד / ...היחיד, שלא רוצים אחר /
...הצליל הזה האחרון / והסוף. (ע' 29)
השיר האחרון, לאחר ש"נכחנו" כצופים או
כמשתתפים במשחק מיכני-כפיכול, בא כהפ-
תעה מסוג חדש. יחסו של השיר המסיים
לשאר ה"וריאציות" כמו מוסר-ההשכל במשל
של לאפונטין: ככל שמעמיקים בו כן צף
ועולה אי-פשרו, כן מתבהרת דו-משמעותו
האירובית. בשיר שלפנינו עולים זה בצד
זה דימויים של נצח, המראה במשמעותה
הדתית-המיסטית, עם דימויים של זמניות,
של ארעיות, של ריתוק לכבלים. כנגד השמ-
חה למול חוויית התרוממות-הנפש, מכבידה
כף-המאזניים של ידיעת מיגבלותיה של
אותה חוויה, בזמן :

מנותקת להרף-עין / מכל הקשרים האר-
ציים. (ע' 43)

לא "מנותקת בהרף עין", אלא "להרף עין".
יותר מדי מכבידה הכרת ההינתקות על
ההינתקות עצמה (ענין המודגש בחזרה הת-
כופה על "מפל", בביטויים: "מכל הקשרים
הארציים" ו"מכל תכלת") בקריאה הסופית
"חפשיה!" כובד הכבילות רב מכדי לשמש
קריאת-תגר אמיתית על הזמן.

ימים וזמר

ייחודו של ל. בן-אמיתי בפשטות שירתו,
בצלילותה המעמיקה. לא לחינם מופיעים
המים ב"ימים וזמר" כאלמנט הטבעי הקרוב
ביותר במהותו לשירה, באשר שניהם צלו-
לים ועמוקים, מגלים ומכסים, כאחד; שני-
הם בבחינת "חיץ שקוף": "...בהר מים צלוי-
ליב /—כשיר—עד עמקם" (ע' 10).
קשה להימנע כאן מאנאלוגיה להערה "אלי-
גורית" של אנדרה ז'יד על אחד הקלסי-
קנים הצרפתיים כי "כה צלולים הם מי
האגנים האלה (הכוונה לכתבי לה-ברייר)

וריאציות קטנות

תחושה חריפה של תנועה מלכדת את דפי
"וריאציות קטנות", הנזונה מאפקטים של
"הבדלי גובה". שיר נפרש אחר שיר כסי-
בוב חדש בגלגל-ענק, שההנאה הנשאבת
מן הישיבה בו היא רגשית-פיוזית טהורה—
הפתעה, פחד "מיכני", הנוצרים מתחושת
ההמראה והצניחה הפתאומית שלאחריה.
לא יקשה לשרטט בגראף דמיוני-מילולי את
מסלולם של "חילופי גובה" אלה. אפשר,
למשל, להיאחו בצליל-מפתח אחד, כגון זה
המעמיד את המלה "צלילה" בשיר הראשון
שכותרתו "ובשעה צלולה":

ובשעה צלולה / של ערב / אני נזכרת
שאמרת: / אין לך מצנחי-משנה... (ע' 5)
פשר ה"צלולה" כאן—החלל השקוף, האי-
סופי, במראה מלמעלה, והדימוי הרגשי הוא
דימוי של פחד מפני הנפילה לאותו חלל.
בשיר "קמרונות" (ע' 10) הפכה ה"צלולה"
ל"צלילים". ה"צלילות" של עולם ה"עליו-
נים" הוחלפה בסגירות של עולם ה"תחתו-
נים", תמונת הציפרים הנחות ממעופן:
קמרונות צללים ירוקים / ציפרים רוחצות
במים.

אותו דימוי של מנוחה, של נחיתה, נמשך
בשירים הבאים, כגון "כל היונים" ("כל
היונים מהשכונה נאספו על גג ביתי"—ע'
11), ובדימוי קונקרטי פחות: "בסוף הקיץ
נעצר העולם שעון על צמרות רוגעות" (ע'
12).

ולפתע:

אחר-כך עליתי מתוך המצולה הירוקה /
והתחלתי לשוב / בנתיב מעוף החגלות
הנבהל. (ע' 26)
הצליל המופר מן ה"צלילה" וה"צללים" חוזר
במלה "מצולה"—כאן המשמעות המראה מחו-
דת. עם הצליל המופר התחדשה גם תמונת
הציפור.

ואם "צלולה" רמז לנפילה לאינסוף בתחילת
הקובץ, הרי באה המלה "צליל" כצד-שכנגד

* לוי בן אמיתי: ימים וזמר (שירים);
הוצאת "עקד", 1975; 49 עמ'.

* יהודית כפרי: וריאציות קטנות (שירים);
הקבוץ המאוחד, 1975; 43 עמ'.

(בשורה השניה) לעימות של יחיד-רבים (גלים-נצח), וכאן "יוסברו" שירי ה"בדי-דוח" שבקובץ: העימות של הבודד וההמון כעימות מפרה.

לפתע כמו מאזין המשורר לצלילי העימות שיצר. לחשם הקצבי, השקול של הגלים, מול דממת המשברים, הפער בין פני המים והתהום, היה למוזיקה; האלם והקצב, הקול והשתקה, יצרו את המנגינה הראשונה, את הזמר-יסוד השיר ויסוד ההוויה באחד.

ב.צ.

סיפורי מ. ד. בראנדשטטר

מרדכי דוד בראנדשטטר נמנה על סופרי ההשכלה המובהקים, ועיקר כתיבתו מכוון היה נגד החסידים ו"חצרות" הצדיקים בגאליציה. כל שנות חייו (1844-1928) עברו עליו באותה סביבה, ומימי ילדותו היה קרוב ל"חיים העליזים של החסידים בבתי הרביים שלהם". כשהיה בן ארבע-עשרה השיאו לו אשה, וכמנהג היהודים בימים ההם עבר לבית חותנו ועסק במסחר ובתעשייה. בנסיעותיו לוורשה בענייני עסקים נתקל בספרי ההשכלה, ולאחר-מכן פגש בווינה את פרץ סמולנסקין, שעודד אותו לפרסם שירים וסיפורים בעתונות, "השחר". מגמת כתיבתו היתה משכילית-סאטירית, ולפני מאה שנים לערך פורסמו סיפורים רבים מפרי עטו, שזכו להערכתם של חוגי המשכילים. כעבור זמן ניסה בראנדשטטר להכניס מוטיבים ציוניים בתוך סיפוריו, אלא שבינתיים השתנו פני הדור. ברחוב היהודי חלו תמורות שהשאירו את הסופר כ"מונו" מנט חי של תקופת ההשכלה". הוא הוסיף לפרסם סיפורים ולהשתלב ב"מהלך החדש" של הספרות העברית, אך עד-מהרה נוכח לדעת, כי זמנו עבר, דור "השחר" חלף, "ועכשיו שוב אין לו מה להגיד בדורו של ביאליק..."

* מרדכי דוד בראנדשטטר: סיפורים; ההדיר וצירף מבוא והערות: בן-עמי פיינגולד; ספריית דורות, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, 1975; 242 עמ'.

עד כי חייבים לכרוע זמן רב מעליהם כדי להבין את עמקותם". הביבלובל, ה"פארא-דוקס", שמציגים המים לעין המתכונן בהם, הם לבדם עשויים להתקרב לפשר השירה הנבנית מאותו "פאראדוקס" אופטי-רגשי. לא "המצב האנושי" כי אם "המצב הפיזי", שהוא-הוא נוכחותם הפיזית של המים, מנחה כאן את המשורר. עובדת חיותה של שירתו נובעת במישרים כמעט מנוכחותה המתמדת של הכינרת לנגד עיניו וברוחו; השירים "נוף שירתי" ו"נוכח כינרת", כמו שני עמודי-דיתווק של הקובץ שלו, באים להציג את יפודות השירה-מקורותיה הנפשיים, המעורגנים ב"הווית המים": "ורוגע ימה / מרחף על צולה" (ע' 10).

מושג הזמן וכנגדו הכאוס, "אי-זמן", צמחו מן הקונטמפלציה של המים, של קצבם, של שינויי מצב (סערה-רוגע) בפני המים-לעומת אלם-הנצחים של תהום אין-חקר. רוגע-יסוד ה"זמן"-מין זכר, ו"צולה"-תהום, "אי-זמן"-בנקבה: האין כאן רמז לחלום מיתי של מאבק-בראשית, או של בריאת עולם?

אולם המים, בסוגסטיביות שלהם למושג הזמן, עדיין אינם אלא בבחינת חומר-גלם לשירה. לא ברור עדיין הקשר בין ההתבררות (הסבילה) במחזורי זמן ו"אי-זמן" בטבע לבין "ניצולם" או "תיעולם" במסגרת מליות. כביכול יש לגשש לקראת ספירה חדשה, של "המיפגש המיתי" בין הכאוס והזמן. בשיר "נוכח כינרת" הגיע פתאום הרגע של אותו "שינוי ספירה"; גלמיותו של המיתוס עוברת "מוזיקליזציה" פתאומית:

הים על מילאת / גליו מלחשים / רז הנצח / קטונתי מדעת / באלם שפתי / יגון החלוף. (ע' 37)

לאיוו התעלות הגיע המשורר! השירה הראשונה פותחת בהצגת האירוטיות של המיפגש המיתי, שחייו, עד כה, נתקיימו בלא מלים: הים-הזכר; הוא היסוד המדביר תחתיו, המתגבר; ואילו "על מילאת" (בקונטאציה ישרה משיר-השירים) הוא הפינוי הנקבי, הסביל למים. מן העימות האירוטי נעבור

טיבים הקומי-סאטיריים מפנים מקומם לני-
מה אירונית ופסימית. לפעמים נשמעת גם
מחאה נגד סדרי החברה, והמחבר נמנע מן
המונולוג הדרשני, הפונה לקורא, כמקובל
בספרי ההשכלה, ומניח לגיבוריו לנאום
בעצמם. ניכר שבראנדשטטר גישש אחר
צורות-הבעה חדשות, כדי לנסות ולצעוד
"עם הזמן". המפנה הציוני גם הוא בא לת-
רום לרוח הזמן, אלא שבראנדשטטר היה
שקוע כולו במלחמה עם "מורדי-האור" וכש-
ניסה לתאר מאבק בין ציונים העולים לארץ-
ישראל לבין משכילים המתנכרים לציון לא
עלה בידו אלא תיאור נאיבי בלבד.

בן-עמי פיינגולד מוכיח כי בראנדשטטר היה
סאטיריקן שמטרתו הבקורת ואמצעיו ההו-
מור והקומדיה. הסאטירה שלו מצטיינת בש-
נינות אירונית, בעיצוב עולם סאטירי על-
דרך הבורלסקה והגרוטסקה, במיצוי סאטירי-
אפקטיבי של לשון המקורות, ובחתימה למב-
נה סימטרי מחושב של הנובילה הסאטירית.
מהשוואה שעושה המהדיר בין שתי סאטי-
רות—"הנפלאות מעיר זידיטשובקא" לבראנד-
שטטר לעומת "שני ימים ולילה בבית מלון
אורחים" ליהודה-ליב גורדון, יוצא הראשון
נשפר. יל"ג תוקף ומשפיל את הגבור הש-
לילי, הוא מעורב מבחינה רגשית בסיפור
וחסר אירוניה לגמרי, ואילו בראנדשטטר
מעמיד עצמו כמשקיף אירוני, ממצה את
האפשרויות הקומיות של הסיטואציה ומשלב
את שני הרכיבים המהותיים: את התוכן
הגרוטסקי עם אמת-המידה המוסרית של
הסאטירה.

משפטו של ברוך

בספר "משפטו של ברוך" מביאה המחברת,
בת-שבע אלברט מאוניברסיטת בראילן, את
פרטיכל המשפט של יהודי בשם ברוך, שהיה
האנוס הראשון שזדון בידי האינקוויזיציה
בדרום צרפת בשנת 1320. עינויי היהודים

* בת שבע אלברט: משפטו של ברוך, הפרו-
טוקול הראשון של שפיטת אנוס בפני
האינקוויזיציה (1320); אוניברסיטת ברא-
אילן, 1974; 107 עמ'.

כל ימיו נלחם בראנדשטטר נגד "הבערות
הנוראה, החשכה והאפלה, הרמאות ואחיות-
העיניים" של התנועה החסידית. וכשקמו לה
לחסידות סניגורים כמו י. ל. פרץ ומ. י. ברדי-
צ'בסקי, השיג עליהם בראנדשטטר. "טוב
להם לסופרים הגרים בברלין, והם מחטטים
בספרי חסידים ומצאים אבנים טובות ומר-
גליות. להם יש הפרספקטיבה, אולם אנוכי
חייתי ביניהם..."

בן-עמי פיינגולד, המהדיר את סיפורי בראנד-
שטטר, רואה כמה שלבים ביצירתו. בשלב
הראשון הציג בראנדשטטר את העימות בין
ההשכלה, שעולמה כולו טוב, לבין העולם
המסורתי-הבטלני של החסידים. עימות זה
נעשה בדרך קיצונית ביותר, כאשר המחבר
רואה ברבנים אנשים "השורצים באגמי רפש
וטיט..." בתקופה השניה, תקופת "השחר",
נמצאים בסיפוריו שני רבדים: רובד קומי-
סאטירי ורובד רומנטי-אידיאלי. הגיבור המש-
כיל נאבק עם החברה המסורתית ומנסה
להציל ממנה את אהובתו. אך מלחמתו אינה
פרטית כלל וכלל, הואיל והיא משמשת את
ההשכלה ואת השליחות החברתית שהמחבר
מטיל עליו. בתוך כך נלחם הסופר גם נגד
ההשכלה "המדומה", המגיעה לידי "ביטול
היש" לגבי עולמם של הגויים ומשתדלת
לחקותם בצורה הזולה ביותר.

הסאטירה המפורסמת ביותר של בראנד-
שטטר היא "הדיבוק, או שני חתולים בשק
אחד". עניינה תחרות בין שני חצרות של
צדיקים על פרנסה ועל הכנסות. כל המח-
לוקת אינה לשם שמיים אלא לשם מיקח
וממכר. הצדיקים עצמם מפקירים את המל-
חמה בידי הגבאים שלהם, שהם רמאים
ערמומיים. כל גבאי מערים על הצדיק של
הצד-השני, והמחבר מוכיח באמצעותם את
המציאות שהחסידים קושרים לה כתרים
מיסטיים. הצדיקים עצמם שוטים גמורים,
והגבאים מגלים את קלונם ברבים. הקומדיה
והסאטירה משמשות בסיפור את המגמה הדי-
דאקטית של המחבר, כבסיפוריו האחרים.

בסיפורים מאוחרים יותר מעלה הסופר דמו-
יות מעולם-המעשה: עמי-ארצות, תקיפי
הקהל, קבצנים, ומשכילים-"דוקטורים". המו-

ולדרכי הוויכוח התיאולוגי שבין היהודים לנוצרים. כל המחקרים האלה הם רקע להבנת פעילותה של הכנסיה בהטבלת יהודים ובטייפול באנוסים. עמדתה העקרונית היתה שאין להכריח את היהודים לקבל את האמונה הנוצרית, "אך אם הובאו לקבלתה יש להכריזם לשמור אותה". רדיפות היהודים נבעו אז גם, ואולי בעיקר, מניצני הכפירה הרבים שנתגלו בחוגי המיסדרים והנוצרים ונשאו בחובם את זרע הריפורמציה, שהבשיל כעבור מאות שנים. המאבק נגד הכופרים הביא בעקבותיו את המאבק נגד היהודים ונגד הספרים היהודיים, כאשר השלטון האזרחי היה חלש ואין-אונים ויחסו ליהודים דרמשמי: מצד אחד היה מעוניין בקיומם ובהגנתם, כדי לסחוט מהם כספים, ומצד שני היה נכנע לכהונה הקיצונית ולדעת הקהל העוינת.

לכנסיה היה תדריך מיוחד לחקירת האנוסים שחזרו ליהדות, ששמו "מדריך לאינקוויזיטור", העוסק בבוגדנותם של היהודים לפי האמונה הנוצרית. התדריך מובא כאחד הנספחים ומראה בקיאות בתפילות, בתנ"ך ובספרות המדרשית והתלמודית, בכל הנוגע להתייחסות היהודים לנוצרים. ברוך היהודי הוצרך להתווכח עם שופטיו, שחקרוהו לפי התדריך, ומן הפרטיכלו אנו למדים שהעלה טענותיו בחכמה ובערמה. ברוך היה רב ומורה-הוראה, ובקיאותו במקורות היהודים שימשה לו אמצעי-ויכוח מובהק נגד הנצרות. כשעמדו ה"רועים" להרגו ניסה לדחות את טבילתו בתירוצים רבים, ומפחד המוות הסכים לקבל עליו את הנצרות. לאחר-מכן קיבל הסבר כי טבילה-מאונס אינה תופסת לפי הדת הנוצרית. ביום שהוטבל נהרגו בטולוז 115 יהודים... ברוך רצה להישאר ביהדותו, ורק אם יוכיחו לו שהאמונה הנוצרית מתבססת על התורה והנביאים יהיה מוכן להאמין בה. הפרטיכל מספר איך שוכנע ברוך על-ידי חוקרו כי הדת הקאתולית היא אמיתית, ועקרונותיה והסקראמנטים שלה מתקבלים על דעתו, על יסוד זיקתם לכתבי-הקודש...

י. פ.

והאנוסים בחקירות האינקוויזיטורים בספרד ריכזו את תשומת-הלב בגורלם של יהודי ארץ זו, והסיחו את הדעת מפורעניות דומות שקדמו להן בארצות אחרות. והנה מביי-אה. ב. ש. אלברט מחקר על יהודי שנחקר ונדון בעיר פאמייה שבדרום צרפת, שנים רבות לפני הפעילות האינקוויזיטורית בספרד. זהו מקרה חשוב במיוחד משום שחוקרו ושופטו של ברוך היה הבישוף ז'אק פ'ורנייה, שלימים נעשה האפיפיור בנדיקטוס השנים-עשר. פורנייה נמנה עם המתוקנים שבאפיפיורים ודאג לרמה הדתית של הכנסיה ולריפורמות במיסדרי הנוצרים. הוא היה מחמיר, קפדן וגם הגון, והמשפט מוכיח עד כמה השתדל לשכנע את היהודי בצידקתה של האמונה הנוצרית תוך כדי ויכוחים שנמשכו שבועות רבים.

ממשפטו של ברוך נשתמר פרטיכל החקירה, כפי שנרשם בידי הנוטריון של המשפט. המסמך מלמד על יחסיה של הכנסיה להטבלת יהודים ולאנוסים שחזרו ליהדות לאחר טבילתם לנצרות. מתברר שהיהודים בדרום צרפת היו הראשונים שסבלו מרדיפות האינקוויזיציה, וקהילותיהם נחרבו במאה השלוש-עשרה. המקורות היהודיים מאשימים את "גזירת הרועים" באבדן הקהילות, שמילאו תפקיד חשוב בקיום היהודי בצרפת. היו אלו התקוממויות ומרידות של שכבות החברה הדלות והנחשלות ביותר כנגד השלטונות החילוניים והדתיים. הרועים היו נודדים מיישוב ליישוב וטובחים אצילים, כוהנים ויהודים, וטיעונם הרעיוני היה כביכול מסעי צלב מחודש לארץ-הקודש.

יהודים רבים בחרו במוות ולא רצו לעבור לנצרות, אך היו גם מקרים של המרת-דת, כפי שמעיד מעשהו של ברוך. יהודים רבים ברחו לספרד ומצאו מקלט אצל אחיהם. אלא שבעקיפים הביאה הצלה זו את האינקוויזיציה בעקבותיהם.

המחברת מקדישה את עיקר מחקרה לתיאור האדמיניסטרציה המלכותית בדרום צרפת בראשית המאה הארבע-עשרה, לאישיותו של האינקוויזיטור מפאמייה ז'אק פורנייה, לקהילה היהודית בטולוז, לקהילה פאמייה

עם סעאדה קיים המחבר שיחות, שאותן הוא מסכם, בתוך השאר, במשפט הבא: "אולם עצם שלילתו של סעאדה—ובאותה מידה גם של סלאמה מוסא ושארל קורם—את התקופה המוסלמית-ערבית כנקודת-מוצא להשקפת-עולמו המדינית, היא שהבדילה אותם מן הלאומנים הערביים וקירבתם באופן פארי דוכסאלי, את סעאדה ביחוד, לצינונות יותר מאשר לתנועה הפן-ערבית, אשר הם פסלו אותה בכל צורותיה" (עמ' 379-380).

הספר מכיל גם סיכומי פגישות עם חוסיין בן עלי, אבי סבו של המלך חוסיין, ב-1930, וכן פגישות עם ראשי "הגוש הלאומי הסורי" — שופרי אל-קואתלי, ג'מיל מרדם, פ'איז אל-ח'ורי ועוד—בשנים 1936-1937, פגישות שהפרטיכלים שלהם מובאים כנספח לספר.

פרק בעל ענין מיוחד הוא "הנסינות להת-ישבות יהודית בחורן", הסוקר אחת הפר-שיות במפעל ההתישבות במזרח הארץ. פרשה זו החלה ב-1894 ברכישת אדמות בחלק המערבי-דרומי של חורן ובגולן על-ידי הברון רוטשילד, ונסתיימה עם הכרזת המדינה, כאשר החרימה הממשלה הסורית את האדמות. כל אותה תקופה לא הצליחו המתישבים היהודים להכות שורש באיזור, ורוב הזמן היו האדמות נטושות או מעו-בדות בידי אסירים סוריים.

אין זה ספר-מחקר גם לא ספר-זכרונות אלא אסופה של מאמרים המציגים, יותר מכל, את אישיותו של המחבר, והמספרים על פעילותו הענפה בחיפוש דרכים לשיתוף-פעולה עם התנועה הערבית. מאז אותן שנים רחוקות, שנות ה-30, זרמו מים רבים בירדן ונחלי דם נשפכו באפיק הסיכסוך הישראלי-הערבי. כל הפרשות וגיבוריהן, שעליהם מסו-פר בספר, הם כבר נחלת ההיסטוריה, והמ-חבר ביקש כמדומה להציב מצבה לתקופה שחלפה. מכאן הנעימה הנוסטאלגית הכו-בשת את הקורא לאורך כל הספר. אין ספק שלפנינו ספר העשוי לשמש מקור לחוקרים בתחום היחסים הישראליים-הערביים.

שיבת ציון וערב

ספרו של אליהו אילת, המכיל פרקי-עיון וקטעי-יומן, הוא מעין סיכום למגעיו עם העולם הערבי כמי שהיה ממונה על יחסי המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית עם הארצות השכנות בשנים 1934-45. המחבר, שלימים נתמנה שגרירה הראשון של ישראל בארה"ב, שימש שגרירנו בלונדון ואחר-כך היה נשיא האוניברסיטה העברית, נמנה עם המעטים בהנהגה הצינונית בארץ המצויים אצל התרבות הערבית, שניסו למצוא דרכים לשיתוף-פעולה בין התנועה הצינונית והת-נועה הערבית בשנות ה-30.

בשנים 1931-34 שהה א. אילת בביירות, שם למד באוניברסיטה האמריקאית ופיתח מגעים עם השכבה המשכילה בחברה הלב-נונית-הסורית. הוא ידע להתקרב אל חוגים לאומיים וגילה ענין בעדות הנלחמות על הגמוניה בזירה המדינית ואף קשר קשרים עם ראשיהן. סיכומי מגעים אלה הוא מגיש בפרקי-עיון על הבדווים, הדרוזים, המארונים וכו', שבהם הוא מגלה בקיאות וכושר-ניתוח מעולים. מבין הפרקים המאלפים שבספר יש להזכיר את אלה שבהם מתווה המחבר קווים לדמותם של אנשי-שם, כמו הפרק המוקדש לסופר וההוגה אמין אל-ריחאני, שאותו הכיר אישית ועמו ניהל שיחות על ההתישבות בארץ-ישראל ועל עתידה של התנועה הלאומית הערבית. כמו כן ראוי לשימת-לב מיוחדת הפרק המוקדש למנהיג התנועה הלאומית-הקיצינונית בלבנון וב-סוריה, אנטון סעאדה, שדגל ברעיון "סוריה רבה" והתנגד לזרם הפן-ערבי. את הפרק הזה מכתיר המחבר בכותרת: "אנטואן [!] סעא-דה—דיוקן של מהפכן ערבי"; הדגש הוא כאן ב"מהפכן", תואר שקשה אולי להשלים עמו אך המעיד, מן-הסתם, על מנהגו של אילת שלא לערבב רגשות בציון דיוקן של מנהיג שידע להקים תנועה המונית בשנות ה-30. גם

* אליהו אילת: שיבת ציון וערב; הוצאת דביר, 1974; 461 עמ'.

המשתתפים בחוברת

גיטה אבינור הלכה לעולמה באביב, בחיפה עירה, לאחר מחלה ממארת וממושכה. המסה ה"פיליטונית" שקוית-ההומור המתפרסמת כאן מפרי עטה היא חיבורה האחרון, שלא הושלם. התכוונה להרחיב את היריעה, ולא הספיקה. מאמרים שפירסמה ב"קשת" לעתים מזומנות, במרוצת השנים, עסקו בנושאים שונים, בעיקר מתחום הספרות הגרמנית או הישראלית. ב"קשת" סו נדפסה סקירה על אסופת מאמריה, "הפורטת על הפסנתר הכחול", שראתה אור השנה. מרים אורן, המשוררת, מופרת לקוראינו למדי. דפנה אלון נולדה בדרום-אפריקה ב-1913, למדה במכללות ביוהאנסבורג ובלונדון, ברחה מפאריז ביוני 1940, ערב כניסת הצבא הגרמני, שירתה כמחנכת בחיל-המשלוח של דרום-אפריקה ושירתה במצרים, במערב-אפריקה, באלג'יריה ובאיטליה. בארץ-ישראל מ-1946. מראשוני הסגל של משרד-החוץ הישראלי (ממאי 1948), אלמנתו של ל. א. לוי, ששימש בתפקידים שונים בשירות-החוץ הישראלי. גבריאלה אלישע מפרסמת בקביעות משיריה ב"קשת". החלק השני של עבודתה הגדולה של טלה בר על "הפירושים לעגנון" יופיע בחוברתנו הבאה. מסתו של יעקב גולומב הושמעה כהרצאה ביום-עיון באוניברסיטה העברית לזכרו של המנוח שמריהו ריביר, פילוסוף צעיר שנפל בירושלים ב-5 ביוני 67. י. גולומב עצמו שימש חובש קרבי בתקופות שירותו הצבאי, במלחמת-אוקטובר לחם בחזית-הדרום, אך נפצע ברמת-הגולן במאי 1974, מאחד הפגזים האחרונים שנורו במלחמת-ההתשה בצפון. כיום תלמיד-מחקר בחוג לפילוסופיה באוניברסיטה העברית, המשתלם באוניברסיטת-מקגיל במונטריאול שבקנדה. דן דוין הוא סופר ניו-זילנדי היושב זה שנים באנגליה. הוא היה ידיד קרוב לאיציק מאנגר, כפי שאנו למדים מפרקי הזכרונות המתפרסמים כאן. הוא נולד ב-1913 להורים איריים, וב-1939 התנדב לרגימנט המלכותי הבריטי של ווריקשייר ושירת ביוון, צפון-אפריקה ואיטליה. מ-1945 ועד היום פירסם 7 רומנים ושני קבצי סיפורים קצרים. טניה הדר מכינה עתה קובץ ראשון משיריה, העתיד להופיע בהוצאת הקיבוץ המאוחד. חדוה הרכבי מופרת היטב לקוראינו. המשורר מנפרד וינקלר מפרסם אף הוא לעתים מזומנות ברבעוננו, וכמוהו כן יורם ורטה. על קובץ שיריו האחרון של יחיאל חזק איש אפיקים ("ולא המלך") נדפסה סקירה ב"קשת" סו. נפתלי ה. טוקר מפרסם כאן את סיפורו השלישי ב"קשת". אריה יודפת מופר לקוראינו ממאמריו בשאלות בינלאומיות מרכזיות. ירוחם לוריא, שנים רבות מזכיר

מערכת "עם עובד", חוזר אל השירה לאחר הפסקה ארוכה מאד. עוד השנה עתיד להופיע קובץ שירים משלו, ישנים גם חדשים. ראובן מירן הדפיס ב"קשת" כמה וכמה מסיפוריו, בעיקר בשנות ה-60. לא הובה פונדק זהו פירסום בכורה ב"קשת". היא בת 24, שירתה בנח"ל, ישבה בקיבוץ, למדה באוניברסיטת תל-אביב, ופירסמה כמה סיפורים ב"משא". פנים חדשות לקורא העברי הוא זיגמונט פרנקל בן ה-46, חושב רמת-גן ויליד פולין, הנמצא בארץ מ-1952, לאחר שעשה את שנות המלחמה העולמית ברוסיה והתגורר כמה שנים באנגליה ובבלגיה. רומן שלו, Short War, Short Lives, הופיע ב-1971 בניו-יורק בהוצאת אבילארד-שומאן. נובילה שלו, "התמנון", הופיעה ב-1972 בכתב-העת הבינלאומי "Adam" וזכתה בפרס-הרומן מטעם אותו בטאון. "האיכר והנחש", ראשון לשלושת הסיפורים הקטנים המופיעים בחוברת זו בתרגום עברי, ראה אור לראשונה ב-1968 ב-"Transatlantic Review". אהרן קומם הוא מרצה לספרות עברית חדשה באוניברסיטה העברית ובאוניברסיטת באר-שבע, מסיים עבודת-דוקטור על סיפורי יעקב שטיינברג. מפרסם זה שנים משיריו ב"קשת" ובבמות אחרות. בהוצאת סקר-את-וארבורג הלונדונית הופיע באחרונה קובץ שני של תרגומים משירתו של דוד רוקח, Red Earth. בהוצאת "הקיבוץ המאוחד" יופיע בקרוב קובץ שירים חדש משלו, "עיר שזמנה קיץ". בחוברת זו הושלם פירסום "הפילוסוף כבורא", מסתו של פרופ' בן-עמי שרפשטיין.

העטיפה (תצלום ועיצוב) : גד אולמן.

הופיע

מבחר ספרותנו בשנת תשל"ד

העורך: ד"ר יהודה פרידלנדר

הספר הששי בסדרת אנתולוגיות המופיעות מדי שנה לקראת "שבוע הספר העברי" ביוזמת התאחדות הוצאת ספרים בישראל ומשרד החינוך והתרבות, ע"י הוצאת "יחדיו". בספר מבחר יצירות שראו אור לראשונה בתשל"ד, מפרי-עטם של הסופרים והמשוררים הר"מ:

בפרוזה : חיים הזז, ש"י עגנון, יצחק אורן, יצחק אורפז, רות אלמוג, אהוד בן-עזר, חנוך ברטוב, עזרא המנחם, יעקב חורגין, נפתלי ה. טוקר, אברהם ב. יהושע, צבי לוז, אביקה נחמיאס, מזלי עש, אידה צורית, דן צלקה, דוד שחר, אמנון שמוש, משה שמיר.

בשירה : אורי צבי גרינברג, ש. שלום, גבריאלה אלישע, ישראל אפרת, אברהם ברוידס, אורי ברנשטיין, חיים גורי, אמיר גלבוש, יעקב גת, שמעון הלקין, זלדה, דב חומסקי, כרמי ט., עין טור-מלכא, איתמר יעוז-קסט, אבות ישורון, שלום כתב, משה סרטל, יהודה עמיחי, אנדה עמיר, טוביה ריבנר.

416 עמודים * כריכה רכה

להשיג בחנויות הספרים ברחבי-הארץ ובמשרדי הוצאת "יחדיו", רח' קרליבך 29, טל. 284191, תל-אביב

עם הספר מו"לים ומפיצים בע"מ

רח' ביאליק 9, טל. 53040, תל-אביב

חדש

רבקה גובר : אל משואות לכיש

מהדורה רוסית

תרגום : רבקה רבינוביץ. 344 עמ'. 20 ל"י

ציפורה ליבנה : מיכאלובה

מחיי עיירה יהודית בפולין

בעריכת חיים רבינון. 160 עמ'

יופיעו בקרוב

עמנואל גיל : המשחקים האולימפיים

מהראשונים עד מונטריאול

מאות איורים וטבלאות. (בשיתוף עם "מסדה")

משה אונגרפלד : הוגים ומשוררים

כרכים ב—ג

גלריה מרשימה של מאות אישים שהטביעו חותמם

על חייהרוח בישראל בדורות האחרונים

פרופי מתי מגד : הדרמה המודרנית

מהדורה שלישית. (בשיתוף עם "מסדה")

רולן דה-וו : חיי יום-יום בישראל בימי המקרא

תרגום : אהרן אמיר

כרכים א—ב. מהדורה שניה. (בשיתוף עם "מסדה")

ו. גריסמאייר, נוימאייר, שמלר, ניווירט :

אמנות חדישה

מורה-דרך לציור בן-זמננו. עשרות לוחות צבעוניים

אימפרסיוניזם, אקספרסיוניזם, קוביזם, פוביזם,

סוריאליזם, הציור המופשט

מן ה-1 באוגוסט יעלו מחירי הספרים שלנו ב-20%

המחירים עד 31.7 לפי המחירון הקיים

סוכנות ראשית להפצה : א. ערמוני, רח' בלפור 4, טל. 292026,

תל-אביב.

הוצאת מסדה בע"מ

דרך ז'בוטינסקי 21, רמת-גן

ספרים חדשים

ספרי עיון

זכרונות ארץ ישראל

אברהם יערי
מאה ועשרים פרקי זכרונות מהמאה ה-17 ועד ימינו, ב-2 כרכים.

חיים במוקד

דוד הורוביץ
השלישי בספרי זכרונותיו, הסוקר את התקופה שלמך הכרזת המדינה.

מדרגות

מאיר אוריין
בעולמה של חסידות. קובץ חסידי אותנטי המשלב הגות חסידית עם סיפורים חסידיים מקוריים.

הנכרי והמנדרין

יוסף דן
עיונים בספרות זמננו. קובץ מסות בענייני הספרות העברית והכללית.

עיונים בספרות חסידי אשכנז

יוסף דן

קובץ עיונים בחומר סיפורי ועיוני המצוי בכת"י שונים בספריות רבות.

מהפכת התקוה

אריך פרום
לקראת ההומאניזאציה של הטכנולוגיה. ניתוח קווי האופי של החברה הטכנולוגית, והתראה על הפיכתו של האדם ליצור חסר זהות עצמית.

ספרות יפה

מאסף ז'

מוקדש ליצירת חיים נחמן ביאליק. הופיע בשיתוף עם אגודת הסופרים.

אחותי כלה

אמנון שמוש
קובץ סיפורים יפים ומעניינים ביותר על יהודי העיר חאלב.

אם עוד תבוא

צבי ארד
רומאן. הופיע בשיתוף עם אגודת הסופרים.

אפרת ואפר

יאירה גינוסר
שירים. בסידרה "ספריה קטנה לשירה".

מהלך אלף שנה

אסי פרבר
שירים. בסידרה "ספריה קטנה לשירה".

מתים ואוהבים

ראובן בן יוסף
שירים. הופיע בשיתוף עם אגודת הסופרים.

גלגול נשמות

מרגוט קלאוזנר
קובץ סיפורים באספקט פאראפסיכולוגי.

מעגלים

נורית גוברין
מחקרים ורשימות ביצירותיהם של ברדי צ'בסקי, שופמן וד. בארון. הופיע בשיתוף עם אגודת הסופרים.

ספרי ילדים ונוער

יואש ראש קש

כתבה: מיכל סנונית.

צייר: שמואל כץ.

פס על כל העיר

כתבה: נורית זרחי.

ציירה: רות צרפתי.

עלילות דוליטל הרופא

יו לופטינג

מהדורה חדשה, בפורמט אלבומי. בליווי ציורים מקוריים של המחבר.

ביס הלבן—האוזן השחורה

ג. טרויפולסקי

סיפור מרתק על חייו של כלב, כתוב בידי מספר רגיש. ציורים: אראלה.

מגפרור עד טיל

א. ש. אייל

תיאור תמציתי ומעניין של תהליך הבעירה, למן הימים הקדומים ועד ימינו.

ביחד

גליה רבינוביץ

ואורה קוסטר

משחקים לאם ולפעוט עם תמונות.

ספרים חדשים בעם-עובד

מיכאל בריזוהר : בן-גוריון

הספר הביוגרפי המוסמך והמקיף ביותר על חייו של דוד בן-גוריון. המחבר עמל למעלה מעשר שנים באיסוף חומר ובראיון אנשים, ובילה זמן ממושך במחיצת בן-גוריון לצורך הכתיבה. (כרך ראשון).
632 עמודים. המחיר : 48 ל"י.

שמעון קושניר : אנשי בזלת

פרקים רבי-עניין על אחת המשפחות המופלאות בארץ, משפחת השטרומנים על שלושת דורותיה — מימי יסוד "השומר" והקולקטיב בסג'רה, בדגניה בכנרת, בתל-עדש ובקיבוץ עין-חרוד. המחבר מתאר פרשיות ועלילות גבורה טרגית בשלשלת השטרומנים, שנפלו כהולכים ראשונה במערכות ישראל.
199 עמודים. המחיר : 24 ל"י.

אורי קיסרי : זכרונות ליום מחר

בסגנונו האישי המחונן מספר אורי קיסרי על חלוצי העתונות העברית החדשה. ספר זה הוא מעין "היסטוריה קטנה" של העתונות העברית וגלריה של אישיה.
203 עמודים. המחיר : 26 ל"י.

ג'. ד. סלינג'ר : התפסן בשדה-השיפון

ספר שקסמו שבה דור שלם של קוראים צעירים-ברוחם והיקנה למחברו מקום בולט בספרות האמריקנית והעולמית בזמננו. תרגום מחודש של "אני, ניו-יורק וכל השאר". (הספריה לעם).
209 עמודים. המחיר : 10 ל"י.

*

בכל חנויות הספרים

להזמנות : "עם-עובד", רח' מזא"ה 22, תל-אביב, טל. 291526

הוצאת ספרית פועלים

הופיע

בשיתוף עם המועצה הציבורית לתרבות ואמנות שליד משרד החינוך והתרבות / המפעל לתרגום ספרי-מופת

רוברט מוסיל נבוכותיו של החניך טרלס

עברית : אברהם כרמל

סיפור מרתק על חבורת נערים, בגיל ההתבגרות, בבית-ספר אוסטרי הנשלט במשמעת חמורה, אך ככל יצירה חשובה הוא חורג הרחק מעבר לעלילתו : כשלושים שנה לפני השתלטותה חש מוסיל בספר הזה בברבריות הנאצית הבוקעת ועולה. רוברט מוסיל נמנה על המספרים הגדולים מעצבי רומאן המאה העשרים.

נתן שחם

דבר אל הרוח

שלושה סיפורים שגיבוריהם סופרים. במרכז הקובץ "ירח-עיון"—מסע לעמק-יזרעאל ערב מאורעות תרצ"ו. ברקע—שנות השלושים המסוערות, ראשית צמיחתה של תרבות עברית מודרנית. חיים של מחסור במתח גבוה בקריית-ספר, במאבק מר על הקיום ועל הבשורה.

יורם ברונובסקי

מסה על הלשון

טבע או הסכם ; לשון ולשונות ; לשון-היחיד ולשון-הכלל ; לשון הילד ולשון המבוגר ; לשון וחברה ; לשון ונפש ; לשון ופילוסופיה ; אטימולוגיה ; לשון חיות ולשון בני-אדם ; לשון ביצירה.

קשת

מנ ה-1 ביולי 1975

מחיר חתימה לשנה: 45 ל"י
חוברת בודדת: 15 ל"י

בחוץ-לארץ
חתימה שנתית: \$ 9
חוברת בודדת: \$ 3

חוברות ישנות אפשר להשיג (פרט
לגליונות שאזלו) במחיר חוברת חדשה
כרכים בודדים א-י (בכריכת-בד):
75 ל"י (או \$ 15) הכרך

רח' ביאליק 9, פל. 53040, ת"א

נוסד ביאליק

ספרים חדשים

*

סיפורים, מזמורים משלים מספרות מצרים העתיקה

תרגם מן המקור המצרי
והוסיף מבוא והסברים
יהושע מ. גרינץ
י"ב + 211 עמ' — 35 ל"י

*

עזרא זוסמן קשת ניסן

רשימות פיוטיות על מראות נוף
וגילויי אנוש מקרוב ומרחוק
226 עמ' — 20 ל"י

*

בן-ציון דינור במאבק הדורות של עם ישראל על ארצו

קובץ מחקרים היסטוריים, החושפים
את שורשי הקשר המיוחד-במינו של
עם ישראל לארץ-ישראל.
367 עמ' — 35 ל"י

*

הנרי ביקר טריסטראם מסע בארץ-ישראל [יומן 1863—1864]

תרגם מאנגלית והוסיף מבוא והערות
ח. בן-עמרם
תיאור ארצנו, כפי שנראתה לפני מאה
שנה ומעלה. 490 עמ' — 50 ל"י

להשיג בבתי-המסחר לספרים ובמדור
ההפצה של מוסד ביאליק, ת.ד. 92,
ירושלים

הרב-מכר
העולמי
בעת
בישראל

"ידיעות-אחרונות"-מחלקת הספרים

"קיס ינגר"

מאת: מארווין קאלב / ברנרד קאלב

עברית: אהרן אמיר

...תיאור מזהיר של הדיפלומט המהולל. שני עתונאים מפורסמים ביותר, מארווין וברנרד קאלב, בילו שנים כמהקרים ומסעות עם "מזכיר-העולם". הם ראו את קיס ינגר הפומבי-והפרטי-במידה שרק מעטים זכו לה והעניקו לנו דיוקן מעמיק של חייו ופעלו...

הספר המבוקש ביותר

המחיר — 38 ל"י בלבד

להשיג בחנויות הספרים או ישירות "ידיעות-אחרונות"

רחוב מקוה-ישראל 12, ת.ד. 14125, תל-אביב

עירית תל-אביב-יפו

מוזיאונים עירוניים בתל-אביב-יפו

מוזיאון תל-אביב — שדרות שאול המלך 27—29, טלפון 257361

פתוח לקהל בימים א, ב, ד, ה—בשעות 10 עד 13, 16 עד 19; ביום ג בשעות 10 עד 13, 16 עד 22. ביום ו בשעות 10 עד 14. מוצ"ש—חורף—18 עד 22. מוצ"ש—קיץ—19 עד 23.

קרית "מוזיאון הארץ"

רמת-אביב—טלפונים 415248—415244

מוזיאון הזכוכית

מוזיאון קדמן למטבעות

מוזיאון הקרמיקה

מוזיאון לאתנוגרפיה ולפולקלור

חפירות תל-קסילה

בית נחשתן—מימצאי חפירות תמנע

מוזיאון הכתב

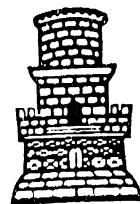
מוזיאון המדע והטכנולוגיה

הפלנטריום ע"ש לסקי—הצגות יומיות: 9, 10.30, 12, פרט לשבתות ולחגים;

ביום ג גם ב-19.15.

הקרנת סרטי מדע ביום ג האחרון בכל חודש, בשעה 20.15.

כשאתה חושב על משפחתך
אתה חושב על ביטוח
כשאתה חושב על ביטוח
אתה חושב על **מגדל-בנין**

בנק ישראל-אמריקה
לפתוח התעשייה בע"מ

נוסד בשנת 1956

ע"י בנק הפועלים ואמפל

המאזן ליום 31.12.1974 490.0 מיליון ל"י
הון המניות וקרנות 21.7 מיליון ל"י

נוכתב אל אבא/ נוכתבים אל מילנה

מאת פרנץ קאפקא

במכתב אל אביו, שמעולם לא שלחו,
כותב קאפקא את אחד הוידויים המזו-
הירים בספרות המודרנית. קריאתו
הכרחית להבנת עולמו הפנימי.

מכתבי אהבה של קאפקא אל מילנה
יסנסקה, סופרת צ'כית צעירה אשר
תירגמה כמה מסיפוריו. חליפת המכ-
תבים בין השניים התפתחה לידידות
אינטימית בין הרווק בן ה-38 ובין
מילנה בת ה-24.

ש

הוצאת שוקן/ירושלים
ותל-אביב

מעדני חלב
בטעמי תות, מישמש, מוקה

קרמים
בטעמי שוקולד וקפה

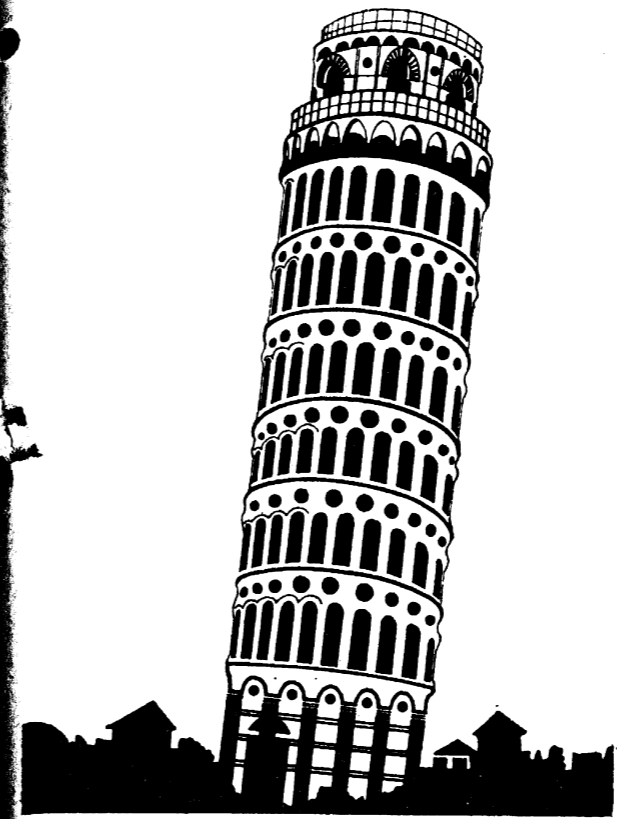
תוצרת

טנא־נגה

להשיג יום-יום בסופרמרקטים, שופרסל וחנויות המכולת

**הבירה
לגבר
גולדסטין**

כאשר ר. מגידו בונים בית זה לא יקרה

מגידו מציעים דירות איכות במחיר סביר. הם נותנים איכות, ומתחייבים לה בראש ובראשונה. זאת, תוך שימת דגש על תכנון מעולה ופרטי המפרט הטכני. תוך השקעות בחמרי בניה ובצוע טובים. קו חדש. סגנון חדש ומחשבה חדשה באדריכלות בניני מגורים בישראל.

ר. מגידו ושות. מהנדסים בע"מ
רח' הרואה לו דמת-גן טל. 73357
"אילרם" חברה לבנין בע"מ
השקעה נבונה בבניה מעולה

03-614711

ציון

חברה לבטוח בע"מ

כל עסקי ביטוח

תל-אביב, ירושלים, חיפה
ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:

רח' אלגבי 120, טל. 614711, ת"א

אֲשֵׁי לֶךְ כָּלָּא: תִּקְחִי לֶךְ סוֹ
 וְלִכִּי לִקְנֹת בְּשׁוּפָר-סֵל.
 מִלֹּאג-אֵיר, מִבְּחַר כִּבִּיר
 וּמִחִיר נְמוֹךְ מִכֹּל הָעִיר.
 בְּמִקּוֹם לִסְבוּ, לְרוּי, לְעֵאוֹ-
 בְּלִי לְאַמּוֹל תִּקְחִי הַכֹּל.
 תֹּאכְלִי לְרֵאוֹת-שָׂרֹת שָׂרֹת
 בִּיצִים, חֲתָבָה, בְּשָׂרָה, פִּירוֹת
 לְקֹבֶסֶאוֹת וּמִשְׁקֵאוֹת,
 כְּלֵי-בַיִת, לְחֶמֶס, מִצִּיאוֹת.
 הַכֹּל נָקִי, הַכֹּל מִבְּחָרָה,
 יוֹם-יוֹם טָרִי-לְגַם מְחָרָה
 גַּם אֵת, גַּם הִיא (לְגַם אֲנִי)
 בְּשׁוּפָר-סֵל הַכֹּל תִּקְנִי.
 כִּי טוֹב לְנוֹחַ; לֹא לְקַל;
 לִקְנֹת הַכֹּל בְּשׁוּפָר-סֵל!

שׁוּפָר-סֵל

זה קפה!
 18 קראט-קפה נמס גבישי של **עלית**

שיכון עובדים בע"מ

מיסודה של הסתדרות העובדים הכללית

- הותיקה והגדולה בין חברות השיכון הבלתי-ממשלתיות בישראל ובמזרח התיכון
- בונה בעיר ובכפר
- משכנת ותיקים ועולים, פועלים ופקידים, זוגות צעירים, אנשי צבא-הקבע ובעלי-מקצועות אקדמאיים
- בנתה עד כה 85,000 דירות
- שיכנה עד כה 450,000 תושבים
- הקימה 12 קריות עובדים ו-100 שכונות פועלים

*

המשרד הראשי:

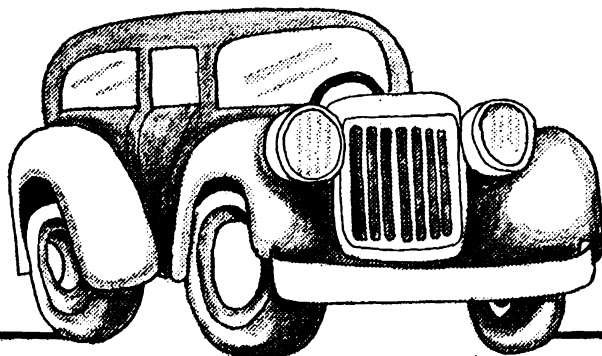
תל-אביב, רחוב ליאונרדו דה-ווינצ'י 21, טלפון
250211

סניפים:

ירושלים, חיפה, תל-אביב, באר-שבע, אשדוד

פלפיטאח לנהג ולמכוננית

כל מה שאתה צריך בביטוח רכב

כל הביטוחים דלהלן אפשר לקבל בפוליטה אחת חסכונית, בנוסף לביטוח הרגיל של הרכב.

<p>ביטוח תאונות אדם לנוסעים ולנהג המכוננית.</p>	<p>ביטוח שבר זכוכית.</p>	<p>ביטוח מכשירים חשמליים במכוננית טייפ, רדיו וכו'.</p>
<p>ביטוח הוצאות אישפוז ושרותים רפואיים לנוסעים ולנהג.</p>	<p>ביטוח חפצים אישיים במכוננית.</p>	<p>ביטוח רכב חליפי למכוננית מושבתת.</p>

הסנה

חברה ישראלית לביטוח בע"מ

בנק עצמאות למשכנתאות ולפיתוח בע"מ

רח' מונטיפיורי 39, ת.ד. 29600, תל-אביב

טל. 8-7-292776 מיקוד : 62190

1. הלוואות נגד משכנתא ראשונה
לרוכשי דירה ולקבלנים לצרכי מימון בנייה

2. הלוואות לרוכשי דירות
ניתנות לתקופה של 8 שנים

הדיסקונט באיך בסניף שלך מציעים:

חינוך גבוה לילדיך. התחל לחסוך לשם כך כבר היום.

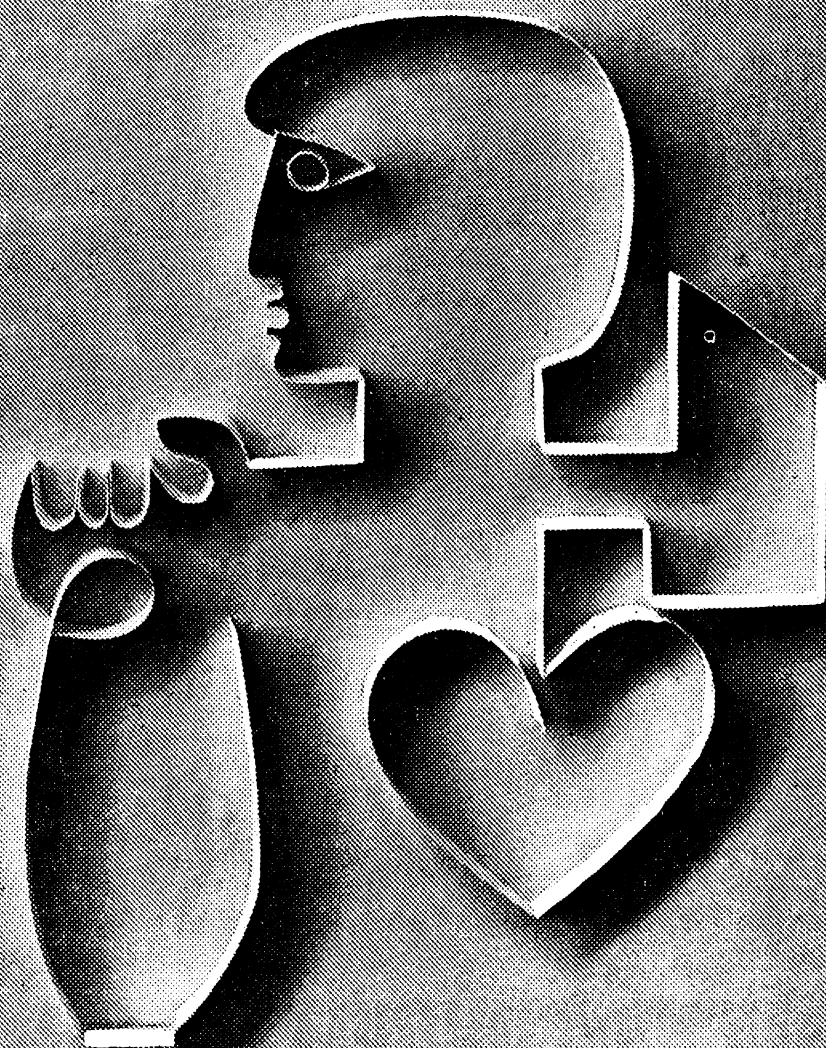

חסוך בתכנית החסכון
"יתרון לכל" של דיסקונט,
ובבוא היום, כשבנך יסיים את התיכון,
תוכל לכונן את לימודיו הגבוהים בכסף שחסכת.

- * הצמדה למדד
 - * ריבית מצטברת
 - * מענק עד 10%
 - * זכות להלוואה עד 25,000 ל"י, בתנאים מיוחדים
 - * כל הרווחים פטורים ממס
- "יתרון לכל" - תכנית החסכון לכל חוסך ולכל מטרה.

בנק דיסקונט לישראל

ראש פתוח
אגרוף יוצר
לב מסור
זוהי כוח

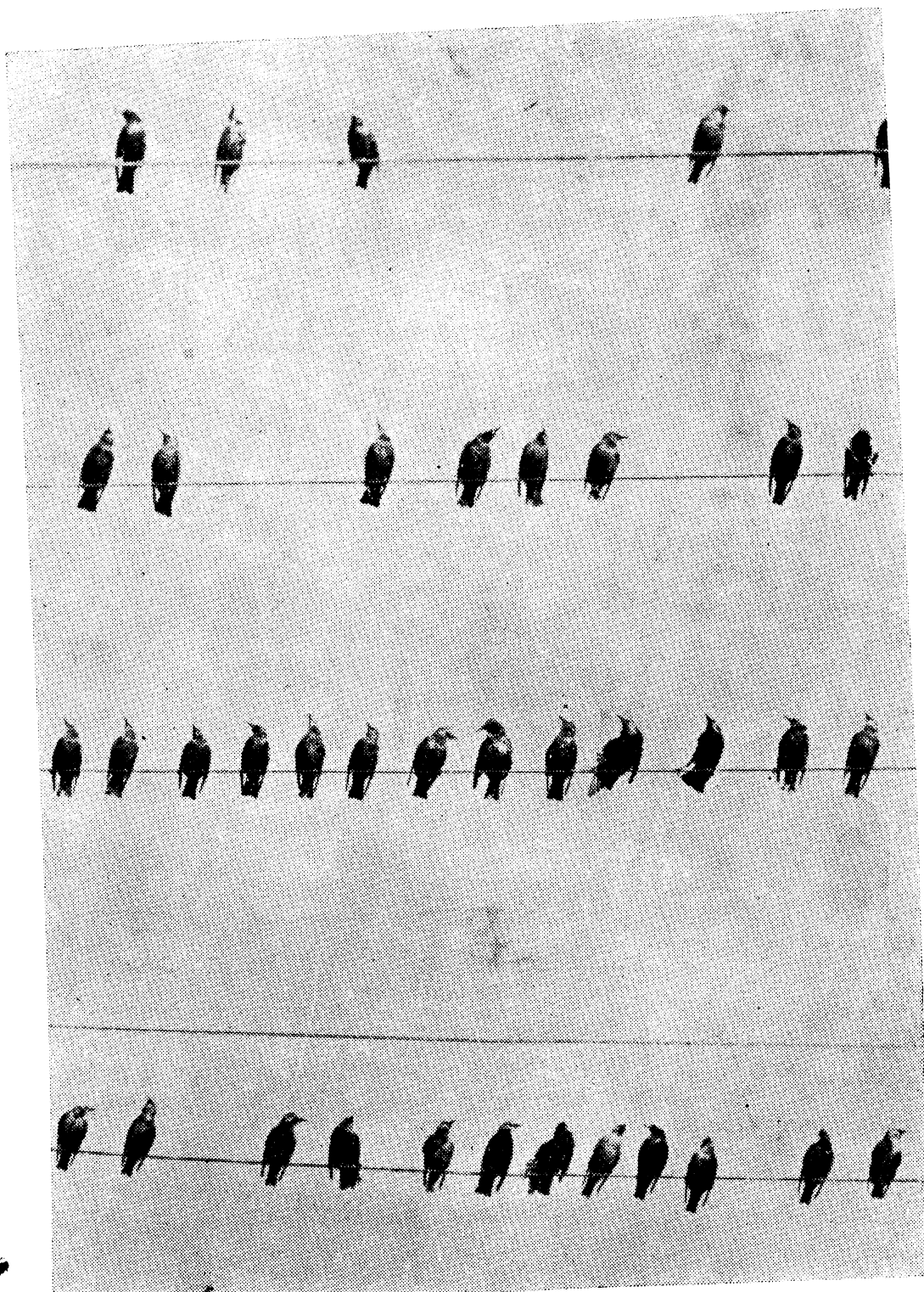
כ

דלק לשירותיך!

המלצה
בינלאומית
לשמו
ישראלי

ציפרים על חוטי החשמל

חברת החשמל לישראל בע"מ

